

**T.C.
GAZI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**ARSLANHAN MİNARESİ
(AKTARMA- METİN- İNCELEME)**

ÖZLEM AKBULUT

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANA BİLİM DALI

AĞUSTOS 2019

ARSLANHAN MİNARESİ

(METİN- AKTARMA- İNCELEME)

Özlem AKBULUT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANA BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AĞUSTOS 2019

Özlem AKBULUT tarafından hazırlanan “Arslanhan Minaresi (Aktarma- Metin- İnceleme)” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile Gazi Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM

Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Prof. Dr. İsmet ÇETİN

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Veli Savaş YELOK

Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

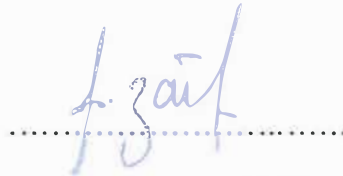
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi:

28.08.2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAİF

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Özlem AKBULUT

28.08.2019

ARSLANHAN MİNARESİ
(AKTARMA- METİN- İNCELEME)
(Yüksek Lisans Tezi)

Özlem AKBULUT

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Ağustos 2019

ÖZET

Bu çalışmada Özbek edebiyatının çağdaş yazarlarından Gulam KERİMİY'in (KERİMOV) Özbek Türkçesiyle yazmış olduğu *Arslanhan Minaresi* adlı eserinde yer alan hikâyeler, önce Türkiye Türkçesine aktarılmış daha sonra da hikâyelerin muhteva incelemesi yapılmıştır. Çalışma konusu olarak *Arslanhan Minaresi* adlı eserin seçilmesinde, hikâyelerin çoğunun tarihî olaylar üzerine yazılması etkili olmuştur. Eser; kurgusunun tarihî olaylar üzerine temellendirilmesi, olayların geçmişte iz bırakan kahramanlar etrafında gelişmesi, buna paralel olarak Türk tarihi ve edebiyatıyla ilgili bilgiler vermesi açısından önem arz etmektedir. *Arslanhan Minaresi*, Türkiye Türkçesine aktarılarak eserin Türkiye Türkleri tarafından da okunması amaçlanmıştır. Çalışma *Giriş*, *I. Bölüm*, *II. Bölüm* ve *Sonuç* kısımlarından oluşmaktadır. *Giriş*'te Gulam KERİMİY hakkında kısaca bilgi verilerek çalışmaya konu olan eser tanıtılmış ve incelemelerin hangi yöntemler çerçevesinde yapıldığına dair teorik bilgiler açıklanmıştır. *Birinci Bölüm*'de eserin muhteva incelemesi yapılmıştır. Hikâyelerin muhtevası konu, izlek (ana düşünce), olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekân ve çatışma açısından irdelenmiştir. Muhteva incelemesi yapılırken İsmail Çetişli'nin *Metin Tahlillerine Giriş-2* (2004), Nurullah ÇETİN'in *Roman Çözümleme Yöntemi* (2015), *Türk Romanı Tahlilleri* ve *Türk Hikâyesi Tahlilleri* (2017), Şerif AKTAŞ'ın *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili* (2017), Mehmet Tekin'in *Roman Sanatı-I* (2018) gibi eserlerinden faydalanılmıştır. *İkinci Bölüm*'de *Arslanhan Minaresi* adlı eserin Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmış şekli yer almaktadır. Aktarma yapılırken kaynak dil ile hedef dil arasındaki benzer yapılar, mümkün olduğunca korunmaya çalışılmıştır. Ancak hikâyelerde anlatılmak istenilenlerin Türkiye Türkçesinde daha iyi ifade edilebilmesini sağlamak adına birebir aktarmak yerine yer yer bağlama göre aktarma yapılmıştır. *Sonuç Bölümü*'nde ise eserin muhteva incelemesine yönelik genel çıkarımlara yer verilmiştir.

Bilim Kodu : 30303

Anahtar Kelimeler : Özbek Edebiyatı, Gulam KERİMİY, Hikâye Tahlilleri.

Sayfa Adedi : 299

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM

ARSLANHAN MINARET

(TRANSLATION- CONTENT ANALYSIS)

(Master Thesis)

Özlem AKBULUT

GAZİ UNIVERSİTESİ
İNSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
Agust 2019

ABSTRACT

In this study, the stories of contemporary Uzbek author Gulam Kerimiy (KERIMOV) the stories from *Arslanhan Minaret* that were originally written in Uzbek were translated into Turkish and then a content analysis was conducted. *Arslanhan Minaret* was chosen for this study because its stories were inspired by historical events. The work is highly esteemed for its depiction of prominent historical heroes and the valuable information it contains about Turkish literature and history. The purpose of this study was to introduce Turkish readers to this work and represents the first time that *Arslanhan Minaret* was translated into Turkish. This study is composed of the Introduction, Chapter I, Chapter II and Conclusion. In the Introduction, the work is introduced with general facts about Gulam Kerimiy and theoretical information about the methods used in this study. In Chapter I, the study focuses on the contents of the work. The contents of the stories were studied via subject, theme, plot, characters, timeframe, places and conflicts. In the study, the contents of, *Introduction to Text Analysis-2* (2004) by Ismail Catisli, *Novel Analysis Methods* (2015) by Nurullah Cetin, *Analysis of Turkish Novel and Stories* (2017) by Nurullah Cetin, *Analysis of Literary Texts via Narrative* (2017) by Serif Aktas, *Art of Novel-1* (2018) by Mehmet Tekin were utilized as reference. Chapter II includes a translation of *Arslanhan Minaret* from its original Uzbek into Turkish. The structure of the source language was preserved as much as possible in translated version; however, a contextual translation mode was adopted rather than a verbatim translation method in order to keep the expressive power of original text. In the Conclusion, general inferences depending on the content analysis were discussed.

Science Code : 30303

Key Word : Uzbek literature, Gulam KERİMİY, Narrative analysis.

Page Number : 299

Supervisor : Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM

TEŞEKKÜR

Çalışmam boyunca değerli yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, kıymetli tecrübelerinden faydalandığım danışmanım Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM'a; çalışma metninin seçilmesinde yardımcı olan ve söz konusu metnin temin edilmesini sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Veli Savaş YELOK'a; *Arslanhan Minaresi* adlı eseri çalışmamıza izin veren Gulam KERİMİY'in ailesine teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca tezi hazırlama sürecinde manevi desteklerini eksik etmeyen aileme ve arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	17
HİKÂYELERİN TAHLİLİ.....	17
1. 1. Demirciler İsyanı Hikâyesinin Tahlili.....	17
1. 1. 1. Konu.....	17
1. 1. 2. İzlek.....	17
1. 1. 3. Olay Örgüsü	17
1. 1. 4. Şahıs Kadrosu	20
1. 1. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi).....	21
1. 1. 4. 2. Tipler.....	24
1. 1. 4. 3. Yardımcı kişiler	29
1. 1. 5. Zaman	31
1. 1. 5. 1. Nesnel zaman	31
1. 1. 5. 2. Vaka zamanı.....	31
1. 1. 5. 3. Anlatma zamanı	32
1. 1. 6. Mekân	32
1. 1. 6. 1. Somut mekânlar	32
1. 1. 6. 2. Soyut mekân.....	33
1. 1. 7. Çatışma	34
1. 1. 7. 1. Sosyal çatışma.....	34
1. 1. 7. 2. İç çatışma	34
1. 2. <i>Ulu Tarihçi</i> Hikâyesinin Tahlili.....	35
1. 2. 1. Konu.....	35
1. 2. 2. İzlek.....	35
1. 2. 3. Olay Örgüsü	35
1. 2. 4. Şahıs Kadrosu	37
1. 2. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi).....	37
1. 2. 4. 2. Tipler.....	39
1. 2. 4. 3. Yardımcı kişiler	40
1. 2. 5. Zaman	41
1. 2. 5. 1. Nesnel zaman	41
1. 2. 5. 2. Vaka zamanı.....	41
1. 2. 5. 3. Anlatma zamanı	42

1. 2. 6. Mekân	42
1. 2. 6. 1. Açık mekânlar	42
1. 2. 6. 2. Kapalı mekânlar	44
1. 2. 7. Çatışma	45
1. 3. <i>Arslanhan Minaresi</i> Hikâyesinin Tahlili.....	46
1. 3. 1. Konu.....	46
1. 3. 2. İzlek.....	46
1. 3. 3. Olay Örgüsü	46
1. 3. 4. Şahıs Kadrosu	49
1. 3. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi).....	49
1. 3. 4. 2. Tipler.....	52
1. 3. 4. 3. Yardımcı kişiler	53
1. 3. 5. Zaman	54
1. 3. 5. 1. Nesnel zaman	54
1. 3. 5. 2. Vaka zamanı.....	54
1. 3. 5. 3. Anlatma zamanı	55
1. 3. 6. Mekân	56
1. 3. 6. 1. Açık mekânlar	56
1. 3. 6. 2. Kapalı mekânlar	57
1. 3. 7. Çatışma	58
1. 4. <i>Küregen</i> Hikâyesinin Tahlili.....	59
1. 4. 1. Konu.....	59
1. 4. 2. İzlek.....	59
1. 4. 3. Olay Örgüsü	59
1. 4. 4. Şahıs Kadrosu	62
1. 4. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi).....	63
1. 4. 4. 2. Tipler.....	66
1. 4. 4. 3. Yardımcı kişiler:	69
1. 4. 5. Zaman	71
1. 4. 5. 1. Nesnel zaman	71
1. 4. 5. 2. Vaka zamanı.....	71
1. 4. 5. 3. Anlatma zamanı	74
1. 4. 6. Mekân	74
1. 4. 6. 1. Açık mekânlar	74
1. 4. 6. 2. Kapalı mekânlar	75
1. 4. 7. Çatışma	76
1. 5. <i>Kervan</i> Hikâyesinin Tahlili.....	77
1. 5. 1. Konu.....	77
1. 5. 2. İzlek.....	77

1. 5. 3. Olay Örgüsü	77
1. 5. 4. Şahıs Kadrosu	82
1. 5. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi)	83
1. 5. 4. 2. Tipler	87
1. 5. 4. 3. Yardımcı kişiler	93
1. 5. 5. Zaman	94
1. 5. 5. 1. Nesnel zaman	94
1. 5. 5. 2. Vaka zamanı	94
1. 5. 5. 3. Anlatma zamanı	96
1. 5. 6. Mekân	96
1. 5. 6. 1. Açık mekânlar	96
1. 5. 6. 2. Kapalı mekânlar	98
1. 5. 7. Çatışma	99
1. 6. <i>Mankent Efsanesi</i> Hikâyesinin Tahlili	100
1. 6. 1. Konu	100
1. 6. 2. İzlek	100
1. 6. 3. Olay Örgüsü	100
1. 6. 4. Şahıs Kadrosu	101
1. 6. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi)	101
1. 6. 4. 2. Yardımcı kişiler	102
1. 6. 5. Zaman	102
1. 6. 5. 1. Nesnel zaman	102
1. 6. 5. 2. Vaka zamanı	102
1. 6. 5. 3. Anlatma zamanı	103
1. 6. 6. Mekân	103
1. 6. 7. Çatışma	104
1. 7. <i>Bahar Özlemi</i> Hikâyesinin Tahlili	105
1. 7. 1. Konu	105
1. 7. 2. İzlek	105
1. 7. 3. Olay Örgüsü	105
1. 7. 4. Şahıs Kadrosu	107
1. 7. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi)	107
1. 7. 4. 2. Tipler	109
1. 7. 4. 3. Yardımcı kişiler	111
1. 7. 5. Zaman	111
1. 7. 5. 1. Nesnel zaman	111
1. 7. 5. 2. Vaka zamanı	111
1. 7. 5. 3. Anlatma zamanı	112
1. 7. 6. Mekân	112

1. 7. 6. 1. Açık mekânlar	112
1. 7. 6. 2. Kapalı mekânlar	113
1. 7. 7. Çatışma	113
1. 7. 7. 1. Sosyal çatışma.....	113
1. 7. 7. 2. İç çatışma	113
1. 8. <i>Delikanlı Sözü</i> Hikâyesinin Tahlili	115
1. 8. 1. Konu.....	115
1. 8. 2. İzlek.....	115
1. 8. 3. Olay Örgüsü	115
1. 8. 4. Şahıs Kadrosu	116
1. 8. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi).....	116
1. 8. 4. 2. Yardımcı kişiler	118
1. 8. 5. Zaman	119
1. 8. 5. 1. Nesnel zaman	119
1. 8. 5. 2. Vaka zamanı.....	119
1. 8. 5. 3. Anlatma zamanı	120
1. 8. 6. Mekân	120
1. 8. 6. 1. Açık mekânlar	120
1. 8. 6. 2. Kapalı mekânlar	120
1. 8. 7. Çatışma	120
2. BÖLÜM	121
HİKÂYELERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI.....	121
2. 1. Demirciler İsyanı	121
2. 2. Ulu Tarihçi	150
2. 3. Arslanhan Minaresi	159
2. 4. Küregen.....	170
2. 5. Kervan.....	186
2. 6. Mankent Efsanesi	236
2. 7. Bahar Özlemi	242
2. 8. <i>Delikanlı Sözü</i>	253
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	261
KAYNAKÇA.....	263
EKLER.....	265
EK-1 METİN ÖRNEKLERİ.....	267
ÖZ GEÇMİŞ	299

GİRİŞ

Bu çalışmada Gulam KERİMİY'in (KERİMOV) *Arslanhan Minaresi* adlı eserinde yer alan sekiz hikâye, Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmış ve muhteva bakımından incelenmiştir. Çalışmanın amacı Çağdaş Özbek edebiyatı yazarlarından Gulam KERİMİY'in ve onun eserlerinin tanıtılmasıdır.

Gulam KERİMİY, çağdaş Özbek edebiyatı yazarlarındanıdır. 30 Nisan 1962 tarihinde, Buhara ilinin Alat ilçesine bağlı Saim Hibrayli köyünde doğmuştur. 1987 yılında Taşkent Devlet Üniversitesi Şark Fakültesi İran Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitiren Gulam KERİMİY, Afganistan'da askerî tercüman olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda Özbekistan Fen Akademisi Ebû Reyhan Birûnî Doğu Bilimleri Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Gulam KERİMİY *Kervan* (1988), *Turan Kaplanı* (1988), *Sahipkiran ve Âlim* (2002), *Tarihî Kıssalar*, *Narşah Kalesi* (2011) gibi birçok tarihî hikâye yazmıştır. Bu hikâyelerden bazıları *Arslanhan Minaresi* adlı kitapta toplanmıştır. Hikâyelerinde akıcı bir dil kullanan yazarın buna benzer ona yakın da ilmî monografisi yayımlanmıştır. Yazar, 20 Nisan 2014 tarihinde vefat etmiştir.

Gulam KERİMİY ile ilgili Türkiye'de daha önce Veli Savaş YELOK çalışma yapmıştır. Yelok, 2011 yılında *Natanzî'nin "Müntehabatü't- Tevârih-i Muinî" Adlı Eserinde Timur Devri Tarihinin Anlatılması* adlı çalışmayı ve *Bahar Sog'inchi* (*Bahar Özlemi*) hikâyesini Türkiye Türkçesine aktarmıştır. *Bahar Özlemi* adlı hikâye, bu çalışmayla tarafımızca tekrar Türkiye Türkçesine aktarılmış ve hikâyenin edebî incelemesi yapılmıştır.

Arslanhan Minaresi, on bir hikâyeden oluşmaktadır. Eserin çalışmaya konu olan kısmında *Demirciler İsyanı*, *Ulu Tarihçi*, *Arslanhan Minaresi*, *Kervan*, *Küregen*, *Mankent Efsanesi*, *Bahar Özlemi* ve *Delikanlı Sözü* adlı hikâyeler yer almaktadır. Çalışmada incelenen hikâyelerin kısaca özetleri şu şekildedir:

Arslanhan Minaresi

Kitaba ismini veren *Arslanhan Minaresi* adlı hikâyede, Maveraünnehir hakanı Karahanlı Arslanhan Muhammed İbn Süleyman'ın Buhara'yı son kez ziyaret ettiği sırada

Arslanhan Minaresi'nin yapılma sürecini hatırlaması ve bu minarenin tepesinde Usta Beka ile sohbet etmesi konu edilmiştir.

Hikâye, altın yaldızlı tenteli arabanın güneş batmadan Buhara'ya doğru yola çıkmasıyla başlar. Eyerli, altın örtülü kara at üstünde her zaman ihtişamla ilerleyen Maveraünnehir hakanı Karahanlı Arslanhan Muhammed İbn Süleyman, nedense bu sefer gözükmeyen. Arslanhan'ı hep şenliklerle karşılayan Buharalılar, bu son teşrife sevinmeliler mi yoksa üzülmeliler mi bilemez bir hâldedirler. Arslanhan Buhara'ya vardığında kendisini saraya değil Mescidicami'ye götürmelerini ister. Han, caminin önünde boy gösteren yüksek minareye bakarken gözünde birden iki yıl önceki olaylar, Arslanhan Minaresi'nin yapılma süreci, canlanır. Daha sonra han, müstahdemlerinin yardımıyla camiye girer. O anda yine hanın emriyle mimar Usta Beka gelir. Bu anların Buhara'daki son zamanları olduğunun farkında olan Arslanhan, minarenin tepesinde Usta Beka ile sohbet eder. Hikâye, Arslanhan'ın hükümdarlığına dair yapılan sohbetle son bulur.

Demirciler İsyanı

Demirciler İsyanı'nda, demir aletler yaparak bunları Juan-juan kağanı A-na-kuey'e vergi olarak veren Göktürklerin bağımsızlık duygusuyla Juan-juanlara karşı isyan ederek kendi kağanlıklarını kurma süreci hikâyeleştirilmiştir.

Hikâye, yaşlı Ozan'ın Bumın'ın otağında Türklerin tarihine dair hikâyeler anlatmasıyla başlar. Otağda, bütün dikkatlerin bu hikâyeler üzerine toplandığı anda ulaklar, batı sınırından bin Juan-juan atlısının gelmekte olduğunu haber ederler. Komutan Burulday, Bumın'ın karargâhına gelerek Juan-juan kağanı A-na-kuey'in vergi talebini Türklere iletir ancak Türkler, bu isteği kabul etmez ve Juan-juanlara karşı savaş başlatır. Demirci Türkler yapılan ilk savaşı kazanır. Kurultay toplanır, Bumın "kağan" ilan edilir. Savaş boyunca Türklerin düşündüğü tek şey, atalarının mirası olan bayrağın mavi gökyüzünde hür bir şekilde dalgalanmasıdır. Türkler bu uğurda sonuna kadar kararlı bir şekilde mücadele ederler.

Ulu Tarihçi

Ulu Tarihçi'de, Buharalı tarihçi Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî'nin *Tarihî Buhara* adlı tarih kitabını yazarak dönemin padişahına sunması anlatılmaktadır.

Hikâye, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî'nin heyecanlı bir şekilde kale kapısına yaklaşmasıyla başlar. Narşahî'nin binbir emek harcayarak yazdığı ve bir hafta öncesinde padişaha iletmek üzere saray görevlisine teslim ettiği *Tarihî Buhara* adlı eser, padişah tarafından beğenilir ve Narşahî saraya davet edilir. Narşahî kendisine haber getiren ulağın nezaretinde saraya gelir ve padişahın huzuruna çıkar. Padişah, tarihçiye ve onun eserine övgüler yağdırarak kendisini ödüllendirmek ister. Narşahî'nin söz konusu ödülü, medrese öğrencilerine bağışlamasıyla hikâye son bulur.

Küregen

Küregen adlı hikâyede kayını Emîr Hüseyin'le yaptığı mücadele sonrasında Maverâünnehir'de hükümdar olan Emîr Timur'un hayatı anlatılmaktadır.

Hikâye, Emîr Timur'un Hoca Ukkâşe Kabristanı'na gitmesiyle başlar. Burada Emîr Timur'un Moğollardan hiçbir zaman gün yüzü göremeyeceğini anlayarak kayını Emîr Hüseyin'in yanına doğru yol alması, Emîr Hüseyin'le birlikte Moğollara karşı savaşması, neredeyse bütün çarpışmalarda kendi bölüğüyle savaş meydanlarının en hararetli kısımlarında yer alıp Maverâünnehir'i adım adım Moğollardan temizlemesi, Emîr Hüseyin'i taht ve taç sahibi yapması, Emîr Hüseyin'in Timur'a ihanet etmesi, Timur'un isyan ederek Belh'i ele geçirmesi anlatılır. Akşam olunca karargâha dönen Emîr Timur, kendi otağına gitmeden önce Saraymülkhanım'ın çadırına gider. Çadırın önünde Emîr Timur'un Saraymülkhanım'ı tanınması, Saraymülkhanım'ın düğünü, Timur'un Olcay Türkan Aka ile evlenmesi anlatılır. Emîr Timur, Saraymülkhanım'ın çadırına girer. Hikâye, Emîr Timur ve Saraymülkhanım'ın konuşmalarıyla son bulur.

Kervan

Kervan'da *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün yazarı Kaşgarlı Mahmut'un eserini yazmaya başlama serüveni hikâyeye edilmiştir.

Kaşgar hâkimlerinden Hüseyin Bey'in oğlu Mahmut, kendisini tamamen eğitim ve dil işlerine adanmış bir gençtir. Zamanını hep okuma ve araştırma yapmakla geçirir. Mahmut, hayallerini gerçekleştirebilmek için Kaşgar'dan Balasagun'a, Yusuf Has Hacıp'in yanına gider. O, Yusuf Has Hacıp'ten aldığı tavsiye üzerine uzun sürecek bir sefere çıkmaya niyetlenirken babası Hüseyin Bey, onu vezirin kızıyla evlendirmek ister. Ancak gönlünde sadece Aygümüş'ün sevgisi olan Mahmut, idealleri uğruna her türlü zorluğu ve fedakârlığı göze alarak babasına karşı çıkar; Kaşgar'ı bir süreliğine terk etme kararı alır. Hikâye, Mahmut'un Kaşgar'a içinden veda etmesiyle son bulur.

Mankent Efsanesi

Mankent Efsanesi adlı hikâyede tarih bölümü öğretim üyesi olan bir hocanın öğrencisinin yaşadığı kötü bir hatırayı aktarması konu edilmiştir.

Tarih hocası ders vermek üzere gittiği Aksu'yu gezmek ister. Gözlerinde daima meyus bir ifade bulunan Ravşan adlı öğrenci, Mankent'teki tarihî ve yöresel bir müzeyi gezdirmek üzere kendisine refakat eder. Bu gezi sırasında Ravşan, acı hayat hikâyesini hocasıyla paylaşır. Tarih hocası müzeyi gezip köyün tarihiyle tanıştığında bile Ravşan'ın hüznü hikâyesi onun aklından çıkmaz. Hikâye, gezinin tamamlanıp öğretmen ve öğrencinin yollarının ayrılmasıyla biter.

Bahar Özlemi

Bahar Özlemi'nde ailesinin sosyal durumu nedeniyle eğitim gördüğü kurumdan atılma noktasına gelen bir Özbek gencinin yaşadığı süreç hikâyeleştirilmiştir.

Ethem, Maksim Gorkiy Edebiyat Enstitüsünde öğrenim gören master öğrencisidir. Hayatı boyunca ailesinin sosyal durumundan dolayı zorluk çekmiştir. Ethem, tam rahata kavuştuğunu düşündüğü anda kendisi hakkında şikâyette bulunulur ve söz konusu durum araştırılana kadar öğrenim gördüğü kurumdan uzaklaştırılır. Ethem, bu olaylar üzerine güzel günlerin geleceğine dair inancını tamamen kaybeder ve intihar etmeyi düşünür. Araştırma neticesinde güzel bir sonuç çıkar ancak arkadaşı Yoldaş ona yalan haber verir. Hikâye, Ethem'in kötü, yalan haberi almasıyla son bulur.

Delikanlı Sözü

Delikanlı Sözü'nde ise Dursunbay adlı bir yazarın dost olduğu öğrencileriyle olan sohbeti sırasında kendi hayatından bazı kesitleri anlatması konu edilmiştir.

Dursunbay Adaşboyev'in öğrencileri Bektemir'den Sebzor'a gelip hocanın dokuz katlı apartman binasına girerler. Dursunbay, o sırada mutfakta yemek yapmakla meşguldür. Evin duvarına Abdusattar'ın yapmış olduğu bir kadın portresi asılmıştır. Salona girince herkesin dikkati bu portre üzerine yoğunlaşır. Misafirler yemek masasının etrafında toplanır ve bu kadın portresinden hareketle sohbet etmeye başlarlar. Hikâye öğrencilerin evden ayrılmasıyla son bulur.

Eserde yer alan hikâyeler konu, izlek (ana düşünce), olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekân ve çatışma açısından incelenmiştir. Hikâyelerin muhteva incelemesi, çeşitli kaynaklardan derlenen aşağıdaki kavramlar çerçevesinde ele alınmıştır:

Konu

Eserde yer alan kişilerin ne zaman, nerede, ne yaşadıklarının dile getirilmesi yani eserde anlatılanın en kısa şekilde ifade edilmesidir. Esere sorulan “Ne anlatılıyor?” sorusunun cevabı okuyucuya konuyu verir. Konu, eserden önce de vardır. Yazar, önceden var olan konuyu kendi bakış açısıyla yeniden yorumlar. Bir eserde, özellikle de romanlarda, birden fazla konu olabilir (Çetin, 2015: 121-123). Örneğin Mustafa Kutlu, *Uzun Hikâye* adlı eserinde küçük yaşta yetim kalan Ali'yi ve onun oğlunun hayat serüvenini anlatmaktadır.

İzlek

İzlek “tema, ana düşünce, mesaj” gibi kavramlarla da ifade edilebilmektedir. Romanın temelini oluşturan konunun yazarın kendi duygu ve düşüncesiyle öznel bir hâl almasıdır. İzlek, yazarın eserindeki asıl amaçtır. Gerçekte var olan konu, farklı yazarlar tarafından öznel bir şekilde tekrar yorumlanır. İzlek, romanın tamamına sinen bir koku gibidir ve okuyucu onu birkaç cümleyle ifade eder (Çetin, 2015: 123, 124).

Eserde birden fazla izlek olabilir. Yazar bu izlekler ile açıkça söylemediği düşüncelerini okuyucuya aktarmaya çalışmaktadır. Bu izleklerin belirlenmesinde eserin belli yerlerinde tekrar eden, farklı işlevlere sahip, simgesel değerdeki ana örgelerden yararlanılabilir (Çetin, 2015: 125). Mesela Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adlı eserinde Abdullah Çavuş'un sürekli olarak "Kıyamet mi kopar?" demesi bir leitmotiv yani ana örgedir (Tekin, 2018: 263).

Olay ve Olay Örgüsü

Roman, hikâye gibi anlatma esasına dayalı metinlerin temelini olay oluşturmaktadır. Olay, herhangi bir sebeple bir arada bulunan ve birbiriyle ilgilenmek zorunda olan en az iki kişinin karşılıklı ilişkisinden doğmaktadır. Olay parçalarının birbirini tamamlayarak bir düzen hâlinde vücut bulması da olay örgüsünü oluşturur (Aktaş, 2017: 41, 42). Yani belli bir mantıkla, sanatsal bir değer taşıyacak şekilde düzenlenen olay zincirinden meydana gelen "vaka"dır. Olayda sadece olup bitenler aktarılır; olayın neden, ne zaman, nasıl gerçekleştiği ile ilgili bilgi verilmez. Bu soruların cevabı eserin kurgusunda yani olay örgüsündedir. Olay örgüsü, olup bitenleri nedeni ve sonuçlarıyla beraber ortaya koymaktadır (Çetin, 2015: 187-190). "Turgut Özben, Selim Işık'ın intiharını araştırmaya başladı." bu bir olaydır. "Turgut Özben, Selim Işık'ın intiharını neden araştırıyor? Onun bu intiharı araştırıp aydınlatması ne ifade eder? Turgut Özben'in araştırmalarının sonucunda neler oldu?" gibi soruların cevabı ise metnin tamamında yani olay örgüsünde bulunabilir.

Olay örgüsü diğer bir ifadeyle kurgu, romanın parçalanamayan mükemmel nihai yapısıdır. Roman ve hikâyelerde olaylar; dış dünyadaki oluş sırasıyla değil, yazarın okuyucuyu etkileyebilmek için kendine göre yaptığı sıralamayla gerçekleşir (Çetin, 2015: 190). Örneğin bireyin iç dünyasını esas alan yazarlardan Mustafa Kutlu'nun *Uzun Hikâye* adlı eserindeki Ali'nin yetim kaldığı çocukluk yıllarından gazetede yayımladığı yazı üzerine hapse girmesine kadarki süreç, onun hayat hikâyesini oluşturur. Ancak Mustafa Kutlu, Ali'nin hikâyesini yazarken onun her gün yaşadıklarını değil "sevdiği kız olan Münire'yi kaçırmaması, kâtip olarak çalıştığı okuldan atılması" gibi sadece seçtiği olayları/bölümleri aktarmıştır.

Olay örgüsünün temelinde, kişiler arasındaki karşılaşma ve çatışmalar yer almaktadır. Her karşılaşma ve çatışma da bir mekânda ve zaman diliminde gerçekleşir. Bu açıdan olay örgüsünü oluşturan her olay parçasında zaman, mekân ve kişi gibi unsurlar iç içe geçmiş durumdadır (Aktaş, 2017: 41, 42).

Modern eserlerde önemini iyice kaybederek kişilerin daha iyi anlamlandırılmasında bir araç olmaya başlayan olay; klasik eserlerde ön plandadır ve giriş, gelişme, sonuç şeklinde aşamalandırılır.

Roman ve hikâyelerde olaylar, ya kronolojik sıraya bağlı kalınarak baştan başlatılır ya ortadan başlatılarak geriye dönüş tekniği ile aktarılır ya da sondan başa doğru verilir (Çetin, 2015: 191-193).

Şahıs Kadrosu

Gerçek dünyanın merkezinde nasıl insan varsa gerçek dünyayı yansıtmaya iddiasında olan kurmaca metinlerin merkezinde de kişi vardır. Eserin başlıca ilgi odağı kişidir. Diğer öğeler, onun için vardır ve onunla anlam kazanmaktadır. Kişiler, kurmaca metinlerde bu açıdan önemli bir yer işgal etmektedir.

Her eserde gerçekleşen eylemin bir de eyleyeni vardır (Tekin, 2018: 75, 76). Eserde ifade edilen olay ya da durumun içinde yer alan, bunları yaşayan ya da bunlara tanık olan unsura “kişi” denir. Önem dereceleri ve özellikleri değişiklik gösteren bu kişilerin toplamı da “kişi/şahıs kadrosu”nu oluşturur. Şahıs kadrosu genellikle insanlardan oluşur ancak özellikle modern zamana ait çağdaş eserlerde, insan vasfı yüklenmiş eşya gibi çeşitli cansız varlıklar, kişi kadrosunda yer alarak eserin kurgusunu oluşturabilmektedir (Çetin, 2015: 144,145). Bu figürlerin de ruh hâlleri, fizikî görünüşleri, tutumları, arzu ve istekleri vardır (Aktaş, 2017: 44). Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatının modernist yazarlarından Orhan Pamuk’un *Benim Adım Kırmızı* romanında “kişi” olarak karşımıza çıkan figürlerden biri “Para”dır. Para, romanda bir insan gibi konuşarak eserdeki konumunu ve düşüncelerini okuyucuya kendisi aktarmaktadır.

Modern eserlerdeki kişi algısının, buna bağlı olarak da kişilerin mevcut konumlarının değiştiğini gösteren bir özellik de onların isimsizleştirilmesidir (Tekin, 2018:

80, 81). 20. yüzyıl dünya edebiyatının tanınmış hikâye ve roman yazarlarından olan Franz Kafka'nın *Dava* adlı eserinin başkahramanı "K." bunun bir örneğidir.

Eserdeki kişiler, en genel özellikleriyle olumlu/iyi ya da olumsuz/kötü kişiler olarak değerlendirilmektedir. Olumsuz/kötü kişiler, toplum tarafından yadırganan değerleri temsil ederek okuyucuda kızgınlık duygusu uyandırırken olumlu/iyi kişiler, toplum tarafından kabul ve takdir edilmiş normları temsil ederek okura örnek olmaktadır (Çetin, 2015: 146). Olayların meydana gelebilmesi için iletişimde bulunmak, arzu etmek gibi eylemlerle karşı karşıya gelmek mecburiyetinde olan en az iki kişinin olaylar karşısında sergilemiş olduğu davranışlar, kişilerin özelliklerini ortaya çıkararak onları iyi da kötü kişi yapmaktadır. Bu kişilerin özellikleri eserde bütün olarak sunulabileceği gibi eserin bütününe de yayılabilir. Bu nedenle anlam birimlerinin göndergesi metnin tamamına yerleştirilmiş olan kurmaca metinlerde, metnin tamamının incelenmesi gerekmektedir (Aktaş, 2017: 44,45).

Bütün bu açıklamalardan hareketle kişileri, metin içinde üstlendikleri rollere, taşıdıkları özelliklere göre sınıflandırmak mümkündür. Kişiler, Çetin tarafından genel özelliklerine göre şu şekilde tasnif edilmiştir (2015: 148-169):

1. Merkezî Kişi
2. Tip
 - a. Yapılarına Göre Tipler: İlkörnek, Nihilist Tip ve Yüceltilmiş Tip
 - b. Konularına Göre Tipler: Sosyal, Psikolojik ve Zihinsel Tipler
3. Karakter
4. Yardımcı Kişiler
5. Kurgusal Kişi: Tasarlanmış ve Hatırlanmış Kişi
6. Hayalî Figürler
7. Eşya Figürleri

Merkezî Kişi: "Başkahraman", "temel kişi", "esas kahraman" gibi isimlerle de anılan "merkezî kişi" romanın geneline hâkimdir ve eserdeki diğer kişiler, merkezî kişinin etrafında yer alır. Bu açıdan merkezî kişinin klasik eserlerdeki konumu oldukça önemlidir (Çetin, 2015: 148, 149). Örneğin postmodernist yazar Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* adlı eserinin merkezî kişisi Turgut Özben, Mustafa Kutlu'nun *Uzun hikâye* adlı eserinin merkezî kişisi Ali'dir.

Tip: Belirgin özellikleri olan herhangi bir sınıfın veya topluluğun temsilcisi olarak benzer özellikler gösteren, davranış ve tutumları genellikle aynı olan kişidir. “Düz” ya da “yalınkat” kişiler de denilen tipler, eserdeki kimliklerine göre olumlu ya da olumsuz olabilir.

Tipler; yapılarına göre “yüceltilmiş tip”, “ilkörnek” ve “nihilist tip”; konularına göre de “sosyal tip”, “psikolojik tip” ve “zihinsel tip” olarak sınıflandırılmıştır. Olumlu olarak kabul edilen değer, yargı, duygu ve düşünceleri temsil eden kişiler, yazar tarafından yüceltilmiş kişiler olarak kabul edilmektedir. Yüceltilmiş tip, bu değerler uğruna mücadele ederek üstün fedakârlıklarda bulunan bir kahramandır. Bir milletin ya da toplumun en eski atalarından itibaren bütün tarihleri boyunca meydana getirdikleri duygu, düşünce ve davranış benzerliğine dayanan ortak imge, tutum ve ruhsal kalıplar “ilkörnek (arketip)” olarak ifade edilmektedir. Millî ve toplumsal nitelikli bu ilkörnekler; sonraki nesillerin duygu, düşünce ve davranış sistemine yön vermektedir. “Nihilist tip” herhangi bir ülkeye sahip değildir ve millî, dinî, sosyal değerlerle ilgilenmez. Nihilist tipler, yazar tarafından genellikle beğenilmeyen, reddedilen duygu ve düşünceleri yansıtan olumsuz tipler olarak sunulmaktadır. Ortak sosyal sorunları dile getiren, sosyal şartlara bağlı olarak meydana gelmiş olan duygu ve düşünceleri temsil eden tiplere “sosyal tip” denir. Kişilerin doğuştan getirdiği; mizaç, huy, karakter açısından benzer özellikleri paylaşan kişileri temsil eden tipler “psikolojik tip”tir. Bilimle, sanatla, yazınla, felsefeyle, tarihle ilgili değerlerin sembolü olan kişiler ise “zihinsel tipler” içerisinde yer almaktadır (Çetin, 2015: 149-160).

Karakter: Tipin tersine olaylar karşısında özgün, şahsi tepkiler veren kişidir. Karakter, hayata karşı sergilemiş olduğu tavırla var olmakta, ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle “yuvarlak kişiler” olarak da anılmaktadır. Kahramanlar, eserde sadece karakter veya tip özelliği göstermez. Yaşanılan olaylara ve bunlara verilen tepkilere göre bazen karakter bazen de tip olabilirler. Bazı yazarlar, roman kişisini bağımsız bir birey olarak düşünerek eserlerinde karaktere önem verir (Çetin, 2015: 161). Bazı yazarlar ise tipe önem verir, tip aracılığıyla tarihî ve sosyal sorunları yorumlayarak kendi düşüncelerini okuyucuya aktarmaya çalışır (Tekin, 2018: 113). Bu noktada kişiler, yazarı temsil eden yani yazarın sözünü emanet ettiği kişilerdir. Yazarın psikolojik durumunu, siyasî düşüncesini, hayata karşı bakış açısını yansıtır. Yazarın sözünü emanet ettiği kişiler tip ve karakter dışında bir eşya ya da bir sembol de olabilir (Aktaş, 2003: 140, 141).

Yardımcı Kişiler: Olayın tamamlanmasında ihtiyaç duyulan, karakter ya da tip özelliği göstermeyen kişilerdir. Eserin tahlilinde pek fazla öneme sahip değildirler, genellikle sadece isim olarak geçerler (Çetin, 2015: 167). Örneğin *Uzun Hikâye*'deki Celal ya da savcının kızı Ayla, yardımcı kişilerdir.

Kurgusal Kişi: Kurgusal kişi eserlerde “tasarlanmış kişi” ve “hatırlanmış kişi” olmak üzere iki şekilde yer almaktadır. Roman yazarının kafasında üretmiş olduğu kişi, tasarlanmış kişidir. Tasarlanmış kişinin dış dünyada gerçekten var olup olmadığı üzerinde durulmaz. *Tutunamayanlar* romanındaki Olric, Turgut Özben'in kafasında yer alan tasarlanmış kişidir. Hatırlanmış kişi ise gerçek hayatta var olan, yaşamış bir kişidir. Sadece o anda eserin içinde yer almaz, eser kişisi tarafından hatırlanır (Çetin, 2015: 167, 168). *Tutunamayanlar*'daki Selim Işık, romanın tamamında hatırlanmış kişi olarak yer almaktadır ve Turgut Özben zaman zaman onunla içinden konuşmaktadır.

Hayalî Figürler: Gerçekliği olmayan, roman yazarı tarafından üretilmiş figürlerdir. Örneğin fantastik romanlarda yer alan hayalet, cin gibi varlıklar hayalî figür sayılmaktadır.

Eşya Figürleri: Son zamanlarda özellikle çağdaş eserlerde, yazar, anlatımın tekdüzeliğini kırmak için cansız eşyaları eserin kişisi yapmaktadır. Teşhis ve intak sanatlarıyla bu eşyalara kişi vasfı yüklenmektedir (Çetin, 2015: 169). *Benim Adım Kırmızı*'da “Ben Bir Ağacım” başlığı altında verilen ağaç resmi, romanın kişileri arasında yer almakta ve yaşananlar ağacın kendi ağzından anlatılmaktadır.

Zaman

Kurmaca eserlerin gerçeklik değerini artıran unsurlardan biri de zamandır. Nasıl gerçek dünyada kişiler olayları belli bir günde, saatte, anda yaşıyorsa saymaca âlemde de kişiler için zamana ihtiyaç duyulur. Olaylar belli bir zaman koridoru içinde başlar, gelişir ve son bulur (Çetişli, 2004: 73).

Halk hikâyesi, masal, efsane gibi geleneksel anlatılarda zaman unsuru ve zamanın gerçekliği önemli değildir. Bu tarz anlatılarda “dere tepe düz, altı ayla bir güz gitseniz” gibi gerçeklik değeri fazla olmayan zaman dilimleriyle karşılaşılır. Olayların ne zaman başlayıp ne zaman bittiği pek belli değildir. Ancak romanlarda zamanın belli bir

önemi ve işlevi vardır. Olaylar, zamandan bağımsız değildir. Romanlarda üç zamandan bahsedilebilir (Çetin, 2015: 128):

1. Nesnel Zaman
2. Vaka Zamanı
3. Anlatma Zamanı

Nesnel Zaman: Somut, takvime bağlı olan, gerçek zamandır. Eserin dışında da var olan, herkesin yaşadığı ortak zaman dilimidir (Çetin, 2015: 129). Örneğin Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* adlı romanındaki nesnel zaman Millî Mücadele yıllarıdır (Çetin, 2017: 286).

Vaka Zamanı: Hikâye ve romanda olayların başlangıcıyla bitişi arasında geçen zamandır (Çetişli, 2004: 74). Nesnel zamanın tamamını kapsamaz, sadece olayların gerçekleştiği zamanı kapsar (Çetin, 2015: 131). *Küçük Ağa*'da nesnel zaman Millî Mücadele yıllarıdır. 1918-1919'dan 1922'ye kadarki zaman. Ancak olaylar bu yılların her gününde ve her saatinde geçmez. Yani eserlerde olaylar, gerçek zamanın belli dilimlerinde karşımıza çıkabilir (Çetin, 2017a: 286).

Hikâye ve romanda olaylar, ya aynen ya da gerçek zamanda atlamalar yapılarak aktarılır. Bu açıdan vaka zamanı “aynen aktarma”, “özetleme” ve “genişletme” olarak üç başlık hâlinde ele alınmıştır. Olayların nesnel zamandaki oluş sırası bozulmadan, takvime bağlı kalınarak aktarılması “aynen aktarma”dır. Genellikle klasik anlatmalarda karşımıza çıkar ve giriş, gelişme, sonuç sırasıyla sunulur. Nesnel zamandaki olayların ayrıntıya girilmeden, özet şeklinde sunulması “özetleme”dir. Yazar tarafından önemli görülen olayların aktarıldığı daraltılmış zamandır. “Genişletme” ise öznel zamandır ve bize psikolojik zamanı, iç zamanı verir. Anlatıcı çağrışım, hatırlatma ve monologlar vasıtasıyla zaman diliminde ileriye ve geriye doğru sıçramalar yapar. Geriye dönüşler çoğunlukla, eserde yer alan kişilerin öz geçmişlerini okuyucuya aktarmak amacıyla yapılmakta ve “art zaman sunumu” olarak adlandırılmaktadır (Çetin, 2015: 131, 132).

Anlatma Zamanı: Vaka zamanı içinde cereyan eden olaylar, roman ve hikâye yazarı tarafından belli bir süre sonra kaleme alınır. Olayların gerçekleştiği zamandan sonra yazar tarafından eserde anlatıldığı zaman “anlatma zamanı”dır (Tekin, 2018: 126). Örneğin *Küçük Ağa*'da olaylar 1919-1922 yıllarında (nesnel zaman) yaşanır. Bu yılların bazı

günlerinde, aylarında yaşanan olaylar anlatılır (vaka zamanı). Tarık Buğra söz konusu bu olayları 1963 yılında aktarmıştır. İşte bu zaman, yani eserin yazıldığı zaman da “anlatma zamanı” olarak kabul edilmektedir (Çetin, 2017a: 287).

Yazar geçmişte yaşanan olayları aktarırken “anında aktarma” ve “sonradan aktarma” olmak üzere iki farklı yöntem kullanmaktadır. Olayların okuyucunun gözü önünde gerçekleşiyormuş gibi anlatılması “anında aktarma”, olayların olup bittikten sonra ileriki bir zaman diliminde hatırlanarak anlatılması “sonradan aktarma” olarak tanımlanmaktadır (Çetin, 2015: 133, 134). Örneğin Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* adlı eserinde Turgut Özben ile eşi Nermin Özben’in konuşmaları “anında aktarma”ya örnek olurken Günseli’nin Selim Işık’la yaşadıklarını hatırlama yoluyla anlatması ya da Süleyman Kargı’nın Selim Işık’ı günlüklerden hareketle anlatması da “sonradan aktarma”ya örnek olmaktadır.

Mekân

Bir terkip olan roman ve hikâyenin ana unsurlarından biri de mekândır. Mekân, eserde ifade edilen olayların sahnesidir. Eserlerde ister gerçek ister hayalî olsun olayların gerçekleştiği bir mekâna ihtiyaç vardır. Bu açıdan mekân, tanıtım ve takdimden ziyade işlevsel bir özelliğe sahiptir. Yazar mekân unsurunu; olayların gerçekleştiği çevreyi tanıtmak, eser kişinin fiziki ve ruhsal portresini çizmek, toplumu yansıtmak, ortam yaratmak amaçlarıyla kullanabilir. Bütün bunların temelinde de itibari esere sahih özellik kazandırma kaygısı vardır (Tekin, 2018: 137).

Önceleri sadece çevre oluşturmak adına bilinçsiz bir işleve sahip olan mekân, daha sonraları önem kazanarak kişiler ile okuyucu arasında bir köprü olmuştur (Çetin, 2015: 135). Hikâye ve roman kişilerinin portresinin oluşturulmasında etkili olan bir görev üstlenmiştir. Örneğin Feride’yi Çalığışu yapan özelliklerden biri “Anadolu”dur. İstanbullu Hoca’yı “Küçük Ağa” yapan “Akşehir”dir. Okuyucu, eserde olayların geçtiği mekâna göre beklenti içine girer. Okuyucunun muhayyilesi olayların evde, sokakta; köyde, kasabada ya da şehirde geçiyor olmasına göre bir tutum takınır. Mesela romanın konakta geçiyor olması büyük ailenin habercisiyken bir dairede geçiyor olması çekirdek aile yapısını simgelemektedir (Tekin, 2018: 138).

Bütün bu işlevleriyle beraber bazı yazarlar mekân unsuruna önem vererek onu ön plana çıkarmıştır. Bazıları ise olayı ve kişileri ön plana çıkarmak için onu sadece bir araç olarak kullanmıştır. Roman ve hikâyelerde mekân genel olarak şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Çetin, 2015:135-139):

1. Somut Mekânlar: Açık ve Kapalı Mekânlar
2. Soyut Mekânlar: Ütopik, Fantastik, Metafizik ve Duygusal Mekânlar

Somut Mekânlar: Kişilerin gerçek hayatta olduğu gibi yaşadıkları, doğal, bildiğimiz mekânlardır. Somut mekânlar kendi içinde “açık mekân” ve “kapalı mekân” olmak üzere ikiye ayrılır. Açık mekân; şehir, ülke, dağ, deniz, çöl gibi açık alanları kapsamakta ve “geniş mekân”, “dış mekân” olarak da anılmaktadır. Kapalı mekân ise ev, daire, oda, iş yeri gibi kapalı yerler için kullanılmaktadır. Bu yerler “dar mekân” ya da “iç mekân” olarak da ifade edilmektedir (Çetin, 2015: 136, 137). *Tutunamayanlar*’da Turgut Özben’in yaşadığı apartman dairesi ya da çalıştığı yazıhane kapalı/dar/iç mekâna örnek olurken *Uzun Hikâye*’deki ırmak kıyısı açık/geniş/dış mekâna örnek olmaktadır.

Eserlerdeki mekânların açık ya da kapalı mekân olması, kişilerin ruhi portrelerine göre tercih edilmektedir. Bunalımlı, tedirgin, huzursuz, sıkıntılı kişiler daha çok kapalı mekânlarda sunulurken dışa dönük, hareketli, huzurlu kişiler daha çok açık mekânlarda sunulmaktadır (Çetin, 2015: 136).

Soyut Mekânlar: Gerçekte var olmayan, hayalî mekânlardır. Soyut mekânlar ütopik mekân, fantastik mekân, metafizik mekân ve duygusal mekân şeklinde çeşitlenmektedir. Her şeyin mükemmel olduğu, idealize edilmiş mekânlar “ütopik mekânlar”dır. Ütopik mekânlar yeryüzünde bulunmaz ve içinde kötülük, hainlik, kıskançlık, çirkinlik barındırmaz (Çetin, 2015: 138). *Tutunamayanlar* adlı eserde “Herkesin istediği gibi yaşadığı uzak ülkenin özlemini duyuyorum.” diyen Oğuz Atay gibi dünyanın kötülüklerinden, olumsuzluklarından bunalan kişilerinin kaçmak istediği mekânlardır.

“Fantastik mekânlar” da hayalî mekânlardır ancak ütopik mekânlar gibi ideal değildir. Evrene ait bir yer olsa da romanın kurgusuna göre soyut kalır. Cennet, cehennem gibi fizikötesi mekânlar “metafizik mekânlar”dır. Kişilerin ruhsal yapısına bağlı olarak üretilen mekânlar ise “duygusal mekânlar”dır (Çetin, 2015: 138, 139). *Tutunamayanlar*

romanında geçen ve romanın başkişisi olan Turgut'un "Abdülhamit Rüyası" diye adlandırdığı rüya âlemi, duygusal mekâna örnektir.

Yukarıda sınıflandırması yapılan söz konusu mekânlar, kimi yazarlar tarafından bir ressam hassasiyetiyle tasvir edilebilir. Özellikle eserin estetik boyutuna önem veren sanatçılar, mekân tasvirlerinde daha titiz olurlar. Görülenin, gözlenenin en ince ayrıntısına kadar uzun uzun tasvir edilmesi "nesnel/gerçekçi/realist tasvir"dir. Nesnel tasvir, daha çok realist ve natüralist yazarlar tarafından tercih edilir ve bu tasvirde her şey olduğu gibi anlatılır. Mekânın ince ayrıntılarıyla değil de sadece belli bir öneme sahip, dikkat çekici yanıyla betimlenmesi ise "öznel tasvir"dir. Bu tasvire "izlenimci/romantik tasvir" de denilir. Genellikle romantik yazarlar tarafından tercih edilen öznel tasvir, bir bakıma roman kişilerinin iç dünyalarının dışa vurulmasında bir araçtır (Çetin, 2015: 140-142).

Çatışma

Eserdeki gerilim unsurlarından biri farklı kişilerin, farklı görüşlerin, farklı yaşam biçimlerinin karşı karşıya geldiği "çatışma"dır. Genellikle tek bir dünya görüşünün hâkim olduğu geleneksel anlatılarda, çatışma unsuruna pek yer verilmez. Buna karşın Batılı eserlerle birlikte çatışma unsuru ön plana çıkmaya başlamıştır. Çatışma, iki başlık hâlinde ele alınır (Çetin, 2015: 203):

1. İç Çatışma
2. Sosyal Çatışma

İç Çatışma: Kişinin kendi içindeki iyilik-kötülük gibi farklı eğilimlerine dayanan çatışma "iç çatışma"dır. Kişinin aklıyla duygularının arasında kalması, yaşadığı gerçeğe yaşamak istediği hayali, beklentileri ve imkânları hep iç çatışmayı oluşturmaktadır. Bu zıtlıklar arasında kalan kişi, kendisiyle sürekli bir hesaplaşma hâlinindedir. Örneğin *Küçük Ağa* romanındaki "İstanbul Hoca"nın "Küçük Ağa" olana kadar yaşamış olduğu kararsızlık bir iç çatışmadır (Çetin, 2015: 203). *Tutunamayanlar* romanındaki "Selim" in kendi aklıyla yapmış olduğu mücadele yine iç çatışmaya verilebilecek örneklerden biridir.

Sosyal Çatışma: Özelliklerinin farklı olmasından dolayı anlaşamayan, birden fazla kişinin ya da sosyal topluluğun yaşadığı çatışmadır. Kişilikler arası çatışma, cinsiyetler

arası çatışma, nesil çatışması, ekonomik çıkar çatışması, düşünce çatışması, askerî çatışma, etnik çatışma vb. şekilde çeşitlenmektedir (Çetin, 2015: 205, 206). *Küçük Ağa* romanında Kuvayimillîye taraftarları ile onların yanında yer almayanların karşı karşıya gelmesi bir düşünce çatışmasıdır (Çetin, 2017a: 308).

1. BÖLÜM

HİKÂYELERİN TAHLİLİ

1. 1. Demirciler İsyanı Hikâyesinin Tahlili

1. 1. 1. Konu

Demirciler İsyanı adlı hikâyede demir aletler ve silahlar yaparak bunları gönülsüz bir şekilde Juan-juan kağanı A-na-kuey'e vergi olarak veren Göktürklerin, aldıkları bir istihbaratla, Juan-juanlara karşı isyan edip, savaşarak kendi kağanlıklarını kurma süreci anlatılmaktadır.

1. 1. 2. İzlek

Hikâyedeki temel izlek bağımsızlık, bağımsızlığın önemi, bağımsızlık için verilen mücadeledir.

1. 1. 3. Olay Örgüsü

Hikâyenin kurgusu Türk tarihinden alınmış gerçek bir olaya dayanmaktadır. Ana olay, demirci Türklerin Juan-juanlara karşı isyan ederek savaş başlatmasıdır. Diğer olaylar bu ana olay etrafında örülmüş küçük olaylar ya da metin halkalarıdır. Türklerin demir dağı eritmesinin anlatıldığı Ergenekon Destanı'nın ozan aracılığıyla hikâyenin kurgusuna yerleştirildiği bölüm, olay örgüsünün en dikkat çekici kısımlarındandır:

“Sakin bir şekilde devam etti ozan:

–Türkler, Turfan'da yüzyıllar boyunca bazı kabilelerle dost olurken bazılarıyla da düşman olarak yaşamıştır. Fakat insan, hayatı boyunca bazen yükselir bazen de alçalır. Kabile hayatı da bir çizgide ilerlemez. Düşmanlar tarafından kuşatılan Türkler, büyük bir savaş sonrasında sağ kalanlarla birlikte güneydeki Tanrı Dağı'nın doğu tarafındaki dağa çekilmişler. Onlar, binbir güçle dağları aşip iki dağ arasındaki geniş alanlara yerleşmişler. Burada akarsular, yaylalar varmış; ormanda avlanacak kuş çokmuş. Tanrı, Türkleri koruyarak, onları takip ederek gelen düşmanlarının yolunu tamamen kesip dağı onlar için bir kalkan kılmış. Türkler, dik dağ vadilerini “Ergenekon” yani “Dik Kemer” olarak adlandırdı. Burada hayvan sürüleri kısa zamanda çoğalmıştı. Dağda demir madenlerinin çok fazla olması sayesinde onlar, dağdan demir çıkartarak

ok ve yay yapmış; ceylan ve yaban koyunu avlayarak, hiçbir şeye ihtiyaç duymadan yüzyıldan daha uzun bir süre huzur içinde yaşamışlar. Fakat Tanrı, her insanı sınavdan geçirdiği gibi bütün halk ve devletleri de pek çok zorlukla karşı karşıya getirir. Sürekli olarak büyüyüp çoğalan Türk halkına dağlarla çevrili alan dar gelmeye başladı. Dar dağ vadilerinde yemek yiyendense geniş bozkırlarda yumruk yiyen daha iyidir. Bir zamanlar kurtulmalarına vesile olan yer, şimdi onlar için âdeta bir kısıp dönüştü. Atalarının gösterdiği dağın etrafındaki geniş arazilere çıkmak için çözüm yolu bulamıyorlardı. Uruk beyleri ve ihtiyarlar kurulunda pek çok fikri tartışmış, sonunda dağın üzerinden aşarak geçmekten başka çare olmadığı konusunda fikir birliğine varmışlardı. Ancak ihtiyar bir demirci, itiraz ederek 'Bu dimdik dağdan mal ve yüklerle geçilmez. İnsanların onundan dokuzu, yolda giderken dipsiz uçurumlara yuvarlanıp, çığ altında kalarak buzda donar; telef olurlar. Burası maden dağı olduğu için tek yol madeni eritip, dağı delerek yol açmak ve bu şekilde dağdan çıkıp gitmektir. Kuzeydeki dağ, bana bir katmandan oluşmuş gibi görünüyor. Geçidi o taraftan açmalıyız.' dedi. Bazıları demircinin akıldan noksan olduğunu düşündü. Sadece Kağan ve birkaç bey onu dikkatlice dinledi. 'İşe koyul, hünerlerini göster de görelim.' dediler. Demircinin nezaretinde beş yüz ceylan ve yabani koyun derisinden çatı yapıp, tepe gibi kömürler yığarak bütün kabile ahalisiyle birlikte çalışmaya başladılar. Yakılan ateşin dumanından gökyüzü kapkara oldu. Ateş, harla yanınca maden eriyip dağ yamacından aşağıya su gibi akmaya başladı. Birkaç ay gece gündüz çalışıp, zor şartlar altında çabalayarak açtıkları delikten dağın arkasındaki uçsuz bucaksız âlemi görünce gözlerine inanamadılar. Açtıkları dar geçidi daha da genişlettiler. Yük yüklenen develer de rahatça geçebilecek duruma gelince meşalelerin ışığında geçerek çıplak bozkıra çıktılar. (s. 5, 6)"

Hikâyede olaylar baştan sona doğru anlatılmaktadır. Göktürklerin isyan sonrasında ilk zaferi kazanıp kazanamayacağına dair tasavvurlar, birincil merak unsurudur. Çözüm bölümünde okuyucunun bu birincil merakı giderilmiştir ancak elçiler gönderilerek yapılacak iş birliğiyle sürecin nasıl ilerleyeceğine dair merak unsuru, okuyucunun muhayyilesine bırakılmıştır.

Hikâyenin olay örgüsü şu şekilde seyretmektedir:

- Bumin Kağan'ın karargâhının tanıtılması ve karargâhtaki durum hakkında bilgi verilmesi.
- Türklerin Ergenekon adlı demir dağı eriterek dağdan çıkmaları gibi Türk tarihine ait olay ve bilgilerin kağanın otağındaki Ozan'ın hikâye etmesiyle eserin kurgusuna yerleştirilmesi.

- Karargâhın batı kanadındaki ulakların Bumın'ın otağına gelerek Juan-juan elçisi Burulday'ın bin atıyla gelmekte olduğunu haber vermesi.
- İstenmeyen konukların gelişi için hazırlık yapılması ve konukların karargâha gelmesi.
- Komutan Burulday'ın Juan-juan kağanı A-na-kuey'in vergi talebini demirci Türklere iletmesi.
- İstemi Yabgu'nun vergi talebine sinirlenerek Komutan Burulday'a itiraz etmesi ve Juan-juan askerleri tarafından zincirlenmesi.
- Komutan Burulday ile bin Juan-juan atlısının karargâhta ağırlanması.
- Bumın Kağan'ın aslı Türk olan Juan-juan askeri İnal ile Juan-juan karargâhındaki vaziyet hakkında konuşması ve Teleütlerin Juan-juanlara karşı isyan ettikleri bilgisini alması.
- Bumın Kağan'ın bu bilgi üzerine aksakalları kurultaya toplayarak söz konusu durum hakkında onları bilgilendirmesi.
- Bumın Kağan'ın Juan-juanlara vergi vermeye devam etme ya da diğer kabilelerle iş birliği yaparak isyan etme hususunda kurula danışması.
- Kurultayda Juan-juanlara karşı isyan edilerek bağımsızlığı kazanma kararının alınması ve savaş hazırlıklarının başlaması.
- Sabaha doğru Juan-juanlar uykudayken onların kaldığı çadırlara baskın yapılması ve savaşın başlaması.
- Juan-juanlara karşı başlatılan savaşta ilk zaferin kazanılması ve zaferin şerefine Göktanrıya kurbanlar kesilmesi.
- Uruk aksakallarının kağan otağında tekrar toplanması.

- Bumın'ın oy birliğiyle “kağan” kabul edilmesi ve diğer kabilelere elçiler gönderilmesinin kararlaştırılması.
- Türk bayrağının karargâhta asılması ve bütün uruk halkının bayrak önünde ant içmesi.
- Ant içme merasiminden sonra meydana âdet gereği kutlamaların yapılması.
- Merasim esnasında Türk muhafızların ihanet gerekçesiyle yaşlı bir karı kocayı ve Juan-juan askerini meydana getirmesi.
- Bumın Kağan'ın yaşlı çiftin canını bağışlaması ve bağımsız bir devlet kağanı olarak ilk buyruğunu vermesi ile karara dair yeminlerin edilmesi.
- Juan-juan yüzbaşısı İnal ile Bumın'ın kızı Suluvsaç'ın gizlice buluşup konuşmaları.
- Mukan Kağan ve İnal'ın önderliğinde birkaç Türk askerinin Teleüt karargâhına doğru yol alması.
- Doğu tarafından gelen iki atlının takip edilmesiyle Juan-juan kağanına haber göndermeye çalışan Türk boy beyi Turumtay'ın ihanetinin ortaya çıkması.
- Türk süvarilerinin ikiye ayrılarak söz konusu haberleri Teleüt ordusuna ve Bumın Kağan'ın ordusuna iletmek üzere zıt yönlerde yol almasıyla hikâyenin bitmesi.

1. 1. 4. Şahıs Kadrosu

Hikâyedeki kişiler, tarihî olaylara paralel olarak tarihî kişilerden seçilmiştir. Bu kişilerin bir kısmı sahip oldukları özelliklerle ön planda olurken, bir kısmı da geri planda kalarak yardımcı kişi olmuştur. Hikâyedeki merkezî kişi ve diğer önemli kahramanlar üstlendikleri görevlerle yer yer tip özelliği göstermiştir. Olay örgüsünü doğrudan etkilemeyip hikâyenin kurgusunu tamamlama görevini yerine getiren yardımcı kişiler ise hikâyede bazen kendilerine verilen küçük görevleri yerine getirmiş bazen de sadece isim olarak yer almıştır. Sadece isim olarak yer alan yardımcı kişilerden bir kısmı, hikâyede

canlı olarak aktif rol alırken bir kısmı da hatırlanmış kişi olmuştur. Yardımcı kişiler, hikâyede tip ya da karakter özelliği göstermemektedir.

1. 1. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi)

Bumın Kağan: 552'de Juan-juan Devleti'ni ortadan kaldırarak Ötüken'de bağımsızlığını ilan eden Göktürklerin kurucu kağanıdır. Çin kaynaklarında “Tumen” şeklinde geçen Bumın, imparatorluğunu “İl Kağan” unvanıyla ilan etmiştir (Ercilasun, 2011: 80). Bumın, devletin bağımsızlığı için en az on yıl mücadele etmiştir. Yaşadıklarından hareketle çok yaşlı olduğu tahmin edilen Bumın'ın ölümü hakkında açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır (Taşağıl, 2017: 63,64). Bumın, devleti kurduğu 552 yılında vefat etmiştir (Kafesoğlu, 2007: 99).

Demirciler İsyanı hikâyesinin başkahramanı yani merkezî kişisi Bumın Kağan'dır. Bumın, Juan-juanlara bağlı olan demirci Göktürklerin kağanıdır ve hikâyenin geneline hâkimdir. Metindeki olaylar, Bumın'ın çevresinde şekillenir ve diğer kişiler, onun etrafında yer alır. Bumın bu açıdan hikâyede önemli bir konumdadır:

“Elbiseleri kan olan İstemi, keçe törde oturan ağabeyini tekrar tekrar tebrik etti:

– Ağabey ne kadar bilgesin! Bileği güçlü olanı bir kişi, akli güçlü olanı bin kişi yıkar, diyenler ne kadar haklıymış. Türk aksakalları, nihayet biz kendi devletimizi kuruyoruz! Bumın'ı ak keçeğe oturtup ‘Kağanımız!’ olarak kabul edelim. Bütün uruk, karşısında diz çöküp ona yemin etsin. (s. 20)”

Eserde asaletli bir Türk kağanını temsil eden Bumın Kağan'ın fizikî portresi “uzun örgülü saçları, kızılımsı gür sakal ve bıyıkları olan; iri gövdeli, uzun boylu, yuvarlak yüzlü...” şeklinde okuyucunun gözünde rahatça canlanacak biçimde betimlenmiştir:

“Çin ipeğinden yapılan gömlek ve deri şalvar giyen Bumın, şık aletleriyle törde pars derisinin üstünde asaletle oturuyordu. Yazın bunaltıcı bir sıcak olduğu için başı açık, uzun saçları ise örülüydü. İri gövdeli, yuvarlak yüzlü, kızılımsı gür sakal ve bıyıkları olan Bumın'ın şakakları ağarmış; alnında kırışıklıklar oluşmaya başlamıştı. (s. 4)”

Bumın Kağan, eserde “Türk kağanları”nın güçlü, akıllı olma gibi genel özelliklerini temsil eden bir “tip” konumundadır. Olaylar karşısında fevri değil, düşünerek hareket

etmekte ve mantıklı kararlar vermeye çalışmaktadır. İstemi Yabgu'nun Juan-juan askerlerine kılıç çektiği sırada Bumın Kağan'ın İstemi Yabgu'yu durdurmaya çalışması, onun olaylar karşısında mantıklı bir şekilde hareket ettiğini gösteren bir örnektir:

“Sen bir Juan-juan kanını akıtırsan kağanın askerleri on bin Türk'ü öldürür. Aklını başına al, bırak kılıcını! (s. 11)”

Bumın, hikâyedeki kötü/olumsuz kişilerle yani Komutan Burulday nezdinde Juan-juanların kağanı A-na-kuey'le karşı karşıya gelerek metindeki çatışmayı belirleyen iyi/olumlu kişiyi temsil etmektedir. Bu yönüyle de okuyucuya örnek olan idealize edilmiş bir tiptir. Juan-juanlara karşı kazanılan ilk zafer sonrasında kurultaya katılan aksakalların Bumın'a övgüler yağdırarak onu kağan yapmak istemeleri bu durumu açıkça göstermektedir:

*“Beyler birer ikişer bağırmaya başladılar:
–Bumın, Kağan olsun!
–A-na-kuey'i tanımıyoruz.
–Türk'ün kağanı Türk olsun, Juan-juan değil! (s. 20)”*

Hikâyede Bumın, yazarın sözünü emanet ettiği kişidir. Yazar, sahip olduğu “bağımsızlık” duygusunu okuyucuya Bumın Kağan üzerinden hissettirmektedir. Bu bağlamda Bumın başka birinin boyunduruğu altında yaşamayı kabul etmeyen, bağımsızlığına düşkün Türk kağanını temsil etmektedir. Bumın Kağan'ın Türk beylerine yönelik olarak yapmış olduğu konuşmalar, bu görüşün okura aktarıldığı bölümlerdir:

“Fırsat geldi, Türk beyleri! Ne zamana kadar Juan-juanların cebir ve zulmünü çekeceğiz? Biz Büyük Hunların torunları, şimdi neden alçak soylu Juan-juanlara sonsuza kadar bağımlı kalalım? Biz hüner sahibiyiz, Juan-juanlar talancı. Bizim alfabemiz var, Juan-juanlar okuma yazma bilmez. Hatta hesap kitapta koyun tezeğinden faydalanırlar. Juan-juanlar cengâver millet olsa bile biz de at biniciliğinde, okçulukta onlardan aşağı değiliz. Kılıç kuşanmada ise onlardan daha ustayız. Kısacası Göktanrı'ya sığınan Türk devletinin putperest Juan-juanlara tabi olması alçaklık! (s. 16)”

(...)

“Atalarımız bağımsızlıklarına düşkün olduğu için dağın içinden küçük bir delik açarak yol yapmışlar. Juan-juanların gücü dağdan daha mı fazla? İşte, komutanlarının tamamı sarhoş olarak ayı gibi horlamaya başladı. Kim bilir, böyle güzel bir fırsat belki de yüz yılda bir çıkar insanın karşısına. Onu elimizden kaçıрма şansımız yok. Şimdi herkes kendi obasına gidip kılıç

kullanmada yetenekli olan gençleri ayağa kaldırsın. Gökyüzüne yanan ok atıldığında her obanın delikanlıları, Juan-juan muhafızlarını bertaraf edip, davetsiz misafirlerin yattığı her çadıra baskın yaparak onların kellelerini gövdelerinden ayırsın. (s. 18)”

Bumın; her şeyi anlayışla karşılayarak herhangi bir kişiye olabildiği kadar müsamaha gösteren, hoşgörü sahibi bir kağandır:

“Türk milleti, buyruğumu dinleyin! Bugün atalarımızın bayrağı tekrar başımızın üstünde dalgalanmaktadır. Bugün Tanrı'nın bağımsızlığı müjdelediği kutlu gündür. Böyle bir günde her türlü kini ve hoşnutsuzluğu unutup güçlü bir yumruk gibi birbirimize kenetlenmeliyiz. (s. 24)”

Bumın; hatası ne olursa olsun affetmekten yana olan bağışlayıcı ve halkçı bir hükümdardır. Savaş sonrasında yaralı bir Juan-juan askerini saklayarak onu tedavi ettiğini öğrendiği çoban ile çobanın eşinin canını bağışlaması bunu açıkça göstermektedir:

“Bayram günü ceza hükmü vermek olmaz. Şefkat ve affetmek yakıştır. Ben çoban ve hanımının günahını affedip Juan-juan'ın canını bağışladım. Bütün obalara duyurun. Yine kim ki bir Juan-juan'ı gizlemişse bu af onlar için de geçerlidir. (s. 24)”

Bumın, kan akıtmanın sadece savaş gibi zorunlu hâllerde kabul edilebilir bir durum olduğunu düşünmektedir. Juan-juanlara karşı kazandığı ilk zaferden sonra verdiği ilk buyruğu Bumın'ın barışçı yanını örneklemektedir:

“Bundan sonra Türkler, düşmanının kanını sadece savaş meydanında akıtacak. Gücümüzü kabul edip, teslim olanları affederek onlara şefkat göstereceğiz. Zira zulme dayanan devlet, hem kendi halkında hem de dünya halkında nefret uyandırır. (s. 24)”

Bumın; hâkimiyetinin ilahi kaynağa dayandığını düşünen, Türk törelerine sadık bir kağandır. Hükümdarlık gücünün ve yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine inanmaktadır. Bumın Kağan'ın, kurultayda boy beyleri ile olan konuşmasındaki ifadeleri bu anlayışı açıkça ortaya koymaktadır:

“Beyler, Türk milleti nereye giderse gitsin kağanlı olur. Tanrı'nın kut verdiği kişi kağan olarak doğar. Kişinin devleti refahta olursa bu Tanrı'nın ona baht verdiğinin kanıtıdır. (s. 20)”

Bumın Kağan'ın yukarıda ifade edilen hâkimiyet anlayışı mutlak bir hükümdarlık değildir. Bumın Kağan'ın karar ve eylemleri, kurultay vasıtasıyla millet tarafından kontrol

edilmektedir. Bumın Kağan; tek başına karar vermez, kurultaya katılan uruk aksakallarıyla karar verirdi. Bumın'ın, bir karar almadan önce kurultayı toplayarak mevcut olay ve durumla ilgili boy beylerinin de fikrini alması, onun başına buyruk olmadığını ve danışarak hareket ettiğini göstermektedir:

“Kağanın askerleriyle savaşmak kolay değil. Sizleri bunun için çağırdım kurultaya. Şimdi önümüzde iki yol var: Ya kağana silah, tüfek yapıp onun Teleütleri bastırmasına yardımcı olup, kendi ellerimizle Juan-juan istibdadını yine kabul edeceğiz ya da Teleütler ve diğer sömürge kabileler ile kağana karşı ittifak yaparak onların bizlerde nefret uyandıran baskılarını parçalayacağız. Hangisi mantıklı sizce Türk beyleri? (s. 16)”

1. 1. 4. 2. Tipler

İstemi Yabgu: İstemi, Bumın Kağan'ın küçük kardeşidir. Çin kaynaklarında “She-ti-mi” şeklinde geçmektedir (Kafesoğlu, 2007: 99). 552 yılında Göktürk Kağanlığı bağımsızlığını kazanınca Bumın Kağan, Türk töresine uygun hareket ederek devletin batı tarafının yönetimini kardeşi İstemi'ye bırakmıştır. Devletin batı kanadı 552'den 576 yılına kadar “Yabgu” unvanıyla İstemi tarafından yönetilmiştir. İstemi 576'da vefat etmiştir (Taşağıl, 2017: 273).

İstemi Yabgu, gerçekte olduğu gibi hikâyede de Bumın'ın küçük kardeşidir. Fiziksel portresi sadece “İri gövdeli, geniş göğüslü, abisi Bumın Kağan'dan daha uzun boylu” gibi sınırlı ifadelerle tasvir edilen İstemi Yabgu, eserde kahramansı özellikleri bünyesinde barındıran olumlu kişi ve tip olarak yer almaktadır. Onun kahramansı özellikleri, canı pahasına da olsa Komutan Burulday'a karşı gelerek Juan-juan askerlerine vermiş olduğu tepkiyle örneklendirilebilir:

“Kapının girişindeki iki Juan-juan askeri, komutanın buyruğunu yerine getirmek için İstemi'ye doğru yürüdükleri anda o, aslan gibi atlayıp kılıcını çekti:

– Haydi gelin! Türk'ün sadece kılıç yapmakta değil onu kullanmada da ne kadar usta olduğunu görün. Kılıcım çoktandır Juan-juan kanına susamıştı. (s.11)”

İstemi Yabgu, bu ifadeyle aynı zamanda “yüceltilmiş tip”i de örnelemektedir. İnandığı değerler uğruna mücadele ederek üstün fedakârlıklarda bulunan; olumlu olarak kabul edilen yargı, duygu ve düşünceleri temsil eden bir komutandır. İstemi Yabgu, eserde

bağlı buldukları Juan-juanların emirlerini zorla yerine getiren Türklerin düşmana baş eğmeyen yanını ön plana çıkaran bir kahramandır.

Mukan Kağan: Mukan, Bumın'ın oğludur. Bumın'ın diğer oğlu Kara İssik'in (Kolo) ölümünden sonra devletin doğu kanadını yönetmiştir. Devlete en görkemli çağını (553-572) yaşatan Mukan Kağan, 572 yılında vefat etmiştir (Kafesoğlu, 2007: 99-102).

Demirciler İsyanı adlı hikâyede Mukan Kağan, olumlu kişi ve tip özelliği göstermektedir. Metinde, tek boyutlu yani “yalıncat” kişi olarak yer alan Mukan'ın fiziksel özelliklerinden sadece uzun boylu olmasıyla ilgili bilgi verilmiştir.

Mukan Kağan, hikâyede iki özelliğiyle ön plandadır: Birincisi akıllı olmasıdır. Teleüt kabilesine elçi olarak gittikleri sırada gördüğü atlılardan şüphelenerek yanındaki Türk askerlerine onları takip ettirmesi ve savaşın kaderini değiştirecek ihaneti durdurması, onun olaylar karşısında önsezileri ve mantığıyla hareket ettiğini göstermektedir:

“Durun, biz Juan-juanlar değiliz Türkleriz, diye bağırırsalar da onlara kâr etmedi. İçine kurt düşen Mukan, onları takip etmelerini buyurdu. Dört atlının arkalarından kendilerine yetiştiğini gören kaçaklar, at üstünde ilerlerken arkalarına dönüp yaydan ok atmaya başladılar... (s. 28)”

Mukan Kağan'ın hikâyede ön plana çıkan ikinci özelliği ise kahraman bir savaşçı olmasıdır. Mukan Kağan'ın Bumın Kağan'a ihanet etmek üzere Türk uruk beyi Turumtay tarafından Juan-juan kağanı A-na-kuey'e gönderilen askeri yakaladığı sırada söz konusu askerle yaşadığı arbede onun savaşçı, cesur özelliğini okuyucuya gösteren bir sahnedir:

“(...) Mukan, kılıcını kınından çıkardı:

–İşte bu mavi kılıç, bedenine saplanarak kızıl olarak çıkar!

Kılıcını o anda cengâverin göğsüne sapladı. Bu arada yaralı savaşçı da geldi. Okun demir ucu ince zırhını delmiş ancak derine saplanmamıştı... (s. 29)”

Mukan'ı hikâyede önemli kılan unsurlardan biri de yazarın dünya görüşünün onun konuşmaları vasıtasıyla okuyucuya aktarılması, yani yazarın sözünü emanet ettiği kişi olmasıdır. Kağan otağında gerçekleşen sohbetten alınan bölüm, bunun örneğidir:

“...Eğer Türk dilini konuşan bütün boylar birleşse Juan-juanlardan da güçlü devlet olmaz mıyız, diye sordu Mukan. Genç delikanlı herkesin gönlündeki hassas yaraya basmıştı.

–Olur, elbette. Âlemdeki en büyük ve güçlü devlet olur, dedi ozan. Ancak onları kim birleştirecek?

Ortamı yine ciddi bir sessizlik kapladı. Hiç kimse ağzını açmadı. Zaten ozan da cevap beklemiyordu. Zira bu sorunun cevabı zamandaydı. (s. 8)”

Yüzbaşı İnal: Juan-juan ordusunda yüzbaşı olan bir askerdir. Babası Juan-juan olan İnal’ın annesi Türk’tür. Annesinin oğluna Türk isimi koyup, onu Türk diliyle ninniler söyleyerek büyütmesi İnal’ın Türk milletine ve Türk yurduna sevgi beslemesini sağlamıştır. Türk örf ve âdetlerini iyi bildiği için Komutan Burulday onu kendi bölüğüne almıştır. İnal, Türk yurtlarıyla ilgili hizmetlere gönüllü olarak katılır; anne tarafından akrabası olan Türklerle görüşür, onlar tarafından sevilirdi. O, Türk akrabalarının nazarında kaderin cilvesiyle Juan-juanlar arasında yaşayan bir Türk idi. Tamamen Türk milleti içinde yaşamak isteyen İnal’ın Bumın Kağan’la yapmış olduğu konuşma, onun bu duygusunu açığa vurmaktadır:

“Bu acımasız dünyada insan sadece bir millete ait olur. Benim için bu dünyadaki en kutsal varlık olan merhume annem bana “Sen Türk’sün.” dedi ve ben bir Türk olarak büyüdüm. Juan-juanlar arasında bir garibim. Tamamen Türk ordusuna mensup olmak, benim yegâne arzumdur. Şimdi anladım ki Türkler de beni kabul etmiyorlar. Hiç olmazsa cesedimin burada kalması, benim için bir teselli olur. (s. 13,14)”

Juan-juan yüzbaşısı İnal, hikâyenin kurgusunda önemli rol oynayan kahramanlardandır. Çünkü onun Juan-juan ordusu hakkında vermiş olduğu bilgiler sonrasında savaş başlamış, Türk ordusu bağımsızlık yolunda önemli bir adım atmıştır:

“İrtiş Nehri’nin sahillerinden geçebilecek arabalar yapan usta Teleüt kabilesi, Juan-juanlara karşı isyan başlatmış. Kağan A-na-kuey’in onları bastırmak için gönderdiği ordu tarumar edilmiş. Öfkeli kağan, bizzat kendisi tüm orduya lider olarak isyancıları cezalandırmak için sefere çıkma niyetinde. Bu yüzden geniş bozkırın en uç sınırlarına kadar haber gönderip çok sayıda asker toplamakta. Askerleri eksiksiz bir şekilde silahlandırmak için çok fazla silah gerekli. Bunu da sadece demirci Türkler sağlayabilir. (s. 14)”

İnal, Bumın Kağan’ın kızı Suluvsaç’ı sevmektedir. Suluvsaç’ın kalbini nasıl kazanacağını düşünen İnal, bunu sahip olduğu mevkiyle kazanamayacağını çok iyi

bilmektedir. Bunun için de her türlü fedakârlığı yapmaya hazırdır. İnal, hikâyenin birçok yerinde âşık tipini temsil etmektedir:

“Bumın Kağan’ın kızı Suluvsaç’ı ilk gördüğünden beri aklından çıkaramayan İnal, kara sevdaya tutulup babasının Juan-juan olmasından utanmaya başlamıştı. O, Suluvsaç için kahramanlıklar yapmaya, savaşlarda kan akıtarak kağan ordusunda binbaşılık hatta yarbaylık rütbelerine yükselmeye hazırdı. Ancak Türklerin Juan-juanlara olan nefreti malum olduğundan bu yollarla kızın kalbini kazanmanın imkânsız olduğunu biliyordu. (s. 13)”

İnal’ın hikâyede kendini hissettiren bir başka özelliği de vicdandır. Juan-juan savaşçılarıyla Türk ordusu arasında yapılan savaşta hayatını kaybeden askerlerin ölümünden dolayı kendisini suçlamakta ve vicdan azabı çekmektedir:

“Bir bilsen Komutan Burulday ile gelen bin Juan-juan’ın ölümünden dolayı kendimden utaniyorum, yüreğim kan ağlıyor. Aynı şekilde kendi emrim altında olan yüz yiğidin ruhu inleyerek beni lanetliyor gibi. Gerçi ölüm kalım savaşında başka çare olmadığını biliyorum ama günahkârlık duygusundan kurtulmak zor. (s. 26)”

Şaman Alp Börü: Türklerde önemli bir yeri olan Şaman’ın bu konumu hikâyede de kendisini belli etmektedir. Fiziksel portresi “boynuna kat kat mercanlar asılmış, kıyafetine ayı ve kurt dişleri takılmış, gür sakallı” şeklinde tasvir edilen Şaman; aksakallarla birlikte kurultaya katılarak kağanın akıl danıştığı kişilerdendir. Bumın Kağan, Juan-juanlara isyan etme konusunda aksakalların fikrini alıp son sözünü söylemeden önce Şaman’a danışmaktadır. Çünkü ataların ruhlarının ve Göktanrı’nın savaşa olan desteği Türkler için önem arz etmektedir.

Şaman Alp Börü, hikâyedeki zihniyeti belirleyen ana unsurlardan biridir. Hikâyede Şaman tipi üzerinden Türklerin inançları ve âdetleri hakkında bilgi verilmektedir:

“Ant içme merasiminden sonra Şaman Alp Börü’nün talebi üzerine âdet gereği meydanda büyük bir ateş yakıldı. Şaman; yerinden kalkıp, incilerini şakırdatarak ateşin etrafında dönerek def çaldı. Büyü yapıp, kötü ruhları defederek ant içilen yeri temizledi. (s. 22)”

Ozan: Türklerin demir dağı eriterek dağdan çıkmaları gibi Türk tarihine ait olay ve bilgilerin hikâyenin kurgusuna yerleştirilmesine hizmet eden kişi, Ozan’dır. Ozan tarafından sohbet havasında aktarılan bu tarihî olaylar, hikâyenin olay örgüsünde önemli bir yer tutarak hikâyeyi daha dikkat çekici ve değerli bir hâle getirmiştir.

Ozan, eserde Türk edebiyatındaki ve tarihindeki “ozan tipi”ni temsil etmektedir. İstemi Yabgu ve Mukan Kağan ile birlikte Bumın’ın otağında yerini alan Ozan, Türklerin geçmişine dair destansı rivayetleri iyi biliyor olması sayesinde halk arasında oldukça saygı gören birisidir. Kırışmış yüzü, çökmüş gözleri, iki büklüm olmuş gövdesiyle fiziksel olarak okuyucunun gözünde rahatça canlanacak biçimde tasvir edilen ozan, hâlâ tesirli olan sesiyle hikâyedeki kişileri etkilemektedir.

Komutan Burulday: Hikâyedeki çatışmayı belirleyen olumsuz unsurların temsilcisi Komutan Burulday’dır. Juan-juan kağanı A-na-kuey’in elçisi olarak Bumın’ın karargâhına gelerek kağan adına vergi talep etmektedir. Hikâyedeki olayları başlatan; Bumın’ın yani Türk ordusunun karşısında yer alan olumsuz, kötü kişidir. Türk ordusundaki herkeste nefret uyandıran, acımasız düşman askerini temsil eden bir tiptir.

Elbilge Hatun: Bumın Kağan’ın hanımıdır. Hikâyede düzgün vücutlu, geniş yüzlü, küçük burunlu olması gibi fiziksel özellikleriyle betimlenmektedir. Türklerde kadın her zaman için önemli bir konumdadır. Kadının söz hakkının olması, bir kağan da olsa erkeğin kadına danışması bu önemi açıkça ortaya koymaktadır. Hikâyede Türklerin “kadın”ı verdiği önemi gösteren örneklerden biri de Bumın’ın bağımsızlık gününde vereceği ilk kararda eşine danışması, ondan akıl almasıdır:

“Kağan derin bir nefes alarak kararını hemen açıklamadı. Bumın’ın başı biraz eğildi, alını buruştu. O, sadece hanımın duyabileceği bir şekilde fısıldadı:

–Kafam karıştı, Elbilge Hatun, tavsiye ver. Ne ceza vereyim onlara? (s. 23)”

Bu değer karşısında da akıllı kadın tipi yer almaktadır. Elbilge Hatun eserde Bumın Kağan’a mantıklı telkinlerde bulunan akıllı, vicdanlı, halkçı eşi temsil etmektedir:

“Bumın Kağan şunu bil ki senin atalarımızın bayrağı altındaki ilk fermanının kan akıtmak olması doğru değil. Halkın refahı için devlet kurmaya çalışıyorsun fakat gaddar ve zalim olma, zorda kalan halka da şefkat göstermeyi bil! (s. 24)”

1. 1. 4. 3. Yardımcı kişiler

Suluvsaç: Bumın Kağan'ın kızı ve İnal'ın âşık olduğu kişidir. Olay örgüsünün tamamlanmasında ihtiyaç duyulan, tip ya da karakter özelliği göstermeyen yardımcı kişilerdendir.

Yaşlı Çoban ve Çoban'ın Eşi: Yıllarca Bumın Kağan'ın ve onun babasının sürüsüne bakan ihtiyar bir çoban ve onun eşi yaşlı kadın... Yıllarca çocukları olmadığından dolayı evlat sevgisine hasret kalmış yaşlı çift, savaşın akabinde kendilerinden aman dileyen genç bir Juan-juan savaşçısına yardım etmelerinden dolayı Türk askerleri tarafından tutuklanarak Bumın'ın huzuruna getirilmişlerdir. Hikâyedeki ana olaya bağlı metin halkalarından birini oluşturan yardımcı kişilerdir.

Aksakal Titiz Turumtay: Kurultay'da yer alarak Bumın'ın kararlarını sorgulayan, onun eylemlerine muhalefet olma eğiliminde bulunan Türk uruk beyidir. Kötü kimliği hikâyenin sonunda ortaya çıkan Turumtay, Juan-juan kağanı A-na-kuey'e ulak göndererek Bumın'a ihanet etmeye kalkmıştır. Bumın'ın karşısında yer alarak hikâyedeki çatışma unsurlarından birini belirleyen olumsuz kişiye örnektir.

İnal'ın Annesi: Aslen bir Türk kızıdır. İnal'ın babası tarafından kaçırılarak vatan topraklarından uzakta, gurbette yaşamıştır. Ancak oğlu İnal'a Türk ismi koyarak onu bir Türk gibi büyütmüştür. Türk milletinde “kadın”a verilen önem, yazar tarafından İnal'ın annesi üzerinden okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır. İnal'ın annesinin mensup olduğu ırkla ilgili dile getirdiği düşünceleri, bunu çok net bir şekilde okuyucuya göstermektedir:

“... Neticede annemin mensup olduğu milletin eşi benzeri yok. Bir Türk; evine girdiğinde önce annesine, sonra babasına selam veriyor. Âlemde kadını bu kadar yücelten başka bir millet yok... (s. 25)”

İnal'ın annesi hikâyenin kurgusal kişilerindendir ve hikâyede “hatırlanmış kişi” olarak yer almaktadır. İnal'ın gönlüne derin bir Türklük sevgisi aşıl原因 kadın, İnal genç yaşta vefat etmiştir.

İnal'ın Babası: Bir Juan-juan askeri ve İnal'ın babasıdır. İnal'ın annesini kaçırarak onunla evlenmiş ve İnal daha çocukken savaş seferlerinden birinde ölmüştür. Hikâyede

kendisiyle ilgili olarak verilen bilgiler, bunlarla sınırlıdır. İnal'ın Babası hikâyenin kurgusal kişilerindendir ve hikâyede “hatırlanmış kişi” olarak yer almaktadır.

Juan-juan Kağanı A-na-kuey: Hikâyenin ana olayını oluşturan çatışmada Bumın'ın karşısında yer alan olumsuz kişidir. Kötü, istenmeyen özellikleri üzerinde barındırıyor olmasıyla okuyucuda nefret duygusu uyandıran A-na-kuey'in hikâyede sadece adı geçmektedir.

Muhafızlar: Hikâyenin olay örgüsünün ya da metin halkalarının tamamlanmasına hizmet eden yardımcı kişilerdir. Hem Türk ordusunda hem de Juan-juan ordusunda pek çok muhafız yer almaktadır. Türk bayrağını karargâhın dışına asan ya da İstemi Yabgu'yu tutuklayan, herhangi bir emri yerine getiren kişilerdir.

Aksakal Bekpolat: Kurultayda söz hakkı alan uruk beylerinden biridir. Hikâyenin sadece bir yerinde sahneye çıkan, yardımcı kişidir.

Ulaklar: Juan-juan elçisi Burulday'ın bin atıyla beraber Bumın'ın karargâhına gelmekte olduğunu haber veren askerlerdir. Hikâyenin sadece bir yerinde sahneye çıkan, yardımcı kişilerdir.

Tabgaç Hükümdarı: Hikâyede hatırlanmış kişi olarak yer almakta ve olay örgüsüne doğrudan bir katkısı bulunmamaktadır.

Tabgaç Elçisi Nahband Buharalı: Hikâyede hatırlanmış kişi olarak yer almakta ve olay örgüsüne doğrudan bir katkısı bulunmamaktadır.

Teleütler: Juan-juanlara ağır vergiler veren, bundan dolayı Juan-juanlara isyan eden araba üreticisi devlettir. Bumın Kağan, bu akraba devlete elçi göndererek onlarla iş birliği yapmak istemektedir. Hikâyede sadece isim olarak yer almaktadırlar.

Kara İssik: Bumın'ın oğludur. Sadece Mukan Kağan ve İstemi Yabgu ile birlikte kağan otağında, kurultayda yer almaktadır. İki oğlu ile olay örgüsünde rolü olmayan yardımcı kişilerdendir.

1. 1. 5. Zaman

1. 1. 5. 1. Nesnel zaman

Eserde olayların geçtiği takvime bağlı gerçek zaman, 552 yılında bağımsızlıklarını ilan eden Göktürklerin bağımsızlıklarını ilan etmeden öncesinde bağlı oldukları Juan-juanlara karşı isyan ettikleri zamandır.

1. 1. 5. 2. Vaka zamanı

Hikâyede olaylar nesnel zamanın içindeki birkaç yaz gününde gerçekleşmektedir. Olaylar; bir gündüz vaktinde Ozan'ın Bumın'ın otağında anlattığı hikâyelerle başlayıp Mukan'ın ve yol arkadaşlarının hedeflerine doğru at sürdüğü öğle vaktinde bitmektedir.

“Çadırın tuynuğundan giren güneş ışığında... (s. 4)”, “tan ağarırken Juan-juanlardan sağ kalan bir grup pehlivan savaşçı... (s. 19)”, “karargâha yine karanlık çöktü... (s. 25)” gibi cümleler, vaka zamanını işaret etmektedir. Vaka zamanı “zırh ve silahları güneş ışığında parlıyor... (s. 9)”, “sisli sabah rüzgârında Türk kağanının karargâhında dehşetli bir savaş başladı... (s. 18)” gibi ifadelerden anlaşılacağı üzere genellikle öğle saatlerini ya da gece yarısından sonraki zamanı kapsamaktadır. Aradaki zaman dilimlerinde atlamalar ve kesitler yoluyla tasarruflar yapılmaktadır. Örneğin zaferden sonraki ant içme töreni biraz anlatıldıktan sonra olay, özetleme ile daraltılmıştır:

“Karargâh ve civar obalardaki savaşçılar, geç saatlere kadar yemin ettiler. Uzak obaların savaşçılarından da bu görevi yerine getirmesi için nöbetleşe günler belirlediler. (s. 24)”

Vaka zamanı içinde yer yer geriye dönüş ve hatırlatmalarla olaylara geniş boyut da kazandırılmıştır. Örneğin Ozan'ın Türklerin tarihine dair anlattıkları, bu geriye dönüşlerdendir:

“O zamanlar dağın kuzeyindeki bozkırlarda gaddar Juan-juanlar hüküm sürmekteydi. Onların atlı askerleri haber salınca Juan-juanlar, bozkırın ortasına doğru ilerleyen Türkleri kuşatma altına aldılar. Onların demircilikte usta olduklarını anlayınca onları öldürmeyip onların hünerlerinden kendilerine fayda sağlamak için Altay Dağı'nın maden yatakları bakımından zengin yerlerine, yani şimdiki yaşadıkları yerlere göç ettirirler. O zamandan beri, yaklaşık iki yüz yıldır Juan-juanlara tabiyiz. Fakat kanımızda özgürlük

olduğundan dolayı bağımsızlığımızı kazanmak için pek çok kez isyan etmişiz. En büyüğü bundan yüz kırk yıl önce Juan kağanı Şelun'a karşı yapılan isyandı. İlk önce Juan-juanlar mağlup oldu. Türkler kısa bir süreliğine de olsa bağımsızlıklarına kavuştular. Ne yazık ki ihanete uğradılar! İt gibi kuduran Juan-juanlar, isyanı bastırdılar. Türklerin kanı ırmak gibi akıp kemikleri dağ gibi yığılmıştı. (s. 6)”

1. 1. 5. 3. Anlatma zamanı

Yazarın hikâyenin sonunda verdiği yıl bilgisine göre hikâye, 2011’de yazılmış; 2012 yılında yayımlanmıştır. Yazar, olayları anında aktarma yaparak sanki okuyucunun gözü önünde gerçekleşiyormuş gibi anlatmıştır:

“Kağan, onun oğulları ve Türk beyleri atlarına binerek batı kapısının önünde Juan-juanları karşılamaya gittiler. Onlar, istenmeyen misafirlerin yaklaşmasını gergin bir şekilde gözlüyorlardı. (s. 9)”

1. 1. 6. Mekân

1. 1. 6. 1. Somut mekânlar

Hikâyede hem açık mekân hem de kapalı mekân bulunmaktadır. Olaylar genel olarak Tagaldi Ormanı ve bozkıra sınır olan Koş Ağaç mevzisindeki Bumın Kağan’ın karargâhında (açık mekân) ve Bumın’ın otağında (kapalı mekân) cereyan etmektedir.

Açık Mekânlar: “Altay Dağı, Altay Dağı’nın çevresinde doğudan batıya uzanan uçsuz bucaksız bozkır, Altay Dağı’nın güney yamaçları, ardıç ve çam ormanlarının arasındaki açık arazi, Tagaldi Ormanı, Koş Ağaç mevzisi, Tagaldi Ormanı ve bozkıra sınır olan Koş Ağaç mevzisindeki Bumın Kağan’ın karargâhı, Türk obaları, Türk köyleri, karargâhtaki Çuya Nehri’nin küçük ırmağı...” hikâyedeki açık mekânlardandır.

Hikâyedeki söz konusu açık mekânlar, okuyucudaki gerçeklik duygusunu artıracak şekilde, realist bakış açısıyla, nesnel bir tutumla betimlenmiştir:

“Tagaldi Ormanı ve bozkıra sınır olan Koş Ağaç mevzisindeki Bumın Kağan’ın karargâhı, diğer boylardan farklıydı. Onun dört tarafı, taş duvarlarla çevriliydi. Dört tarafındaki çift katmanlı kapılar, demirle kaplanmış; her tabakasına da kurt başı çizilmişti. Silahlı muhafızlar buradan karargâha girip çıkanlara nezaret ederdi. (s. 3)”

Kapalı Mekânlar: Bumın'ın otağı, aksakalların ve halkın yaşadığı çadırlar, maden ocakları ve demirhaneler ise hikâyedeki kapalı mekânlardır. Açık mekânlarda olduğu gibi kapalı mekânlarda da betimlemeye önem verilerek nesnel tasvir yapılmıştır. Hikâyenin kurgusunda önemli bir yer kaplayan diyalog bölümleri, genellikle Bumın Kağan'ın otağında geçmektedir. Bumın'ın otağı kullanılan eşyalardan, yere serilen kilimlere, duvara asılan nesnelere kadar betimlenmiştir:

“Kağanın obasının merkezinde yer alan on iki kanatlı, beyaz keçeden yapılan otağın kapısı doğuya bakıyordu. Söğüt ağacından yapılan çadırın duvarlarına zırh, kılıç, kalkan, gürz ve kamçılar asılıydı. Daire şeklindeki duvara asılan sincap, tilki ve samur derilerinden yapılan börkler, çadırın tuynuğundan giren güneş ışığında muhteşem renklerle parlıyordu. Yere güllü bir kilim serilmiş; minderlerin yerine de pars, kaplan, vaşak, yaban koyunu derileri yerleştirilmişti. (s. 4).”

Hikâyede Türklerin yaşadığı oba ve çadırlar ile çalıştıkları maden ocakları Türklerin yaşam şeklinin bir simgesidir. Okuyucuya dönemin sosyal ve ekonomik hayatıyla ilgili bilgi vermektedir. Bu açıdan hikâyedeki mekânların temsili değeri de söz konusudur:

“Dağ eteklerindeki ve bozkırlardaki otlaklara kabilenin yulka, deve, sığır, koyun ve keçi sürüleri yayılmıştı. Dağın tepesindeki onlarca maden ocağında maden işçileri önce madenleri tokmaklarla dövüyor, sonra da kömür ocaklarında eritip demir yapıyorlardı. Madenden ayrıştırılan demir, at ve öküz arabalarıyla daha aşağılardaki obaların demirhanelerine götürülürdü. Kağanın karargâhının yakınındaki büyük iş yerlerinde tak tuk sesleri gün boyunca hiç dinmez; deri önlüklü demirciler, genellikle silah ve at araç gereçleri yaparlardı. (s. 3)”

1. 1. 6. 2. Soyut mekân

Hikâyedeki mekânlar, gerçek mekânlardır. Sadece bir yerde, savaş kararı alınmadan önce, Şaman'ın ruhlar âlemiyle iletişime geçtiği bölümde soyut mekânın izleri görülmektedir. Bu mekân, Türklerin inancına göre Gök tanrı'nın ve ataların ruhlarının yer aldığı ruhlar âlemi yani metafizik mekândır:

“Şiddetli geçen toplantıda kayıtsız bir şekilde baş sallayarak oturan Şaman, oturduğu yerden doğruldu. Bembeyaz yüzünde mangaldaki et gibi parlayan gözlerinden o anda ruhlarla konuştuğu anlaşılıyordu. (s. 18)”

1. 1. 7. Çatışma

1. 1. 7. 1. Sosyal çatışma

Hikâyedeki temel çatışma, sosyal çatışmadır. Çatışmayı oluşturan taraflar Bumın ile temsil edilen Göktürkler ve Komutan Burulday'ın temsilciliğindeki Juan-juanlardır. Göktürkler çatışmadaki olumlu/iyi tarafı temsil ederken Juan-juanlar olumsuz/kötü tarafı temsil etmektedir. Hem sahip oldukları bağımsızlık duygu ve düşüncesinden dolayı başka bir millete bağlı kalmak istemeyen hem de ekonomik olarak özgür olmak isteyen Göktürklerin Juan-juanlarla karşı karşıya gelerek kendi çıkarları uğruna savaşması bir “askerî çatışma”dır.

1. 1. 7. 2. İç çatışma

Hikâyedeki temel çatışmanın dışında, kişilerin yer yer iç çatışma yaşadıkları da görülmektedir. Bumın'ın yaşlı çoban ve onun karısının genç bir Juan-juanı muhafaza etmeleri karşısında bir karara varamayıp hanımı Elbilge Hatun'a danışması (cezalandırma-bağışlama) ya da İnal'ın savaştan sonra hissetmiş olduğu karışık duygular (memnuniyet ve acıma-zulmetme) bir iç çatışmadır. İnal bir yandan Juan-juanlarla olan bağını tamamen koparıp Türkler arasında olmaktan mutluluk duyarken bir yandan da ölümlerine sebep olduğunu düşündüğü Juan-juan askerlerine acıyarak vicdan azabı çekmektedir:

“–İnal, Juan-juanlar kabilesiyle senin arandaki bütün bağlar koptu. Yüzbaşılık görevinden de ayrıldın. Yüreğinde hiç üzülmeye hissi yok mu?”

–Hayır, aksine ağır bir yükten kurtuldum. Nihayet sahte hayattan kurtularak özüme dönüyorum. Juan-juan ordusunda yüzbaşı olmaktansa Türk ordusunda sıradan bir asker olmak daha iyi. (s. 25).”

İnal, Suluvsaç'ın kendisine yönelttiği soruya verdiği yukarıdaki cevapla eylemlerinden memnun olduğunu dile getirirken yine Suluvsaç'a yapmış olduğu açıklamada eylemlerinden dolayı vicdan azabı çektiğini söylemektedir:

“Bir bilsen Komutan Burulday ile gelen bin Juan-juan'ın ölümünden dolayı kendimden utaniyorum, yüreğim kan ağlıyor. Aynı şekilde kendi emrim altında olan yüz yiğidin ruhu inleyerek beni lanetliyor gibi. Gerçi ölüm kalım savaşında başka çare olmadığını biliyorum ama günahkârlık duygusundan kurtulmak zor. (s. 26)”

1. 2. Ulu Tarihçi Hikâyesinin Tahlili

1. 2. 1. Konu

Ulu Tarihçi adlı hikâyede ünlü bir tarihçi olan Buharalı Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî'nin ömrü boyunca maddi ve manevi bütün varlığını ortaya koyarak yazdığı *Tarihî Buhara* adlı eserini, dönemin Buhara padişahı Emîr Nuh İbn Nasr'a sunması ve padişahın takdirini kazanması anlatılmaktadır.

1. 2. 2. İzlek

Hikâyedeki temel izlek herhangi bir işi başarmak için çaba sarf eden kişilerin, er ya da geç bu emeklerinin karşılığını almasıdır. Fedakârlıkta bulunmak, inanmak temel izleği destekleyen yardımcı düşüncelerdir.

1. 2. 3. Olay Örgüsü

Hikâyedeki tek olay, Buharalı müverrih Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî'nin dönemin padişahına ithaf ettiği *Tarihî Buhara* adlı eserinin padişah tarafından beğenilmesiyle kaleye davet edilmesi ve saray ehli önünde ödüllendirilmesidir. Olayın anlatımına ortadan başlanmış, daha önce yaşananlar geriye dönüş tekniğiyle verilmiştir. Hikâyenin anlatımında kişilerin konuşması sırasında tarihî olaylarla ilgili hatırlatmalar da yapılmıştır.

Hikâyenin olay örgüsü şu şekilde seyretmektedir:

- Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî'nin heyecanla kale kapısına yaklaşması.
- Kalenin tarihiyle ilgili bilgilerin verilmesi.
- Narşahî'nin eserini padişaha teslim edilmek üzere saray görevlisine verdiğinin belirtilmesi.

- Geriye dönüş tekniğiyle içinde bulunulan zamandan bir hafta öncesine gidilerek Narşahî'nin eseri saray görevlisine teslim etmesinden sonraki sürecin anlatılması.
- Narşahî'nin eserini hangi şartlar altında, nasıl emek vererek yazdığının anlatılması.
- (İçinde bulunulan zamana dönülerek) Buhara'dan atlı bir ulağın gelerek Emîr Nuh İbn Nasr'ın kendisini kaleye davet ettiğini Narşahî'ye iletmesi.
- Narşahî'nin atlı ulakla birlikte Buhara'ya yol alması.
- Yolculuk sırasında Buhara'daki tarihî yapıların Narşahî'nin gözünden anlatılması.
- Narşahî'nin padişahın huzuruna çıkması.
- Emîr Nuh İbn Nasr ve mecliste yer alan âyanların, ulemaların Narşahî'ye ve Tarihî Buhara'ya övgülerini sunması.
- Büyük eserinden ötürü Narşahî'ye "Buharalı" lakabının verilmesinin önerilmesi ve Narşahî'nin bu öneriyi reddetmesi.
- Narşahî'nin padişah tarafından müderris olarak tayin edilmesi.
- Padişahın yönelttiği soru üzerine Narşahî'nin eserinin çoğaltılmasını talep etmesi.
- Padişahın adadığı altınların Narşahî'nin başından aşağıya saçılmasıyla gerçekleşecek olan merasim için iki saray müstahdeminin odaya girmesi.
- Narşahî'nin bu ödülü reddederek medrese öğrencilerine dağıtılmasını istemesi.
- Narşahî'nin isteğinin padişah tarafından kabul edilmesi ve altınların tarihçinin adına medrese öğrencilerine dağıtılmasıyla hikâyenin tamamlanması.

1. 2. 4. Şahıs Kadrosu

Ulu Tarihçi adlı hikâyenin şahıs kadrosu kalabalık değildir. Hikâyede ön planda olan sadece bir kahraman vardır, bu kişi de Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî'dir. Eser tamamen bu ana kahraman üzerine kurulmuştur. Diğer kişiler ise sadece hikâyenin tamamlanmasında rol alan yardımcı kişilerdir.

Hikâyedeki kişiler, olumlu/iyi kişilerdir. Sadece metin içindeki bir ifadeden hareketle olumsuz duygular besleyen kişilerin de olduğu anlaşılmaktadır ancak bu kişiler, şahıs kadrosuna dâhil edilecek özellikte değildir:

*“Oturduğu yerden ayağa kalkan tarihçi, hasetle bakan nazarları da fark etti.
(s.37)”*

1. 2. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi)

Buharalı Müverrih Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî: Tarihçi Narşahî, günümüzde Özbekistan sınırları içinde yer alan, tarihî kent Buhara'nın Narşah (Narşak) köyünde doğmuştur. 899-900'de doğup 959 yılında (Nisan-Mayıs) vefat ettiği tahmin edilen Narşahî, *Tarihî Buhara*'nın yazarıdır. *Tarihî Buhara*, 943-944 yıllarında Arapça olarak yazılmış ve Samanî hükümdarı Nuh İbn Nasr'a takdim edilmiştir (Göksu, 2013: XIII).

Narşahî hikâyenin ana kahramanı, merkezî kişisidir. Hikâyenin tamamında ön planda olması, her türlü durumun onun etrafında gelişmesi Narşahî'yi hikâyenin merkezine oturtmuştur. Narşahî'nin fiziksel portresi hikâyede sadece kıyafetleriyle betimlenmiştir:

*“Sırmalı kumaştan dikilmiş elbisesinin üstünden sade, ince kaftan giyen;
başına müderrislerinki gibi simli renkte sarık dolayan zayıf tarihçi... (s. 33)”*

Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî hikâyede hem tip hem de karakter niteliği taşımaktadır. Bir eser meydana getirebilmek için var gücüyle, maddi ve manevi bütün olanaklarıyla çaba sarf eden Narşahî, hikâyede tarihî değerlerin sembolü durumundadır. Tarihî konuları, özellikle Buhara tarihini kendisine dert edinmiştir. İlme önem vermiş, ilim yolunda ta gençliğinden itibaren özverili bir şekilde çalışmaya

başlamıştır. Söz konusu bu özelliği dikkate alındığında Buharalı tarihçi Narşahî, zihinsel tip olmaktadır:

“Gençlik zamanından bu yana bilgi toplayıp, yaşı kırkı geçtikten sonra saç ve sakallarına aklar düştüğünde yazıp bitirdiği mezkûr eserini, bir hafta önce şu kapının önünde saray görevlisine teslim etmiş... (s. 30)”

Kimseden bir destek beklemeden kendi hâlinde ailesinin geçimini sağlayan Narşahî, eserini ortaya çıkarabilmek için maddi anlamda da pek çok fedakârlıkta bulunmuştur:

“Vakanüvis olarak tamamen görevlendirildiğinden bu yana nadir bulunan arzu ve derin bilgi birikimine rağmen ne herhangi bir kariyer sahibi oldu ne de devlet tarafından yükseltildi. Bağdan gelen kazanca kanaat ederek karısı, iki oğlu ve iki kızından ibaret olan ailesini zor bela geçindirirdi. Hatta o, son hafta bağında kendine oturacak yer bile bulamadı. Çünkü hayatı boyunca biriktirdiği bütün varını yoğunu Tarihî Buhara'nın temize geçirileceği yegâne nüsha için kaliteli kâğıtla mürekkep satın almak ve onu ciltletmek için harcamış; neredeyse sonbahardaki işte şu ağaç gibi çıplak bir hâlde kalmıştı. (s. 31, 32)”

Narşahî, zorluklar karşısında yılmayan, meşakkatli yollardan sabırla geçen bir emektardır. Kitabı için gerekli olan verileri toplayabilmek amacıyla gece gündüz demeden ıssız harabelerde çalışmaya devam etmesi bunun bir kanıtıdır:

“Bazen araştırma yapmak için görevlendirildiği harabelerin içinde, geç saatlere kadar çakalların uluması ve baykuşların ötüşleri arasında geçen zamanlarda yüreği sıkışsa da (...) nazım alanındaki önemli makamlardan biri olan saygıdeğer namıyla Abdullah Rudakî'nin işte şu satırlarını tekrarlayarak kendine cesaret verirdi:

*Bilimden yürekte yanar parlak ışık.
O, bedenini felaketlerden koruyan kalkan.
Deniz âlemini geçmek mi istiyorsun?
Güzel işlerden gemi yap şu an! (s. 31)”*

Müverrih, eserini yazarken sadece imkânların sınırlı ve çetin olmasıyla değil insanların yalan yanlış yorumlarıyla da mücadele etmiştir:

“Bu uğraşlarını başka amaçlara yorup ‘Muhammed, harabelerde hazine arıyor.’ diye laf çıkaranlar da olmuştu ancak tarihin derinliklerine gömülen âlim, böyle imalara kulak asmazdı. (s. 31)”

Ulu Tarihçi, sahip olduğuengin bilgi birikimiyle ilim meraklılarının imrendiği ve saygı duyduğu bir kişidir. Bu yönü de Narşahî'yi bilge tip yapmaktadır:

“Eğildiği yerden tekrar ayağa kalkarak biraz daha yakınlaşan Muhammed, etrafa göz gezdirip padişaha yakınca bir yere -sol tarafındaki veliaht şehzade Abdu'l-melik b. Nûh ve onun müstahdemi ile bundan dört yıl önce vefat eden vezir Belamî'nin oğlu Ebû Alî Belamî'nin ortasındaki boş koltuğa- emanet bir şekilde oturdu. Diğerleri bakmasa da yanında oturan, bıyığı yeni terlemeye başlayan Ebû Alî Belamî'nin kendisine hevesle baktığını hissetti. (s. 33, 34)”

Yukarıda ifade edilen özellikler Buharalı tarihçiyi tip yaparken olaylar karşısında kendine özgü, beklenmedik tepkiler vermesi ise onu karakter yapmaktadır. *Tarihî Buhara*'yı yazmasına karşılık olarak Nuh İbn Nasr'ın kendisini altınla mükâfatlandırmak istemesini, herkesi şaşırtarak reddetmesi ve söz konusu ödülün ihtiyacı olan medrese öğrencilerine dağıtılmasını istemesi onun karakter özelliğini ön plana çıkaran bir tepkidir:

“(...) Bizim adadığımız bin dinar atın, ulu tarihçi Muhammed b. Ca'fer'in başından aşağıya saçılınsın.

Padişahın huzuruna altın simli kumaştan elbiseleriyle iki müstahdem geldi. Onlardan biri kocaman, yuvarlak bir tepside harman hâlindeki altın paraları havada taşıyordu (...). Müstahdem, onun önüne gelince diğer görevli tarihçiyi ortaya getirdi.

Bir tarihçi olarak bu merasimi çok iyi bilirdi. Padişahın emriyle adanan kızıl altınlar; bahtlı kişinin başından aşağı saçılır, kişi ise eğilerek hatta bazen emekleyerek her yere saçılan altınları tepsiye toplardı. Muhammed (...) ne yapacağını bilemeden ortaya çıktı. Fakat vücudunda en zor anlarda ortaya çıkan tanidik, güçlü bir duygu onu ele geçirdi. Avucuna altın doldurarak başından aşağıya saçmaya hazırlanan müstahdemi, el işaretleriyle durdurup padişaha dönerek selam verdi:

–Padişah hazretleri, affediniz! Kulunuz kendi eserini tamamlamış bulunmakta. Zaten onu müderrislik göreviyle onurlandırdınız. Bunun için şimdi bu kadar altına ihtiyacım yok. Emrediniz, altınlar, Buhara medresesinin öğrencilerine bölüştürülsün. (s. 37, 38)”

1. 2. 4. 2. Tipler

Nuh İbn Nasr: Samani hükümdarıdır. Babası Emîr Sa'id Nasr b. Ahmed'in ölümünden sonra tahta oturmuştur (Göksu, 2013: 141, 142). Narşahî *Tarihî Buhara* adlı eserini 943-944 yıllarında kendisine takdim etmiştir (2013: XIII).

Ulu Tarihçi adlı hikâyede Nuh İbn Nasr, Buhara padişahıdır. Hikâyenin merkezî kişisi olan Müverrih Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî'nin *Tarihî Buhara* adlı eserini yazarak kendisine sunduğu kişidir. Nuh İbn Nasr, Buhara tarihine ve edebiyatına önem veren birisi olduğu için Narşahî'nin eserini çok beğenmiş, onu bu güzel başarısından dolayı ödüllendirmek istemiştir. Hikâyede tek yönlü olarak yer alan Nuh İbn Nasr; ilme önem veren, ilim yolunda gerçekleşen eylemleri destekleyen hükümdar tipi olarak sunulmaktadır:

“Kitabın bizi oldukça hoşnut etti üstat. Âlim ve bilginlerle, devlet erbabıyla beraber mülâhaza ettik; hikâye yazarlarına okutup dinledik. O, herkes tarafından beğenildi (...). Paha biçilemez eser “Tarihî Buhara” hattatlar tarafından en iyi Semerkant kâğıdına yaldızlı harflerle çoğaltulsun. Bizim adadığımız bin dinar atın, ulu tarihçi Muhammed b. Ca'fer'in başından aşağıya saçılsın. (s. 34, 35)”

1. 2. 4. 3. Yardımcı kişiler

Ebûl-Fazl Sülemî: Padişah'la birlikte sarayda yer alan ve Narşahî'nin başarısını tebrik eden isimlerdendir. Hikâyede fıkıh ilminin bilgisi olarak nitelendirilen Sülemî, *Muhtasar-i Kâfi* eserinin müellifi ve padişahın veziridir. Hikâye boyunca sadece bir iki defa söz alan Sülemî, eserin kurgusuna etkisi olmayan yardımcı kişilerden biridir.

Vezir Ceyhânî: Fiziksel özellikleri orta boylu ve iri cüsseli şeklinde tarif edilen Ceyhânî padişahın veziridir. Mecliste Narşahî ve onun eseri hakkında memnuniyetini dile getiren kişilerdendir. Hikâyede üstlendiği görev, yapmış olduğu konuşmayla sınırlıdır. Hikâyenin olay örgüsünü etkilemeyen yardımcı kişidir.

Ebû Alî Belamî: Ebû Alî hikâyede, Vezir Belamî'nin oğlu ve tarih ilmiyle oldukça alakalı bir genç olarak tanıtılmaktadır. Daha öncesinde Narşahî'yle olan sohbetlerinin birinde İslam tarihine dair gördüğü eksiklikleri dile getirmesi, Narşahî'nin bu konuşmaları hatırlaması şeklinde okuyucuya sunulmuştur. Ebû Alî, hikâyeye etkisi olmayan yardımcı kişidir.

Ulak, Veliâht şehzade Abdu'l-melik b. Nûh ve onun müstahdemi, Ramitanlı Âyan, meclisteki diğer âyan ve ulemalar, saray görevlisi, padişahın müstahdemleri, tarihçinin eşi ve çocukları hikâyedeki diğer yardımcı kişilerdir. Hikâyede bazıları sadece isim olarak yer

alan bu kişilerin hepsi, olayın tamamlanmasına hizmet eden kişilerdir. Hikâyeye doğrudan etki etmeyip padişahın emrini iletmek, meclisteki konuşmalara dâhil olmak gibi küçük görevleri yerine getirmişlerdir.

1. 2. 5. Zaman

1. 2. 5. 1. Nesnel zaman

Hikâyedeki takvime bağlı, gerçek zaman Hicri 333 (Miladi 944) yılının güz mevsimidir. Narşahî'nin eserini dönemin padişahına sunduğu zamandır.

1. 2. 5. 2. Vaka zamanı

Hikâyedeki olay, nesnel zamanın içindeki bir gününün birkaç saatinde gerçekleşmektedir. Hikâye, Narşahî'nin bir gündüz vaktinde kale kapısından içeri girmesiyle başlar ve birkaç saat içinde divan odasında yapılan konuşmalarla biter.

Metin içinde zaman zaman geriye/geçmişe dönülerek hikâyenin anlatımında genişletmeler yapılmıştır. Örneğin Narşahî'nin eserini padişaha iletilmek üzere saray görevlisine teslim ettiği günden padişahın huzuruna çıkmak üzere ulağın nezaretinde kaleye tekrar geldiği güne kadarki bir haftalık süre, içinde bulunulan zamandan geriye dönülerek anlatılmıştır. Kale kapısının Narşahî'de uyandırdığı çağrışımla bir hafta öncesine gidilmiş ve Narşahî'nin günlük hayatıyla birlikte gençliğinden beri sürmüş olduğu yaşam hatırlatılarak Narşahî okuyucuya tanıtılmıştır. Bu art zaman sunumu içinde Müverrih Narşahî'nin *Tarihî Buhara* adlı eserini hangi şartlar altında yazıp bitirdiği de anlatılmıştır:

“Muhammed, sonraki bir haftayı doğup büyüdüğü köy olan Narşah'ta, kendi bahçesinde geçirdi. Zarafşan'dan çıkarılan ark boyundaki bu bağı, babasından miras kalan tarlada kendisi meydana getirmişti. Bağdaki her bir ağaç hatta ota varana kadar her şey, ona arkadaş ve onun için aziz idi (...). Çocukluk çağından yavaş yavaş çıkmaya başladığı zamanlarda da çalışkan olan Muhammed (...) bazen araştırma yapmak için görevlendirildiği harabelerin içinde, geç saatlere kadar çakalların uluması ve baykuşların ötüşleri arasında geçen zamanlarda yüreği sıkışsa da (...) Abdullah Rudakî'nin işte şu satırlarını tekrarlayarak kendine cesaret verirdi (...). Yorulunca Narşah'a döner, bağdaki sedirde kâğıda bir şeyler karalayıp yeni topladığı bilgileri unutmamak için onları sayfalara yazma konusunda acele ederdi. Vakanüvis olarak tamamen

görevlendirildiğinden bu yana nadir bulunan arzu ve derin bilgi birikimine rağmen ne herhangi bir kariyer sahibi oldu ne de devlet tarafından yükseltildi. Bağdan gelen kazanca kanaat ederek karısı, iki oğlu ve iki kızından ibaret olan ailesini zor bela geçindirirdi. Hatta o, son hafta bağında kendine oturacak yer bile bulamadı. Çünkü hayatı boyunca biriktirdiği bütün varını yoğunu Tarihi Buhara'nın temize geçirileceği yegâne nüsha için kaliteli kâğıtla mürekkep satın almak ve onu ciltletmek için harcamış; neredeyse sonbahardaki işte şu ağaç gibi çıplak bir hâlde kalmıştı (...). Neticede bu kitaptaki her bir sözün ardında nasıl meşakkatli günler, uykusuz geceler vardı. O, kendi vatanının tarihine ait bilgi ve rivayetleri toplayıp harmanlayarak bir araya getirdi. Onları, asırların tozlu toprağından arındırarak, güzidelerini tekrar tekrar seçerek gerçekleri dile getirmek için bildiklerini eserine döktü... (s. 31, 32)”

1. 2. 5. 3. Anlatma zamanı

Anlatma zamanı, yazarın hikâyenin sonunda verdiği bilgiye göre 2009 yılıdır. Eser, 2012’de yayımlanmıştır. Hikâyedeki ana olay, daha olup bitmekteyken aradan zaman geçmeden anında aktarma yapılarak okuyucuya sunulmuştur:

“Atlılar, Mâh Mescidi'nin önünden geçtiler (...). Muhammed, sarayın önündeki meydana göz gezdirdi. (s. 32, 33)”

1. 2. 6. Mekân

Hikâyedeki bütün mekânlar, somut mekânlardır. Hem açık hem de kapalı olan somut mekânlar, tarihî değeri olan yerlerdir. Bu mekânlar, okuyucuya tarihî geçmişiyle ilgili bilgi verilerek tanıtılmış ve okuyucunun gözü önünde canlanacak şekilde betimlenmiştir.

1. 2. 6. 1. Açık mekânlar

Hikâyedeki açık mekân, Buhara’dır. Ancak Buhara, olayın geçtiği mekân olarak tasvir edilmez. Tarihî değeri olan bir şehir olarak verilir. Çünkü hikâyenin üzerine temellendirildiği *Tarihî Buhara* adlı eser, Buhara’yı anlatmaktadır. Bu açıdan Buhara’nın hikâyede simgesel bir işlevi söz konusudur.

Şehrin tanıtımı, hikâyenin kurgusuna, tarihçi Muhammed b. Ca’fer en-Narşahî’nin Narşah’tan Buhara’daki kaleye gelene kadar yaptığı yolculuk sırasında geçtiği yerleri anlatması şeklinde yerleştirilmiştir.

Şehrin yapısı; Buhara şehristanı (şehrin içi/merkezi), Buhara şehir merkezini ören hisar duvarı, surların içindeki ve dışındaki imar, tarif edilerek betimlenmiştir:

“Atlular, Buhara şehrinin surlarına yaklaştılar. Sur, uzayıp gitmekteydi. Buhara şehristanını ören hisar duvarı şimdilerde şehrin içinde kalmıştı. Duvarın üstündeki burçlarda gardiyanlar duruyor, şehrin kapıları ilk şafakla açılıp gece kapantıyordu. Samaniler Devleti, kendi sınırlarını sıkıca koruyarak memleket içindeki asayişini sağladıkları için yarım asır boyunca herhangi bir düşman, Buhara şehrini tehdit edememişti. Bu şehre hem temel olup hem de onun kudretini yükselten Şah İsmail Samanî ‘Buhara’nın mimarı benim.’ derken hiç mübalağa etmemiş. Şehristandaki binalar, surun etrafındaki yerleşim yerleri kadar kalabalık değildi. Bahçedeki ağaçların ve çalılarının yaprakları döküldüğü için mescit ve medrese, kervansaray ve koyu renkli binalar uzaktan da olsa göze görünüyordu. (s. 32)”

Buhara şehrinin betimlenmesinde, kapalı mekân olarak kabul edilen Mâh Mescidi, Buhara Medresesi, Mescidicami gibi yapılar da yer almaktadır. Söz konusu yapılar, hem şimdiki hem de tarihteki durumuyla ilgili bilgiler verilerek tanıtılmıştır okuyucuya:

“Atlular, Mâh Mescidi’nin önünden geçtiler. Eskiden bu mescidin yeri ormanmış. Yılın belli günlerinde ağaçların gölgesinde Put Pazarı kurulmuş. Ondan biraz ilerideki Buhara Medresesi, eskiden kervansarayların olduğu yerde boy göstermektedir. Şehrin içine girilen bütün yolların ileride bağlandığı Mescidicami’yi ise Maverâünnehir fatihi Kuteybe, ateşperestlerin ibadethanesinin olduğu yere inşa etmiş. O, sadece Buhara’daki değil, belki de bütün Maverâünnehir’deki ilk mescittir. (s. 32)”

Tarihçi Muhammed b. Ca’fer en-Narşahî’nin köyü olan Narşah, Narşah’ta Zarafşan boyundan çıkartılan ark kenarındaki babasından miras kalan tarlada kendi çabasıyla meydana getirdiği bağ da açık mekânlardandır. Ulak, padişahın haberini kendisine bu bağda iletmektedir. Narşahî’nin bağa verdiği önem ve değer, onun kişilik yapısıyla ilgili ipuçları da vermektedir:

“Muhammed, sonraki bir haftayı doğup büyüdüğü köy olan Narşah’ta, kendi bahçesinde geçirdi. Zarafşan’dan çıkarılan ark boyundaki bu bağ, babasından miras kalan tarlada kendisi meydana getirmişti. Bağdaki her bir ağaç hatta ota varana kadar her şey, ona arkadaş ve onun için aziz idi. Çocukluk çağından yavaş yavaş çıkmaya başladığı zamanlarda da çalışkan olan Muhammed; aziz Buhara vilayetinin kasabalarından tarla ve çöllere kadar her şeyini, tıpkı kendi eliyle meydana getirdiği bağ gibi seviyor; sevgili memleketinin sadece bugününün değil şanlı geçmişinin de kalbinde yer etmesini istiyordu. (s. 31)”

Bağ, hem Narşahî'nin ailesiyle birlikte geçimini sağladığı maddi kaynak hem de eserini yazdığı mekândır:

“Yorulunca Narşah’ a döner, bağdaki sedirde kâğıda bir şeyler karalayıp yeni topladığı bilgileri unutmamak için onları sayfalara yazma konusunda acele ederdi. Vakanüvis olarak tamamen görevlendirildiğinden bu yana nadir bulunan arzu ve derin bilgi birikimine rağmen ne herhangi bir kariyer sahibi oldu ne de devlet tarafından yükseltildi. Bağdan gelen kazanca kanaat ederek karısı, iki oğlu ve iki kızından ibaret olan ailesini zor bela geçindirirdi. Hatta o, son hafta bağında kendine oturacak yer bile bulamadı. (s. 31)”

1. 2. 6. 2. Kapalı mekânlar

Hikâyedeki ana olay kapalı mekânda gerçekleşmektedir. Kale, kalenin içindeki padişah sarayı ve saraydaki divan odası hikâyedeki kapalı mekânlardır. Hikâyenin temelini oluşturan konuşmalar ve kişilerin yer aldığı mekân, saraydaki divan odasıdır. Ancak bu mekânla ilgili uzun uzun betimleme yapılmamıştır. Sadece geniş ve aydınlık olduğu belirtilerek olay anlatılmıştır.

Hakkında bilgi verilen ve belki de betimlemesi en çok yapılan mekân, Buhara Kalesi'dir. Hikâyeye bu kalenin tasviri ve tarihinin anlatımıyla başlamaktadır. Kalenin Buhara için nasıl bir değer taşıdığı, kimler tarafından inşa edildiği, zaman içerisinde ne gibi değişimler gösterdiği okuyucun merakını giderecek şekilde verilmiştir:

“Narşahî, kalenin kapısına yaklaşırken heyecanını bastırmaya çalışıyordu. Aslında tarihî Buhara'nın göğsünde ulu bir çınar gibi yükselen bu kalenin temelinde ilk tuğlanın konulmasıyla yeryüzünün en kalabalık, büyük şehirlerinden birinin tarihi başlamış oldu. Asırlar boyunca kaç kere harap olsa da küllerin arasından yeniden çıkan kaktüs gibi tekrar inşa edilerek Buhara'nın ebediliğinin sembolü hâline gelen bu muhteşem yapının tarihini, ondan daha iyi bilen herhangi bir kul, bu fani dünyada yoktur. Kalenin ilk yapılışıyla ilgili sadece rivayetler mevcuttur. Kimisi kalenin kurucusu olarak kadim Turan hakanı Afrasiyap'ın ismini söylerken kimisi de onun kurucusu olarak feleğin çemberiyle Turan'a gelip Afrasiyap'a damat olan İran şehzadesi Siyavuş'un adını söylüyordu. Kaleyi şimdiki görüntüsüne bundan iki buçuk asır önce Buharalı Bîdûn getirmiş. O, kalenin içinde kendisine bir saray yaptırarak kapısına demir levha kaplatmış ve kendi ismini de üstüne oydurarak yazdırmış. Demir levha, sarayın kapısında hâlâ durmakta. (s. 30)”

Kalenin önündeki meydanda yer alan ve yıkılmaması için Narşahî'nin dua ettiği İsmail Samanî Türbesi, hikâyede sözü edilen bir başka mekândır:

“Kalenin önündeki meydana geldiklerinde uzaktan İsmail Samanî Türbesi görüldü. Yedi ülkenin seyyahlarının hayret ve övgüsüne layık, her bir taşı büyük sanat eseri olan tarihî anıt; sonbahardaki güneşin zayıf ışıklarında bile parlayıp, etrafındaki manzaradan açıkça ayırt edilerek küllerin arasındaki korlanmış ateş gibi görünüyordu. ‘Allah’ım, bu eşsiz abideyi kaza ve belalardan sen esirge! Kalenin ömrünü, kutsal Buhara’nın ömrüyle bir tut.’ diye fısıldayarak yalvardı Muhammet. (s. 33)”

Narşahî’nin mezkûr eserini oluşturmak için gece gündüz demeden dolaştığı, veri topladığı harabeler de eserde geçen mekânlardandır:

“(…) Bunu; Beykend, Verahşa ve başka kadim hisarların harabelerinde eline aldığı tuğla ve seramik parçalarından sonra aklına gelen şeylerle de pek çok kez düşündü. (s. 31)”

1. 2. 7. Çatışma

Hikâyede çatışma unsuru bulunmamaktadır.

1. 3. Arslanhan Minaresi Hikâyesinin Tahlili

1. 3. 1. Konu

Hikâyede; Maveraünnehir hakanı Karahanlı Arslanhan Muhammed İbn Süleyman'ın felçli bir şekilde Buhara'yı ziyaret ettiği sırada, namı yedi cihana yayılan Arslanhan Minaresi'nin yapılma sürecini hatırlaması ve bu minarenin tepesinde Usta Beka ile Buhara'ya ve hükümdarlığına dair sohbet etmesi konu edilmiştir.

1. 3. 2. İzlek

Hikâyedeki temel izlek insanların yaşamlarını, inandıklarını ve düşündüklerini yansıtmak eylemler sergileyerek geçirmesinin önemi olduğudur.

1. 3. 3. Olay Örgüsü

Hikâyenin kurgusunu oluşturan iki olay halkası vardır:

1. Arslanhan Minaresi'nin yapılma sürecinin anlatılması.

Minarenin yapılış hikâyesi, eserin kurgusuna, Beykent'teki imar işlerini kontrol ettiği sırada felç geçiren Arslanhan'ın Buhara'yı son kez ziyaret ettiği esnada Mescidicami önündeyken iki yıl öncesine giderek yaşananları hatırlaması şeklinde yerleştirilmiştir.

2. Arslanhan'ın söz konusu minarenin tepesinde mimar Usta Beka ile sohbet etmesi.

Bu bölümde Arslanhan'ın hükümdarlık hayatı boyunca halkı için Buhara, Beykent ve Semerkant topraklarında yaptırdığı cami, mescit ve medreselerden bahsedilerek devleti nasıl yönettiği, hâkimiyetini hangi işler için kullandığı anlatılmıştır. Sohbet sırasında geçmişte yaşananların Han tarafından hatırlanmasıyla zaman zaman geriye dönüşler de yapılmıştır.

Olaylar, padişah alayının Beykent'ten Buhara'ya gelmesiyle başlayıp Arslanhan Minaresi'nin tepesinde yapılan sohbetle son bulmaktadır.

Hikâyenin olay örgüsü şu şekilde seyretmektedir:

- Han alayının Beykent'ten Buhara'ya doğru yol alması.
- Arslanhan'ın Buhara'ya teşrifinin halk tarafından nasıl karşılandığının anlatılması.
- Arslanhan'ın geçirdiği felcin anlatılması ve sağlık durumuyla ilgili bilgilerin verilmesi.
- Han alayının Sumitan'a varması ve Arslanhan'ın Sumitan'da bulunan Ebubekir Fezl, Ebubekir Hamid, Ebubekir Tarhan gibi zatların kabirlerini ziyaret etmesi.
- Şafakla beraber Buhara'ya doğru tekrar yol alan han alayının Karakol Kapısı'ndan şehre girmesi.
- Kendi isteğiyle hanın (saraya ya da kaleye değil de) Mescidicami'ye götürülmesi.
- Caminin önünde boy gösteren yüksek Arslanhan Minaresi'nin tanıtımının ve tasvirinin yapılması.
- Minareye bakarken hanın aklında birden iki yıl önceki olayların canlanması ve bu yolla minarenin yapılma sürecinin hikâyenin kurgusuna yerleştirilmesi.
- (Tekrar yaşanılan zamana dönülerek) Hanın caminin içine alınması ve o anda hanın emriyle şehir merkezinin dışındaki Namazgâh Cami'nin yapılmasına öncülük eden Usta Beka'nın hanın huzuruna gelmesi.
- Usta Beka'nın okuyucuya tanıtılması.
- Arslanhan'ın Usta Beka'ya, yapmış olduğu minarenin tepesine çıkarak Buhara'ya son kez tepeden bakmak ve orada kendisiyle sohbet etmek istediğini söylemesi.
- Âyan ve müstahdemlerinin itirazlarına kulak asmayan Arslanhan'ın iki asker tarafından taşınarak minarenin tepesine çıkarılması.

- Hanın minarenin tepesinden Buhara'yı seyretmesi ve hanın nazarından Buhara'daki "Buhara Kalesi, İsmail Samani Türbesi, Çeşme-i Eyüp Türbesi, Şahrud Arkı" gibi mimari yapıların hanın nazarından anlatılması.
- Hanın baktığı yapılardan biri olan mavi kümbetten hareketle Arslanhan'ın hayatı boyunca saygı duyduğu Şeyh Hasan Hırkalı hakkında bilgi verilmesi.
- Minarenin tepesinden bakarken Harezm tarafındaki Barahşa yolundan gelmekte olan kervanların görülmesinden hareketle Buhara ve Semerkant'taki ticaret hakkında bilgilerin verilmesi ve hanın tüccarlarla ilgili düşüncelerinin aktarılması.
- Aynı yöntemle Şemsâbâd mevzisi hakkındaki tarihî bilgilerin verilmesi.
- Şemsâbâd'da Usta Beka tarafından yapılmakta olan Namazgâh Cami hakkında bilgilerin verilmesi.
- Hanın birden fenalaşmasıyla minare meydanına oturtulması ve burada Usta Beka ile sohbet etmeye devam etmesi.
- Hanın bu sohbet sırasında hastalığından şikâyet etmediğini, gerçekleştiremeyeceği için üzüldüğü hayalinin ne olduğunu; savaş seferlerine değil de mimariye önem vermesinin askerleri tarafından nasıl olumsuz olarak yorumlandığını, bunun üzerine Beykent'teki inşaatları durdurup askerlere ödeme yaptığını, Semerkant'a dönünce tacı ve tahtı oğlu Nasr'a bırakmayı düşündüğünü anlatması.
- Hanın gözlerinin ufuklara dalmasıyla geriye dönülmesi ve Arslanhan'ın Kutadgu Bilig'den hareketle devlet yönetimiyle ilgili düşüncelerini dile getirerek kızı Mahitürkan'la olan bağını, bir hatırasını anlatması; kızı aracılığıyla Merv'de yaptırdığı medresen bahsetmesi.
- Kendi sarayını da medreseye dönüştürdüğünü dile getiren Arslanhan'ın Namazgâh Cami'ni bitirmesi hususunda Usta Beka'ya telkinde bulunması.
- Arslanhan'ın Usta Beka'ya iyi dileklerde bulunarak dua etmesiyle hikâyenin tamamlanması.

1. 3. 4. Şahıs Kadrosu

Hikâyenin ana kahramanı/merkezî kişisi Maveraünnehir hakanı Karahanlı Arslanhan Muhammed İbn Süleyman'dır. Hikâyenin tamamı bu kişi üzerine kurulmuştur. Tıp özelliği gösteren Mimar Usta Beka ise hikâyenin kurgusunun tamamlanmasında rol almıştır.

1. 3. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi)

Maveraünnehir Hakanı Karahanlı Arslanhan Muhammed İbn Süleyman: Batı Karahanlıların hükümdarıdır. Horasan Valisi Sultan Sencer tarafından Maveraünnehir'in teşkilatlandırılmasından sonra Semerkant'ta "Arslanhan" unvanıyla kağan ilan edilerek 1102-1130 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Ülkenin istikrarını sağladıktan sonra Buhara'da çeşitli imar faaliyetlerinde bulunan Arslanhan, felç olması sebebiyle oğlu III. Nasr'ı kendisine naip tayin etmiştir. Arslanhan 1130'da (Hicri 524) Sultan Sencer tarafından Merv'e götürülmüş ve 1132'de (Hicri 526) Merv'de vefat etmiştir (İnternet: Karahanlılar. (2001). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24 (412-414). Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/karahanlilar> 14 Mayıs 2019'da alınmıştır.).

Arslanhan, hikâyenin ana kahramanıdır. Bütün hikâye Arslanhan ve onun düşünceleri, faaliyetleri üzerine kurulmuştur. Diğer kişiler hep Arslanhan'ın çevresinde yer almıştır. Bu da Arslanhan'ı hikâyenin merkezî kişisi yapmıştır.

Hikâyede Arslanhan'ın bedensel boyut sunumuna çok önem verilmemiştir. Sadece boylu boslu, güçlü bedenini geçirdiği felçten sonra nasıl çöktüğüne değinilmiştir:

"Hanın pehlivan gibi olan bedeni oldukça küçülmüş, kuş gibi hafiflemiş; sakalları ağarmış, yüzü solmuştu. Kalın kaşlarının altındaki gözleri iyice içeriye çökmüş olsa da hâlâ canlıydı. (s. 40)"

Hikâyede minarenin yapılma sürecinin anlatıldığı geriye dönüşlerde, cümle içinde yer yer Arslanhan'ın fiziksel portresini işaret edecek ifadelere de yer verilmiştir:

"Han, altın simli kumaştan dikilen kaftanını güçlkle açtı. Beyaz cübbesinden hanın müşkül bedeni bir kez daha göründü (...). Zümrüt, yakut taşlı yüzükler takılmış eliyle tek seferde yere bıraktı... (s. 42)"

Arslanhan, halkı tarafından sevgi duyulan olumlu/iyi bir karakterdir. O, her zaman saygı ve coşkuyla karşılanan bir hükümdar olmuştur:

“Arslanhan’ın Buhara’ya teşrifi her seferinde gayet şenlikli bir şekilde geçer, şehir kapılarının önünde davullar çalınır; sadece âyan ve yüksek mevki görevliler, ulemalar değil sıradan Buharalılar da sıra sıra dizilerek ulu hükümdarı karşılamak, ona yürekten olan bağlılıklarını göstermek için toplanırlardı. (s. 39)”

Arslanhan Muhammed İbn Süleyman’ın sahip olduğu iktidarını seferler düzenleyip ganimetler elde etmek için değil de derin sevgi duyduğu ülke topraklarının, Buhara’nın imar işleri için kullanması onu standart hükümdar tipinden uzaklaştırarak “karakter” yapmaktadır. Arslanhan imkânlar dâhilinde hep halkına faydalı olacağını düşündüğü medrese, cami gibi mimari yapılar meydana getirtmeye çalışmıştır. Ancak onun bu özelliği, elden ayaktan düştüğü son zamanlarda sefere çıkmak isteyen askerleri tarafından eleştirilmiştir:

“Sağlıklı olduğum zamanlarda siyasetimden korkup büyük küçük herkes, bütün emir ve fermanlarımı kayıtsız şartsız yerine getirirdi. Felç olmamla birlikte asker ve beyler arasında ‘Arslanhan bütün hazineyi inşaatlara, harabelere, su çıkarmak için arklara savurmakta. Sonucunda da askerlerin maaşı gecikmekte. Hanın damadı Selçuklular saltanatının sultanı Sencer’in askerleri, bizden daha fazla maaş alıyor. Yine hemen hemen her yıl, herhangi bir yurda sefere çıkıp sayısız ganimetlerle dönüyorlar. Biz Karahanlılar askerlerinin, Selçukluların askerlerinden neyi eksik? Biz de savaşmakta mahir olan Türkleriz. Han, hazinesinden iyi maaş veremiyorsa herhangi bir yurda neden savaş açmıyor?’ şeklindeki sözlerin yayılarak fitne yapıldığını öğrendim. (s. 46)”

Arslanhan’ın yukarıda ifade edilen fitneler karşısında, çeşitli önlemlerle olumsuz gidişata hemen müdahale ederek durumu kontrol altına alması onun akıllıca hareket ettiğini göstermektedir:

“Elbette fitne, kabilede ta önceden ortaya çıkmış. Fitneciler de bu uygun zamanı gözetip harekete geçtiler. Derhal Beykent’teki inşaatları durdurup hazinenin bir kısmını askerlerin maaşını fazla fazla ödemeye harcadım. Böyle yapmasaydım eğer fitne boranı artarak bütün saltanata yayılabilirdi. Yeni fitnelerin önünü kesmek için ben, büyük oğlum Nasr’ı han olarak ilan edeceğim. Payitahta varınca tacı tahtı ona devredeceğim. (s. 46)”

Halkı için yararlı işler yapmayı kendisine ülkü edinmiş olan Arslanhan, en müşkül durumda bile halkına hizmet etmekten, doğru olduğuna inandığı işleri yapmaktan vazgeçmemiştir. Son ana kadar elinden geleni yapabilmek için hep çaba sarf etmiştir:

“Oğullarımdan hangisi başına taç giyerse giysin hazineyi, askeriyeyi büyütmek için sarf edecektir. Bundan dolayı senden ricam şu ki Namazgâh’ı bitirmek için acele et. Semerkant’a gider gitmez hazineden kalan gerekli meblağı göndereceğim. Bu cami, halk için oldukça gerekli. Hayırlı yapılar meydana getirmek, kadir Allah’ın da onayladığı şeylerdendir (...). Şimdilerde Allah bana ağır dert vermiş olsa da halka hizmet etmeyi omuzlarımdan atmış değilim. (s. 48)”

Arslanhan; kaderine boyun eğen, isyan etmeyen, sabırlı bir insandır. Allah’tan geldiğine inandığı güce de hastalığa de şükretmektedir. Onun Usta Beka ile olan sohbeti sırasında dile getirmiş olduğu sözler bunu örnekler niteliktedir:

“Allah’ın verdiği bu derde şikâyet etmiyorum Usta. Beni yirmi yedi yıl büyük bir memleketin tahtında oturttu. Büyük işler yapmama izin verdi. Beni halkın duasına layık gören Allah, şimdi dert gönderdiğinde gönlümden zerre şikâyet geçse bu kuluna ‘bendem’ demesin. Hem Allah, peygamber Eyüp aleyhisselama sınav olarak dert ve musibetler gönderdiğinde Eyüp Hazretleri, sabredip şükretmedi mi? O zatın ayağı Buhara’ya da bastı. Asalarının içinden çıkan çeşme suyundan her zaman sadakatle içtim. Büyüklerin hayatları ve göstermiş olduğu sabırlar, bizim için bir ibrettir elbette. (s. 45)”

Arslanhan, yaşananlardan ders çıkarmasını bilen, yeri geldiğinde halkı için fedakârlıkta bulunan bir hükümdardır. Onun geçmişte yaşanan hadiselerden kendisine pay çıkararak eylemlerine yön vermesi bunu gözler önüne sermektedir:

“Büyükbabam Şemsülmülk’ün kendi için Şemsâbâd’da yaptırdığı altın bezemeli saray, bir asır geçmeden harap olup yıkıldığı hâlde kervanlara ve yolculara menzil olarak yol ortasına yaptırılan surlu yapı, hâlâ halk tarafından kullanılmaktadır. Bu bana ders oldu. Buhara’da yaptırdığım sarayımı da medreseye dönüştürdüm. (s. 48)”

Arslanhan; kendisine, hükümdarlığına ve ailesine haksız yere olumsuz söz söylenmesine izin vermeyen, gururlu bir padişaktır. Sultan Sencer’in Merv’de bir medrese yaptırmak istediği için kızıyla alay ettiğini öğrenen Arslanhan, bu durum üzerine hemen kızına destek olarak onu gururlandırmıştır:

“Bir gün kızımdan kederli bir mektup aldım. O, melikesi olarak erine tavsiyede bulunmuş: Şahım, payitahtınız Merv’de büyük bir medrese yaptırırsanız. Çokça

ilim sahibi insan yetiştirilse ve devlet işlerine alınsa saltanat büyür. Sultan Sencer, kızıyla alay edip kahaahalarla gülmüş ve ‘Babanın Maverâünnehir’in her yerinde yağmurdan sonra biten mantarlar gibi binalar yaptırması yetmiyormuş gibi şimdi de sen Horasan’ı bina meydanına mı döndürmek istiyorsun? Akli olan hükümdar hazineyi imar işlerine değil, askerini çoğaltmaya harcar.’ demiş. Bu, yüreğime ağır geldi. Kızım iyi niyetli de olsa eşi onu küçük düşürmüş. Hemen Merv’e bir mektupla para gönderip kızıma ‘Sen, kendi istediğin şekilde medrese yaptırmaya başlayıver. Bütün masrafları ben karşılayacağım.’ dedim. Kızımdan ‘Babacığım, inşaata başlandı. Yaşlı Mervliler size dua etmekte.’ şeklinde cevap geldiğinde tahta çıktığım gündünden daha çok sevindim. (s. 47, 48)”

1. 3. 4. 2. Tipler

Usta Beka: Hikâyenin kurgusunun tamamlanmasında önemli rol oynayan Usta Beka; Arslanhan Minaresi’nin mimarı, Arslanhan’ın duygu ve düşüncelerini rahatça paylaştığı dert ortağıdır.

Mimar Usta Beka’nın fiziksel portresi mesleğine uygun olarak okuyucunun gözünde rahatça canlanacak şekilde tasvir edilmiştir. Ancak bu tasvir, metin içinde geniş yer tutmaz:

“Saçı sakalı ağaran mimarı muhafızlar, üstünü değiştirmeye bile fırsat vermeden apar topar getirmişlerdi. Biraz kambur duran Usta Beka’nın omzunda ince, yazlık Özbek gömleği; başında kalpak, belinde kuşak, ayaklarında deri terlik vardı. (s. 42)”

Hikâyede Usta Beka’nın sahip olduğu sınırlı özellikler metnin tamamına yayılarak değil, bir yerde toplu hâlde sıralanarak okuyucuya sunulmuştur:

“O, her gün inşaat alanına şafak vaktinde gelip gün boyu dinlenmeden taslaklar ellerinde, her yerde hazır bir şekilde bulunur; her bir tuğlanın dizilmesine dikkat edip işi takip eder; herhangi bir yer içine sinmezse mühendis ve müteahhitlere hatalarını anlatıp, emir vererek o yerin bozulup tekrar yapılmasını buyururdu. Sözünü hiç kimse ikilemezdi. (s. 42)”

Usta Beka, hikâyede tip özelliği göstermektedir. O; işini layığıyla yapan, hakkıyla çalışan, sadık insan tipini temsil etmektedir. Mimarın yukarıda da sıralanan bu çalışma ilkeleri onun mesleğinde yükselmesini sağlamıştır:

“Bundan dolayı Usta Beka, Arslanhan’ın verdiği nişanla Karahanlılar saltanatının mimarbaşı görevine tayin edildi. (s. 43)”

Usta Beka'nın metinde değinilen bir başka özelliği de onun hazırcevap birisi olmasıdır. Arslanhan Minaresi'nin yapılışı sırasında hanın minareyi yerin dibine değil de semaya yükseltmesi gerektiğini söylemesi üzerine hana vermiş olduğu cevap, onun bu özelliğine bir örnektir:

“Usta Beka hazırcevap bir şekilde:

–Zemine atılan temel ne kadar sağlam olursa pervazı da o kadar yüksek olur şahım.(s. 42)”

Usta Beka, maddiyata önem vermeyen, yeri geldiğinde maddi kazancından feragat edebilecek, cömert ve fedakâr birisidir. Onun yapılmasından sorumlu olduğu Namazgâh Cami için vadedilen haktan, hiçbir zorlama olmadan gönül rızasıyla vazgeçmesi bu özelliğini açığa çıkartmaktadır:

“Şu durumda hazineden yüksek meblağ ayırmanızın ne kadar zor olduğunu ben kulunuz çok iyi anlıyorum. Minareyi yapmamız için hibe ettiğiniz bağışlar sayesinde hazineden herhangi bir şeye ihtiyaç duymadan idare ediyoruz. Bununla beraber Namazgâh'ın yapılması için bana vaat ettiğiniz haktan da vazgeçiyorum. O parayla caminin bir bölümü bile yapılırsa ben kulunuz için en büyük hak bu olur. Mühendis ve mimarlık işlerini yapan oğullarım ve yeğenlerim de maaşsız çalışırlar. (s. 48)”

1. 3. 4. 3. Yardımcı kişiler

Atlı süvariler, muhafızlar, hanın müstahdemleri, hekimler hikâyelerdeki yardımcı kişilerdir. İsimleri dahi söylenmeyen bu kişiler, hikâyeye etkisi olmayan, sadece tuğu taşımak, hanı minarenin tepesine çıkarmak gibi küçük eylemleri yerine getirmişlerdir.

Sultan Sencer, hanın kızı Mahitürkan, Şemsülmülk, Şeyh Hasan Hırkalı gibi isimler ise o anda hikâyenin içinde yer almayan, çeşitli olay ve durumlardan ötürü adı geçen “hatırlanmış kişi”lerdir.

1. 3. 5. Zaman

1. 3. 5. 1. Nesnel zaman

Hikâyede anlatılanların gerçekleştiği nesnel zaman, 1129 (Hicri 523) yılının yaz mevsimidir. Arslanhan'ın felç geçirerek hükümdarlığı bıraktığı 1130 yılından önceki zamandır.

1. 3. 5. 2. Vaka zamanı

Hikâyede anlatılanlar, yaz mevsimindeki iki günlük zaman dilimini kapsamaktadır. Olaylar, han alayının akşamüzeri Beykent-Buhara kervan yolunda ilerlemesiyle başlamaktadır. Hikâyede vaka zamanının başladığını işaret eden cümle şudur:

“Güneş, batıya dönüp batmadan kervansaraylardan birinde altın yaldızlı tenteli araba, bir grup silahlı atlının ve süvarilerin eşliğinde Buhara’ya doğru yola çıktı. (s. 38)”

Hikâyede olaylar, iki günün her saatinde gerçekleşmez. Yaşatılan güncel zaman, gün içindeki birkaç saatle sınırlıdır. Diğer saatler özetleme yoluyla çabucak geçilmiştir:

“Hanı rahatsız etmesin diye oldukça sakin yol alan han alayı, akşamüstü Sumitan’a vardı. Arslanhan kendine yaraşır bir sedyede yatar hâlde Buhara’daki Çehar Bakri, Ebubekir Fezl, Ebubekir Hamid, Ebubekir Tarhan ve Ebubekir Sad’ın kabirlerini ziyaret edip muhtaçlara dua etti. Han alayı, geceyi Sumitan’da, mezarın yanında geçirerek şafakla beraber Buhara’ya doğru yol aldı. (s. 39)”

Hikâyedeki ana olay halkası olan Arslanhan Minaresi'nin yapılış süreci, okuyucuya, hatırlatılan zaman içerisinde sunulmuştur. Geceyi Sumitan’da geçiren han, Buhara’ya geldiğinde Mescidicami önünde söz konusu minareyi görerek birden iki yıl öncesine gitmekte ve yaşananlar bu geriye dönüşle anlatılmaktadır:

“Minareden gözünü ayırmayan hanın aklında iki yıl önceki olaylar canlandı: Birkaç asır öncesinin küllerini savuran minarenin çinileri düşmüş, tuğlaları kırılmış; minare ansızın yıkılan bir toprak ve çini yığınına dönüşmüştü. Çok şükür ki olay, gece meydana geldiğinden dolayı hiç kimse zarar görmemişti. Mescidicami’yi yeniden inşa ettiren Arslanhan, aynı yıkılan minarenin yerinde yeni bir minare yaptırmaya karar verdi. (s. 40, 41)”

Metin içerisinde vaka zamanının genişletildiği tek hatırlatma bu olay değildir. Arslanhan'ın minarenin tepesinden Buhara'yı seyretmesi sırasında görülen mekânların çağrışımıyla pek çok kez geriye dönülerek geçmişteki kişi, olay ve durumlarla ilgili bilgiler verilmiştir:

“Hanın nazarı, hayatı boyunca ‘atam’ diye saygı duyduğu Şeyh Hasan Hırkalı'nın ibadet etmek için kendini kapattığı hücrenin mavi kümbetlerinde mihlanıp kaldı. Şeyh Hasan İbn Yusuf Buhari, daima yün hırka giydiği için ‘Hırkalı’ lakabını almış. O, otuz yıl kesintisiz oruç tutmuş. İftarlarda da sadece şalgam içer ve yeşillik yemiş. Dışarıdan bakıldığında dünyadan elini eteğini çekmiş gibi görünse de Şeyh, Buhara ahalisinin iman ve itikadını kuvvetlendirmek için oldukça kaygılanırdı. O, baş başa sohbet ettiklerinde Arslanhan'ı hep hayırlı işlere yönlendirdi. Şeyh, on dört yıl önce suikast sonucunda şehit oldu. Ancak öğütleri hanın kulağına kazındı. Pirinin duası sayesinde Arslanhan, hükümdarlığı boyunca Buhara'da, payitahtı Semerkant'takinden de fazla imar işiyle uğraştı. (s. 44, 45)”

Hikâyenin kurgusunda önemli yer kaplayan hatırlatmalara örnek verilecek başka bir metin halkası da Arslanhan'ın kızı Mahitürkan'ın evleneceği zaman onunla yapmış olduğu konuşmadır:

“Gençliğimde ulu bilge Yusuf Balasagunlunun Kutadgu Bilig adlı eserini severek okurdum. Nazarımda bu ulu zatın öğütleri, Allah kelamı ve peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in hadislerinden sonra en doğru nizamnamedir. Kutadgu Bilig'de hükümdarın halkın refahını ve asayişini sağladığı, vezirlerin de bu işte ona yardımcı olmaları gerektiği söyleniyor. Fakat beyler ve vezirler, Karahanlılar Hanedanı'na mensup şehzadeler arasında beni anlayan birine az rastladım. Bundan dolayı onlardan birini değil, seni çağırdım bu sohbe. Yakınlarımdan sadece kızım Mahitürkan beni anlardı. Onu Selçuklular payitahtı Merv'e gelin gönderdiğimde ‘Canım kızım, hazineden istediğin şeyi al götür.’ dedim. Kızım şöyle cevap verdi: Babacığım, mümkün olsa sizi ve anneciğimi alıp giderdim ama bunun mümkün olmadığını biliyorum. Emretseniz kâtipler, sizin elinizden bırakmadan okuduğunuz Kutadgu Bilig kitabından bir nüsha çoğaltıp verseler. Ben onu elime her alışımında, babacığım da şimdi bu kitabı okuyor olsa gerek, diye sizi düşünürüm. (s. 47)”

1. 3. 5. 3. Anlatma zamanı

Anlatma zamanı, yazarın hikâyenin sonunda verdiği bilgiye göre 2010 yılıdır. Eser, 2012'de yayımlanmıştır.

1. 3. 6. Mekân

Hikâyedeki mekânların hepsi somut mekânlardır. Anlatılanların bir kısmı açık mekânda, bir kısmı kapalı mekânda gerçekleşmektedir. Hikâyedeki ana olay halkaları Mescidicami önünde (açık mekân) ve Arslanhan Minaresi'nin tepesinde (kapalı mekân) yaşanmaktadır.

1. 3. 6. 1. Açık mekânlar

Hikâyedeki açık mekân Buhara'dır. Anlatılanlar, han alayının yolculuk yaptığı Beykent-Buhara kervan yolunda başlayıp kabir ziyaretlerinin ve konaklamanın yapıldığı Sumitan'da devam etmektedir. Metinde kervan yolu, çok kısa bir şekilde tasvir edilmiştir:

“Beykent-Buhara kervan yolundaki yolcular kalabalık değil. Kervanlar serinde yol başını gözleyip, yakıcı öğle vaktini kervansaray ve menzil duvarının gölgesinde diz çökmüş bir hâlde dinlenerek geçiriyorlardı. (s. 38)”

Arslanhan Minaresi'nin yapılış sürecinin han tarafından hatırlanması da Mescidicami önünde gerçekleşmektedir:

“Arslanhan, kendini saraya veya kaleye değil, Mescidicami'ye götürmelerini buyurdu. On sene kadar önce kendi emriyle yapılan muhteşem caminin önünde onu arabadan sedyeye aldılar (...). Hanın gözleri caminin önünde boy gösteren yüksek minareye bakarken beklenmedik bir şekilde alevlendi (...). Minareden gözünü ayırmayan hanın aklında iki yıl önceki olaylar canlandı... (s. 40)”

Hikâyenin içeriğine bakıldığında anlatılanlar, genel olarak Buhara üzerine temellendirilmiştir. Arslanhan, Buhara'ya derin bir sevgi beslemektedir. Burada payitahtı Semerkant'takinden daha fazla imar işiyle uğraşmıştır. Bu nedenle hikâyenin pek çok yerinde Buhara'yla ilgili metin halkaları yer almaktadır. Hanın Arslanhan Minaresi'nin tepesine çıkarak oradan Buhara'yı seyretmek istemesiyle gelişen süreç içerisinde Buhara'nın kuş bakışı tasviri yapılmıştır. Hanın tepeden baktığında gördüğü mimari yapılar, tarihî boyutuyla okuyucuya tanıtılmıştır:

“İşte Buhara'da inşa edilen ilk büyük yapı Buhara Kalesi, daha uzakta İsmail Samanî Türbesi, onun yanında Çeşme-i Eyüp Türbesi... Bir tarafta da kendi yaptığı saray ve medrese... Medrese avlusu kimsesiz idi. Bununla beraber talebeler sınıflarda müderrislerin dersini dinlemekte. Zarafşan'dan çıkartılıp şehri ikiye bölen kanalları abıhayat ile dolu olan Şahrud Arkı, gümüş kemer

gibi parlıyordu (...). Minarenin tepesinden iki sıra duvarla örülen şehir merkezinin dışındaki köyleri, tarla ve bahçeleri de görmek mümkündü... (s. 43, 44)”

1. 3. 6. 2. Kapalı mekânlar

Hikâyedeki kapalı mekân, eserin konusunu oluşturan ve esere ismini veren Arslanhan Minaresi'dir. Hikâyede yaşanan zamandan geriye dönülerek minarenin yapılış sürecinin anlatımına başlanmadan önce minarenin dışı, okuyucunun muhayyilesinde rahatça canlanacak şekilde betimlenmiştir:

“Minare yapılabildiği daha iki yıl oldu ancak namı, yedi cihana yayıldı. Yakın ve uzak ülkelerden Maverâünnehir'e gelip giden tacir ve seyyahlar, Buhara'dan konu açıldığında söze hep minarenin tarif ve tasvirinden başlıyorlardı. Yapılmaya başlandığında hemen kadim bir şehir timsaline dönüşen benzersiz inşaatın temelinden en üstüne kadar belli aralıklarla nakışlar yapılmıştı. Cansız tuğlalar, mimar ve mühendislerin zevkine göre değişik geometrik şekillerle örülmüştü. Kemerlerle bölünen süsler, parlak renklerle cilalanınca şekillerin uyumu ve renklerin parlaklığından âdeta onlara can veren ve ahenk katan ebedî hayat türküsünü terennüm ederdi. Minarenin manzarasına herhangi bir yerde uzun süre durup bakmak zordur çünkü kâh minaredeki dalgalı bezekler kâh ince geometrik şekiller kâh tavandaki revakların tepesindeki kubbeler gözü kamaştırırdı. Babil Kulesi ve İskenderiye Feneri'nden sonra yeryüzünde bunun gibi muazzam bir minarenin var olduğunu, insanoğlunun tarihini su gibi içen tarihçiler bile söyleyemiyorlardı. (s. 40)”

Minarenin iç kısmı ise Maverâünnehir hakanı Karahanlı Arslanhan Muhammed İbn Süleyman'ın iki asker tarafından taşınarak minareye çıkarıldığı sırada tasvir edilmiştir:

“Arslanhan, âyan ve müstahdemlerinin itirazlarına yine kulak asmadı. Onu biri baş, biri ayak tarafından tutan iki asker taşıyarak merdivenlerden mescidin tepesine çıkardılar. Buradan, minarenin yan tarafına kurulan köprüünün karşısına kapı açılmıştı. Görevliler, hanı dikkatlice minarenin içine soktular. Elinde meşale tutan muhafız, ortadan yarı karanlıkta ihtiyatlı bir şekilde döner merdivenlerden tepeye çıkmaya başladı. Yukarıya çıktıkça minare inceliyor, merdivenler daralmaya başlıyor, çıkış zorlaşıyordu. Nihayet minarenin tepesindeki yeniden genişleyen kısma çıktılar. Mermer kaplanan daire şeklindeki alanda on altı tane revaklı küçük pencereden dört taraf, Kaf Dağı gibi apaçık bir şekilde görünüyordu. Biraz nefesini toplayan hanı daire boyunca gezdirdiler. Han; her bir pencereden aşağıda serilip yatan şehri, kana kana içip sanki Buhara'nın suretini gözbebeklerine yerleştirmek istiyordu. (s. 43)”

Han'ın Sumitan'da ziyaret ettiği ulu zatların kabirleri ve dua ettiği cami de hikâyedeki diğer kapalı mekânlardır. Ancak burada yaşananlar çok kısa bir zaman dilimini kapsadığı için hikâyede önemli bir yer işgal etmemektedir.

1. 3. 7. Çatışma

Hikâyede olay örgüsünü etkileyip merak uyandıracak bir çatışma unsuru yoktur. Ancak hikâyede yer alan kişilerin dünya görüşlerine ve buna paralel olarak eylemlerine bakıldığında “düşünce çatışması” yaşandığı söylenebilir. Hikâyenin merkezî kişisi Arslanhan, asayište olan ülkesinde savaşçı eylemler gerçekleştirmek yerine halkı için mimari çalışmalar yapmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Arslanhan, daha barışçı, daha pragmatik bir özellik sergilemektedir. Ancak buna karşılık ordusundaki askerler imar işleriyle uğraşmasından memnun olmayıp Sultan Sencer ve onun askerleri gibi savaşmak arzusundadırlar. Bunun temelinde de maddi kaygılar yer almaktadır. Han ile hanın ordusu arasındaki bu zıtlık, sosyal çatışma olarak değerlendirilebilir.

1. 4. *Küregen* Hikâyesinin Tahlili

1. 4. 1. Konu

Küregen adlı hikâyede hem gençliğinden beri arkadaşı hem de kayını olan Maverâünnehir'in eski hükümdarı Emîr Hüseyin'e karşı isyan ederek Belh'i ele geçiren ve Maverâünnehir'de hükümdar olan Emîr Timur'un gençliği, aşkı, yaptığı mücadeleler ve hükümdarlığıyla ilgili ülküleri anlatılmaktadır.

1. 4. 2. İzlek

Hikâyedeki temel izlek, mert ve dürüst bir şekilde hareket eden; inancı, idealleri doğrultusunda mücadele eden kişilerin yolun sonunda başarı elde etmesidir.

1. 4. 3. Olay Örgüsü

Hikâyede olaylar Belh'e hâkim olan Emîr Timur'un Hoca Ukkâşe Kabristanı'nı ziyarete gitmesiyle başlayıp Timur'a mağlup olan Emîr Hüseyin'in eşi Saraymülkhanım'ın çadırında yapılan konuşmalarla bitmektedir.

Hikâyede anlatılanlar, içinde bulunan zamandan iki kez geriye dönülerek aktarılmıştır. Geriye dönüşlerin ilkinde Timur'un Maverâünnehir'in ele geçirilmesi için Emîr Hüseyin'le beraber yaptığı mücadeleler, Emîr Hüseyin'in nasıl hükümdarlık yaptığı ve Timur'un Emîr Hüseyin'e isyan ederek Mavreannüher'de hükümdar olması; ikincisinde ise Timur'un gençliği, Olcay Türkan Aka ile olan evliliği ve Saraymülkhanım'a duyduğu aşk anlatılmaktadır.

Hikâyenin son bölümü Timur ve Saraymülkhanım'ın konuşmalarından oluşmaktadır. Çadırda gerçekleşen konuşma sırasında "Küregen" soyadından, Timur'un hükümdarlığından ve Turan hayalinden bahsedilmektedir.

Hikâyenin olay örgüsü şu şekilde seyretmektedir:

- Belh vilayetinin tasviriyle hikâyenin başlaması ve başka ülkelerden elçiler gelerek Timur'u zaferinden dolayı kutladığının anlatılması.

- Emîr Hüseyin'in Maveraünnehir'i nasıl yönettiğinin ve komşu ülkelerin hükümdarlarının bölgeye olan bakış açılarının nasıl olduğunun anlatılması.
- Timur'un âyan ve has muhafızlarıyla Belh yakınlarındaki Hoca Ukkaşe Kabristanı'na yol alması.
- Timur'un Kabristan'da Emîr Hüseyin için dua etmesi.

(Bundan sonraki olay akışı, Timur'un Hüseyin'in mezarı başında dua ettiği anda, içinde bulunulan zamandan geriye dönülerek anlatılmıştır.)

- Hüseyin'in atası Emîr Kazagan hakkında bilgi verilmesi ve Maveraünnehir'in tarihiyle ilgili açıklamaların yapılması.
- Moğollardan kurtulamayacağını anlayan Timur'un arkadaşı ve kayını olan Emîr Hüseyin'in karargâhına doğru yol alması.
- Timur'un ve beraberindeki yüz atlının Emîr Hüseyin'in karargâhında (Moğolların karargâha baskın yaptığı düşüncesinden dolayı) bir kargaşa yaratması.
- Timur'un Emîr Hüseyin'i iyi niyetle geldiğine ikna etmesi üzerine beraber karargâha dönmelerinin anlatılması.
- Timur'un Emîr Hüseyin'e Moğollara karşı beraber savaş yapmayı teklif etmesi ve Emîr Hüseyin'in teklifi reddetmesi.
- Emîr Hüseyin'in Sistan meliki Fahrettin'in ülkesindeki isyanı bastırmak için kendisinden yardım istediğini söyleyerek ilk seferin Sistan'a olacağını belirtmesi.
- Emîr Timur ve eşi Olcay Türkan Aka'nın şerefine karargâhta şölen yapılması.
- Sistan'daki muharebelerin kazanılması ve Sistan meliki Fahrettin'in elçilerinin Maveraünnehirlilerin karargâhına hediyeler getirmesi.

- Karargâhta zaferin kutlanması amacıyla şölen yapıldığı gece Timur dâhil herkes uyku dayken Sistan meliki Fahrettin'in hainlik yaparak haklarını vermek istemediği Emîr Hüseyin ve Timur'a baskın yapması.
- Timur'un hemen askerleri toplayıp savaşımaya hazırlandığı anda Emîr Hüseyin'in haremi dâhil herkesi bırakarak kaçması.
- Timur'un olduğu yerde kalarak Sistanlılara karşı savaşıması.
- Sistanlıların saldırıdan savunmaya geçmesi ve haremın düşman elinden kurtarılması.
- Timur'un geri çekilmeye başlayan Sistanlıların başlattığı ok yağmurundan dolayı sağ kolundan ve bacağında yaralanması.
- Savaşın kazanılması.
- Bu savaş sonrasında Timur'un hayatının Emîr Hüseyin'e sadakatle hizmet ederek geçtiğinin anlatılması ve Emîr Hüseyin'in Timur sayesinde Maverâünnehir'de hükümdar olması.
- Timur'un Moğollar ve yönetim konusunda Emîr Hüseyin'i sürekli olarak uyardığı hâlde Emîr Hüseyin'in Moğollara karşı yapılan savaşta istekli olan komutanlara ağır vergiler ödettiğinin ifade edilmesi.
- Emîr Hüseyin'in kendisine yapmış olduğu birkaç suikast girişiminden sonra Timur'un Hüseyin'e isyan ederek Belh'i ele geçirdiğinin anlatılması.
- Hikâyede içinde bulunulan güncel zamana dönülerek Timur'un kayını Emîr Hüseyin'e karşı Maverâünnehir'de elde ettiği zaferi kendisinin neden zafer olarak kabul edemediğinin anlatılması.

(Hikâyenin bundan sonraki kısmında Timur'un Hoca Ukkâşe'den dönüp otağına girmeden önce Saraymülkhanım'ın çadırına doğru gitmesiyle tekrar içinde bulunulan

zamandan geriye dönülerek Timur Bey'in gençliği, Saraymülkhanım'la olan bağlantısı ve Olcay Türkan Aka ile evlenmesi anlatılmıştır.)

- Timur'un Solisaray'da Saraymülkhanım'ı ilk kez gördüğü zamanın anlatılması.
- Timur'un babası Turagay Bahadır, Emîr Hüseyin'in büyükbabası Kazagan ve komutanların konuşmalarının verilmesiyle Timur'un gençliğinde nasıl biri olduğunun anlatılması.
- Emîr Hüseyin ve Saraymülkhanım'ın düğünlerinin anlatılması.
- Saraymülkhanım'a duyduğu aşkı kalbine gömen Timur'un Solisaray'dan Keş'e dönmesi.
- Turagay Bahadır'ın oğlunun neden üzgün olduğunu anlık için onun peşine muhafız takması ve Timur'un Saraymülkhanım'a âşık olduğunun anlaşılması.
- Aradan biraz zaman geçtikten sonra Turagay Bahadır'ın Solisaray'a görücü göndererek Emîr Kazagan'ın torunu, beyzade Emîr Hüseyin'in kardeşi Olcay Türkan Aka'yı oğlu Timur Bey'e istetmesi.
- Timur ve Olcay Türkan Aka'nın evliliklerinin anlatılması.
- Tekrar hikâyede içinde bulunulan güncel zamana dönülmesi ve Timur Bey'in kendisiyle evlenmek için gönül razılığını almak istediği Saraymülkhanım'ın çadırına girmesi.
- Saraymülkhanım ve Timur'un çadırda (Küregen ismine ve Timur'un aşkına, hükümdarlığına, Turan hayaline dair) yaptığı konuşmaların aktarılmasıyla hikâyenin tamamlanması.

1. 4. 4. Şahıs Kadrosu

Hikâyenin şahıs kadrosunu tarihî kişiler oluşturmaktadır. Hikâyenin ana kahramanı/merkezî kişisi Emîr Timur'dur. Hikâye Emîr Timur üzerine kurulmuştur. Emîr

Hüseyin ve Saraymülkhanım, hikâyede anlatılan olayların geneline etkisi olan önemli kişilerdir. Sistan meliki Fahrettin, Emîr Kazagan, Turagay Bahadır, Olcay Türkan Aka gibi isimler ise metnin kurgusunun tamamlanmasına hizmet eden yardımcı kişilerdir. Geneli sadece isim olarak yer alan bu yardımcı kişilerin çoğu hatırlanmış kişilerdir.

1. 4. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi)

Emîr Timur: 1336'da Keş yakınlarındaki Ilgar köyünde doğan Timur, 1405'te vefat etmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan geniş bir coğrafyada çeşitli seferler yapmış, merkezi Semerkant olan büyük bir imparatorluk kurmuştur. "El- Emîr, El-Emîr'ül-kebîr, Sahibkiran" gibi unvanlarla anılan Emîr Timur, Suyurgatmış'ın kızı Melik Hatun'la evlenince "damat" anlamına gelen "Küregen" lakabını almıştır (Eraslan, 2010: 368).

Timur, Küregen hikâyesinin ana kahramanı ve merkezî kişisidir. Hikâyenin başından sonuna kadar bütün olay ve durumlar Timur'un etrafında gelişmektedir.

Timur, hikâyede otuz dört yaşındadır. Genel olarak askerî kıyafetle dolaştığı belirtilen Timur, hikâyenin başında sivil kıyafeti içinde tasvir edilmiştir. Timur'un fiziksel portresi, giydiği gömlekten kemerine taktığı hançere kadar sanatsal bir üslupla betimlenmiştir:

"Siyahlı grili alaca atın üstünde kahramanca oturan, kara sırmalı kumaştan kaftan giymiş Timur Bey'in gümüş renkli kavuğu, bahar güneşinin ışığında gümüş gibi parlıyordu. Kavuğuna takılan parlak yakut, şafak yıldızı gibi ışıltıyordu. Bıyığı ve sakalı kısa kesilmiş Bey, her zamanki gibi uzaklara dalmış; baharın hafif rüzgârı hoş estiğinden kaftanının önünü açmıştı. O, güllü yazlık gömleği ve atının altın renkli örtüsüyle diğer süvarilerden ayrılıyordu. Nevruz boyunca o, genellikle askerî kıyafetle dolaştığından şimdiki kıyafetiyle kendisini kuş gibi hafif hissediyordu. Kemerine ağır kılıç yerine kılıfına kıymetli taşlar işlenmiş, dişleri olan, kulplu, çift uçlu bir hançer takmıştı. (s. 50)"

Timur'un fiziksel özellikleri hakkında sadece yaşanan zaman dilimi içinde bilgi verilmemiş, geriye dönülerek yaşanan olayların aktarımı sırasında da yer yer Timur'un fiziksel portresinden bahsedilmiştir:

"Kendine bakmadığı için sakalı, bıyığı uzamış; sıkıntı ve ıstıraplardan şakaklarına genç yaşta aklar düşmüş olan Timur'un canıgönülünden dile getirdiği düşünceleri, kaynına, genç bir çocuğun boş sözleri gibi geldi. (s. 52)"

Timur, diğer devletlerin hükümdarları dâhil herkesin yüreğine korku salan bir liderdir. Onun gençliğinden itibaren sahip olduğu bu özelliği hikâyenin başında, Timur'un okuyucuya tanıtıldığı kısımda dile getirilmiştir:

“Bundan dolayı komşu devletlerin tecrübeli sultanları, Maveraiünnehir tarafından korkmuyor aksine Ceyhan ve Seyhan arasındaki toprağı altın ülkenin herhangi bir vilayetini ya da ilçesini işgal etmeyi düşünüyorlardı. Ancak bu diyarda gayreti ve cesareti bedenine sığmayan, Allah'ın yüksek zekâ ve eşsiz bir önderlik istibdadıyla mükâfatlandığı bahadır Bey, tahta oturunca hepsinin gönlüne kaygı düştü. (s. 50)”

Timur, hikâye boyunca kahramansı özellikleri bünyesinde barından savaşçı kimliğiyle yer almaktadır. O, düşmanından korkmayan cesur, alp birisidir. Timur'un bu özelliği, hikâye boyunca kendini hissettirmektedir. Hatta Timur'un hikâyedeki varlığı tamamen bu özellik üzerine inşa edilmiştir denilebilir. Metin içinde Timur'un kahramansı özelliklerini gösteren pek çok bölüm vardır. Sistanlıların baskın yaptığı sırada Emîr Hüseyin savaş meydanını terk ederken Timur'un *“Cengiz bana örnek olamaz. Kendi canımdan mahremimi ve sultanın haremimi düşmanın eline bırakıp kaçmaktansa ölürüm daha iyi!”* (s. 54) diyerek en ön saflarda savaşması bu örneklerden sadece biridir:

“(...) Hüseyin imalı bir şekilde güldü ve “Cahil!” dercesine başını sallayıp, atını kamçılıyarak gitti.

Zırhının olmamasına bakmadan cesareti on kat artan Timur Bey, savaştaki ihtiyatkârlığı da unutup olduğu yerde kalarak savaştı. Onun keskin kılıcı güneşin ilk ışıklarında parıl parıl parlıyor, sağa sola (55) ölüm saçıyordu. Sistanlılar, hücumdan savunmaya geçmek zorunda kaldılar. (s. 54, 55)”

Timur; son ana kadar mücadele etmeyi bırakmayan, dayanıklı, güçlü bir gazidir. Savaş meydanında bacağına ve koluna saplanan, daha sonrasında kendisini aksak hâle getirecek oklara aldırış etmeden düşmanla çarpışmaya devam etmiştir:

“Geri çekilmeye başlayan Sistanlılar, artık bilek güreşine cüret edemeyince ok atmaya başladılar. Ok, bir hamlede Timur Bey'in sağ bileğine saplanınca o, az kalsın kılıcını elinden düşürüyordu. Bey, kılıcını hemen sol eline aldı ve başının üstüne kaldırdı. Savaşçılar, ileri atıldığında bir ok da sağ bacağına saplandı. Has askeri onu arkadan tuttu. (s. 55)”

Timur, arkadaşı uğruna kendi mutluluğundan vazgeçen fedakâr bir kişidir. Saraymülkhanım'a derin duygular beslediği hâlde arkadaşı Emîr Hüseyin'den dolayı aşkını kalbine gömerek arkadaşının iyiliği için çabalamıştır:

“(…) Timur Bey, at sürüp Ceyhun sahiline gitti. Çıplak arazide atın dizginlerini bırakıp sıçrayarak attan indi. Nehir, ay ışığında hafifçe dalgalanarak akıyordu. Delikanlı, kendini nehre atıp buz gibi suyun bağına yüreğini yakan ateşi söndürmek istiyordu. İçinden bir ses kendini kontrol etmesini söyledi: Timur, kendine gel! Saraymülkhanım ile evlenip ‘Küregen’ olacağım şeklindeki boş hayallerden sonunda kurtulduğuna şükret. Neticede o, han kızı. Beyzade Hüseyin belki de gelecekte Maveraiünnehir’in hükümdarı olacak. Bu yüzden onlar birbirlerine uygun. Bu nikâha, gerçek bir dostun sadece sevinmesi gerekir. Senin aşkın... Eğer gerçek ise Saraymülkhanım’ın kocası Beyzade Hüseyin’e öncekinden de çok sadakatle hizmet edip onun dostlarına dost, düşmanlarına düşman olacaksın. (s. 59)”

Timur; her zaman arkadaşının yanında yer alan, ona yardım eden sadık bir dosttur. Timur’un Emîr Hüseyin’e sadakatle bağlanarak, gençliğini ona hizmet ederek geçirmesi, hep onun yanında yer alması bunu örnekler niteliktedir:

“Böylelikle Timur Bey’in delikanlılık çağları Emîr Hüseyin’e sadakatle hizmet etmek, kurnaz Moğollara karşı sebatla savaşarak genç başını daima tehlikeye sokmakla geçti. Neredeyse bütün savaş ve çarpışmalarda kendi bölüğüyle savaş meydanlarının en hararetli kısımlarında yer alıp, Maveraiünnehir’i adım adım Moğollardan temizleyerek Hüseyin’i taç ve taht sahibi yaptı. Maveraiünnehir’de kendisinin tahta çıkardığı hükümdarı canıgönülden tebrik etti. (s. 55, 56)”

Timur; kendisine pek çok kez yanlış yaptığı hâlde kayını ve çocukluk arkadaşı Emîr Hüseyin’e karşı iyi düşünmeyi terk etmeyen, bağışlayıcı bir kişidir. Hüseyin’in mezarı başında, Emîr Hüseyin’in günahlarını affetmesi için Allah’a dua etmesi, Timur’un Hüseyin’i affettiğinin bir işaretidir. Bu özelliğiyle Timur, hikâyedeki olumlu/iyi kişi olmaktadır:

“Emîr Hüseyin’in kabri üstünde çiçekler açmıştı. Gençliğindeki dostu, kayını, ittifakçısı, sonra ise taç ve taht için savaştığı ana rakibi, Maveraiünnehir’in eski hükümdarı Hüseyin; savaşlar, fitne, aldatma, haset ve şöhret hirsından dolayı hayata veda etmiş; sonunda sakince uyuyordu (...). Timur Bey, Kur’an surelerinden okudu. Kayını Hüseyin’in bilerek ya da bilmeyerek işlediği günahlarını bağışlaması için Allah’a dua etti. (s. 50, 51)”

Ana kahraman Emîr Timur, hikâyede tek yönlü olarak ele alınmaz. Savaşçı kişiliğinin yanında onun duygusal yönü de ön plana çıkarılmaktadır. Emîr Timur’un Saraymülkhanım’a olan hisleri ve iktidarını kullanarak istediği evliliği yapabilecek durumdayken aşka, gönül rızasına dayanan bir evlilik yapmak istemesi bu özelliğini örnekler niteliktedir:

“Timur Bey, Hoca Ukkâşe’den dönüp otağına girmeden önce karargâhın köşesindeki manzarası güzel olan Saraymülkhanım’ın çadırına doğru at sürerken yüreğinde, savaş zamanıkinden az olmayan bir heyecan duydu. Bey, Saraymülkhanım’ın sadece bedenen değil, kalben de kendisinin olmasını arzu ediyordu. Fakat Cengizhan soyundan gelen Kazanhan’ın mağrur kızının kalbini çalmak, Moğolistan hanı İlyashoca veya Emîr Hüseyin’in askerini yerle bir etmekten de zor gibi görünüyordu. (s. 57)”

1. 4. 4. 2. Tipler

Emîr Hüseyin: Timur’un çocukluk arkadaşı ve eşi Olcay Türkan Aka’nın ağabeyidir. Kazagan’ın torunudur. Emîr Timur sayesinde Maverâünnehir’de hâkimiyet sağlamış ancak daha sonra Timur’a yapmış olduğu hatalardan dolayı Timur kendisine isyan etmiştir. Emîr Hüseyin, ilk başlarda Timur’un dostu iken yaşananlardan sonra Maverâünnehir için savaştığı düşmanı olmuştur. Bu açıdan Emîr Hüseyin, hikâyedeki çatışma unsuru içinde, Timur’un karşısında yer alan olumsuz/kötü kişi olmaktadır. Haset ve hain olma gibi okuyucu tarafından seilmeyen, istenmeyen özelliklere sahiptir:

“Emîr Hüseyin’in kabri üstünde çiçekler açmıştı. Gençliğindeki dostu, kayını, ittifakçısı, sonra ise taç ve taht için savaştığı ana rakibi, Maverâünnehir’in eski hükümdarı Hüseyin; savaşlar ve fitne, aldatma, haset, şöhret hırsı gibi özelliklerinden dolayı hayata veda etmiş; sonunda sakince uyuyordu. (s. 50)”

Emîr Hüseyin’in hikâyenin kurgusunda önemli bir yeri vardır. Anlatılan pek çok durum kendisiyle bağlantılıdır ancak o, hikâyede aktif bir kahraman olarak yer almaz. Hikâyenin hatırlanmış kişilerindendir. Emîr Hüseyin’le ilgili olay ve durumlar geriye dönüşlerle, hatırlanan zaman dilimi içinde anlatılmıştır.

Emîr Hüseyin, hükümdarlık yeteneğine sahip olmayan, halkını ve askerlerini hayal kırıklığına uğratan sıradan bir yöneticidir:

“Fakat ne yazık ki Hüseyin’de atası Kazagan’daki kadar hükümdarlık yeteneğinin olmadığı hemen anlaşıldı. Onun komutanları güçlendirmek yerine birbirlerine karşı kıskırtması, Moğollara karşı yapılan savaşta istekli olan komutanlara ağır vergiler ödetmesi; sadece komutanların değil belki de bütün halkın, yurdun ümidini ve inancını boşa çıkarmış olmasından dolayı Timur Bey’in çektiği ıstıraplar, Sistan’daki savaşta sağ koluna ve bacağına saplanan oktan daha da ağır geliyordu. (s. 56)”

Emîr Hüseyin istikrarsız bir şekilde davranan, açgözlü, başarısız hükümdar tipini temsil etmektedir. Sahip olduğu ya da olamadığı özelliklerinden dolayı, çevresi tarafından dikkate alınmayan bir kişidir:

“Emîr Hüseyin, Maveraiünnehir hükümdarıyken istikrarsız davranışları ve açgözlülüğünden dolayı itibar sahibi beylerin gözünden düşmüştü. Bundan dolayı komşu devletlerin tecrübeli sultanları, Maveraiünnehir tarafından korkmuyor aksine Ceyhan ve Seyhan arasındaki toprağı altın ülkenin herhangi bir vilayetini ya da ilçesini işgal etmeyi düşünüyorlardı. (s. 50)”

Emîr Hüseyin, bir hükümdar olmasına rağmen cesur değildir. Aksine düşmanından korkan, ölüm tehlikesiyle karşı karşıya geldiğinde gururunu, etrafında ondan yardım bekleyen kişileri düşünmeden bulunduğu ortamdan kaçan korkak birisidir. Timur’un onun karargâhına gelmesini Moğol baskını zannedip düzensiz ordusuyla beraber otak ve çadırlarını toplayarak kaçması ya da Sistanlılar karargâhlarına beklenmedik bir şekilde baskın yaptıklarında haremını dahi bırakıp kaçması, söz konusu özelliğinin en net örnekleridir:

“Tuğun altına anında zırhlı zırhsız bir sürü savaşçı toplandı. Timur Bey, zırhlı olanlara önden gitmelerini buyurup savaşmaya hazırlandığı anda yolda Hüseyin ve onun has muhafızlarıyla karşılaştı. Hüseyin:

– Timur Bey, geri çekilmek zorundayız. Hakkımızı vermek istemeyen Melik Fahrettin, haince baskın yaptı, dedi nefes nefese kalmış bir şekilde.

–Peki ya kadınlar ve sultanım? Haremdekiler iyiler mi?

–Kadınları düşünecek zaman değil şimdi. Cengizhan bile işlemeli takke dar geldiğinde hatunu Börteçine’yi düşmanın eline bırakıp kaçmış. Akli olan ‘karım’ diyerek kendi başını derde sokmaz.

–Cengiz bana örnek olamaz. Kendi canımdan mahremimi ve sultanın haremını düşmanın eline bırakıp kaçmaktansa ölürüm daha iyi!

Hüseyin imalı bir şekilde güldü ve ‘Cahil!’ dercesine başını sallayıp, atını kamçılıyarak gitti. (s. 54)”

Emîr Hüseyin, sürekli yanında olan, kendisine pek çok yardımı dokunduğu hâlde nefsine yenik düşüp, olumsuz duygulara kapılarak arkadaşı, dostu olan birine ihanet etmekten çekinmeyen kötü birisidir:

“Nefsine yenik düşen Hüseyin’in büyük Turan devletini kurma yolunda Moğollar gibi dönele olduğunu anlayan Timur Bey, kaynının birkaç suikast girişimden sağ salim kurtulduktan sonra hain Hüseyin’e karşı isyan edip onu payitahtı Belh’te perişan etti. (s. 56)”

Emîr Hüseyin’in hikâyede dile getirilen olumsuz özelliklerinden biri de cimri olmasıdır. Timur’un Saraymülkhanım’ın çadırına geldiği sırasında Emîr Hüseyin’in bu özelliğinden bahsedilmiştir:

“Kazagan’ın hediyesi altın çadır eskiyince melikenin yenisini görüp görmediği şüpheli. Çünkü Emîr Hüseyin’in haremdeki beş hanımından biri olan Tarmaşirinhan’ın kızı Suyunç Kutluk Aka’nın yeri diğerlerinden ayırdı. Cimriliği yedi cihana destan olan Emîr Hüseyin, atının eyerine takılıp yurtulan pantolonuna yama yaptırıp giymişti. Bu yüzden hatunlarının düğün günü aldığı hediyelerden başka hediye beklememeleri daha mantıklı. (s. 60)”

Saraymülkhanım: Cengizhan soyundan gelen Kazanhan’ın kızı Saraymülkhanım; Emîr Hüseyin’in eşi, Timur’un da gençliğinden beri âşık olduğu kişidir. Emîr Hüseyin’in Timur’a mağlup olarak hayatını kaybetmesi üzerine Timur, kendisiyle evlenmek istemektedir. Ancak Timur bu evliliğın savaş hükümlerine dayanarak zorla değil, gönül rızasına dayanarak sevgiyle yapmasını istemektedir.

Hikâyede Saraymülkhanım’ın fiziksel portresi hakkında fazla bilgi verilmemiştir. Hem hatırlatılan zamanda hem de yaşanan an içinde, sadece dillere destan olan güzelliği üzerinde durularak birkaç betimleyici ifadeyle tanıtılmıştır:

“O içeri girince cariyeleriyle birlikte çadırın ortasında duran ince bir kumaştan elbise giymiş olan Saraymülkhanım, takılarını şingirdatarak ona selam verdi. Yirmi yedi yaşında olan melikenin beyazı iyice beyaz, kızılı iyice kızıl yapan letafet ve cazibesi onun gönlünü arzıyla coşturmuştu. (s. 60)”

Sahip olduğu güzellikle herkesin gönlünü çalan Saraymülkhanım inatçı, kararlı biridir:

“Babası Kazanhan’ın ölümünden sonra Emîr Kazagan’ın karargâhında yetişmiş, daha on yaşlarında olmayan Saraymülkhanım, başındaki tüylü şapkasıyla diğer kızlardan ayrılıyor; nadir rastlanır güzelliği, inatçılığı, kararlılığı ile dillerde dolaşıyordu. (s. 57)”

Saraymülkhanım mağrur, karşısındaki kişinin konumu ne olursa olsun gönlünü kolay kolay teslim etmeyen, zor bir kadındır:

“Timur Bey, Hoca Ukkâşe’den dönüp otağına girmeden önce karargâhın köşesindeki manzarası güzel olan Saraymülkhanım’ın çadırına doğru at sürerken yüreğinde, savaş zamanından az olmayan bir heyecan duydu. Bey, Saraymülkhanım’ın sadece bedenen değil, kalben de kendisinin olmasını arzu ediyordu. Fakat Cengizhan soyundan gelen Kazanhan’ın mağrur kızının kalbini çalmak, Moğolistan hanı İlyashoca veya Emîr Hüseyin’in askerini yerle bir etmekten de zor gibi görünüyordu. (s. 57)”

Saraymülkhanım, hikâyede akıllı, bilge kadın tipini temsil etmektedir. Emîr Timur, hayallerini gerçekleştirme noktasında kendisinden destek beklemekte, onun tavsiyelerine ihtiyacı olduğunu dile getirmektedir. Evli oldukları süre içinde -dikkate alınmasa da- başarılı olması, mantıklı adımlar atabilmesi için Emîr Hüseyin’i uyan Saraymülkhanım, Emîr Timur’a istediği desteği vererek yol göstermektedir. Timur ve Saraymülkhanım’ın hikâyenin sonunda yapmış olduğu konuşlar, söz konusu durumu örneklemektedir:

“–Evet, zavallı Olcay, benim de yegâne dostumdu. İkimiz sizle Emîr Hüseyin’i uzlaştırmaya çalışır; yalnız kendimizin değil, bütün yurdun, devletin saadetinin de bunda olduğunu bilirdik. Olcay’ın vefatından sonra ben tek kaldım. Emîr Hüseyin, nasihatlerime hiçbir şekilde kulak asmaz oldu, dedi Saraymülkhanım çehresine ve sesine çöken mahzunlukla.

–Sözünü söyle anlayana, canını canına katana!

Timur Bey, savaş meydanındaki zor durumu anlayan komutan gibi üstünlüğü kendi eline almak için atağa geçti:

–Bilseniz hanım, sizin gibi akilane danışmana her zamankinden daha çok ihtiyacım var. Yıllardan beri gönlümün derinliklerinde özenle dolaşan isteklerim var. Evet, sadık beylerim, ablam Kutluk Türkan Aka medet ve öğütlerini esirgemiyorlar. Ancak benim yârim, hayat arkadaşım da gerçekleştirmek istediğim dilekleri destekleyip, yerinde nasihatler vererek komutanların söyleyemediği hata ve eksikliklerimi gösterse keşke! (s. 62)”

1. 4. 4. 3. Yardımcı kişiler:

Olcay Türkan Aka: Kazagan’ın torunu, Emîr Hüseyin’in kardeşi, Emîr Timur’un eşidir. Güzellik konusunda Saraymülkhanım’dan aşağı olmayan Olcay Türkan Aka, pek çok açıdan Saraymülkhanım’a benzemektedir. Fizikî ve ruhsal portresi hakkında daha fazla bilgi verilmeyen Olcay Türkan Aka, hikâyedeki olaylara etkisi olmayan, sadece hikâyenin kurgusunun tamamlanmasına hizmet eden yardımcı kişidir. Hikâyede hatırlanmış kişi olarak yer almaktadır.

Emîr Kazagan: Hüseyin'in atasıdır. Cengizhan soyundan Kazanhan'ı tahttan indirip Maverâünnehir'in bağımsızlığını kazanmak için savaştan dolayı tek Emîr Kazagan Timur'da hayranlık uyandıran, hükümdarlık istidadına sahip, öngörülü bir liderdir. Onun hükümdarlığı zamanında halk daha rahat ve huzurlu bir yaşam sürmüştü, İslam dini gelişme göstermiştir.

Dış görünüşüyle ilgili olarak sadece Kazanhan'la yaptığı savaştan dolayı tek gözünün kör olduğu hakkında bilgi verilen Emîr Kazagan, hikâyede hatırlanmış kişi olarak yer almaktadır.

Turagay Bahadır: Emîr Timur'un babasıdır. Timur'u Solisaray'a Kazanhan'ın karargâhına götürülen ve Timur'un Olcay Türkan Aka ile evlenmesini sağlayan kişidir. Diğer yardımcı kişiler gibi hikâyeye etkisi olmayan, sadece Timur'un hayatı anlatılırken hikâyenin tamamlanması amacıyla meydana çıkan hatırlanmış kişidir.

Sistan Meliki Fahrettin: Vilayetindeki isyancıları alt etmek için Emîr Hüseyin ve Emîr Timur'dan yardım isteyen, isyan bastırıldıktan sonra da hainlik yaparak tekrar Emîr Hüseyin ve Emîr Timur'un karargâhına saldıran kişidir. Bu açıdan olumsuz/kötü isimlerden biridir. Daha sonrasında Emîr Timur, Hüseyin'i yenip Maverâünnehir'i ele geçirdiğinde onu tebrik ederek Timur'un hâkimiyetini tanıyan isimlerden biri olmuştur. Melik Fahrettin Hikâyede hatırlanmış kişi olarak yer almaktadır.

Hirat meliki Gıyasettin Kurt, Sebzevar'daki Serbadarlar hükûmetinin lideri Emîr Müeyyed, Mukan emîri Alibek Canikurbanî, Harzemşahlı Hüseyin Sofî, Ak Orda hanı Arushan, Kabulistan şahı Kutbettin hikâyede Emîr Timur'un hâkimiyetini tanıyan, ona tebrik için elçi ve hediye gönderen kişilerdir. Bu kişiler hikâyede sadece isim olarak yer alan hatırlanmış kişilerdir.

Timur Bey'in âyanları ve has muhafızları, askerler, komutanlar, mülazımlar, silahtarlar da hikâyenin olay örgüsünü tamamlayan diğer yardımcı kişilerdir.

1. 4. 5. Zaman

1. 4. 5. 1. Nesnel zaman

Hikâyedeki nesnel zaman; Timur ve Emîr Hüseyin'in Horasan'ın idaresiyle ilgili kendi içlerinde anlaşmazlığa düşüp Belh'te birbirleriyle savaşmaları sonucunda Timur'un galip gelerek Horasan'a hâkim olduğu 1360'lı yılların ilkbahar mevsimidir.

1. 4. 5. 2. Vaka zamanı

Hikâyede anlatılanlar nevruzdan sonraki bir ilkbahar günü içinde gerçekleşmektedir. Hikâyeye, saati tam belli olmayan gündüz/öğle vaktinde başlayıp aynı günün gecesinde bitmektedir. Metin içinde hikâyenin başlangıç ve bitiş zamanını işaret eden ifadeler şunlardır:

Başlangıç:

“Nevruzdan sonra Timur Bey, âyanlar ve has muhafızlarının yoldaşlığında Belh yakınlarında peygamber sallahu aleyhi ve sellemine sahabelerinden birinin defnedildiği Hoca Ukkâşe Kabristanı'na yol aldı. Siyahlı grili alaca atın üstünde kahramanca oturan, kara sırmalı kumaştan kaftan giymiş Timur Bey'in gümüş renkli kavuğu, bahar güneşinin ışığında gümüş gibi parlıyordu. (s. 50)”

Bitiş:

“Timur Bey, Saraymülkhanım'a hediye ettiği çadırın önüne gelince attan indi. Deve yününden yapılmış olan beyaz keçe çadır, yemyeşil çimenlerde âdeta lacivert gökyüzünden süzülerek gelen bir bulut yığını gibi parlıyordu. 'Düğünde Emîr Kazagan'ın hediye ettiği altın çadırdan üstün değilse bile ondan da aşağı değil.' diye gönlü hoş bir hâlde çadıra göz gezdirdi Timur Bey. (s. 60)”

Hikâyede Timur'un öz geçmişi, okuyucuya, geriye dönüş tekniği ile hatırlatılan zaman dilimi içinde verilmiştir. Bu art zaman sunumuyla sadece bir günün birkaç saatini kapsayan yaşanan zaman, oldukça genişletilmiştir.

Hikâyede içinde yaşanan zamandan iki kez geriye gidilerek geçmişte yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Birinci geriye dönüşte Emîr Hüseyin'in mezarının uyandırdığı çağrışımla Emîr Kazagan'dan, Maveraünnehir'in durumundan ve Emîr Hüseyin'den

bahsedilerek Moğollardan gün yüzü göremeyeceğini anlayan Timur'un kayını Emîr Hüseyin'in yanına gitmesi hakkında bilgi verilmiştir. Bu zaman dilimi içinde Timur'un Emîr Hüseyin ile birlikte Sistan Meliki Fahrettin'e yardım ederek Fahrettin'in topraklarındaki isyanı bastırması, daha sonra Fahrettin'in Emîr Hüseyin ve Timur'a ihanet ederek onların karargâhına ani baskın yapması neticesinde yapılan savaş anlatılmıştır:

“Emîr Hüseyin'in kabri üstünde çiçekler açmıştı. Gençliğindeki dostu, kayını, ittifakçısı, sonra ise taç ve taht için savaştığı ana rakibi, Maveraiünnehir'in eski hükümdarı Hüseyin; savaşlar ve fitne, aldatma, haset, şöhret hırsı gibi özelliklerinden dolayı hayata veda etmiş; sonunda sakince uyuyordu (...). Hüseyin'in atası Emîr Kazagan, iyiyi ve kötüyü yeni yeni ayırt eden delikanlı Timur'da hayret ve saygı uyandırırdu. Kazagan, zalim Cengizhan soyundan Kazanhan'ı tahttan indirip Maveraiünnehir'in bağımsızlığını kazanmak için savaşan ilk Türk emîridir. Onun hükümdarlık zamanında halk, nispeten sakin, huzurlu bir hayat sürmüştür (...). Fakat oğlu Emîr Kazagan'a yakışır bir evlat olamadı. Emîr oğlu Abdullah, tahta çıkınca babasının oturttuğu nizamnamedeki bütün kuralları bozdu (...). Düzensizlikten ustaca faydalanıp Maveraiünnehir'i tekrar kontrol altına alan, ezeli düşmanı Moğollardan hiçbir zaman gün yüzü görmeyeceğini anlayan Timur Bey; doğduğu yurdu, Keş'i terk ederek kayını Emîr Hüseyin'in yanına doğru yol aldı. O, Emîr Hüseyin'in atası Kazagan gibi Maveraiünnehir'e mutlu olarak dönmeyi umut ediyordu... (s. 50, 51)”

Savaş sonrasında yaşanan Timur'un Emîr Hüseyin'i Maveraiünnehir'de hükümdar yapması, gençliğini Emîr Hüseyin'e hizmet ederek geçirmesi, Emîr Hüseyin'i Maveraiünnehir'in yönetimi konusunda uyarması, Emîr Hüseyin'in Moğollarla savaşmak konusunda Timur'un beklentilerini karşılayamaması gibi olayların anlatımında ise özetleme yapılarak hatırlatılan zaman daraltılmıştır:

“Böylelikle Timur Bey'in delikanlılık çağları; Emîr Hüseyin'e sadakatle hizmet etmek, kurnaz Moğollara karşı sebatla savaşıp genç başını daima tehlikeye sokmakla geçti. Neredeyse bütün savaş ve çarpışmalarda kendi bölüğüyle savaş meydanlarının en hararetli kısımlarında yer alıp, Maveraiünnehir'i adım adım Moğollardan temizleyerek Hüseyin'i taç ve taht sahibi yaptı. Maveraiünnehir'de kendisinin tahta çıkardığı hükümdarı canıgönülden tebrik etti. On binlerce yiğidin kaniyle kazanılan bağımsızlığın sağlamaştırılması gerektiğini söyleyerek, atası Kazagan'dan daha mantıklı siyaset yürütüp, onun yaptığı hataları yapmaması için Emîr Hüseyin'i uyardı. Maveraiünnehir sınırlarının güvenliğini sağlamak için Moğolların öz yurdu Moğolistan'ı da ortadan kaldırmak gerektiğini, savaşa kendisinin öncülük edeceğini söyledi. Fakat ne yazık ki Hüseyin'de atası Kazagan'daki kadar hükümdarlık yeteneğinin olmadığı hemen anlaşıldı. Onun komutanları güçlendirmek yerine birbirlerine karşı kıskırtması, Moğollara karşı yapılan savaşta istekli olan komutanlara ağır vergiler ödettirmesi; sadece komutanların değil belki de

bütün halkın, yurdun ümidini ve inancını boşa çıkarmış olmasından dolayı Timur Bey'in çektiği ıstıraplar, Sistan'daki savaşta sağ koluna ve bacağına saplanan oktan daha da ağır geliyordu. (s. 55, 56)''

Timur'un Emîr Hüseyin'e isyan ederek Belh'i ele geçirmesi ve kendi ana yurdu Maverâünnehir'de hâkimiyet kurması da özet şeklinde anlatılmıştır:

''Nefsine yenik düşen Hüseyin'in büyük Turan devletini kurma yolunda Moğollar gibi döneke olduğunu anlayan Timur Bey, kaynının birkaç suikast girişimden sağ salim kurtulduktan sonra hain Hüseyin'e karşı isyan edip onu payitahtı Belh'te perişan etti. Sonunda o, galip gelerek ana yurdu Maverâünnehir'de akıllıca düzen kurma imkânına sahip oldu. Askere savaşa hazırlanmaları için emir verdi. Kısa zamanda Ceyhan'ı geçip muzaffer hâlde Maverâünnehir topraklarına adım attı. (s. 56)''

Akşam atıyla Kabristan'dan dönen Timur Bey'in kendi otağına gitmeden önce Saraymülkhanım'ın çadırına at sürdüğü sırada, ikinci kez geriye dönülerek vaka zamanı tekrar genişletilmiştir. Bu geriye dönülen zaman dilimi içinde Timur'un babasıyla Kazagan'ın karargâhına gitmesinden, Saraymülkhanım'ı tanimasından, Emîr Hüseyin ile dost olmasından, Emîr Hüseyin ile Saraymülkhanım'ın düğününden, Timur'un Saraymülkhanım'a duyduğu aşktan bahsedilmiş ve Timur'un Olcay Türkan Aka ile evlenmesi anlatılmıştır. Bu öznel zaman/iç zaman sunumuyla Emîr Timur'un gençliği ve duygusal hayatı okuyucuya tanıtılmıştır:

''Timur Bey, Saraymülkhanım'ı ilk kez genç kızlığında görmüştü. O zaman babası Turagay Bahadır'a yoldaş olarak Ceyhun boyundaki Solisaray şehrine, Emîr Kazagan'ın karargâhına gidiyordu (...). Timur, Kazagan'ın torunu Hüseyin ve diğer beyzadelerle dost oldu (...). Emîr Hüseyin ve onun boyuna yetişen Saraymülkhanım'ın düğünü de Solisaray'da yapılmıştı. Âşık Timur Bey, kaderin cilvesiyle damadın sağdıcı olmuştu (...). O günü, hayatındaki en bahtsız gün olarak hatırlıyordu. Aşkını belli etmeyip bahtı için savaşmadığından dolayı kendini suçluyordu. Gelinlik içindeki Saraymülkhanım, gökyüzünde yeniden doğan dolunayın âdeta yeryüzündeki yansıması gibiydi. Her tarafında yıldızlar pervaneydi (...). Solisaray'dan Keş'e döndüğünde Timur Bey, meyus idi (...). Köye gelmelerinin üzerinden birkaç ay geçince Turagay Bahadır, Solisaray'a görücü göndererek Emîr Kazagan'ın torunu, Beyzade Hüseyin'in kardeşi Olcay Türkan Aka'yı oğlu Timur Bey'e istetti. Görücüler mutlu, olumlu bir şekilde dönünce herkes çok sevindi... (s. 58, 59)''

Hikâye, yaşanan güncel zamanda, Timur'un ve Saraymülkhanım'ın yaptığı konuşmalarla son bulmaktadır.

1. 4. 5. 3. Anlatma zamanı

Yazarın hikâyenin sonunda verdiği yıl bilgisine göre hikâye, 2010 yılında yazılmış; 2012’de yayımlanmıştır.

1. 4. 6. Mekân

Hikâyede olayların yaşandığı mekânlar, somut mekânlardır. Anlatılanların bir kısmı açık mekânlarda cereyan ederken bir kısmı da kapalı mekânda cereyan etmektedir. Hikâyede kişiler ve olaylar ön planda olduğundan dolayı mekânlara ve mekân tasvirlerine fazla önem verilmemiştir. Bu hikâyede mekânlar sadece olayların gerçekleştiği yerlerdir.

1. 4. 6. 1. Açık mekânlar

Hikâyedeki açık mekân Belh vilayetidir. Anlatılanlar Belh vilayeti yakınlarındaki Hoca Ukkâşe Kabristanı’nda başlamaktadır. Hikâyede bahar mevsimini yaşayan Belh vilayeti, genel görüntüsüyle okuyucuya tasvir edilmiştir:

“Belh vilayetine bahar geldi. Dere ve çaylar yine ilkbahar türküsünü söylemeye başladı. Tarlalar ve yaylalar rengârenk otlardan, çimlerden halıyla kaplandı. Semada turnalar salıncak yapıp kuzeye, Maverâünnehir tarafına uçmaya başladı. Onlardan daha aşağıda ise kırlangıçlar havayı ok gibi keserek dönüyordu. (s. 49)”

Hikâyede hatırlatılan zaman dilimindeki açık mekânlar ise Maverâünnehir, Belh; Timur’un doğduğu Keş, Kandehar’ın Germsir taraflarındaki çimenlik alanda yer alan Emîr Hüseyin’in karargâhı, Sistan vilayeti, Ceyhun boyundaki Solisaray şehri, Solisaray şehir merkezindeki düğün meydanı ve Ceyhun sahilidir. Bu mekânlar hikâyede sadece olayların geçtiği yerler olarak isimleriyle yer almış, bu mekânlarla ilgili herhangi bir betimleme yapılmamıştır. Ancak bunlar arasında hikâyede Ceyhun ve Seyhun arasındaki toprağı altın ülke olarak betimlenen Maverâünnehir, uğruna savaşılan vatan toprakları olduğu için simgesel bir değer taşımaktadır:

“Sonunda o, galip gelerek ana yurdu Maverâünnehir’de akıllıca düzen kurma imkânına sahip oldu. Askere savaşa hazırlanmaları için emir verdi. Kısa zamanda Ceyhan’ı geçip muzaffer hâlde Maverâünnehir topraklarına adım attı... (s. 56)”

Söz konusu açık mekânlardan bir de Ceyhun Nehri, Timur'un iç dünyasının dışa vurulmasında işlevsel göreve sahiptir. Aşk acısı çeken, Saraymülkhanım ile Emîr Hüseyin'in düğünlerinin yapıldığı Solisaray şehir merkezinde duramayan Timur; bulunduğu ortamdan ve duygularından kaçıp kendisiyle yüzleşmek için Ceyhun Nehri'nin kıyısına gitmektedir:

“Gelin ve damat gerdek çadırına girince çadırın önünde dikilen bey ve beyzadelerin ellerindeki kadehlere sakiler, testilerden şarap doldurdular. Şarabı sakal ve bıyıklarına dökerek, bir dikişte içip sarhoş olan komutanlar ‘Emîr Hüseyin Küregen, Emîr Hüseyin Küregen!’ diye bağırmaya başlayınca Timur Bey, artık dayanamadı. Elindeki kadehe ağzını bile sürmeden, onu komutanların içki içişlerini seyredip duran bir askerin eline tutuşturdu ve düğün meydanını terk ederek, saray tavlasındaki atını eyerleyip at üstünde Solisaray’dan dışarı çıktı. Şehir merkezi, duvarlarla örülü olmadığından onu herhangi biri fark etmedi. Timur Bey, at sürüp Ceyhun sahiline gitti. Çıplak arazide atın dizginlerini bırakıp sıçrayarak attan indi. Nehir, ay ışığında hafifçe dalgalanarak akıyordu. Delikanlı, kendini nehre atıp buz gibi suyun bağrında yüreğini yakan ateşi söndürmek istiyordu. İçinden bir ses kendini kontrol etmesini söyledi: Timur, kendine gel! Saraymülkhanım ile evlenip ‘Küregen’ olacağım şeklindeki boş hayallerden sonunda kurtulduğuna şükret. Neticede o, han kızı. Beyzade Hüseyin belki de gelecekte Maverâünnehir’in hükümdarı olacak. Bu yüzden onlar birbirlerine uygun. Bu nikâha, gerçek bir dostun sadece sevinmesi gerekir. Senin aşkın... Eğer gerçek ise Saraymülkhanım’ın kocası Beyzade Hüseyin’e öncekinden de çok sadakatle hizmet edip onun dostlarına dost, düşmanlarına düşman olacaksın. Aşk, güzel bir duygu ancak iyi yönetilmesi gerek. Sonuç olarak şair Harezmi boşuna ‘Muhabbetname’ adlı destanı yazmamış ve sen Allah’ın kelamı Kur’an-ı Kerim’i aklında tuttuğun gibi bu destanı da boşuna ezberlemedin. (s. 59)”

1. 4. 6. 2. Kapalı mekânlar

Hikâyede yaşanan zaman içindeki kapalı mekân, Saraymülkhanım’ın çadırıdır. Timur Bey, Saraymülkhanım’a olan duygularını ve geleceğe dair devlet yönetimiyle ilgili hayallerini burada dile getirmektedir. Çadır, okuyucunun gözünde canlanacak şekilde betimlenmiştir:

“Timur Bey, Saraymülkhanım’a hediye ettiği çadırın önüne gelince attan indi. Deve yününden yapılmış olan beyaz keçe çadır, yemyeşil çimenlerde âdeta lacivert gökyüzünden süzülerek gelen bir bulut yığını gibi parlıyordu. ‘Düğünde Emîr Kazagan’ın hediye ettiği altın çadırdan üstün değilse bile ondan da aşağı değil.’ diye gönlü hoş bir hâlde çadıra göz gezdirdi Timur Bey (...). Çadırın ortasında güzelce bir sofraya kurulmuş, etrafına kadife küçük minderler ve tüy yastıklar konulmuştu... (s. 60)”

Timur Bey'in büyük otağı, Emîr Hüseyin'in otağı, Emîr Hüseyin'in hareminin çadırı, Emîr Kazagan'ın otağı ise hikâyedeki diğer kapalı mekânlardır ancak bu mekânlarla ilgili detaylı, geniş bilgi verilmemektedir.

1. 4. 7. Çatışma

Hikâyede iç çatışma yoktur ancak birden fazla sosyal çatışma yer almaktadır. Bu çatışmaların çoğu da “askerî çatışma”ya örnek olmaktadır. Hikâyedeki askeri çatışmalar, şu şekilde sıralanabilir:

1. Sistan Meliki Fahrettin'in talebi üzerine Emîr Timur ve Emîr Hüseyin'in ordusunun Sistan'daki isyancılarla savaşması.
2. Sistan Meliki Fahrettin'in Maverâünnehirliilere ihanet etmesi üzerine Emîr Timur'un Sistanlılarla savaşması.
3. Emîr Timur ve Emîr Hüseyin'in Moğollarla savaşması.
4. Emîr Timur'un kayını Emîr Hüseyin'e isyan ederek onunla Belh'te savaşması.

Hikâyedeki bir başka sosyal çatışma da birbirinden farklı huy ve mizaç özelliklerine sahip olan Emîr Timur ve Emîr Hüseyin arasındaki “kişilikler arası çatışma”dır. Emîr Timur hikâyede sadık, ihanet etmeyen, güvenilir, savaşçı, cesur, mert, devletin geleceğiyle ilgili hayalleri olan birisi olarak sunulurken Emîr Hüseyin tam tersine kaypak, korkak, liderlik vasıflarından uzak, devletin geleceğini düşünmek yerine kendi komutanları arasında fitne yaratan, arkadaşına ihanet eden kötü bir karakter olarak sunulmaktadır. Hikâye kişilerinin sahip olduğu bu farklı özellikler de onları yaşanan olay ve durumlarda karşı karşıya getirerek çatışmaların meydana gelmesine sebep olmuştur.

1. 5. *Kervan* Hikâyesinin Tahlili

1. 5. 1. Konu

Kervan adlı hikâyede hayatını ilmi işlerle geçirmek isteyen, Türk dilinin Arapçadaki gibi büyük eserlerinin olmamasını kendisine dert edinen Kaşgarlı Mahmut'un bu konuda Yusuf Has Hacip'ten tavsiye almak üzere Balasagun'a gitmesi ve aldığı tavsiye doğrultusunda rahat yaşamını bırakarak Türk dilinin sözlüğünü yazmak için seferlerle geçecek bir hayatı tercih etmesi anlatılmıştır.

1. 5. 2. İzlek

Hikâyedeki temel izlek; büyük işler başarmak, ebedî eserler meydana getirebilmek için çok çaba sarf etmek ve fedakârlıkta bulunmak gerektiğidir. Mevkiye ve paraya değer vermemek, zorluklara göğüs germek, herkesin seçtiği kolay yoldan ayrılarak hayallerin ve hedeflerin peşinden gitmek temel izleği destekleyen yardımcı düşüncelerdir.

1. 5. 3. Olay Örgüsü

Hikâyedeki ana olay, Kaşgarlı Mahmut'un Türk diliyle ilgili kalıcı bir eser meydana getirmek istemesiyle gelişmektedir. Kaşgarlı Mahmut, söz konusu amacını gerçekleştirmek için önce Balasagun'a Yusuf Has Hacip'ten tavsiye almaya gitmiş, sonrasında ise aldığı tavsiye doğrultusunda gurbette seferlerle geçecek bir yaşamı tercih etmiştir. Kaşgarlı Mahmut, bu uğurda ailesini karşısına almış, rahat bir yaşamdan ve sevdiği kızıdan vazgeçmiştir.

Olaylar, Mahmut'un odasında babası Hüseyin Bey'le saray işlerine ve kendi eğitimine dair yaptığı sohbetle başlayıp esrarlı taşların yer aldığı, her zaman gittiği dere kenarında yaptığı iç konuşmalarla bitmektedir. Hikâyedeki olaylar, baştan sona doğru kronolojik olarak anlatılmaktadır.

Hikâyenin olay örgüsü şu şekilde seyretmektedir:

- Mahmut'un odasının tasviriyle hikâyenin başlaması ve Hüseyin Bey'in odaya gelerek Mahmut'la onun geleceğine dair sohbet etmesi.

- Hüseyin Bey'in okuyucuya tanıtılması ve oğluyla ilgili kaygılarının, hayallerinin anlatılması.
- Mahmut'un medreseye gittiği bir gün, derste hocası Abdureşit'e Türk dilinin söz dizimiyle ilgili neden herhangi bir eser olmadığını sorarak dil meselelerini sorgulaması.
- Mahmut'un ders sonrasında esrarlı yazıların kazındığı abidelerin yer aldığı dere kenarına gitmesi.
- Mahmut'un sürekli olarak bu dere kenarına gelmesinin "Taşa büyü yapılmış, Mahmut onu okuyarak hazineye sahip olacaktı." gibi söylentilere yol açığının anlatılması.
- Mahmut'un dereye su doldurmaya gelen kızlardan duyduğu koşukları her yeni söz duyduğunda yaptığı gibi defterine not etmesi.
- Mahmut'un koşukları yazdığı defterden tekrar okumasıyla kızları şaşırtması ve bu şekilde daha sonrasında âşık olacağı zanaatkâr kızı Aygümüş ile tanışması.
- Mahmut'un not ettiği malzemelerden hareketle "Türk Dilinin Söz Dizimi Kuralları" diye bir eser yazmaya karar vermesi ve bir ders sonrasında bu düşüncesini hocası Abdureşit'e açıklayarak defterini göstermesi.
- Müderris Abdureşit'in bu konuda Mahmut'a Balasagun'a gitmesini tavsiye etmesi ve onu Yusuf Has Hacıp'e yönlendirmesi.
- Mahmut'un Balasagun'a gitme isteğini babası Hüseyin Bey'e söylemesi ve babasından onay alması.
- Hüseyin Bey'in sefer için oğluna at ve değerli bir hançer hediye etmesi.
- Mahmut'un kervanla beraber Balasagun'a gitmek üzere yola çıkması ve birkaç gün boyunca yolculuk yapması.

- Mahmut'un Balasagun'a gelip bir kervansarayaya yerleşmesi ve Balasagun çarşısına kitap alışverişine çıkması.
- Mahmut'un Yusuf Has Hacıp'le görüşmek için Karahanlı Buğrahan'ın sarayına gitmesi.
- Mahmut'un saray kapısındaki muhafızlara rüşvet vererek saraya girmesi ve Ulu Hacıp ile görüşmek için sıra beklemesi.
- Mahmut'un Yusuf Has Hacıp'in huzuruna çıkması ve onunla ilmî konularda sohbet etmesi.
- Mahmut'un Balasagun'a neden geldiğini, kendisiyle neden görüşmek istediğini açıklaması.
- Yusuf Has Hacıp'in Mahmut'un atasözü, vecize ve pek çok sözün yer aldığı defterini incelemesi ve beğenmesi.
- Yusuf Has Hacıp'in Mahmut'a derlediği malzemelerle sözlük yazmasını önermesi.
- Mahmut'un bu öneriyi kabul etmesi ve Yusuf Has Hacıp'in Mahmut'a lügat yazmanın kolay bir iş olmadığını, lügat hazırlamak için İdil'den Hatay'a kadar Türk halklarının yaşadığı bütün Türk yurtlarını gezip dolaşması gerektiğini söylemesi.
- Mahmut'un halkına hizmet etmek için her türlü zorluğu çekmeye hazır olduğunu belirterek bu işe gönüllü olması.
- Mahmut'un odadan çıkacağı sırada Yusuf Has Hacıp'in onu ertesi gün yapılacak olan şiir dinletisine davet etmesi.
- Ertesi gün Mahmut'un şiir dinletisine katılması ve dinletide Yusuf Has Hacıp'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinden bahsedilerek okumaların yapılması.
- Bir süre sonra Yusuf Has Hacıp'in tekrar sohbet etmek için Mahmut'u odasına çağırması.

- Kaşgarlı Mahmut ve Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig, Türkçe eserler ve Türk dilinin mevcut durumu hakkında sohbet etmesi.
- Mahmut'un Ulu Hacıp'in hediye ettiği sözlükle saraydan çıkarak çarşı merkezine gelmesi ve Aygümüş için hediye alması.
- Mahmut'un akşam kervansarayın yakınındaki bir lokantaya gitmesi, burada aynı kervanla geldiği tüccarlarla karşılaşarak sohbet etmesi ve daha fazla kitap satın alabilmek için Kaşgar'a döndüğünde ödemek şartıyla onlardan borç para alması.
- Mahmut'un Kaşgar'a dönmesi.
- Mahmut'un Balasagun'dan döner dönmez elinde hediyesi ve Kutadgu Bilig ile Aygümüş'ü görmek için hemen Zanaatkârlar Mahallesi'ne gitmesi.
- Akşama kadar beklediği hâlde Aygümüş'ü göremeden tekrar eve dönmesi.
- Aynı günün akşamında Hüseyin Bey'in Mahmut'un Balasagun'a gidip gelmesi şerefine evde ziyafet vermesi.
- Misafirlerin davete icabet etmesi ve Mahmut'un seferiyle ilgili sohbetler edilmesi.
- Davet bittikten sonra Mahmut'un odasında kitaplara gömülerek okumalar yapması.
- Ertesi gün ailesiyle kahvaltı yapan Mahmut'un tekrar Zanaatkârlar Mahallesi'ne Aygümüş'ü görmeye gitmesi.
- Mahmut'un Zanaatkârlar Mahallesi'ne gittiğinde Aygümüş'ün babasının borcunu ödeyememesinden dolayı alacaklıların evi basmasına şahit olması.
- Alacaklı tacirin Usta'nın borcuna karşılık kızı Aygümüş'ü evine hizmetçi olarak almak istemesi.
- Mahmut'un bu duruma karşı çıkararak bir gün daha mühlet istemesi ve Usta'nın borcuna kefil olması.

- Mahmut'un söz konusu borcu ödeyebilmek için odasını karıştırarak satacak bir eşya araması ve babası Hüseyin Bey'in hediye ettiği hançeri satmaya karar vermesi.
- Mahmut'un hançeri satmak için pazara gitmesi ve hançeri ederinden oldukça düşük bir fiyata satması, borcu ödemesi.
- İki gün sonra Mahmut'un hocası Müderris Abdureşit'i ziyarete gitmesi, hocasıyla Balasagun seferi ve Bağdat'a giderek orada dil eğitimi alma konusunda muhabbet etmesi.
- Mahmut'un Aygümüş'ü evinde ziyaret etmesi ve Balasagun'dan aldıklarını kıza hediye etmek istemesi.
- Aygümüş'ün hediyeyi reddetmesi ve beraber Kutadgu Bilig'i okumaları.
- (İçinde bulunulan zaman diliminde özetleme yapılmasıyla) Güz mevsiminin gelmesi ve Mahmut'un Kumdervaza'ya giderek çeşitli kabilelere mensup kişilerin yer aldığı pazardan söz malzemesi derlemesi.
- Mahmut'un derlediği koşukları, atasözlerini, kıssaları, halk hikâyelerini, tarihî rivayetleri ayrı ayrı defterlere not etmesi ve çalışkanlığı sayesinde Türk boylarının lehçelerini öğrenerek insanların sözlerinden, konuşmalarından onların hangi boydan olduğunu rahatça anlayabilecek duruma gelmesi.
- Mahmut'un geceyi geçirmek üzere göçmenler karargâhına doğru yol alması.
- Mahmut'un o geceyi uykusuz geçirerek yaşlı bir çobana destan anlattırması ve çobandan öğrendiği atasözlerini defterine kaydetmesi.
- Mahmut'un eve dönmesi ve babası Hüseyin Bey'in kendisini vezirin kızıyla evlendireceğini söylemesi.
- Mahmut'un bu konuda babasına karşı gelmesi ve babasıyla tartışması.

- Hüseyin Bey'in sinirlenerek Mahmut'un medreseye gitmesini yasaklaması ve kitaplarını yırtması.
- Mahmut'un annesine Aygümüş'ü sevdiğini ve yalnızca onunla evlenebileceğini söylemesi.
- Mahmut'un gece boyunca Yusuf Has Hacıp'in söylediklerini hatırlayarak onunla içinden konuşması ve teselli bulması.
- Mahmut'un sabahleyin evden çıkması, öğlene kadar sokaklarda dolaşması ve medreseye gitmesi.
- Mahmut'un medreseden ayrılarak dere kenarına gelmesi.
- Mahmut'un yaşananları Aygümüş'e anlatmak üzere tekrar Zanaatkârlar Mahallesi'ne gitmesi.
- Mahmut'un mahalledeki çeşmenin yakınında Aygümüş'ü beklemeye başlaması ve Aygümüş'ün arkadaşlarıyla çeşmeye su almaya gelmesi.
- Mahmut'un Kaşgar'ı terk edeceğini söyleyerek Aygümüş'e kendisiyle gelmesini teklif etmesi.
- Aygümüş'ün Mahmut'u reddetmesi üzerine Mahmut'un üzgün bir şekilde tekrar dere kenarına dönmesi.
- Mahmut'un dere kenarında yaptığı iç konuşmayla Aygümüş'le vedalaşması ve Mahmut'un Kaşgar'ı terk edeceğinin işaret edilmesiyle hikâyenin sona ermesi.

1. 5. 4. Şahıs Kadrosu

Kervan adlı hikâyenin şahıs kadrosu, tarihte yaşamış gerçek kişilerden oluşmaktadır. Hikâyenin ana kahramanı *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün yazarı Kaşgarlı Mahmut'tur. Hikâyedeki ikinci önemli isim ise Balasagunlu Yusuf Has Hacıp'tir.

Aygümüş, Müderris Abdureşit ve Mahmut'un babası Hüseyin Bey de hikâyede etkili olan, hikâyenin olay örgüsünü tamamlayan diğer kişilerdir.

1. 5. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişisi)

Kaşgarlı Mahmut: Tam adı Mahmûd bin el-Huseyn bin Muhammed el-Kâőgarî olan yazar, Mahmud Kâőgarî/ Kâşgarlı Mahmud olarak da bilinmektedir. Kaőgarlıdır. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: xxiii). Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olan *Dîvânu Lugâti 't-Türk'*ün yazarıdır.

Hikâyenin ana kahramanı/merkezî kişisi Kaşgarlı Mahmut'tur. Eserin her bölümünde Mahmut yer almaktadır. Bütün olaylar onun etrafında gerçekleşmekte ve onu ön plana çıkarmaktadır.

Hikâye boyunca Mahmut'un fiziksel portresi hakkında neredeyse hiç bilgi verilmemiştir. Sadece Balsagun'a gitmek üzere yola çıktığındaki kıyafetleri ve yolculuktan dolayı zayıflaması hakkında bilgi verilmiştir:

“Başına beyaz kalpak takmış, sırtına deve yününden kaftan gitmiş olan Mahmut; hoş bir şekilde kestane renkli atın üstünde âdeta yerleştirilmiş gibi oturuyordu (...). Birkaç gün bu şekilde yolculuk yaptılar. Mahmut oldukça zayıflamış, dağ rüzgârından dolayı buğday teni kararmıştı. (s. 119, 120)”

Hikâyenin merkezî kişisi Mahmut, anlatılan olayları yaşarken vermiş olduğu tepkiler ve sergilediği eylemlerle hem karakter hem de tip özelliği göstermektedir. Bir beyoğlu olmasına rağmen çoğu insanın yaptığı gibi rahat, refah seviyesi yüksek bir hayatı tercih etmeyip meşakkatli bir yolu seçmesi, onu tipik özellikler sergileyen düz/yalınkat kişilerden ayırarak kendine has özellikleri olan yuvarlak kişisi yani karakter yapmaktadır. Müderris Abdureşit'in Mahmut'la ilgili düşüncelerinin okuyucuya aktarıldığı bölüm, bu tespiti net bir şekilde örnelemektedir:

“Abdureşit ise öğrencisine bakıp ‘Kendisi bir beyin tek oğlu. Hiçbir zaman zahmet çekmeden, dünya malına sahip olup zevk ve eğlence içinde yaşayabilir. Ancak o, ilim yolunu seçti. Hayatın ona bol bol sunduğu nimetlerden vazgeçip meşakkat ve sıkıntılarla dolu ilim yokuşuna vurdu kendini. Yad ellerde ilim öğrenmenin ne kadar zor olduğunu biliyor mu?’ diye düşündü. O, gurbette geçen yıllarını, medreselerin rutubetli odalarını çok hatırladı. Ancak Mahmut'un babası zengindi. (s. 113)”

Mahmut, tip olarak ele alındığında ise zihinsel tipe örnek olmaktadır. Kendini eğitime ve ilmî işlere adanmış, aydın, bilgili bir kişidir. Türk dilinin Arapçadaki gibi yazılı, büyük dil bilgisi eserlerinin, herhangi bir sözlüğünün olmamasını kendisine dert edinmiştir. Bu konuda daha küçük yaşta olmasına rağmen ciddi çalışmalar yapmaya başlamıştır. Mahmut'u hikâyede ön plana çıkararak en dikkat çekici özelliği de budur:

“ – Peki, o hâlde seni hangi rüzgâr attı Balasagun'a? Muhtemelen bir dileğin var?

– Üstadım, ben kulunuzun gönlüne küçük bir arzu doğdu. Bunu hocam Abdureşit'e danıştım. O, sadece sizin bana akıl verebileceğinizi söyledi.

Hacip merakla sordu:

– Ne arzusu o senin gönlüne doğan? Umarım ilim yolunda bir iş yapmak istiyorsundur?

–Çok doğru üstadım. Bendeniz dil bilimine oldukça meraklıyım. Arapçanın söz dizimi kurallarıyla ilgili birkaç kitabı inceledim. Ancak kendi dilimizin söz dizimi hakkında herhangi bir büyük eser bulamadım. Bu boşluğu doldurmaya baş koydum. Ama işe ilk olarak nereden başlamak gerek, hangi yöntemleri uygulamalıyım, sonunda niyetimi gerçekleştirebilir miyim benim için bir muamma. (s. 126)”

Mahmut sürekli olarak araştırmalar yapan, okuyan, sorgulayan bir bilim adamıdır. Medresede sadece öğrenimini tamamlamaya, yüksek not almaya odaklanan sıradan bir öğrenci olmamış; mevcut konuları sorgulamış, onlarla ilgili kafa yormuştur. Mahmut'un odasında ders çalışırken düşündükleri, bu düşündüklerini hocası Müderris Abdureşit'e sorması onun araştırmacı kimliğinin bir göstergesidir:

“Mahmut yine Arap dilinin söz dizimini tekrar etmeye başladı. Gözlerini yumup dersini birkaç kez içinden tekrarlardı. Sonra kitabı kapatıp dikkatlice nişe koydu ve saman kâğıtlardan yapılmış küçük defterini aldı. Bu deftere herhangi birinden duyduğu türkî, vecize ve atasözlerini yazardı. Arapça harfler, Türk dilindeki bazı seslere denk gelmediğinden kimi işaretleri düşünerek kendisi tamamlardı. İlginç, Arap söz dizimindeki herhangi bir kural Türk diline uygulansa elbet tutarsızlıklara yol açar! Belki Türkçenin kendi söz dizimi kuralları vardır. Olabilir. Bununla ilgili bir eser de yazılmış olabilir. Bunu hocam, müderris Abdureşit'e sorup öğrenmem lazım, diye düşündü o (...). Abdureşit, geçmiş dersler hakkında kısaca konuştuktan sonra yeni konuya geçti. O, konuşmasını bitirince her zamanki gibi sorular yığılmaya başladı (...). Sıra Mahmut'a geldi:

–Hocam, bildiğiniz gibi Arapçanın söz dizimi hakkında pek çok kitap yazılmış. Ancak benzeniz o kadar araştırmama rağmen Türk dilinin söz dizimi kurallarını açıklayan bir kitaba bile rastlamadım. Bunun nedenini öğrenmek istiyorum.

Müderriş düşüncelele daldı. O, Buhara ve Semerkant medreselerinde eğitim almış; Arapça ve Farsçayı iyice öğrenmiş idi. Ancak görünüşe bakılırsa bir Türk olarak bu konuda ciddi bir şekilde düşünmemişti hiç. (s. 110-113)”

Mahmut’un dere kenarında yer alan, hakkında hiçbir şey bilmediği abidelere kazınmış yazılarla ilgili bilgi edinmek istemesi de onun meraklı yönünü yansıtan bir başka örnektir:

“Mahmut taşlık sahile inince ayakkabısına dolan toprakları silkeleyerek çıkardı. Sonra bilmediği yazıların yazıldığı büyük anıtın yanına varıp durdu. Ne Arap ne de şimdi Arap alfabesinin kullanıldığı Türk yazısına benzeyen bu olağandışı yazıtları bütün Kaşgar’da hiç kimse okuyamazdı. Bazıları onu, Farşların ‘Afrasiyap’ olarak adlandırdığı Türk hakani Alper Tunga yazdırmış diye varsayımında bulunurdu.

‘Bu anıtların Türk diliyle yazıldığı şüphesiz. Kadim yazımız unutulup gitmiş. Vatanımızda milletimizde bu yazıtları okuyabilecek herhangi biri var mıdır acaba?’ diye düşündü Mahmut.

Mahmut’un taşın önüne sık sık gelip, saatlerce düşünerek orada kalması Kaşgar’da çeşitli sözlerin yayılmasına sebep olmuştu. ‘Taşa büyü yapılmış, Mahmut onu okuyarak hazineye sahip olacaktı.’ deniliyordu. Bunu duyan sınıf arkadaşları şaşırarak ‘Gerçekten böyle mi?’ diye sormuşlardı Mahmut’a. Mahmut ise gülümseyerek ‘Ben bu taşta neler kazındığını bilmiyorum. Ama benzenizde padişahın hazinesi olsa bu yazıtları bana okumayı öğreten kişiye bütün malımı mülkümü verirdim.’ demişti. (s. 114)”

Mahmut, hedefleri olan idealist bir tiptir. Hayatını bu idealler doğrultusunda şekillendirmek istemektedir. Babası Hüseyin Bey saray işleriyle ilgilenmesini isterken Mahmut ısrarla eğitimine devam etmek istemektedir:

“–Bağdat’a gitmeniz hakkında babanız ne düşünüyor, diye sordu Abdureşit.

–Babam bu medresede bir ay daha okumama zorla izin verdiler. Eğitimime devam etmeyi düşündüğümü ona nasıl söyleyeceğimi de bilmiyorum. ‘Hayır!’ demesinden korkuyorum, dedi Mahmut üzgün bir şekilde.

–Elbette bir oğlunu gözden ırağa göndermek babanız için kolay değil. Ancak başka şehirlerde okuyup, âlim olup yine sağ salim bir şekilde memleketine dönen hemşehrilerimiz çok!

–Bu doğru. Ama babam saray hizmetinde çalışmamı istiyor. ‘Âlimlik sana uygun bir iş değil.’ diyor.

–Öyle mi? Keskin kılıç kınına sığmaz. Sizin bu iki yoldan birini seçmeniz lazım.

–Ben tercihim yaptım hocam. İlim yolu beni kendine doğru çekiyor. Bilginlerin kitapları, fikirleri aklımı meşgul ediyor. (s. 113)”

Mahmut ideallerinin peşinden gitmek için sevdiklerinden, kendi hayatından tavizler veren fedakâr birisidir. Türk diliyle ilgili çalışma yapmak için ailesini ve sevdiği kızı geride bırakarak uzun sürecek bir sefere çıkma kararı almıştır. Mahmut’un dere kenarında kendi kendine yaptığı veda konuşması bu fedakârlığı netleştirmektedir:

“‘Elveda ey küçük kız!’ diye içinden vedalaştı Mahmut. İlim yolu benden kendi vatanımı uzun yıllar boyunca terk etmemi istiyor. Ancak neyimi kurban edecek olursam olayım benim kendi kitaplarımı yazmam lazım. Yurdumu yine elbet göreceğim ancak ne yazık ki senden ebediyen ayrıldım. Sadece küçüklerin benimle... Onlar, gurbet günlerimde seni, halkımı, vatanımı hatırlatıp gönlüme merhem olacaktır. (s. 157)”

Mahmut Türk milletine ve Türk diline değer veren, vatansever birisidir. Mahmut’un yukarıda sıralanan araştırmacı, idealist insan olmasının temelinde vatanını ve milletini seviyor olması yer almaktadır. Mahmut’un (farklı zamanlarda) Yusuf Has Hacıp’e verdiği cevaplar bu duygularını açığa vurmaktadır:

“–Üstat halkımıza hizmet edeceksem hiçbir meşakkatten korkmam. Tembele kapı eşiği dağ gibi görünürmüş, derler (s. 128).

–Dilimizin cevherlerini öğrenmek için bütün gücümü kuvvetimi sarf edeceğim, üstat. Elbette sizin söylediniz büyük âlimler seviyesine yükselemeyeceğim aşikâr. Ancak ne olursa olsun ilim yolunda elimden gelen her şeyi yaparım. (s. 132)”

Mahmut, bir beyoğlu olmasına rağmen kendi işini kendisi gören, kibirli olmayan, mütevazı birisidir:

“Yün şalvar ve güllü gömleğiyle kalan Bey, battaniyeyi üstüne alıp oturduktan sonra oğluna:

–Hizmetkârı çağır, mangala çokça kömür atсын. Kışın konuğu ateştir, dedi.

Mahmut ‘Ben yaparım.’ dedi ve ağaç kürekle kovadan birkaç tane kocaman kömür parçasını alıp mangala attı. Kömür zayıf bir alev çıkartarak yanmaya başladı. Hüseyin Bey kaşlarını çatarak baktı:

–Hizmetkârı çağırırsaydın olmaz mıydı? Kim söyler ki sen bir beyoğlusun? (s. 111)”

Mahmut gönlünde güzel duygular besleyen, sevgi dolu birisidir. Dere kenarında koşukları sayesinde tanıyıp sevdiği Aygümiş’e olan hislerinden dolayı babasını karşısına almış, vezirin kızıyla evlenmeyi reddetmiştir. Mahmut bu duygularını Kaşgar’dan gitme kararı aldığı zaman çeşme başında Aygümiş’e itiraf etmiştir:

“ –Alıp başını gideceksin? Neden, diye sordu Aygümiş sesi titreyerek.

–Sebebi beni evlendirmek istemeleri. Vezirin kızıyla... Ben istemiyorum. Ben sadece seni seviyorum Aygümiş. Başka hiç kimse lazım değil bana! Eğer razı olursan birlikte gideriz. Beş altı yıl sonra geri döneriz. (s. 156)”

Mahmut, insanların zorda kalmasına dayanamayan, onlara yardım eden, iyiliksever birisidir. Aygümiş’ün babasının borcunu ödeyememesi üzerine ailenin sıkıntı çekmesine gönlü razı olmamış, babasının Balasagun’a giderken hediye ettiği hançeri satarak borcun ödenmesini sağlamıştır:

“Mahmut, çabucak eve vardı. Odasını didik didik arayıp satmak için uygun eşya aradı. Kitaplarını bir bir süzdü. Ancak onların hiçbirini satmak istemedi. Sonunda babasının hediye ettiği hançer aklına geldi. Onu bir kez olsun takıp kullanmamıştı. Balasagun’a gidip gelinceye kadar hircundan çıkarmadı bile. Gereksiz bir eşya. Mahmut onu eline alıp ışığa tuttu. Sapı taşlı hançerin çelik ucu küçük pencereden giren ışıktaki parlıyordu. ‘Bu hançeri ne yapacağım? Ben hiçbir zaman bey ya da asker olmam. Kendini ilme vermiş olan birine kan akıtan silah lazım değildir.’ diye düşündü o.

Hançeri alınca pazara doğru acelece yol aldı. Sandık satan, eğer yapan ve başka birkaç arastada hiç durmadan doğruca silah yapılan ve satılan arastaya gitti. (s. 140, 141)”

1. 5. 4. 2. Tipler

Yusuf Has Hacip: 1010/1015 yılları arasında doğduğu tahmin edilen Yusuf Has Hacip, Balasagunludur. Yusuf Has Hacip, İslami Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseri olan *Kutadgu Bilig*’in yazarıdır (Ercilasun, 2011: 293).

Yusuf Has Hacip, yazmış olduğu *Kutadgu Bilig* adlı eserle İslami Türk edebiyatının ilk ürününü ortaya koyan bir arketiptir. Ulu Hacip; milleti tarafından takdir edilen, sevilen, edebî değeri olan bir kahramandır. Padişah sarayında yapılan şiir dinletisinde kâtibin yapmış olduğu konuşma bunu örneklemektedir:

“Aziz ulemalar, şairler! Şiir sevdalısı hürmetli konuklar! Bildiğiniz gibi Ulu Hacip ‘Kutadgu Bilig’ adlı harika bir eser yazmıştır. Kitapların kitabı bu eserde bütün bilimler yer alıyor. Âlimlere, danışmentlere göre Marşek bölgesinde, Türkistan vilayetlerinde ve Buğrahan’a tabi olan devletlerin konuştuğu dilde yani Türk dilinde herhangi bir kişi bu eserden daha iyi herhangi bir eser yazmamıştır. Çok güzel ve cazip bir eser olduğu için hangi saltanatta, diyarda olursa olsun o yurtların danışmentleri, âlimleri ve şairleri tarafından kabul gören Kutadgu Bilig bu devletler tarafından farklı farklı isimlerle anılmıştır: Çinliler Edeb’ül Müluk diye adlandırırken Maşrikliler Ziyetü’l Umara diye adlandırmış. İranlılar ise Şahname-i Türkiy demişler. Şimdi izninizle size bu eserin bazı bölümlerini okuyacağım. Böylelikle Maverâünnehir’den teşrif eden hürmetli konuklarımız da onun dilinin ustalığından faydalanmış olur. (s. 130)”

Hikâyede söz konusu eseri sayesinde padişahın takdirini kazanan ve “Has Hacip” unvanını alan Yusuf Balasagunlu; derin bilgi birikimiyle döneminin en önemli âlimi olmuştur. Yusuf Has Hacip, bu yönüyle Kaşgarlı Mahmut’un akıl danıştığı örnek kişi ve bilge tiptir. Türk dilinin söz dizimi kurallarıyla ilgili bir kitap yazmak isteyen Mahmut, bu düşüncesini hocası Abdureşit’e söylediğinde müderris onu Yusuf Has Hacip’e yönlendirmiştir:

“Benim düşünceme göre Balasagun’a varıp, Yusuf Has Hacip gibi bilgili birisine danışarak yol yöntem öğrenmek sizin için farzdır. (s. 117, 118)”

Mahmut’un Balasagun’a Yusuf Has Hacip’i görmeye gitmek için babası Hüseyin Bey’den izin istediği zaman Hüseyin Bey’in Hacip hakkında düşündükleri de bu durumu örnekler niteliktedir:

“Hüseyin Bey, daha çok şaşırды. Oğlu akli başında bir şekilde ilerliyordu, okuryazarlığı iyiydi. Mahmut’un bey olmayıp sarayda kâtip olmaya heves etmesindense kitap yazması Hüseyin Bey’in aklına daha çok yattı. Zaten Hüseyin Bey, Yusuf Has Hacip adlı danışment şairin nasıl bir kitap yazıp onu hana takdim ettiğini ve hanın takdirini kazandığını duymuştu. Ne garip! Keşke onun oğlu da böyle ulu kişilerin beğenebileceği bir kitap yazsa ve onların takdirini kazansa! (s. 118)”

Yusuf Has Hacıp, eserin bir kısmında, olayların içinde yer alan gerçek kişi olurken bir yerden sonra ise hatırlanmış kişi olarak yer almaktadır. Mahmut, Balasagun'dan döndükten sonra Yusuf Has Hacıp'i hatırlayarak onunla iç diyalog yöntemiyle konuşmakta ve ideallerini gerçekleştirme yolunda önüne çıkan zorluklar karşısında onun söylediklerinden destek almaktadır:

“Mahmut uzun süre gözlerini kırpmadan tavana bakarak yattı. Birkaç kez eline kitap aldı ama okuyamadı. Çıkamaz sokağa girdiğini hissettikçe kederleniyordu. Babasının emrine itaat etmezse artık bu evde yaşamaya devam etmesi şüpheli idi. Demek başını alıp gitmekten başka çare kalmamıştı. Bunu ise sadece söylemesi kolay idi.

Gözünün önüne Yusuf Has Hacıp'in nurlu siması gelince gönlündeki sıkıntı gitti. ‘Anne ve babam benim güzel amaçlarımı, sevgimi düşünmediler. Bu dünyada ben tek başıma kaldım.’ diye düşünen delikanlı, aslında o kadar da yalnız olmadığını anladı. Neticede en kötü anlarda bile onun ruhunu yüceltip ona teselli veren biri vardı. ‘Güçlü ol Mahmut.’ dedi Yusuf Has Hacıp. ‘Maalesef günümüzde ilim fedailerini için bir sürü engel ve oldukça fazla tasa söz konusu. İlim yolunda gözün gördüğü, kulağın duyduğu belalarla karşılaşmak; doğduğun evden, vatanından ayrı kalmak mümkün. Ama sana kendimden örnek vereyim: Gençlik yıllarımda meşakkatlerden korksaydım Kutadgu Bilig’i yazabilir miydim? İşte şimdi ihtiyarlığında güzellik ve iyiliğe layık halkım için küçük de olsa hayırlı bir iş yaptım diye gururlanıyorum. Evet, gençlikte sıkıntı çekersen büyüdüğünde sevinirsin, derler. Bunu aklından çıkarma.’

‘Ben kendi yolumdan hiçbir zaman dönmeyeceğim üstat. Siz kalbimde sönmeyen bir ateş yaktınız. Değerli öğütleriniz en zor anlarımda bana destek olmakta. Onlara dayanıp var olan zorlukları mağlup etmeye çalışıyorum.’ dedi Mahmut içimden. (s. 153, 154)”

Müderriş Abdureşit: Mahmut'un medresedeki hocasıdır. Ruhi ve fiziksel portresi hakkında bilgi verilmeyen Müderriş Abdureşit, hikâyede tek yönlü olarak yer alır. Abdureşit'in hikâyedeki görevi ilmi konularda Mahmut'u yönlendirmesi ve kendisine başvurduğu zamanlarda ona akıl vermesidir. Bu açıdan Abdureşit, Mahmut'a yol gösteren bilgili hoca tipini temsil eder.

Mahmut, Türk diliyle ilgili çalışma yapma niyetini ilk olarak hocası Abdureşit'e söylemiş ve topladığı verileri kendisine göstermiştir. Bunun üzerine hocası tarafından Yusuf Has Hacıp'e yönlendirilmiştir:

“Bir gün Mahmut, ders bitip öğrenciler dağıldığında cüppesini giymekte olan müderrise çekinerek yaklaştı.

–Benimle bir işin mi var, diye sordu müderris Abdureşit.

–Evet, hocam. Bendeniz Türk dilinin söz dizimi kuralları hakkında kendimce bir şeyler yazmıştım. Bunlara bakıp bana tavsiyede bulunsanız. Bendeniz bu işe devam edeyim mi yoksa bu cüretimi kesinlikle sonlandırayım mı?

(...)

–Büyük bir işe baş koymuşsunuz. Ben size başarılar diliyorum. Danıştığınız için teşekkür ederim (...). Şunu anladım ki niyetiniz katidir. Bu oldukça memnun edici. Ben elimden gelen hiçbir yardımı esirgemem. Ama sizin başladığınız iş, o kadar büyük bir iş ki bu hayırlı işte sizi teferruatlı bir şekilde yönlendirecek bir kişi tanıyorum. O zat, Türk dilinin en güçlü bilim adamı Yusuf Balasagunlu olur. Hazretleri bir süre Kaşgar’da da yaşadılar. Böylelikle ben kulunuz da böyle bilgin bir insanla sohbet etme bahtına müyesser olmuş idim. Sonra Balasagun’a vardılar. Kendi kitabını, doğu topraklarının ulu hakanı Tabgaç Buğra Han’a takdim ettiler ve ‘Has Hacıplik’ unvanıyla şereflendirildiler. Şu an Balasagun’da hanın sarayında yaşamaktalar. Duyduğuma göre Ulu Hacıp’in gözetiminde bazı şairler, Türk diliyle şiirler yazmaya başlamış. Benim düşünceme göre Balasagun’a varıp, Yusuf Has Hacıp gibi bilgili birisine danışarak yol yöntem öğrenmek sizin için farzdır. İnaniyorum ki onun verdiği tavsiyeler sizin için oldukça faydalı olur ve önünüzde duran pek çok karışık durum çözülür. (s. 116-118)”

Hüseyin Bey: Mahmut’un babasıdır. Hüseyin Bey’in fiziksel özelliklerinden sadece iri yarı bir cüssesi olduğu hakkında bilgi verilmiş ve oğlu Mahmut’la yaptığı bir konuşma sırasındaki kıyafetleri betimlenmiştir:

“Çok geçmeden eşikte Hüseyin Bey’in iri yarı cüssesi görüldü. Hüseyin Bey, her zaman yaptığı gibi saraydan döndüğünde kendi odasında biraz dinlenip oğluyla sohbet edecek olsa hizmetkâr vasıtasıyla onu çağırırdı. Bugün Mahmut’un çalışma odasına doğru gelmesinden ciddi konuşacağı şeyler olduğu belli idi.

Mahmut yerinden kalkıp babasına selam verdi. Hüseyin Bey, selamı aldı ve başındaki sincap derisinden yapılan börk, ayağındaki yumuşak deri ayakkabısını ve altın yıldızlı kaftanını çıkardı. Mahmut ayakkabıyı kuruması için mangala yakın yere koydu. Yün şalvar ve güllü gömleğiyle kalan Bey... (s. 110, 111)”

Hikâyedeki çatışmayı belirleyen Hüseyin Bey, otoriter baba tipini temsil etmektedir. Mahmut, babasının sözünü dinlenmekte ve kendisine saygı duyulmaktadır. Yapacağı işlerde babasından izin istemektedir:

“Mahmut müderristen cevap alır almaz, tatil zamanının gelmesini bile beklemeye sabredemeyerek, bir ay içinde, Balasagun’a seyahat etme düşüncesini yüreği sıkışmış bir hâlde babasına açtığı zaman Hüseyin Bey önce şaşırıldı:

–Balasagun? Ne yapacaksın orada?

–Yazacağım kitap hakkında Yusuf Has Hacip’ten tavsiye almak istiyorum.

–Vay! Kitap yazmak istiyorum diyorsun?

Hüseyin Bey, daha çok şaşırıldı (...). Mahmut’u kitap yazmaya iten hislerden tamamen habersiz olan Hüseyin Bey’e bu iş, oğlunu yüksek mertebeye eriştirecekmiş gibi geldi. Hüseyin Bey:

–Oğlum, bildiğin gibi tay büyür at olur, oğul büyür ata olur. Yusuf Has Hacip pek tanınmış biri. Yazacağın kitabı git ona göster. Şayet beğenirse, dedi.

Mahmut, babasının rızasını kolaylıkla aldığı için oldukça keyiflendi. (s. 118)”

Hüseyin Bey’in hikâyede kendisini hissettiren bir özelliği de sinirli mizaca sahip olmasıdır. Bir noktadan sonra Mahmut’un medrese işleriyle değil de diğer beyoğulları gibi saray işleriyle ilgilenmesini isteyen Hüseyin Bey, oğlunun bu arzusuna uygun hareket etmemesine sinirlenmektedir:

“Hüseyin Bey, başını salladı. Baba oğul bir süre oturarak sohbet ettiler. Hüseyin Bey daima saraydaki teferruatlar hakkında konuşur, oğlunda saray hayatına dair merak uyandırmak isterdi. Ancak Mahmut, babasının gönlünden gelerek anlattıklarını kayıtsız bir şekilde dinlerdi. Memur değişimleri, padişahın hangi âyana şefkat gösterip hangisine katı davrandığı veya hangi vezirini beğendiği hiçbir şekilde onun ilgisini çekmezdi. Sonunda Hüseyin Bey sinirlendi:

–Medrese tozunu bu kadar yaladığın yeter! Yaşıtın olan beyzadeler, padişahın karargâhında vazifelerini iyice öğrenerek göze giriyorlar. Sen ise hâlâ kitaplarınla uğraşıyorsun.

Mahmut hüüzünlendi. Babasının bu şekilde konuşmalarını ilk kez dinlemiyordu. (s. 111)”

Mahmut'un vezirin kızıyla evlenmek istemeyerek kendisine karşı geldiği anda Hüseyin Bey'in oğluna vermiş olduğu tepki, sinirli mizacını gösteren bir başka örnektir:

"Mahmut tereddüt etmeden karşı çıktı:

-Ben henüz evlenmek istemiyorum. Bir iki yıllık sefere çıkacağım.

-Ne? Benim sözüme karşı mı geliyorsun? Sen kimsin ki Vezir Nizamettin kendi kızını sana veriyor da sen istemiyorsun!

-Ben daha tahsilimi bitirmedim.

-Tahsil? Bu kadar okumak yetti de arttı bile oğlumuz. Bundan sonra medreseye ayak basmak yok. Kitaplarını da yok et. Düğünden sonra kaynatanın desteğiyle saraydan bir iş ayarlarız. Anladın mı?

-Daha Bağdat'ta da eğitim alma niyetim var. Bir iki yıl orada ders alacağım. Sonra...

-Yine neden Bağdat? Bırak artık bu ahmakça sözleri! Kitaplar senin beynini ekşitmiş. Ateşe atacağım şimdi hepsini, dedi Hüseyin Bey öfkeden tir tir titreyerek.

Hüseyin Bey eliyle itip raftaki kitapları ters yüz ederek fırlattı. Mürekkep döküldü ve birkaç kitap kapkara mürekkebe boyandı. Hüseyin Bey inleyerek yerden üç dört kalın kitabı alıp yırttı. Sonra ayağının altına alıp ayağıyla çiğnerken 'Ateşe vereceğim hepsini!' diye bağırmaya başladı.

Sesleri duyan annesi odaya girdi.

-Her şeye sen sebep oldun! Adama benzeyen düzgün bir çocuk yerine başını kitaptan kaldırmayan bir molla doğurdun. Bunun gibi bir oğla sahip olmaktansa mezara girmek daha iyi değil mi? Malımı mülkümü kime bırakacağım? Bu ferasetsiz oğul bütün altınlarımı çürük kâğıtlara sarf eder, diye bağırıyor Hüseyin Bey ona.

-Şefkat gösterin beyim. Ateş tütünsüz, yiğit eğitimsiz olmaz. Oğlumu ben ikna ederim. Cahilliğinden 'Hayır!' diyor, dedi annesi korkudan titreyerek.

Hüseyin Bey biraz sakinleşerek:

-Kandırırsan kandır! Neticede bütün âyanların önünde 'Vezirle dünür oluyoruz.' diye kurumlandım. Şimdi hangi yüzle oğlum kabul etmedi diyeceğim? Vezirin razı olması bizim için bir lütuftur. Ancak Allah göstermesin onun müriüvveti gazaba dönüşürse uruğumuzu kurutur, dedi.

Bey sert adımlarla odadan çıkıp gitti. (s. 151, 152)”

1. 5. 4. 3. Yardımcı kişiler

Aygümüş: Mahmut’un dere kenarında karşılaşarak tanıştığı ve sonrasında da âşık olduğu kızdır. Söylediği koşuklarla Mahmut’un dikkatini çekmiştir:

“Sefer boyunca o, Aygümüş’ü çok düşündü. Tekrar tekrar okuduğu için onun koşukları bir zaman sonra aklında yer etmişti. Kızın çingiraklı sesi kulaklarında hâlâ çınliyordu. Dere boyundaki tesadüf üzeri tanışmalarından sonra onlar birkaç kez daha görüştüler. Mahmut, sefere çıkmadan önce de imkân yaratarak Aygümüş’le vedalaşmış idi. Okuryazarlığı olmayan kızın bu kadar çok koşuğu bilmesi genci hayrete düşürüyordu. O, yolda Aygümüş’ün koşuklarını mırıldanarak gidiyordu. Kavurucu sıcakta, bulutlu gün ve yağmurla ilgili söylediği şarkıları duyan yol arkadaşları gülmeye başladılar ve:

– Seferimiz bu hâliyle bile meşakkatliyen sen bir de yağmur ve boran mı istiyorsun, diye şakayla karışık takıldılar ona.

Mahmut biraz kızardı ancak ses çıkarmadı. Uzun yolculuk yeni başlamış olsa da o, Aygümüş’ü ne zaman görürüm, diye düşünmeye başladı. Sevgiyle parlayan gözleri, misk gibi kaplara saçları, selvi gibi güzel endamı, büyüülü sesi unutulabilir miydi hiç? (s. 119, 120)”

Güzel ve endamlı olan Aygümüş’ün fiziksel özellikleri, metin içerisinde yer yer betimlenmiştir:

“Onların içinden orta boylu, on beş yaşlarındaki, endamı güzel, buğday tenli kız Mahmut’a doğru bir iki adım attı:

–Ey oğlan, bizim koşuklarımızı bir anda nasıl ezberleyebildin, diye sordu o.

Genç, onun saflığına güldü:

–Görmüyor musun? Siz koşuğu söyleyip giderken ben kalemle defterime not aldım. Şimdi onları bu deftere kaydettim.

Kız inanamayarak kavisli kaşlarını kaldırdı. (s. 115)”

Aygümüş’ün annesi, Aygümüş’ün babası Usta, Usta’nın borçlandığı tacir, borcu tahsil etmeye gelen komiser, Mahmut’un annesi, Mahmut’un destan anlattığı çoban, saray kapısındaki muhafız, Vezir Nizamettin, Buğrahan, dere kenarına su doldurmaya

gelen sucu kızlar, memurlar, hançeri satın alan atlı ise hikâyedeki diğer yardımcı kişilerdendir. Bu kişilerden bazılarının olaylar üzerinde hiçbir etkisi yoktur, sadece hikâyenin bütününe hizmet etmişlerdir. Mesela saray kapısındaki muhafız, aldığı rüşvetle Mahmut'un saray kapısından girmesine yardımcı olmuştur. Hikâye boyunca üstlendiği görev bununla sınırlıdır. Yardımcı kişilerden bazıları ise olay örgüsünde daha aktif görev alarak hikâyedeki metin halkalarını tamamlamışlardır.

Hikâyedeki yardımcı kişilerin kimi sadece isim olarak yer alırken kiminin fiziksel portresi hakkında detaylı bilgi verilmiştir:

“Birdenbire kalabalık arasında bir hareketlenme, bir gürültü oldu. İnsanlar şaşırarak, birbirlerine ‘Han! Han geliyor!’ diyerek sokağın iki yanına çekilmeye başladılar. Mahmut arkasına dönüp bakınca atlı muhafızları gördü. Onlar ellerindeki uzun değneklerle kalabalığı yarıp kendilerine yol açıyorlardı. Yıldızlı kaftan giymiş, simli sarık dolamış, heybetli bir memur ise muhafızların ortasından bağırarak geliyordu:

– Ey vatanş! Selam verin! Doğu topraklarının ulu hakani, âlemin güneşi Karahanlı Buğrahan avdan dönmektedirler (...).

Buğrahan yakınlaşınca Mahmut onu daha yakından görmeye çalıştı. Han kısa boylu, yapılı, yassı yüzlü biriydi. Süslenmiş atın üstünde oldukça mütevazı görünüyordu. O, kalabalığın alkışını zerre umursamadan vezir ve elçilerle bir konu hakkında konuşuyordu. Çelik zırh ve miğferler giymiş muhafızlar, ellerinde uzun mızraklar tutuyordu. Miğferlerine takılmış kızıl taşlarla onlar, diğer askerlerden ayrılıyordu. (s. 121)”

1. 5. 5. Zaman

1. 5. 5. 1. Nesnel zaman

Hikâyedeki takvime bağlı gerçek zaman, Kaşgarlı Mahmut'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserini meydana getirdiği 11. yüzyıldır. Anlatılanlardan hareketle Yusuf Has Hacip'in *Kutadgu Bilig*'i yazdığı (yani 1069/1070 sonrası) ancak Kaşgarlı'nın söz konusu eserini henüz meydana getirmediği zamandır. Yani 1071-1077 arasında bir zamandır.

1. 5. 5. 2. Vaka zamanı

Hikâyede olaylar Hicri Şemsi yılının on birinci (Miladi ocak-şubat) ayında yani bir kış mevsiminde başlayıp aynı yılın güz mevsiminin sonuna kadar devam etmiştir.

Hikâyeden alınan aşağıdaki bölümler, vaka zamanının başlangıcını ve bitişini işaret eden ifadelerdir:

Başlangıç:

“Hicri Şemsi yılının on birinci ayının (ocak-şubat) çok soğuk günlerinden biri daha geçti. Hava rutubetli, bulutlu olduğumdan mıdır şehre karanlık tez çökmüştü. (s. 110)”

Bitiş:

“Mahmut medreseden yavaşça uzaklaşıp şehrin dışına doğru yol aldı. Hayallere dalınca dere kenarına ne zaman geldiğini anlamadı. İlkbaharda Aygümiş’ü (155) ilk kez burada görmüştü. O zaman sahili yemyeşil çimenler kaplamıştı. Neredeyse her gün sağanak yağmur yağıyor, dere suyu kabararak kıyılara taşıyordu. Şimdi manzara bambaşka: Otlar kurumuş, sararmış; derenin suyu da azalmış. Sadece uçsuz bucaksız gökyüzündeki seyrek bulutlar, bahar dönemini birazcık hatırlatıyordu (...). Kış geçip bahar geldiğinde buralar yine çiçeklerle kaplanacak. O zaman Aygümiş kızlarla dere kenarına gelir yine. (s. 155-157)”

Hikâyede anlatılanlar, bu zaman diliminin her gününde ve her saatinde yaşanmamaktadır. Olaylar, bazen birkaç saati bazen de birkaç günü kapsamaktadır. Hikâyede söz konusu olayların yaşandığı vaka zamanı *“Bir gün Mahmut, ders bitip öğrenciler dağıldığında cüppesini giymekte olan müderrise çekinerek yaklaştı...*”, *“O, kitapları koltuğunun altına alıp döndüğünde akşam olmaya başlamış; kervansaray ehli vakit namazını kılmaya hazırlanıyordu.”*, *“Ertesi gün Mahmut, yeni kıyafetler giydi ve han sarayına doğru yol aldı.”*, *“Akşam olup hava karardığı için masalara kandil yakılıp konulmuştu.”*, *“Hava kararmaya başlayınca o ümidini kaybedip evine döndü.”*, *“Ertesi gün Mahmut anne ve babası ile birlikte kahvaltı yaptı.”*, *“Güz geldi. Ağaçların yaprakları sararıp altın rengine büründü.”*, *“O anda etrafa sisli bir karanlık çökmüştü.”*, *“Gündüz çok yorulan çobanlar, gece yarısından sonra ateşin etrafında kırkyama battaniyelere sarınıp, yatmış uyuyorlardı.”*, *“Tan vaktine yakın bütün sahra boyunca düdük sesi yükseldi.”*, *“Mahmut sabahleyin kahvaltı bile yapmadan sokağa attı kendini.”*, *“Mahmut, Karahanlılar payitahtı Balasagun’un şehir kapısından girdiğinde güneş tam tepedeydi.”* gibi ifadelerden anlaşılmaktadır.

Hikâyede geri kalan zaman dilimlerinde ise özetleme yoluyla daraltmaya gidilmektedir:

“Birkaç gün bu şekilde yolculuk yaptılar. Mahmut oldukça zayıflamış, dağ rüzgârından dolayı buğday teni kararmıştı. Balasagun’a yakınlaştıklarında o, atını kamçıladi ve kervanı tamamen geride bırakarak ilerledi. (s. 120)”

1. 5. 5. 3. Anlatma zamanı

Anlatma zamanı, yazarın hikâyenin sonunda verdiği bilgiye göre 1987 yılıdır ancak eser, 2012 yılında yayımlanmıştır.

1. 5. 6. Mekân

Hikâyede anlatılanlar, somut mekânlarda gerçekleşmektedir. Olayların bir kısmı açık mekânlarda, bir kısmı da kapalı mekânlarda cereyan etmektedir.

1. 5. 6. 1. Açık mekânlar

Hikâyedeki açık mekânlar Kaşgar, Balasagun, Mahmut’un gittiği dere kenarı, çeşme başı, kervanın yol aldığı vadi kenarı ve dağ arasındaki yol, şehrin dışında kurulan pazar, Zanaatkârlar Mahallesi ve Aygümüş’ün evinin bahçesidir.

Olaylar Kaşgar’da başlayıp Balasagun’da devam etmekte ve yine Kaşgar’daki dere kenarında bitmektedir. Bu açık mekânlarla ilgili fazla bilgi verilmemiştir. Betimlemeler ise hikâyede çok geniş yer kaplamayacak ancak mekânların okuyucunun gözünde canlanmasına yardımcı olacak biçimde yapılmıştır.

Mahmut, Kaşgar’dan Balasagun’a gittiğinde iki yerin çarşısı, Mahmut’un gözüyle karşılaştırılmış ve Balasagun çarşısı Mahmut’un gezip gördüğü kadarıyla betimlenmiştir:

“Mahmut, Karahanlılar payitahtı Balasagun’un şehir kapısından girdiğinde güneş tam tepedeydi. Şehir merkezine girip çıkan yolcular, kervanlar sokağı doldurmuştu. Rengârenk giyinen değişik sınıflara mensup kalabalık, meyve dolu sepetler yüklenmiş eşekleri itekleyen çiftçiler, başka ülkelerden gelen tacirler, sürü sürü koyun ve keçileri satmak için süren göçebeler, dervişler...

(...)

Mahmut, Balasagun çarşısını kaybolmadan hemen buldu. Çünkü çarşıya çıkan sokaklar, daima kalabalık ve hareketli olmasıyla kendini belli ediyordu. Balasagun çarşısı, Kaşgar'dan oldukça büyük idi. Ticari dükkânlar ve zanaatkâr dükkânları birbirine bitişik bir şekilde uzayıp gidiyordu. Mahmut arastaları, dükkânları gezerek seyretmekle kalmayıp insanların konuşmalarına da oldukça kulak vermişti. Balasagunlular genel olarak Türk ve biraz da Sogd dillerinde konuşuyordu. (s. 120- 122)”

Hikâyedeki olayların bir kısmı da dere kenarında yaşanmaktadır. Esrarlı yazıların kazındığı abidelerin yer aldığı dere kenarı; Mahmut'un sürekli olarak kaçtığı, düşündüğü, sorguladığı, duygularını tartarak iç muhasebe yaptığı mekândır. Bu açıdan dere kenarı, Mahmut'un iç dünyasının dışı vurulmasında sembol olan önemli bir yerdir.

Mahmut'un vezirin kızıyla evlenmeyi reddettiği gün, dere kenarına kaçarak düşüncelere dalması bu durumun bir örneğidir:

“Mahmut medreseden yavaşça uzaklaşıp şehrin dışına doğru yol aldı. Hayallere dalınca dere kenarına ne zaman geldiğini anlamadı. İlkbaharda Aygümüş'ü ilk kez burada görmüştü. O zaman sahili yemyeşil çimenler kaplamıştı. Neredeyse her gün sağanak yağmur yağıyor, dere suyu kabarak kıyılara taşıyordu.

Şimdi manzara bambaşka: Otlar kurumuş, sararmış; derenin suyu da azalmış. Sadece uçsuz bucaksız gökyüzündeki seyrek bulutlar, bahar dönemini birazcık hatırlatıyordu. Mahmut kimsenin olmadığı sahilde yürüyerek gezerken Aygümüş ile olan bütün görüşmelerini hatırladı. Bu görüşmeler hayatındaki en mesut ve unutulmaz anlar idi. (s. 154, 155)”

Mahmut, Aygümüş tarafından reddedilince yine dere kenarına gelmiş ve ana yurduyla burada içinden yaptığı konuşmayla vedalaşmıştır:

“Mahmut yerinden kalktı ve dere boyuna doğru yol aldı. Ne yazık ki sevgilisiyle ebedî hicranın başladığı gerçektir (...). Mahmut esrarlı yazılar kazınan abidenin yanına vardı. Hava kararmaya başlamıştı. Etrafta kimse yoktu. Soğuk rüzgâr onun dertlerine ortak oluyormuş gibi kederle esiyordu.

Bu derin akarsuda şırl şırl akmakta olan suya baktı Mahmut. Su şiddetle taş ve kayaları aşmış köpürdükten sonra geri çekiliyordu. ‘Acaba su da kendi yolundaki engellerle savaşmış onları yeniyor mu?’ diye düşündü. O, bakışlarını sudan çekerek havaya yöneltti. Mavi gökyüzünü dolduran kuşlar uçup gitmekte idi. Kış yakın...

Kış geçip bahar geldiğinde buralar yine çiçeklerle kaplanacak. O zaman Aygümüş kızlarla dere kenarına gelir yine. Mahmut ise gelecek baharı acaba

hangi yad ellerde karşılayacak? Ayrılık azabına dayanılır mı? ‘Elveda ey küçük kız!’ diye içinden vedalaştı Mahmut... (s. 156, 157)”

Söz konusu dere, örneklerde de görüldüğü gibi, okuyucunun muhayyilesinde rahatça belirecek biçimde tasvir edilmiştir:

“Mahmut, yolunu kısaltmak için dönüp kuytu sokaklardan birine girdi ve Suvdarvaza’dan geçip şehir merkezinin dışına çıktı. Ovada köpürerek akmakta olan dere görüldü. Sağanak yağıştan sonra derenin suyu çoğalmış hatta kıyadaki taşları tamamen sürükleyip götürmüştü. Bu derenin kenarından insan eksik olmaz; su taşıyıcılar, kadınlar, çocuklar kova ve testileri alarak suya gelirdi.

Mahmut taşlık sahile inince ayakkabısına dolan toprakları silkeleyerek çıkardı. Sonra bilmediği yazıların yazıldığı büyük anıtın yanına varıp durdu. (s. 114)”

1. 5. 6. 2. Kapalı mekânlar

Mahmut’un ailesiyle yaşadığı saray ve Mahmut’un odası, medrese binası, Yusuf Has Hacıp’in Han sarayındaki odası, Aygümüş’ün evi, Müderris Abdureşit’in evi, Mahmut’un Balasagun’da kaldığı kervansaray odası hikâyedeki kapalı mekânlardır. Olaylar, parça parça bu mekânların hepsinde yaşanmaktadır.

Hikâyede genel olarak mekânlarla ilgili az çok bilgi verilerek mekânların tasviri yapılmıştır:

“Mahmut bilerek, derslerin bittiği vakti hesaplayarak medreseye gitti. Müderris ve medrese öğrencileri medreseyi boşaltmış; sadece nöbetçi ihtiyar, uzun süpürgeyle avluyu süpürüyordu. Mahmut havuzun kenarında durdu. Kavağın yaprakları rüzgârda sık sık kopup düşüyordu. Suyun yüzü dökülen yapraklarla kaplanmıştı. Havuz boyundaki ağaçların arasında, Mahmut’un geçen baharda kendi eliyle diktiği kavak fidanı da var idi. Onun dalındaki iki üç yaprak, rüzgârda bayrak gibi sallanıyordu. (s. 154)”

Mahmut’un odası, hikâyenin konusunu oluşturan ilmi çalışmalarını yaptığı yerdir. Oda, tam da bu çalışmaları yansıtabilecek şekilde tasarlanmıştır:

“Hansokağı’nun bahçesindeki görkemli evin Çin camları takılan küçük pencerelerinden, parıl parıl ışık yayılmaya başlamıştı. Kaşgar hâkimlerinden Hüseyin Bey’in oğlu Mahmut, küçük odada okuma yapmakla meşguldü. Titreyerek yanan mum gencin esmer, uzunca yüzünü aydınlatıyordu. Köşedeki mangalda bir avuç saksavul kömürü yanıyordu. Orta sehpa bakır hokka ve

kalem kutusu... Nişte ise kalın ciltli kitaplar... Sanki bir beyoğlunun değil, herhangi bir müderrisin oğlunun odası gibi. (s. 110)”

1. 5. 7. Çatışma

Hikâyede iç çatışma yoktur. Kaşgarlı Mahmut ve babası Hüseyin Bey’in sahip olduğu dünya görüşü, huy ve mizaç farklılığına dayalı “kişilikler arası çatışma” vardır. Kaşgarlı Mahmut makam, statü, para gibi kavramlara değer vermeyen; kendini eğitime ve bilime adanmış; çalışkan, azimli, idealist birisidir. Kaşgarlı Mahmut’un babası Hüseyin Bey ise makama ve statüye, itibara önem veren bir kişidir. Oğlunun medrese işleriyle değil de saray işleriyle ilgilenmesini, istediği kişiyle evlenerek kendisine itaat etmesini istemektedir. Bu farklı bakış açısı da Mahmut ile arasında zıtlık meydana getirmektedir. Mahmut ve Hüseyin Bey’in karşı karşıya gelmesi bir sosyal çatışma örneğidir:

“–Bağdat’a gitmeniz hakkında babanız ne düşünüyor, diye sordu Abdureşit.

–Babam bu medresede bir ay daha okumama zorla izin verdiler. Eğitimime devam etmeyi düşündüğümü ona nasıl söyleyeceğimi de bilmiyorum. ‘Hayır!’ demesinden korkuyorum, dedi Mahmut üzgün bir şekilde.

–Elbette bir oğlunu gözden ırğa göndermek babanız için kolay değil. Ancak başka şehirlerde okuyup, âlim olup yine sağ salim bir şekilde memleketine dönen hemşehrilerimiz çok!

–Bu doğru. Ama babam saray hizmetinde çalışmamı istiyor. ‘Âlimlik sana uygun bir iş değil.’ diyor.

–Öyle mi? Keskin kılıç kınına sığmaz. Sizin bu iki yoldan birini seçmeniz lazım.

–Ben tercihim yaptım hocam. İlim yolu beni kendine doğru çekiyor. Bilginlerin kitapları, fikirleri aklımı meşgul ediyor.

–İlme yürekten bağlısınız, bu yoldan asla vazgeçmeyin Mahmut. Babanızın isteğine uyarak sarayda çalışmaya başlamanız, yüksek dereceli bir memur olmanız mümkün. O işte sadece babanızın oğlu olarak kalırsınız. Ama sıkıntı ve zorluklardan korkmazsanız milletimizin aziz çocuğuna dönüşürsünüz. (s. 143, 144)”

1. 6. *Mankent Efsanesi* Hikâyesinin Tahlili

1. 6. 1. Konu

Mankent Efsanesi adlı hikâyede, bir meslektaşının ricası üzerine yaz döneminde Kazakistan'ın Aksu şehrine ders vermeye giden tarih bölümü öğretim üyesinin şehri gezerken kendisine rehberlik eden Ravşan adlı öğrencisinin yaşadığı acı bir olayı paylaşması konu edilmiştir.

1. 6. 2. İzlek

İnsan başına ne gelirse gelsin yaşamaktan vazgeçmemeli ve hayattan zevk almaya çalışmalıdır.

1. 6. 3. Olay Örgüsü

Hikâyedeki ana olay, bir öğretim üyesinin tarih dersi vermek amacıyla Kazakistan'ın Aksu şehrine gitmesi ve burada Ravşan adlı Özbek öğrencisinin acı hayat hikâyesini dinlemesidir.

Ravşan, çocukluğundan beri sevdiği Zilola adlı nişanlısını bir trafik kazasında kaybetmiştir. Bu nedenle de oldukça üzgündür. Ravşan, başından geçenleri hocasına Aksu yakınlarında yer alan tarihî bir kent olan Mankent'i gezdirirken anlatmaktadır.

Hikâyede anlatılanlar, okuyucuya, üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra tarihçinin bu anıyı hatırlaması/yazması şeklinde aktarılmıştır.

Hikâyenin olay örgüsü şu şekilde seyretmektedir:

- (İçinde bulunulan zamandan geçmişe dönülüp yaşananların hatırlanmasıyla) Tarih hocasının, Aksu'ya neden ve nasıl gittiğini anlatması.
- Aksu hakkında bilgi verilmesi.
- Tarih hocasının eğitimin ilk haftasından ve gezdiği yerlerden bahsetmesi.

- Tarih hocasının eğitimin ikinci haftasında, Ravşan adlı öğrencisinin rehberliğinde Çimkent yakınlarındaki tarihî bir köy olan Mankent'i gezmeye gitmesi.
- Mankent'e doğru yaya olarak yapılan yolculuk sırasında, Ravşan'ın nişanlısı Zilola'yı bir trafik kazasında kaybettiğini anlatması.
- Mankent'in gezilmesi ve tekrar Aksu'ya dönülmesiyle hikâyenin tamamlanması.

1. 6. 4. Şahıs Kadrosu

Hikâyenin şahıs kadrosu kalabalık değildir. Hikâyede aktif olarak iki kişi yer almaktadır: Bunlardan biri hikâyenin anlatıcısı olan tarih hocası, diğeri de Ravşan adlı öğrencidir. Bu kişiler eserde tek yönlü olarak ele alınmış, söz konusu olayla ilgili durumlar dışında haklarında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

1. 6. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi)

Ravşan: Hikâyenin ana kahramanı, merkezî kişisi Ravşan'dır çünkü hikâyeye Ravşan ve onun yaşadığı acı olay üzerine kurulmuştur.

Mankentli Ravşan'ın hem karakter özellikleri hem de dış görünüş özellikleri hakkında verilen bilgiler sınırlıdır. Onun fiziksel portresi sadece “orta boylu, dalgalı saçlı ve yakışıklı” biçiminde betimlenmiştir. Ravşan genç yaşta, tam evlenmek üzereyken çocukluk aşkı olan nişanlısını trafik kazasında kaybettiğinden dolayı oldukça üzgündür. Onun bu ruh hâli hikâyenin tamamında hissedilmektedir:

“Ravşan orta boylu, saçları dalgalı, yakışıklı bir delikanlıydı. Hemen dikkati çeken yönlerinden biri onun gözlerindeki meyvus ifade idi. Bu ifade gözlerinin derinliklerinden geliyormuş gibi hissedilirdi. Bazen ders sırasında esprili sözler söylenip Ravşan da herkes gibi güldüğünde bile hüzünlü ifade, onun gözlerini terk etmezdi. Derste sorulara güzelce cevap verse de sesinde bir hüznün hatta biraz asabılık hissedilirdi. (s. 81)”

Tarih Hocası: Hikâyenin diğeri ana kahramanı ise ismi söylenmeyen tarih hocasıdır. Ders vermek üzere Kazakistan'ın Aksu şehrine gitmiş, orada öğrencisi olan Ravşan'ın başından geçenlerden etkilenerek onun anlattıklarını kâğıda dökmüştür.

Tarih hocasının fiziksel özellikleri ve kişilik özellikleri hakkında hiç bilgi verilmemiştir. Ravşan'ın hayat hikâyesini anlattırmasından onun meraklı bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir:

“Öncesinde ‘Biçare gencin yarasını deştim, sohbeti başka konuya çevirmek lazım.’ diye düşündüysem de gayriihtiyari sorduğum soruya aldığım bu cevaptan sonra Ravşan’ın aşkının geçmişini çok merak ettim. Merak etmemin sebeplerinden biri bu konu hakkında herhangi bir yazı yazmaktı. Yazarlık hastalığına müptela olan birisinin hayatındaki her olaydan kendisine esin kaynağı olacak bir malzeme çıkardığı malumdur. (s. 82)”

1. 6. 4. 2. Yardımcı kişiler

Zilola: Ravşan'ın trafik kazasında vefat eden nişanlısıdır. Zilola hikâyede hatırlanan kişi olarak yer almaktadır. Zilola'nın sadece kazadan sonraki görüntüsü hakkında bilgi verilmiştir:

“–Beni nişanlımın tabutunun başına götürdüler ve Zilola'nın yüzünü açtılar. Onun başının üst kısmı yaralanmıştı. Yüzü, genel olarak bütün her yeri, vücudunun farklı yerlerindeki derisi sıyrılmış ve birkaç dişi kırılmıştı. Bunu görünce gözümün önü karardı. Kendime geldiğimde beni avluya çıkartmış, bana su içiriyorlardı. İlk birkaç gün hiçbir şekilde uyuyamadım. (s. 85)”

1. 6. 5. Zaman

1. 6. 5. 1. Nesnel zaman

Hikâyedeki nesnel zaman belli değildir. Tarih hocası ders vermeye yaz tatilinde gittiği için anlatılanların “yaz mevsimi”nde yaşandığı anlaşılmaktadır.

1. 6. 5. 2. Vaka zamanı

Anlatılanlar yaz mevsimindeki iki haftalık süreyi kapsamaktadır. Bu iki haftalık zaman diliminde tarih hocasının yaşadıkları özetleme yoluyla daraltılmıştır:

“Kısacası hem ziyaret hem ticaret diyerek, sınırdan geçip Çimkent bölgesindeki Aksu şehrine yol aldım. Gittiğim günün ertesinde tarih fakültesinin açık öğretim öğrencilerinden Özbek grubu öğrencilerine, Orta Çağ tarihinden ders anlatmaya başladım. İlk günler dersten sonra Aksu şehrini dolaştım. Günler sıcak olduğu için şehrin yakınında akan Aksu Nehri'nde yüzmediğim bir gün olmadı. Bu nehir, beyaz renkli dağ türlerinden akıp

geldiğinden midir suyu sanki tebeşir katılmış gibi bembeyaz idi. Pazar günü sabahtan Sayram'a doğru yola çıkıp, gün boyunca ondan fazla kutsal mekânı gezip akşam yorgun argın Aksu'ya döndüm.

Eğitimin ikinci haftası başlayınca ben öğrencilere şehirde gezilecek güzel yer var mı diye sordum. Ravşan adlı bir delikanlı, Aksu yakınlarındaki tarihî köy Mankent'te tarihî ve yöresel bir müzenin olduğunu söyledi. Ravşan, Mankentli imiş. Dersten sonra müzeye birlikte gitmeye karar verdik. (s. 81)''

Ravşan'ın başından geçenler ise yaşananların hatırlanması yoluyla geriye dönülerek anlatılmıştır. Bu şekilde içinde bulunulan vaka zamanı genişletilmiştir:

''Bir dostumuzun düğünü vardı, ben onu buluşacağımız yerde bekliyordum. Bir haftadır görüşmüyorduk. Ancak o, on bir yıldır ilk kez sözleştiğimiz vakitte gelmedi. Ben çok bekledim, biraz üzülerek eve döndüm. Ertesi gün bir akranım bana bu haberi verdi. Lakin ben önce ona inanmadım. Sonra başkalarından da duydum. Arabada beş kişiymişler. Araba çok hızlı bir şekilde devrilmiş ve üç kişi ölmüş, diğerleri de ağır yaralanmış. Bu haberi güvenilir başka kişilerden de işittiğimde yüreğimden bir şeyler kopmuş gibi hissettim. Ama ben yine inanmadım. İnanamadım. Cenaze kaldırıldı ama ben kadınların arasında gözlerimle onu aradım. (s. 84)''

1. 6. 5. 3. Anlatma zamanı

Yazarın hikâyenin sonunda verdiği bilgiye göre hikâye 2006 yılında yazılmış, 2012 yılında yayımlanmıştır.

Olaylar, üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra anıların hatırlanması şeklinde, sonradan aktarma yapılarak anlatılmıştır:

''Birkaç yıl önce meslektaşım olan arkadaşlarımdan biri, Kazakistan'ın Aksu şehrindeki öğretmenlerin kendi kurumlarının açık öğretim öğrencilere yönelik olarak hazırlamış oldukları iki haftalık yaz dönemi eğitimine katılıp, onun yerine tarih dersi vermeme rica etti. (s. 80)''

1. 6. 6. Mekân

Hikâyedeki mekânlar somut mekânlardır. Anlatılanlar hep açık mekânlarda yaşanmaktadır. Hikâyede kapalı mekân bulunmamaktadır.

Hikâyedeki açık mekânlar Kazakistan'ın Aksu şehri, Aksu Nehri ve Aksu yakınlarındaki Mankent köyüdür. Hikâyede hem Aksu hem de tarihî Mankent köyü hakkında bilgi verilmiştir:

“Aksu şehri, Sayram bölgesinin merkezindedir. Eskiden ‘İsficab, Orunkent, Saryam’ gibi isimlerle anılan Sayram şehri de bu bölgede yer alır. Tarihi yanı dikkate alınarak ilçeye de onun ismi verilmiş. Gezilecek, ziyaret edilecek yerlerin çok olması sebebiyle Sayram’ın araştırılan diğer şehirlerle rekabet ettiği, bir tarihçi olarak bendeniz tarafından biliniyordu. (s. 81)”

Hikâyeye ismini veren tarihî köy Mankent, okuyucunun hayalinde kolayca canlanacak şekilde, sanatsal bir üslupla betimlenmiştir:

“O sırada biz Aksu sınırına geldik ve önümüzde Mankent köyü görüldü. Görüldü derken bütün endamıyla... Çünkü Aksu tepede, Mankent ise aşağı düzlükte yer alıyordu. Bahçeyle çevrili açık alanlar, bostanlar, altın renkli buğdaylar avuç içi gibi görünüyordu. Mankent’in dört tarafı daire şeklindeki tepeler ile örüldüğü için âdeta büyük bir tabağa usta ressam tarafından çizilmiş köy manzarası gibi bir izlenim uyandırıyor. Ben bu manzaraya birkaç dakika büyülenmiş bir şekilde bakakaldım. Püfür püfür rüzgâr esiyor; yer, sanki Ravşan’ın dertli hikâyesini bağrına bastırmak istercesine genişleyip gidiyordu. (s. 82, 82)”

1. 6. 7. Çatışma

Hikâyede çatışma unsuru bulunmamaktadır.

1. 7. Bahar Özlemi Hikâyesinin Tahlili

1. 7. 1. Konu

Bahar Özlemi'nde, ailesinin sosyal durumu nedeniyle hayatı boyunca zorluk çeken yüksek lisans öğrencisi Ethem'in tam mutlu olacağını düşündüğü anda, yine aynı konudan dolayı şikâyet edilmesi ve öğrenim gördüğü kurumdan uzaklaştırılması anlatılmaktadır.

1. 7. 2. İzlek

Hikâyedeki temel izlek, kıskançlığın insanların hayatında geri dönüşü olmayan kötü olaylara yol açabilecek bir duygu olduğudur. Azimli olmak, çaba sarf etmek, çalışkan olmak, sabretmek, iyi niyetli olmak, geleceğe dair umutlu olmak temel izleği destekleyen yardımcı düşüncelerdir.

1. 7. 3. Olay Örgüsü

Hikâyedeki ana olay, Maksim Gorkiy Edebiyat Enstitüsünde öğrenim görmekte olan Ethem adlı yüksek lisans öğrencisinin ailesinin sosyal durumundan dolayı şikâyet edilmesi üzerine enstitüden uzaklaştırılması ve hakkında soruşturma başlatılmasıdır. Ethem, hayatının her aşamasında bu problemle karşı karşıya kalmış ve "İsyancının oğlu!" diye hor görülmüştür. Tam rahat edeceğini düşündüğü zamanda aynı mesele bir engel olarak tekrar önüne çıkmış ve gencin yaşama, geleceğe dair umutlarını kırmıştır.

Hikâye, Maksim Gorkiy Edebiyat Enstitüsünün rektörü Sergey Viktoroviç ve edebiyat profesörü Andrey Nikoloyeviç arasındaki konuşmayla başlayıp Yoldaş'ın Ethem'e enstitüden atıldığına dair yalan haberi vermesiyle bitmektedir. Hikâye boyunca okuyucuya Ethem'in intihar edeceği düşündürülmüştür. Ethem'in intihar edip etmediği hikâyedeki merak unsurudur. Ancak hikâyenin sonunda okuyucunun bu merak duygusu giderilmemiş, hikâyenin sonu okuyucunun muhayyilesine bırakılmıştır.

Hikâyede olaylar, baştan sona doğru kronolojik olarak gelişmektedir. Ethem'in ailesinin sosyal durumu ise geçmişin özeti şeklinde sunulmaktadır.

Hikâyenin olay örgüsü şu şekilde seyretmektedir:

- Maksim Gorkiy Edebiyat Enstitüsünün rektörü Sergey Viktoroviç'in edebiyat profesörü Andrey Nikoloyeviç'e master öğrencisi Ethem Kadirov'un durumunu sorması ve Ethem hakkındaki suçlamadan bahsetmesi.
- Ethem'in odaya gelmesi ve söz konusu durumdan haberdar olması.
- Sergey Viktoroviç'in Ethem'e şimdilik eğitime ara verildiğini, ailesinin sosyal durumunun soruşturulacağını söylemesi.
- Ethem'in kaldığı yurda dönerek arkadaşı Yoldaş'la söz konusu durum hakkında konuşması ve arkadaşına dert yanması.
- Ethem'in yurttan ayrılarak kiraya çıkması.
- Yoldaş'ın Ethem'le ilgili düşüncelerinin aktarılması.
- Ethem'in soruşturma sürecinde neler yaptığının, neler düşündüğünün, neler hissettiğinin anlatılması.
- Ethem'in sürekli olarak gittiği kütüphaneden çıkıp Moskova sokaklarında yürüdüğü bir akşam vaktinde onun geçmişinin, çocukluğunun anlatılması.
- Ethem'in aynı akşam, sahilde, bir vatandaşın intihar ettiğini öğrenmesi ve kendisinin de intiharı düşünmeye başlaması.
- Tam eve yaklaştığı sırada iyi bir haber alırım umuduyla hemşehrisi ve arkadaşı olan Yoldaş'ın yanına gitmesi.
- Yoldaş'tan olumsuz cevap alması.
- Rektörün Yoldaş'ı yanına çağırması ve bir yanlış anlaşılma olduğunu söyleyerek Ethem'le ilgili güzel haberi vermesi.

- Yoldaş'ın söz konusu haberi arkadaşına iletmek için gönülsüz ve üzgün bir şekilde telefon kulübesine gitmesi.
- Yoldaş'ın telefonda Ethem'e gerçekleri değil de kendisini ele geçiren kıskançlık duygusunun etkisiyle enstitüden atıldığına dair yalan haberi söylemesi.
- Yalan haberden sonra Ethem'in sesinin kesilmesi ve Yoldaş'ın panik hâlinde Ethem'e ulaşmaya çalışmasıyla hikâyenin bitmesi.

1. 7. 4. Şahıs Kadrosu

Bahar Özlemi hikâyesinin ana kahramanı, merkezî kişisi Ethem Kadirov'dur. Hikâye, Ethem'in hayatı üzerine kurulmuştur. Yoldaş, hikâyede etkili olan ikinci kişidir. Sergey Viktoroviç ve Andrey Nikoloyeviç ise hikâyenin kurgusunu tamamlayan yardımcı kişilerdir.

1. 7. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi)

Ethem Kadirov: Hikâyenin ana kahramanı Ethem Kadirov'dur. Hikâye, Ethem ve Ethem'in hayatı üzerine kurgulanmıştır. Fiziksel portresi hakkında bilgi verilmeyen Ethem, yüksek lisans için Özbekistan'dan Moskova'ya gelmiş bir gençtir. Babası isyancı olarak görülmüş ve bulunduğu çevre tarafından dışlanmıştır. Ethem de hayatı boyunca bu problemle karşı karşıya gelerek sıkıntı yaşamıştır:

“Ethem yalvararak:

–Ne yapayım Yoldaş? Akıl ver, ne yapayım? Bütün hayatım boyunca bu şey, beni ağır bir dağ gibi ezip geçmekte. Ne zaman bir form dolduracak olsam ‘Sosyal durumunuz?’ şeklindeki sorulardan yüreğim sıkışıyor. Evet, anne ve babam bir ömür kendi emekleriyle yaşadılar. Herhangi birinin emeğinden faydalanmadılar, hiç kimsenin hakkını yemediler, dedi.

–Lakin baban isyan etmiş.

– Evet ama sonra kolhoza girip bütün katarı çapa koşturmuş. Hem o zamanlarda, kolektifleştirme siyasetiyle, başka kütüklara yol açılacağını herkes biliyordu. (s. 67, 68)”

Ethem, karşılaştığı zorluklara rağmen mücadele etmeyi bırakmayan, azimli bir gençtir:

“Çocukluğu sürekli çalışma, yoksullukla geçmiş; üniversite ve yüksek lisansa kendi gayretleriyle yerleşmiş; şimdi de tam eli ekmek tutacakken ‘zenginin oğlu’ diye burnundan getirselers de o, herhangi bir şikâyetle bulunamazdı. Bunun gibi aşığılanmalarla ilk kez karşılaşmıyordu.

Altıncı sınıfta puanları yüksek olduğu için onu Taşkent’e geziye göndererek ödüllendirmek istemişlerdi. Ne kadar heyecanlandığı, anne ve babasının öğle yemeği için verdiği harçlıkları Taşkent’e gittiğinde kitap almak için biriktirdiği hâlâ aklından çıkmaz. Ancak ilçe maarif müdürlüğündeki uyanık memurlar ‘Babası zenginmiş.’ diyerek ödülünü iptal etmişlerdi. Daminov adlı coğrafya öğretmenininin kaygıyla ‘Sonuçta babası kolhoz çalışanı.’ diyerek onu korumaya çalıştığını ancak kimsenin onun sözüne kulak asmadığını hâlâ unutamıyordu. Ancak ne zaman bu olayı hatırlasa hocası Daminov’un söylediği ‘Sistem ne kadar acımasız olursa olsun insanlardaki insanlığı tamamen yok edemez.’ sözleri karanlığı parçalayan bir ışık gibi parlardı. Bu inanç ona teselli olurdu. (s. 70)”

Ethem, akademik anlamda kendisini geliştirmiş, bilgili ve başarılı bir yüksek lisans öğrencisidir. Onun başarısı, rektörle olan konuşma esnasında edebiyat hocası tarafından dile getirilmiştir:

“– Andrey Nikoloyeviç, sınıfınızdaki master öğrencisi Ethem Kadirov’un öğrenimi nasıl, diye sordu kasıtlı rektör.

– Karamagiz’den gelen Özbek gencini mi söylüyorsunuz Sergey Viktoroviç? Öğrenimi iyi. Fakat maddi açıdan muzdarip gibi görünüyor. Geçenlerde Ortak Yazarlar Kuruluşunda millî edebiyatla ilgili bir toplantıya iştirak ettiğimde, Özbek edebiyatıyla ilgili olarak başvurabileceğimiz biri lazım, denildi. Ben de Kadirov’u tavsiye ettim. Rus ve onlarla akraba halkların edebiyatını iyi biliyor. O, hem eğitiminin hem de herhangi bir işin üstesinden gelebilecek çalışkan bir genç. Hem kendisine maddi açıdan da destek olur (...). Açıkçası ben bu gence çok acıyordum. Sözüme inanın Sergey Viktoroviç. Edebiyatı onun kadar iyi bilen bir öğrenci, bizim edebiyat enstitümüzde bile çok yok. Bu şikâyet mektubunda yazılanlar bir iftira! Beyin oğlu Moskova’nın ayazında ince paltoyla dolaşır mı (...)? Yazık olacak çocuğa, ümit vadeden öğrencilerimden. En önemlisi de eserlerden kelimesi kelimesine yaptığı tercümelerini okuduğumda sanatsal bir yeteneğinin olduğunu daha iyi anladım. (s. 65, 66)”

Ethem, küçüklüğünden beri okumayı ve öğrenmeyi seven, araştırmacı bir insandır. Sadece derslerinde değil, günlük hayatında da çalışkan olan, ailesine her anlamda yardımcı olmaya çalışan birisidir:

“Ethem’in rengi iyice beyazladı. Birden söyleyecek söz bulamadı, bir zaman sessiz kaldı. Sonra kendini kontrol altına alarak kati bir sesle:

– Ben çiftçi bir ailede, sıradan emekçi bir ailede, doğdum. Çocukluğum ve gençliğim de okuldan sonra tarlada çalışmakla geçti.

Onun sesinde ve bakışlarında ‘Bu gerçek, inanın.’ diyen öyle bir yalvarma vardı ki rektör gözünü kaçırarak kararını söyledi. (s. 66)”

Ethem; araştıran, eğitim gördüğü konularda kafa yoran ve var olan durumları sorgulayan bir gençtir:

“Ethem, kiradaki evine sadece uyumak için giderdi. Çalışmalarından muaf tutulduğu için gün boyu kütüphaneye ev arasında mekik dokuyordu. Gizli kaynaklardan Çolpan koleksiyonlarını alıp okuyor, ateşli ve dertli satırlar bir iki okumada aklına kazınıyordu. Böylece onları kopyalamaya da hacet kalmıyordu. Bu yayınlar herkese verilmiyor, sadece Gorki Edebiyat Enstitüsünün master öğrencileri gibi üst kurumlarda öğrenim görenlere izin veriliyordu. Master öğrencilerinin bu yayınları, bilimsel danışmanlarının önerileriyle kendi bilimsel çalışmaları için okudukları herkes tarafından biliniyordu.

Bir zamanlar o, Kadiri’nin romanlarını gizlice okumuştı. Sayfalara kaç kez gözyaşları döküldü. Şimdi Çolpan şiirleri onu mest ediyordu. Şairin coşkun dizeleri, hayalinde sürekli tekrar ediyordu:

*Cilve denizini gördüm, ne nazlı dalgası vardır!
Helak olduğumu bilmeden kulacı büyük attım!*

Garip! Bu yazarları sistem, neden kabul etmiyor? Onların eserlerini beğeniyorum demek, o da mı bu kuruma göre bir suç unsuru? Özgün edebî eserlere hangi ölçütlere göre değer biçmek lazım? Şûra edebiyatı, en doğru edebiyat olarak kabul edilmiş diye gerçekler hakkında sadece yazmak değil hatta bunlarla ilgili konuşmak da bu kadar suç olmamalı! (s. 69, 70)”

1. 7. 4. 2. Tipler

Yoldaş: Ethem’in oda arkadaşı aynı zamanda da hemşehrisidir. Yoldaş, hikâyede arkadaşını çekemeyen kıskanç arkadaş tipini temsil etmektedir. Yoldaş, sevdiği kız Senebar’ın Ethem’le birlikte olmasını kabul edememekte ve Ethem’i kıskanmaktadır. Yoldaş’ın bu düşünceleri Ethem yanından ayrıldıktan sonra iç sesinin dışa verilmesi şeklinde okuyucuya aktarılmıştır:

“*Ethem hakkında gizlice şikâyetle bulunup onun işsiz kalmasına mı sebep oldum acaba?*” Vicdanı sızlayan Yoldaş, türlü düşüncelerle kendini rahatlatmaya çalıştı: *Ben fakir bir rencperin oğluyum. Babam isyancılara karşı yapılan savaşta yer aldı. Şûra rejiminin zaferinden dolayı ben, sıradan bir rencperin oğlu olarak Moskova’da edebiyat okumaktayım. Ama Ethem... Onun babası bir isyancı. Manevi olarak böyle bir kurumda öğrenim görmeye hakkı var mı? Evet, o, akıllı ve yetenekli. Madem mert biriyse sosyal durumunu neden gizledi? Daha Moskova’ya yeni gelmesine rağmen Senabar’la tanıştı. Ben bir yıldır onun gönlünü kazanacağım diye mahvoldum. Kaç kere sinemaya davet ettiysem ‘Dersim var.’ diyerek bahane buldu. Geldiğinde de yalnız değil, kız arkadaşıyla birlikte geldi. Ethem’le ise yalnız kendisi gitmişti. Hayır, ben ağzındaki yemeği kaptıranlardan değilim. (s. 69)”*

Yoldaş, kendi çıkarı ve mutluluğu için arkadaşına acımadan kötülük yapabilen olumsuz kişidir. O, art niyetinin nelere yol açabileceğini hiç düşünmemektedir. Yoldaş’ın rektörün Ethem’in durumunda bir yanlış anlaşılma olduğunu, eğitimine devam edebileceğini söylediğinde sergilemiş olduğu davranış biçimi, içindeki kötülüğü açıkça göstermektedir:

“*Yoldaş; sokağa çıkıp, telefon kulübesine giderek isteksiz bir şekilde rakamları tuşladı. Beklemediği ve sevinmediği haberi Ethem’e söylemesi gerekiyordu. Tamam, sözü uzatmadan ‘Tebrik ederim, enstitüye gel.’ diyecekti. Diğer taraftan Ethem’in bitkin sesi işitildi. Yoldaş, onun yüreği avuçlarında, kulağı telefonda beklediğini biliyordu. Bu haberi işitince ne yapar acaba? ‘Gel dostum, bu güzel haberi herhangi bir kafede kutlayalım, der miydi?’ ya da beni o anda unutup, kanat çırparak Senabar’ın yanına mı uçardı?*”

Birdenbire Yoldaş’ın bedeninde kötü bir dev ortaya çıktı. Onun iradesine boyun eğen Yoldaş, konuşmaya hazırlandığı sözlerin tam tersini söyledi:

–*Şimdi üzülme Ethem. Taşkent’ten çok olumsuz bir cevap gelmiş. Rektör’ün dediğine göre şimdi sen öğrencilikten tamamen çıkarılacakmışsın. (s. 73)”*

Sergey Viktoroviç: Maksim Gorkiy Edebiyat Enstitüsünün rektörüdür. Mantığıyla hareket eden, duygularını işine karıştırmayan, görevini yerine getiren yönetici tipini temsil etmektedir. Hikâyede Ethem hakkında kendisine bir şikâyet mektubu yazılmıştır. Sergey Viktoroviç ise görevinin gereği olarak söz konusu durumun araştırılmasını istemiştir:

“–*Eh, Andrey Nikolayeviç, siz bir de hoca olarak değil, bir idareci gözüyle bakıp düşünün! Edebî menfaatleri değil bilakis siyasi düzenin menfaatlerini korumalıyım. Ben kulunuz bu şekilde davranmaya mecburum. Evet, yetenekli öğrencilere şefkat gösteren bir hoca olarak sizi anlıyorum. Lakin çok üzülmeyin. Belki yalan olduğuna dair bir cevap gelir. Her durumda bu yapılması gereken bir çözüm. Katlanmış mektubun nasıl kati bir şekilde*

yazıldığını gördünüz. Önemsiz diyerek bir kenara bıraksak mektup sahibi, ilgili makamlara yazmaktan da geri kalmaz. Daha fazla sorunla uğraşırız o zaman. Rüzgâr olmasa ağacın dalı sallanmaz, derler. Bilirsiniz bu şark atasözünü. Dikkat ettiyseniz eğer Kadıroviç'in rengi attı hemen. Demek ki onun geçmişinde bir şeyler var. (s. 67)''

Andrey Nikoloyeviç: Maksim Gorki Edebiyat Enstitüsünün alanında tanınmış edebiyat profesörüdür. Ak saçlı, altın çerçeveli yuvarlak gözlük takmış profesör; öğrencilerine inanan, onlara yardımcı olmaya çalışan, onları destekleyen, vicdan sahibi hoca tipini temsil etmektedir. Hikâyede hakkında suçlama bulunan Ethem'e güvenmekte ve onun sorun yaşamasını istememektedir. Ancak bu konuda elinden bir şey gelmemektedir:

''O, yardım istercesine profesöre baktı. Profesör, ses çıkarmadan zorla, yağmakta olan karı seyrederek oturuyordu. O, tıpkı karda açan güneşin acizliği gibi Ethem'e herhangi bir yardımdan acizdi. (s. 66)''

1. 7. 4. 3. Yardımcı kişiler

Ethem'in âşık olduğu Senebar, rektörün sekreteri, Ethem'in anne ve babası, Ethem'in coğrafya öğretmeni Daminov hikâyedeki yardımcı kişilerdir. Bu kişiler, hikâyede aktif olarak ya hiç rol almaz ya da çok küçük eylemleri yerine getirir. Senebar ve sekreter güncel zamanda yer alır. Diğer yardımcı kişiler ise sadece isim olarak geçen, hatırlanmış kişilerdir.

1. 7. 5. Zaman

1. 7. 5. 1. Nesnel zaman

Hikâyenin nesnel zamanı 1951 yılının kış mevsimidir.

1. 7. 5. 2. Vaka zamanı

Hikâyede vaka zamanının ne kadar sürdüğü tam olarak belli değildir. Hikâye kış mevsiminde başlayıp bahar mevsiminde devam etmektedir. Bu mevsim geçişi *''Özbekistan'da daha önceden başlayan bahar havası, Moskova'da da hissedilmeye başlamıştı. Ne yazık ki Ethem'in ruh hâli baharlık değildi! (s. 70)''* şeklinde özet olarak sunulmuştur. Hikâyede anlatılanlar bu sürecin içindeki birkaç günü, birkaç saati

kapsamaktadır. Olaylar gündüz vaktinde enstitü rektörü ve edebiyat profesörünün yaptığı konuşmayla başlayıp aynı günün akşamında da devam etmektedir. Yaşatılan bu bir günlük zamandan sonra gelişen olaylar özetleme yoluyla aktarılmış, ne kadar zaman geçtiğiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu zaman dilimi içinde, hatırlatılan zaman da yer almaktadır. Ethem'in geçmişine ve çocukluğuna ait bazı kesitler, geriye dönüş yapılarak genişletilen zaman dilimi içinde sunulmuştur:

“Altıncı sınıfta puanları yüksek olduğu için onu Taşkent’e geziye göndererek ödüllendirmek istemişlerdi. Ne kadar heyecanlandığı, anne ve babasının öğle yemeği için verdiği harçlıkları Taşkent’e gittiğinde kitap almak için biriktirdiği hâlâ aklından çıkmaz. Ancak ilçe maarif müdürlüğündeki uyanık memurlar ‘Babası zenginmiş.’ diyerek ödülünü iptal etmişlerdi. Daminov adlı coğrafya öğretmenininki kaygıyla ‘Sonuçta babası kolhoz çalışanı.’ diyerek onu korumaya çalıştığını ancak kimsenin onun sözüne kulak asmadığını hâlâ unutamıyordu. Ancak ne zaman bu olayı hatırlasa hocası Daminov’un söylediği ‘Sistem ne kadar acımasız olursa olsun insanlardaki insanlığı tamamen yok edemez.’ sözleri karanlığı parçalayan bir ışık gibi parlardı. Bu inanç ona teselli olurdu. (s. 70)”

1. 7. 5. 3. Anlatma zamanı

Anlatma zamanı yazarın eserin sonunda verdiği bilgiye göre 2009 yılıdır ancak hikâye 2012 yılında yayımlanmıştır.

Bahar Özlemi'nde zamanın simgesel değeri de söz konusudur. Ethem'in içinde bulunduğu karamsar ve üzgün ruh hâli kış mevsimiyle ifade edilmiştir. Bahar mevsimi, gelecek güzel günleri temsil etmektedir ancak henüz gelmemiştir. Bahar, Ethem için bir özlemdir.

1. 7. 6. Mekân

Hikâyede anlatılan olaylar, somut mekânlarda yaşanmaktadır. Olaylar hem açık hem de kapalı mekânlarda cereyan etmektedir.

1. 7. 6. 1. Açık mekânlar

Hikâyedeki açık mekânlar Moskova, Moskova sokakları, Moskova'daki bir park ve Moskova Nehri'dir. Hikâyede söz konusu mekânların tasviri yok denilecek kadar azdır:

“Köprüden geçerken Moskova Nehri’ne dikkatlice baktı. Nehrin buzları sert sert göçmüş, bulanık su köpürerek akmaktaydı. Bunu izlerken çocukluk zamanının ıstırapla yoğurulan ilk hatıraları gözünde canlandı. (s. 71)”

1. 7. 6. 2. Kapalı mekânlar

Hikâyedeki kapalı mekânlar Maksim Gorkiy Edebiyat Enstitüsündeki rektörün odası, yüksek lisans öğrencilerinin kaldığı yurt odası, Ethem’in kiraya çıktığı daire ve Ethem’in sürekli olarak gittiği kütüphanedir. Açık mekânlarda olduğu gibi kapalı mekânlarda da tasvir yapılmamıştır. Bu mekânlardan kütüphane, Ethem’in içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kaçtığı bir sığınak gibidir:

“Ethem, kiradaki evine sadece uyumak için giderdi. Çalışmalarından muaf tutulduğu için gün boyu kütüphaneyle ev arasında mekik dokuyordu. (s. 69)”

1. 7. 7. Çatışma

1. 7. 7. 1. Sosyal çatışma

Hikâyedeki sosyal çatışma, kişilikler arasındaki farklılığa dayanan çıkar çatışmasıdır. Aslında bu çatışma tek taraflı olarak oluşturulmaktadır. Yoldaş, arkadaşı Ethem’i kıskanarak onun karşısında yer alan olumsuz/kötü kişi olmaktadır. Ethem ise Yoldaş’ın bu kötü yanından habersizdir.

1. 7. 7. 2. İç çatışma

Yoldaş, arkadaşı Ethem’le ilgili düşünce ve eylemlerinden dolayı iç çatışma yaşamaktadır. Yoldaş bir yandan kendi çıkarını düşünerek arkadaşına kötülük yapmakta, bir yandan da bunun vicdan azabını çekerek kendi kendine mantığa bürünmektedir. Yoldaş’ın bu ikilemi, okuyucuya, iç monolog yöntemiyle aktarılmıştır:

“Odada yalnız kalan Yoldaş’ın bedeni uyuştı. Ethem gidince bu kadar yalnız kalacağını düşünememişti. Oda âdeta bomboş kalmıştı. Evet, Taşkent’te araları yakın değildi. Fakat gurbetteki hayat, Özbekistan’la ilgili genel hatırları onları bir nebze yakınlaştırmıştı.

‘Ethem hakkında gizlice şikâyetle bulunup onun işsiz kalmasına mı sebep oldum acaba?’ Vicdanı sızlayan Yoldaş, türlü düşüncelerle kendini rahatlatmaya çalıştı: Ben fakir bir rençperin oğluyum. Babam isyancılara

karşı yapılan savaşta yer aldı. Şûra rejiminin zaferinden dolayı ben, sıradan bir rençperin oğlu olarak Moskova'da edebiyat okumaktayım. Ama Ethem... Onun babası bir isyancı. Manevi olarak böyle bir kurumda öğrenim görmeye hakkı var mı? Evet, o, akıllı ve yetenekli. Madem mert biriyse sosyal durumunu neden gizledi? Daha Moskova'ya yeni gelmesine rağmen Senabar'la tanıştı. Ben bir yıldır onun gönlünü kazanacağım diye mahvoldum. Kaç kere sinemaya davet ettiysem 'Dersim var.' diyerek bahane buldu. Geldiğinde de yalnız değil, kız arkadaşıyla birlikte geldi. Ethem'le ise yalnız kendisi gitmişti. Hayır, ben ağzındaki yemeği kaptıranlardan değilim. (s. 69)''

1. 8. *Delikanlı Sözü* Hikâyesinin Tahlili

1. 8. 1. Konu

Delikanlı Sözü'nde Dursunbay Adaşboyev adlı yazar ve üniversite hocasının kendisini ziyarete gelen öğrencilerine hayatından belli kesitleri anlatması konu edilmiştir.

1. 8. 2. İzlek

Hikâyedeki temel izlek, hayatın sevdiklerimizle birlikte güzel olduğudur.

1. 8. 3. Olay Örgüsü

Hikâyedeki ana olay, Dursunbay Adaşboyev'in kendi hayatına dair anlattığı bazı kesitler üzerine kurulmuştur. Hikâyede Dursunbay Adaşboyev, öğrencilerinin sorduğu sorular üzerine eşi Selamethan ile nasıl tanışıp evlendiğini anlatmaktadır.

Hikâye, baştan sona doğru kronolojik olarak gelişmektedir ancak Dursunbay Adaşboyev'in evliliği, okuyucuya, geçmişin hatırlanması şeklinde sunulmaktadır.

Hikâyenin olay örgüsü şu şekilde seyretmektedir:

- Öğrencilerin Dursunbay Adaşboyev'in kaldığı apartmana gelmesi ve burada Ravşan Bey ile Abdusattar hakkında bilgi verilmesi.
- Dursunbay Adaşboyev'in oturduğu dokuzuncu kata çıkarken hocanın hayatı hakkında bilgi verilmesi.
- Öğrencilerin açık olan kapıdan apartman dairesine girmeleri.
- Öğrencilerin Selamathan'ın salona asılmış olan portresi hakkında konuşurken mutfakta pilav pişirmekte olan Dursunbay Adaşboyev'in salona gelmesi.
- Dursunbay Adaşboyev'in dua etmesinden sonra seyahatten dönerken yanında getirdiği Özbek ve Kırgız kitapları hakkında konuşulması.

- Sadoiy mahlaslı bir şair hakkında konuşulması.
- Dursunbay Adaşboyev'in tekrar mutfağa gitmesi ve onun yayınları hakkında bilgi verilmesi.
- Dursunbay Hoca'nın pişirdiği pilavı yemek üzere öğrencilerin sofraya oturması.
- Yemek esnasında Abdusattar'ın çizmiş olduğu Selamethan Hanım'ın portresi hakkında konuşulması.
- Öğrencilerin sorusu üzerine (geçmişin hatırlanması şeklinde) Dursunbay Adaşboyev'in Selamethan Hanım'la nasıl evlendiklerini anlatması.
- Dursunbay Hoca'nın Selamethan Hanım'ın mahallesindeki gençlere verdiği "Delikanlı Sözü"nü anlatması.
- Öğrencilerin vedalaşarak misafir oldukları evden ayrılması ile hikâyenin tamamlanması.

1. 8. 4. Şahıs Kadrosu

Hikâyenin şahıs kadrosu birkaç kişiden oluşmaktadır. Ana kahraman Dursunbay Adaşboyev'dir. Ravşan Bey, Abdusattar, ismi verilmeyen hikâye anlatıcısı ve Selamethan Hanım ise hikâyedeki yardımcı kişilerdir.

1. 8. 4. 1. Ana kahraman (merkezî kişi)

Dursunbay Adaşboyev: Hikâyenin ana kahramanı, merkezî kişisi Dursunbay Adaşboyev'dir. Hikâye onun yaşamı üzerine kurulmuştur. Dursunbay Adaşboyev, eğitimci bir yazardır. Eşinin vefatı üzerine son birkaç yıldır yalnız yaşamaktadır ancak hem çocukları hem de sevdikleri ve öğrencileri Dursunbay Hoca'yı yalnız bırakmamakta, onu sürekli olarak ziyaret etmektedir.

Hikâyede Dursunbay Adaşboyev'in fiziki ve ruhi portresi hakkında bilgi verilmemiştir ancak onun eşine olan hislerinden ve özleminden duygusal biri olduğu söylenebilir:

“Dursunbay Hoca, pilavı pişirip gelince sofranın etrafına oturup, yengenin resmini çizen Abdusattar'un şahsına yönelik samimi konuşmalar yaptık.

–Siz portreyi getirip verdiğinizde epey ağladım. Siyah beyaz fotoğraftan öyle şaşırtıcı bir resim yapmışsınız ki! Eliniz hiçbir zaman dert görmesin, dedi Dursunbay Hoca Abdusattar'a. (s. 76)”

Dursunbay Adaşboyev ailesi ve öğrencileri, kısacası çevresi, tarafından sevilen birisidir. Tek başına yaşadığı evde uzun süre yalnız kalmaması, sürekli olarak onu ziyarete gelenlerin olması Dursunbay Hoca'nın sevilen birisi olduğunu göstermektedir:

“Birkaç yıldır üstat şair, yukarı kattaki iki odalı evde yalnız başına yaşıyor. Hayat arkadaşı vefat etmiş, çoluk çocukları da evlenip memleketleri Oş vilayetine gitmişlerdi. Ama ‘yalnız’ sözü Dursunbay Hoca'ya o kadar uymuyordu. Çocukları, yakınları, öğrencileri onu sürekli yoklar; bir süre gelmediklerinde üstat onları özleyip kendisi çağırırdı. (s. 74)”

Dursunbay Adaşboyev öğrenmeyi seven, akademik çalışmalar yapan bir araştırmacıdır:

“Üstat tekrar mutfağa gittiğinde Kırgızistan'dan gelen Özbek çocuk edebiyatı antolojisinde yer alan kitapları gözden geçirdik. Dursunbay Hoca, Latin alfabesiyle yayımlanan ‘Hayallerim-Kanatlarım’ kitabından her birimize hediye etmişti. Onları çocuklarımız ve çocuklarımızın sınıf arkadaşları onlardan alarak okuyorlardı. Biz de kendi çocukluğumuzda başka çocuk şairlerinin arasından Dursunbay Hoca'nın kitaplarını okurduk. Özellikle ‘Arslanbob Şelalesi/Serisi’ okuma yazmayı öğrendikten sonra okuduğum ilk kitaplardan biri olarak samimi izlenimleriyle hafızama mühürlenip kaldı. Sayfaları renkli ve resimli şairane bir kitaptır. O zamanlar köy çocukları için böyle kitaplar nadir bulunan bir şeydi. Öğretmen olan anne ve babamın ‘Elifbe’ ve ‘Okuma Kitapları’ni bitirdikten sonra bana alıp verdikleri ilk kitaplardan biri bu idi. Şimdi ise bu kitabın müellifi ailemizden biri oldu. (s. 75, 76)”

Dursunbay Adaşboyev, sahip olduğu şeyleri insanlara hediye etmeyi seven, paylaşımcı bir kişidir. Onun kütüphanesinde olan kitaplardan bazılarını öğrencilerine hediye etmesi bu özelliğini ön plana çıkaran bir örnektir:

"O anda Dursunbay Bey, mutfaktan geldi. Hoca dua ettikten sonra oturup, hocanın seyahatten dönerken yanında getirdiği Kırgızistan'daki medeni hayatla ilgili eserler ve oralardaki Kırgız, Özbek yazarların yeni eserleri hakkında konuştuk. Konuşma sırasında hoca, alıp getirdiği kitaplardan bazılarını 'Sizler de okuyup öğrenin.' diyerek bizlere verdi. (s. 75)"

Dursunbay Adaşboyev kendisini kimseden üstün görmeyen, alçak gönüllü bir insandır. Dursunbay Hoca'nın öğrencilerine davranış biçimi, bunu açıkça göstermektedir:

"Onunla ay geçmeden, bir araya gelip görüşürüz. 'Üstat' diyerek gösterdiğimiz saygıya o da alçakgönüllülüğe 'Sizler de benim üstatlarımsınız.' diyerek lütfederdi. (s. 76)"

1. 8. 4. 2. Yardımcı kişiler

Ravşan Bey, ressam Abdusattar ve ismi verilmeyen hikâye anlatıcısı hikâyenin kurgusunu tamamlayan yardımcı kişilerdir. Bu kişilerden Ravşan Bey'in Dursunbay gibi yazar olduğu, Abdusattar'ın da resmi ve edebiyatı seven bir kişi olduğu hakkında bilgi verilmiştir. İsmi verilmeyen hikâye anlatıcısının ise Dursunbay Adaşboyev'e sorduğu sorulardan meraklı biri olduğu söylenebilir. Söz konusu kişiler hakkındaki bilgiler, bunlarla sınırlıdır.

Selamethan ve Selamethan'ın mahallesindeki Uygur gençleri ise hikâyenin hatırlanmış kişileridir.

Selamethan Hanım: Dursunbay Hoca'nın eşi Selamethan Hanım, hikâyenin hatırlanmış kişisidir. Selamethan Hanım; piyano çalmaya meraklı, öğrenmeyi seven, bilgili, çalışkan birisidir. Onunla ilgili bilgiler, okuyucuya, Dursunbay Hoca tarafından verilmektedir:

"Selamethan, yayınevini matbaasında linotipte harf düzenleyicisi olarak çalışıyordu. Bu işe nasıl merak saldiğını bana kendisi anlatmıştı. Onlar sekizinci sınıftayken yayınevine geziye gelerek buradaki çalışma şeklini izlemişler. Genç kıza linotipte harf düzenlemek, piyano çalmayı anımsatarak onu bu konuda heveslendirmiş. Bir akrabalarının evinde piyano varmış. Onlara her gittiğimde Selamethan piyanonun çalınışını zevkle dinler, bazen kendisi de hevesle tuşlara basarmış. O, kendi piyanosu olmasını, onu çalmayı öğrenmeyi çok istermiş ama çok çocuklu bir ailede bunu alacak para var mı dersiniz? Matbaadaki harf düzenleme makinesinin piyanonun klavyesine benzediğini görünce bu işi sevip, sekizinci sınıfı bitirdikten sonra akşamları değerlendirerek, harf düzenleyicisi olan Roza adlı Rus bir kadının öğrencisi

olmuş. Piyano çalma arzusundan doğan sevgisini, var gücüyle bu işe verip, kısa zamanda iyi bir harf düzenleyicisine dönüşerek, mesleğine sadakatle bağlanmış. Bazen metinlerdeki hataları gördüğünde o, eserlerin müelliflerini acımasızca eleştirmiş. (s. 76, 77)”

Selamethan Hanım’ın dile getirilen özelliklerinden biri de edebiyatı, özellikle de şiiri seviyor olmasıdır:

“Selamethan, edebiyatı özellikle de şiir sanatını severdi. Gazetenin basılacağı son aşamada azıcık boş yer kalsa başyazar, bana bakıp ‘Haydi şair, hünerinizi gösterin. Falanca konuda bir şiir söyleyin. Selamethan olduğu gibi yayımlasın. Vakit dar.’ derdi. Ben ise doğaçlama şiir okurdum. Yani şiir kâğıda yazılmadan gazete sayfasına basılırdı. Makalelere şairane manşetler lazım olduğunda bunu da bana buyururdu. (s. 77)”

1. 8. 5. Zaman

1. 8. 5. 1. Nesnel zaman

Hikâyenin nesnel zamanı belli değildir. Bununla ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

1. 8. 5. 2. Vaka zamanı

Hikâyede yaşatılan güncel zaman, bir günün birkaç saatini kapsamaktadır. Ancak günün hangi saatleri olduğuyla ilgili bilgi verilmemektedir.

Hikâyenin vaka zamanı, geçmişe dönülerek genişletilmiştir. Dursunbay Adaoşboyev’in ve Selamethan Hanım’ın hayatı, içinde bulunulan zamandan yıllar öncesine gidilerek anlatılmıştır:

“Selamet Hanım’ı mahalleye her bırakıştımda gönlüm hoş olur, yolun çabucak bitmesine biraz üzülürdüm. Bir gün böyle hoşnut bir hâlde Selamethan’ı eve bırakıp döndüğümde üç tane Uygur genci yolumu kesti. Onlar cüsse olarak iriydiler ve onların hâlleri hiç iyi görünmüyordu. Ben gayriihtiyari durdum. Ama nasıl korkmadığıma hâlâ şaşıyorum. Gönlüm Selamethan’la ilgili düşüncelerle dolu olduğu için muhtemelen başka duygulara yer kalmadığından böyle olmuştu. Gençlerden iri yarı olanı karşıma geçip durdu ve lakayt bir şekilde ‘Evet, şair, bizim mahallemizin kızıyla neden görüşüyorsun? Maksudın ne?’ diye sordu. Şair demesinden anladım ki ben tanımasam da onlar benimle ilgili gerekli bilgileri toplamışlar. Ama onlar kim? İçlerinden birinin

Selamethan'a gönül vermiş olması fikrinin aklıma gelmesiyle gözümün önü bir anda karardı. Acaba onunla sözlendi mi?

–Biz birlikte çalışıyoruz. Genç kız olduğu için bazen işten geç çıktığımızda onu evine kadar bırakıyorum.

–Kandırma bizi, tabi canından olmak istemiyorsan. Eşlik ediyorum diyorsun da Selamethan, iş yerindeki tek kız değil ki! Sen bize gerçek maksadını söyle.

Ben sanki bu soruyu bekliyormuşum gibi dertlerimi dinleyecek biri bulduğum için memnuniyetle cevap verdim:

–Ben bu kıızı çok beğeniyorum. Onunla evlenip ona eş olmak istiyorum. Ama şimdilik onun gönlündekileri bilmiyorum. Çünkü kendisine bu konuda hiçbir şey demedim. (s. 78)”

1. 8. 5. 3. Anlatma zamanı

Yazarın metnin sonunda verdiği bilgiye göre hikâye, 2009 yılında yazılmış; 2012 yılında da yayımlanmıştır.

1. 8. 6. Mekân

Hikâyedeki mekânlar, somut mekânlardır. Söz konusu mekânlar, sadece isim olarak geçmektedir. Mekânlarla ilgili betimleme yapılmamıştır.

1. 8. 6. 1. Açık mekânlar

Hikâyedeki açık mekân Sebzor'dur.

1. 8. 6. 2. Kapalı mekânlar

Hikâyedeki kapalı mekân, Dursunbay Hoca'nın apartman dairesidir. İki odalı daire sade eşyalarla dizayn edilmiş, düzenli bir evdir. Evle ilgili başka bilgi verilmemiştir.

1. 8. 7. Çatışma

Hikâyede çatışma unsuru bulunmamaktadır.

2. BÖLÜM

HİKÂYELERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI

2. 1. Demirciler İsyarı

I

(3) Altay Dağı'nın güney yamaçlarında on Türk kavmi yaşardı. Bu kavimler; tepedeki obaların dağ yamaçlarında yer alan ardıç ve çam ormanlarının arasındaki açık arazide, birbirlerine birkaç günlük bir mesafede otururlardı. Tagaldi Ormanı'na ve bozkıra sınır olan Koş Ağaç mevzisindeki Bumın Kağan'ın karargâhı, diğer boylardan farklıydı. Onun dört tarafı, taş duvarlarla çevriliydi. Dört tarafındaki çift katmanlı kapılar, demirle kaplanmış; her tabakasına da kurt başı çizilmişti. Silahlı muhafızlar buradan karargâha girip çıkanlara nezaret ederdi.

Dağ eteklerindeki ve bozkırlardaki otlaklara kabilenin yıldı, deve, sığır, koyun ve keçi sürüleri yayılmıştı. Dağın tepesindeki onlarca maden ocağında maden işçileri önce madenleri tokmaklarla dövüyor, sonra da kömür ocaklarında eritip demir yapıyorlardı. Madenden ayrıştırılan demir, at ve öküz arabalarıyla daha aşğılardaki obaların demirhanelerine götürülürdü. Kağanın karargâhının yakınındaki büyük iş yerlerinde tak tuk sesleri gün boyunca hiç dinmez; deri önlüklü demirciler, genellikle silah ve at araç gereçleri yaparlardı. Altay Dağı'nın çevresinde, doğudan batıya uzanan uçsuz bucaksız bozkırlarda, maden üretiminde Türklerden iyisi yoktur. Mükemmel demir aletler üreten Türklerin yaşadığı bu obalara Tabgaç, Hint, Tibet, Sogd, Fars; bazen bu ülkelerden de daha uzak memleketlerden ticaret kervanları gelerek, konup göçerdi. Onlar demirin kendisini ya da demirden yapılan kap kacakları, ev aletlerini kendi mallarıyla takas ederlerdi. Bu nedenle Türk (4) aksakallarının hatta orta hâlli kişilerin çadırlarında bile yakın ya da uzak ülkelerde yapılan aletler -Çin ipeği ve çinisi, Sogd takıları, Hint kumaşları ve incileri, İran halıları- ile karşılaşmak mümkündü. Türkler; demirden, pirinçten yapılan ev eşyalarını satalardı ancak kendi ürettikleri silahları satmadan vergi olarak güçlü Juan-juan kağanına vermeye mecburlardı.

Kağanın obasının merkezinde yer alan on iki kanatlı, beyaz keçeden yapılan otağın kapısı doğuya bakıyordu. Söğüt ağacından yapılan çadırın duvarlarına zırh, kılıç, kalkan, gürz ve kamçılar asılıydı. Daire şeklindeki duvara asılan sincap, tilki ve samur derilerinden yapılan börkler, çadırın tuynuğundan¹ giren güneş ışığında muhteşem renklerle parlıyordu. Yere güllü bir kilim serilmiş; minderlerin yerine de pars, kaplan, vaşak, yaban koyunu derileri yerleştirilmişti.

Çin ipeğinden yapılan gömlek ve deri şalvar giyen Bumin, şık aletleriyle törde pars derisinin üstünde asaletle oturuyordu. Yazın bunaltıcı bir sıcak olduğu için başı açık, uzun saçları ise örülüydü. İri gövdeli, yuvarlak yüzlü, gür kıvımsız sakal ve bıyıkları olan Bumin'in şakakları ağarmış; alnında kırışıklıklar oluşmaya başlamıştı. Bumin'in sağ tarafında oğulları Kara Issık (Kara Kağan) ve Mukan, sol tarafında küçük kardeşi İstemi Yabgu ile hararetli bir şekilde oturuyorlardı. Babası gibi sert olan Kara Issık'ın kısa ve güzel kesilmiş sakalı ona çok yakışıyordu. Çocukluk evresini tamamlayıp gençliğe adım atan uzun boylu Mukan'ın bıyıkları daha yeni terlemeye başlamıştı. Uzun boylu ağabeyinden bir karış daha uzun olan İstemi, savaşa hazırlanır gibi zırh ve miğfer giymişti. Kemerine deri kınlı, sapı uzun kılıç takılıydı. Bumin'in oğulları da çadırda yaşına ve mevkisine göre yer alan boy beyleri de çoğunlukla silah kuşanmış vaziyetteydiler. Türkler; ezelden beri savaşçı özelliklere sahip olan, yiğit, cengâverlik anelerine sahip çıkan boy ve kabile himayecileridir.

İstemi'nin yanında oturan yaşlı ozanın Türklerin tarihine dair anlattığı eski rivayetler, herksin dikkatini üzerine toplamıştı. Yıllar alnında ve yüzünde kırışıklıklar oluşturmuş, gözleri çökmüş, gövdesi iki büklüm olmuş ozanın sesi hâlâ canlı ve tesirliydi. O, güçten düşmesi sebebiyle artık dombra çalıp söyleyemese de Türklerin geçmişine (5) ait destansı rivayetleri iyi bildiği için halk arasında oldukça değer verilen ve saygı gösterilen biriydi. Ozan'ın yaslanması için iki yanına büyük, deri yastıklar konulmuştu. Sofada, açık kapıya yakın yerde Bumin'in torunları; Kara Issık'ın yakışıklı, saçları örgülü olan iki oğlu oturmuştu. Onların gelecekte kendilerine yaraşır bir komutan olabilmeleri için bu tarz kurullara katılıp tecrübe edinmeleri gerekiyordu.

–Kurt uruğunun Aşına ve dokuz kardeşinin Turfan kızlarıyla evlenip çoğalmasını herkes bilir. Türk soyunun on uruğu, işte bu abi ve kardeşlerin evlatlarıdır, dedi ozan.

¹ Tuynuk: Gün ışığının içeri girmesi için çadırın tepesine açılan delik.

– Biz onların en büyükleri Aşina'nın soyundanız, dedi gururla yutkunan geniş göğüslü İstemi.

Bumın, ozanın sözünü bölen kardeşine baktı.

–Evet, bundan dolayı kabilenin yabguları hep Aşina oğullarından gelir.

Sakin bir şekilde devam etti ozan:

–Türkler, Turfan'da yüzyıllar boyunca bazı kabilelerle dost olurken bazılarıyla da düşman olarak yaşamıştır. Fakat insan, hayatı boyunca bazen yükselir bazen de alçalır. Kabile hayatı da bir çizgide ilerlemez. Düşmanlar tarafından kuşatılan Türkler, büyük bir savaş sonrasında sağ kalanlarla birlikte güneydeki Tanrı Dağı'nın doğu tarafındaki dağa çekilmişler. Onlar, binbir güçlükte dağları aşıp iki dağ arasındaki geniş alanlara yerleşmişler. Burada akarsular, yaylalar varmış; ormanda avlanacak kuş çokmuş. Tanrı, Türkleri koruyarak, onları takip ederek gelen düşmanlarının yolunu tamamen kesip dağı onlar için bir kalkan kılmış. Türkler, dik dağ vadilerini “Ergenekon” yani “Dik Kemer” olarak adlandırdı. Burada hayvan sürüleri kısa zamanda çoğalmıştı. Dağda demir madenlerinin çok fazla olması sayesinde onlar, dağdan demir çıkartarak ok ve yay yapmış; ceylan ve yaban koyunu avlayarak, hiçbir şeye ihtiyaç duymadan yüzyıldan daha uzun bir süre huzur içinde yaşamışlar. Fakat Tanrı, her insanı sınavdan geçirdiği gibi bütün halk ve devletleri de pek çok zorlukla karşı karşıya getirir. Sürekli olarak büyüyüp çoğalan Türk halkına dağlarla çevrili alan dar gelmeye başladı. Dar dağ vadilerinde yemek yiyendense geniş bozkırlarda yumruk yiyen daha iyidir. Bir zamanlar kurtulmalarına vesile olan yer, şimdi onlar için âdeta bir kıskaca dönüşmüştü. Atalarının gösterdiği dağın etrafındaki geniş arazilere çıkmak için çözüm yolu bulamıyorlardı. Uruk beyleri ve ihtiyarlar kurulunda pek çok fikri mülahaza etmiş, sonunda dağın üzerinden aşarak (6) geçmekten başka çare olmadığı konusunda fikir birliğine varmışlardı. Ancak ihtiyar bir demirci, itiraz ederek “Bu dimdik dağdan mal ve yüklerle geçilmez. İnsanların onundan dokuzu, yolda giderken dipsiz uçurumlara yuvarlanıp, çığ altında kalarak buzda donar; telef olurlar. Burası maden dağı olduğu için tek yol madeni eritip, dağı delerek yol açmak ve bu şekilde dağdan çıkıp gitmektir. Kuzeydeki dağ, bana bir katmandan oluşmuş gibi görünüyor. Geçidi o taraftan açmalıyız.” dedi. Bazıları demircinin akıldan noksan olduğunu düşündü. Sadece Kağan ve birkaç bey onu dikkatlice dinledi. “İşe koyul, hünerlerini göster de görelim.” dediler.

Demircinin nezaretinde beş yüz ceylan ve yabani koyun derisinden çatı yapıp, tepe gibi kömürler yığarak bütün kabile ahaliyle birlikte çalışmaya başladılar. Yakılan ateşin dumanından gökyüzü kapkara oldu. Ateş, harla yanınca maden eriyip dağ yamacından aşağıya su gibi akmaya başladı. Birkaç ay gece gündüz çalışıp, zor şartlar altında çabalayarak açtıkları delikten dağın arkasındaki uçsuz bucaksız âlemi görünce gözlerine inanamadılar. Açtıkları dar geçidi daha da genişlettiler. Yük yüklenen develer de rahatça geçebilecek duruma gelince meşalelerin ışığında göçerek çıplak bozkıra çıktılar.

O zamanlar dağın kuzeyindeki bozkırlarda gaddar Juan-juanlar hüküm sürmekteydi. Onların atlı askerleri haber salınca Juan-juanlar, bozkırın ortasına doğru ilerleyen Türkleri kuşatma altına aldılar. Onların demircilikte usta olduklarını anlayınca onları öldürmeyip onların hünerlerinden kendilerine fayda sağlamak için Altay Dağı'nın maden yatakları bakımından zengin yerlerine, yani şimdiki yaşadıkları yerlere göç ettirirler. O zamandan beri, yaklaşık iki yüz yıldır Juan-juanlara tabiyiz. Fakat kanımızda özgürlük olduğundan dolayı bağımsızlığımızı kazanmak için pek çok kez isyan etmişiz. En büyüğü bundan yüz kırk yıl önce Juan kağanı Şelun'a karşı yapılan isyandı. İlk önce Juan-juanlar mağlup oldu. Türkler kısa bir süreliğine de olsa bağımsızlıklarına kavuştular. Ne yazık ki ihanete uğradılar! İt gibi kuduran Juan-juanlar, isyanı bastırdılar. Türklerin kanı ırmak gibi akıp kemikleri dağ gibi yığılmıştı.

Otağa derin bir sessizlik çöktü. Ne yazık ki Türklerin geçmişindeki parlak günlere oranla zulümle geçen yılları daha çokmuş!

–Ergenekon Dağı'nın içinde tutsak kalan Türklerden hariç dağ başında kalarak, başka ülkelere (7) gidip yerleşen Türkler de olsa gerek? Çünkü Tabgaç ve Sogd'dan gelen tüccarlar değişik ülkelerde bizimkine benzer dilde konuşan kabileler olduğundan bahsediyor. Bazen ticaret kervanlarında bu kabilelere mensup kişilerle karşılaşıyoruz. Dilleri biraz farklı olsa da onların ne söylediklerini rahatça anlamak mümkün, dedi Kara Issık.

–Bizimle akraba olan kabileler çok.

Ozan onayladı:

– Onların dünyaya yayılmaları, ta ana kurdun ölümden kurtardığı on yaşındaki kurdun ecdatları olan eski Hunların büyük devlet kurdukları zamana kadar gidiyor. Hun savaş atlarının toynakları, doğudan batıya sayısız ülkenin toprağına değmiştir. Hunların çeşitli yerlere dağılan kabile ve boylarının her biri farklı isimlerle anılır: Güneyde Uygurlar, kuzeyde Enasoy boyunda Kızgızlar, onların doğusunda Baygöl kıyılarında Kurikanlar, batıda Teleütler ve Karluklar; onlardan da ötede, Siri Derya boyunda Kangliler, yine daha uzakta Ural ve Bolga nehirlerinin boylarındaki Bulgar ve Hazarlar bunlardan bazılarıdır. İsimleri farklı farklı olsa da onların dillerinin bir olması, bizimle aynı soydan geldiklerini göstermektedir. Kabilelerin çoğu göçebedir ancak şehir ve obalarda yerleşik olarak yaşayanları da var. İdil kıyısında Bulgarlar görkemli kentler kurmuşlardır. Mesafe uzak olduğu için onların kervanları buralara az gelir. Ben ömrüm boyunca Bulgarların kervanlarını sadece iki kez gördüm: Biri Batı mallarını alıp Tabgaç’a doğru gittiğimde; ikincisi de bu kervan, Tabgaç’tan ipek ve çini alıp geldiğindeydi. Bulgarlar bizi yakın gördükleri için Türk yurdunda çok kalmışlardı. Onlar giderlerken biz, en aziz misafirlerimizi uğurluyormuşuz gibi ağlayarak vedalaştık. Bulgarların anlattıklarına göre onların kuzeybatısındaki Don Nehri boyundaki bozkırlarda Peçenekler; Harezmi ve Hazar denizlerinden daha batıda olan Karadeniz’in kuzey sahillerinden uzak batıya giden Hunların torunları olan Utriugurlar yaşamış. Bundan dolayı Altay’dan hangi tarafa gidilirse gidilsin yolcular, kendi yollarında bizimle (8) akraba olan kabilelere elbette denk gelir. Onların bazısı Juan-juanlara bazısı da Tabgaçlara tabidir. Fakat güçlü; kendi kağanına, kendi tuğuna, kendi devletine sahip boylar da az değildir.

–Eğer Türk dilini konuşan bütün boylar birleşse Juan-juanlardan da güçlü devlet olmaz mıyız, diye sordu Mukan.

Genç delikanlı herksin gönlündeki hassas yaraya basmıştı.

–Olur, elbette. Âlemdeki en büyük ve güçlü devlet olur, dedi ozan. Ancak onları kim birleştirecek?

Ortamı yine ciddi bir sessizlik kapladı. Hiç kimse ağzını açmadı. Zaten ozan da cevap beklemiyordu. Zira bu sorunun cevabı zamandıydı.

Batı tarafındaki sınır obalarından ulak geldiğini haber ettiler kağana. Bunun, onların girmesine izin verdi. Silah kuşanmış dört yiğit, içeri girip kağana ve beylere saygıyla selam verdi. Onların üstü başı toz toprak olmuştu. Otağa girmeden önce ellerini ve yüzlerini yıkadıkları belli oluyordu.

–Batı tarafından bin Juan-juan atlısı, Türk kabilelerinin yaşadığı yurtları geçerek kağan karargâhının olduğu tarafa doğru hızla gelmekte. Yarın olmasa da öbür gün karargâha varırlar, dedi ulaklardan yaşlı olan.

–Ne yapmaya geldikleri belli mi, diye sordu Kağan.

–Belli değil. Her durumda Juan-juanlardan herhangi bir iyilik beklemiyoruz.

–Pekâlâ, dinlenin. Bu konu hakkında yine konuşuruz.

Ulaklar, saygıyla selamlayarak otaktan çıktılar.

Juan-juanların ne niyetle geldikleri belli olmasa da kağan karargâhından gelen saygıdeğer misafirler olarak ağırlandmaları için hazırlık yapılsın, diye emir verdi Bunun. Hiç kimse itiraz etmedi. Ne yazık ki en küçük Juan-juan elçisi bile kendisini, Türk karargâhında Türk beylerinden hatta kağanından da yüksek görüyordu. İki asırdan beri durum böyleydi. Savaşçı Juan-juanlar, dört taraftaki değişik dillerde konuşan onlarca kabileyi fethederek bu kabilelerin halkını öldürmüştü ve (9) onların mallarına el koymuştu. Demircilik mesleği, Türk kabilesini savaş ve yağmadan korumaktan gelmektedir. Hatta Juan-juanlar, savaşta esir olanların bir kısmını da köle olarak ocakta çalıştırıp, daha çok demir çıkartmak için kendi isteklerine göre görevlendirmişti. Buna rağmen silah, at takımları ve demirden yapılan diğer aletler her yıl ağır bir şekilde vergi olarak alınırdı.

Türkler, Juan-juanların bu zulmüne karşı nefret duysalar da kurtuluşun çaresini bulamıyorlardı.

II

Kağan, onun oğulları ve Türk beyleri atlarına binerek batı kapısının önünde Juan-juanları karşılamaya gittiler. Onlar, istenmeyen misafirlerin yaklaşmasını gergin bir şekilde

gözlüyorlardı. Juan-juan süvarileri, dizginlerini çekmiş bir hâlde sakince gelmekteydi. Zırh ve silahları güneş ışığında parlıyor, göz kamaştırıyordu. Bumın, karşısından gelmekte olan mızraklı muhafızların ortasında yer alan asık suratlı Komutan Burulday'ı tanıyınca onun yüreği cız etti. Zalim komutan, ilkbahara doğru “Kağan sefere çıkacak.” diyerek, yıllık vergiyi toplayıp gitmişti. “Yine niye geldi ki bu it?” diye geçirdi içinden kağan. Öküz koşulan geniş, tekerlekli arabaların turna katarı gibi gelmesinden komutanın yine vergi toplamaya geldiğini anlamak zor değildi. Juan-juanlar görünüşleri sert, dilleri farklı olan yabancı bir kavimdi. Dağda ve bozkırda, kuzey ormanlarında yaşayan tüm kabilelerin çeşitli meslekleri vardır. Çoğunlukla hayvancılıkla uğraşırlar. Vahalardaki verimli arazilerin yerlileri çiftlik ve bahçecilik işleriyle uğraşır. Ormandaki kabileler avcılık, büyük ırmak ve göllerin sahillerinde yaşayanlar ise balıkçılık yapardı. Fakat Juan-juanların savaştan başka işi de kaygısı da yoktur. Onlar güya savaşmak için yaratılmış olduklarından dolayı sakin işlerden kaçınıyorlardı.

Juan-juanlar, karargâhın önüne geldikleri zaman, büyük fiçilerdeki kıymız ve ayranlar; ahşap kâselere doldurularak susuzluklarını gidermesi için konuklara ikram edildi. Komutan Burulday, iki kâse kıymızı uzun bıyığına bulaştırarak içince kağana ve Türk beylerine lakayt bir şekilde “Türk kağanı Bumın! Sana Juan-juan kağanı A-na-kuey'in fermanını getirdim. Bütün beylerini otağına toplu.” dedi ve atını kamçılıyarak karargâhın kapısına doğru (10) yürüdü. Juan-juan askerleri de onu takip etti. Hatta diğer obalardan gelen Türkler de izinsiz girilmeyen kağan karargâhında kendilerini Juan-juan gibi hissetmiş, denk gelen herhangi bir çadırın önünde dinlenmek için atlarından inmişlerdi.

Kağanın çadırının törüne iki tane aslan derisi serilmişti. Birine Bumın, diğerine Burulday oturdu. Türk beyleri ve Juan-juan yüzbaşılıarı da yerlerini aldılar. Burulday konuşmaya başladı:

–Ulu kağan A-na-kuey, benim demirci kölelerim olan Türkler bu yılki vergiyi iki misli ödesinler, diye buyurdu.

Türk beyleri, suspus olup ne cevap verecek acaba dercesine göz ucuyla kağana baktılar.

–Biz bu yılki vergiyi zamanından önce ödedik, dedi Bumın. Baharda kendin alıp gitmiştin.

–Fermandaki “iki katı” sözünü duymadın galiba Bumın!

–Neden şimdi iki misli ödememiz gerek?

–Alçak Teleütler isyan etmiş. Onlar tarumar edilmezse sadece Juan-juanlar değil, Türkler de huzurlu bir gün geçiremez. Kısacası vergiyi hazırlayın.

–Vergi dediğin koşum aletlerinin dışında binlerce kılıç, mızrak, zırh ve ok uçları. Bunları hazırlamak için madenden demir çıkarıp, demirhanelere getirip, eritip, silah yapmak lazım. Hepsi için de zaman lazım.

Burulday’ın asık kaşları çatıldı, burun delikleri genişledi, göz kapakları açılmaya başladı.

– Sen neyine güveniyorsun, dedi ve aniden elindeki kamçının sapını Bumın’ın zırhına uzatıp:

–Demir zırh mı? Belinde asılı olan kılıç, herhangi bir Juan-juan komutanında yok. Türk ordusundaki her çadırda bir değil, iki üç tane kılıç, zırh, mızrak, kalkan var. Ok ve yay ise burada çocukların oyuncağı gibi bir şey. Silah, demircinin neyine gerek? Tokmakla büyük çekiç olsa yeter. Sana on gün mühlet. Kendi ordun ve diğer Türk obalarındaki bütün silah ve at takımlarını toplayacak, yine geceli gündüzlü demirhaneleri çalıştırıp çalıştırıp bizim arabaları dolduracaksın.

Kağan, söyleyecek söz bulamayarak bocaladı. İstemi Yabgu sinirlenip Burulday’a sesini yükselterek: (11)

– Komutan, biz bu yıl vergimizi ödedik. Gelecek yıla kadar herhangi bir şey istemeye hakkın yok! Git, kağanına da söyle bunu!

Burulday, Yabgu’ya alaycı bir şekilde güldü:

– İt semirirse sahibini ısırır! Türk’ün dili mi uzadı? Zincirleyin bu iti! Kağanın karargâhına götürün. Kağanın huzurunda da tekrarlasın sözünü. Dilini koparıp kalbini de köpeğe yedirsın.

Kapının girişindeki iki Juan-juan askeri, komutanın buyruğunu yerine getirmek için İstemi’ye doğru yürüdükleri anda o, aslan gibi atlayıp kılıcını çekti:

–Haydi gelin! Türk’ün sadece kılıç yapmakta değil onu kullanmada da ne kadar usta olduğunu görün. Kılıcım çoktandır Juan-juan kanına susamıştı.

Beklenmeyen bu tehlikeli olaya herkes şaşırıldı. Yiğidin elindeki oldukça kaliteli demirden yapılan uzun, ucu gök, cilalı kılıca yaklaşmaya hiçbir Juan-juan askeri cesaret edemedi. Bumın’ın sesi emredici bir şekilde yankılandı:

– İstemi, kendine hâkim ol! Kağanın emrine karşı gelmek olur mu? Sana emrediyorum: Kılıcını bırak, teslim ol!

–Ağabey, Juan-juan’ın pis kanı akmasın diye Türk şanını yere mi serelim?

–Sen bir Juan-juan kanını akıtırsan kağanın askerleri on bin Türk’ü öldürür. Aklını başına al, bırak kılıcını!

İstemi sakinleşerek kılıcını minderin üzerine bıraktı. Juan-juan askerleri, yiğidi, iki kolundan sıkıca tutup otaktan çıkardılar. Komutanın bembeyaz olan yüzüne yeniden kan geldi. Bumın’a sırtarak baktı.

–Bumın, sen kağana olan sadakatini ispatladın. Uzun yıllar önce kağanın kızına dünür gönderdiğinde kağan “Demirciye verecek kızım yok!” diye reddetmişti seni. Şimdi kızları kalmasa da kız torunları var. Oğullarından birini onlarla evlendirip kağanla dünür olsan güzel olmaz mı? Eğer uruğun vergisini eksiksiz bir şekilde öderse kendim dünürcü olup kağanı razı ederim.

–Kağanın emri başım üstüne. Siz misafirlerimiz bir şeyler atıştırıp dinlenin, yol yorgunluğunuzu atın. Biz gece gündüz demeden vergileri hazırlamakla meşgul oluruz.

Dışarıda daha önceden kocaman şişlere takılan tüm koyunlar, kebab yapılmış; üç ayaklı demir ocaklara yerleştirilen (12) kazanlarda sığır eti pişirilmişti. Komutan ve Juan-juan yüzbaşları kağanın otağında ağırlandılar. Juan-juan askerlerinin bir kısmı karargâhta, geri kalanı da etraftaki yakın obalarda misafir oldular. Deri sofraya bezleri serildi; yer tandırında yapılan deste deste sıcak ekmekle ağaç tabaklarda sıcacık çorbalar, kaplarda lokum gibi pişmiş et, arkasından da koyun ve avlanan kuşlardan kebab sunuldu. Burulday ve yüzbaşların önüne, onlara saygı amacıyla özel koyun kelleri koyuldu. Kıymız, çeşmeden akar gibi boşalan kadehlere tekrar dolduruldu. Yakın uzak bütün obalara misafirler için kıymız götürülmesi söylendi. Sadece yüzbaşı ve onbaşlar değil, sıradan Juan-juan erleri de kahkahalar atarak, beylerin çadırında ayaklarını uzatmış bir hâlde et yiyip kıymız içiyorlardı. Ozanlar, misafirlerin emrindeydi. Burulday, muhafız olarak görevlendirdiği Juanları da ev sahiplerinin et ve kıymızlarından mahrum etmedi.

III

Kağan ordusunda ve obalarda tıka basa yiyip içen Juanlar, gece yarısından sonra otak ve çadırlarda sızmış; süngüsüne yaslanan muhafızlar da uyuklamaya başlamışlardı. Ancak sadece bir Juan-juan uyumamıştı. Bu, Yüzbaşı İnal idi. Onun annesi Türk'tü. Güzelliğinden dolayı genç kızken Juan-juan binbaşısı onu kaçırıp onunla evlenmiş. Kaderine lanet okusa da ona alışmaktan başka çaresi olmayan annesi; oğluna Türk isimi koyup, onu Türk diliyle ninniler söyleyerek büyütmüş. O, böyle yetiştirildiği için daha çocukken yüreğinde Türk milletine ve yurduna karşı sevgi beslemeye başlamış. Çocukluğunda babası savaş seferlerinden birinde ölmüş, gençliğinde de annesi vefat etmişti. Fakat o, İnal'ın yüreğine "Benim soyum Türk." inancını yerleştirmişti. Annesinin güzelliğini ve babasının kuvveti İnal'a miras olarak kalmış gibiydi. O, savaşçı olunca Türk yurtlarıyla ilgili hizmetlere gönüllü olarak katılırdı. Türk dilini, örf ve âdetlerini iyi bildiği için Komutan Burulday, onu kendi bölüğüne almıştı. İnal, Türk yurdunda anne tarafından akrabalarıyla görüşür; Türklerde anne soyuna saygı güçlü olduğu (13) için onlar da İnal'ı kendi adamları gibi sayar; onu kendilerinden ayırmaz, kaderin cilvesiyle Juan-juanlar arasında yaşayan bir Türk olarak görürlerdi.

Bumın Kağan'ın kızı Suluvsaç'ı ilk gördüğünden beri aklından çıkaramayan İnal, kara sevdaya tutulup babasının Juan-juan olmasından utanmaya başlamıştı. O, Suluvsaç için kahramanlıklar yapmaya, savaşlarda kan akıtarak kağan ordusunda binbaşılık hatta

yarbaylık rütbelerine yükselmeye hazırdı. Ancak Türklerin Juan-juanlara olan nefreti malum olduğundan bu yollarla kızın kalbini kazanmanın imkânsız olduğunu biliyordu. Babası gibi bir kıza zorbalıkla sahip olma fikri ona uzaktı. Annesinin yaban ellerdeki bahtsız geçmişini aklından çıkaramadığı için sadece Suluvsaç'a değil hiçbir kıza bu kaderi reva görmüyordu.

Komutan Burulday, görevlerini layıkıyla yerine getiren İnal'ı Türklerin karargâhına ulak olarak sık sık gönderirdi. Diğer Juan-juanlardan farklı olan İnal, kendi mizacını bozmadan elinden geldiğince Türklere yakınlaşırdı. Bu durum, Türk kağanının nazarından kaçmadı. Delikanlının kendi kızına âşık olduğu, Suluvsaç'ın da ondan farksız olmadığı hisleri kuvvetli olan Bumın tarafından biliniyordu. Bumın, ilk önce temkinli bir şekilde elini İnal'ın omzuna attı. Gizlice bazı bilgileri sorduğunda İnal, hiçbir şey saklamadan cevap verdi. Bir sonraki gelişinde kağan karargâhındaki vaziyeti, ordunun planları hakkında öğrenebildiklerini öğren de gel, dediğinde buna da kolayca razı oldu. O anda Bumın, İnal'ı denemek için ona öfkeyle:

–Bir kız için sana yüzbaşı rütbesini veren kağanını satıyor musun nankör, dedi.

Delikanlının yüzü bembeyaz oldu. O, kağanın önünde diz çöküp:

– Yüce kağanım, Suluvsaç'ı sevdiğim doğru. Haddimi bilmeden yaptığım bu küstahlığımdan dolayı beni ölüm cezasına çarptırın lakin beni ihanetle yargılamayın. Bu acımasız dünyada insan sadece bir millete ait olur. Benim için bu dünyadaki en kutsal varlık olan merhume annem bana “Sen Türk'sün.” dedi ve ben bir Türk olarak büyüdüm. Juan-juanlar arasında bir garibim. Tamamen Türk ordusuna mensup olmak, benim yegâne arzumdur. Şimdi anladım (14) ki Türkler de beni kabul etmiyorlar. Hiç olmazsa cesedimin burada kalması, benim için bir teselli olur.

Delikanlının gözlerinden istemsizce akan yaşlar, yanaklarını ıslattı. Bumın'ın da gözüne yaş doldu. İnal'ın samimi olduğuna dair şimdi hiç şüphe kalmamıştı.

İnal, misafirliğini fazla uzatmayıp akrabalarıyla görüşmek bahanesiyle kağanın otağından çıktı. Ev sahibi olarak komutanın yanında oturan Bumın da “Vergi meselesini kontrol edip beylere emir vereyim.” diye sarhoş Burulday'dan izin istedi. Çok geçmeden

karargâh kenarındaki kara keçeli çadırlardan birinde, yarı karanlıkta kağan ve yüzbaşı oturmuş, alçak sesle sohbet ediyorlardı.

–Peki, İnal, kağana neden yine silah lazım oldu? Tabgaç’a sefere çıkmak istiyor, değil mi?

–Onun buna gücü yok. İrtiş Nehri’nin sahillerinden geçebilecek arabalar yapan usta Teleüt kabilesi, Juan-juanlara karşı isyan başlatmış. Kağan A-na-kuey’in onları bastırmak için gönderdiği ordu tarumar edilmiş. Öfkeli kağan, bizzat kendisi tüm orduya lider olarak isyancıları cezalandırmak için sefere çıkma niyetinde. Bu yüzden geniş bozkırın en uç sınırlarına kadar haber gönderip çok sayıda asker toplamakta. Askerleri eksiksiz bir şekilde silahlandırmak için çok fazla silah gerekli. Bunu da sadece demirci Türkler sağlayabilir.

–Kağanın karargâhı şu an nerede?

–Teleütlerin ve Türk yurtlarının tam ortasında.

–Sen Teleüt kabilesinin durumu hakkında herhangi bir şey biliyor musun? Kağanın askeri birliklerini toplamasından korkup teslim olurlar mı?

–Teleütler kalabalıktan cesaret alarak savaşı devam ettirmeye ve Juan-juanların baskısından kurtularak bağımsız olmaya kesin kararlılar. Kağan, onları sadece Türklerin ulaştıracağı silahlarla bastırabilir.

Kağan, muhafızı çağırıp ona acil olarak kurula katılması gereken beş altı kişinin ismini söyledi. Onlar büyük urukların boy beyleri ve Şaman Alp Börü idi. Aksakallar birer ikişer günlük sıradan elbiseleriyle otağa gelip kalın keçeye oturdular. Gür sakallı şamanın boynuna kat kat mercanlar asılmış, kıyafetine ayı ve kurt dişleri takılmıştı. İnal, Bumın’ın işaretiyle kağan ordusunun ve Teleütlerin yurdundaki vaziyet hakkında (15) anlattıklarını tekrarladı. Aksakallar ona inanıp inanmamaları gerektiğini bilemeden bir İnal’a, bir kağana bakarak açıklama bekliyorlardı.

– İnal, bizim Juan-juan kağanının karargâhındaki kendi adamımız, dedi Bumın. Şimdiye kadar bu sırrı kimseye söylememiştim. Şimdi ise sizler de bunu öğrenmiş oldunuz. Nice nice atalarımızda ukde olarak kalan bağımsızlık arzusu, kendi çocuklarınızın

hayatı ve gelecekleri Juan-juanların arasında gelip geçse de Türklüğe sadık kalan, bizim için kendi hayatını tehlikeye atan işte bu delikanlının hakkı için siz de bu sırrı vakti zamanı gelene kadar kimseye söylemeyin.

–Evet, İnal, Türklerde çoğunlukla kendine karşı nefret uyandıran biri değil, aksine saygı uyandıran yegâne Juan memuru, dedi yiğide uzaktan akraba olan bir bey. Ancak onun kaderi güzel değilmiş. O sonsuza dek ne Juan ne de Türk olabilir. Esaret altında yaşamaya mahkûm.

–Nasıl ki Tanrı'nın Türkler gibi bağımsızlığı seven bir millete daima esaret altında yaşamayı reva kılmayacağına inanıyorsak İnal'ın, dahası herhangi bir Türk gencinin geleceğinin de aydınlık olacağına inanmamız gerek, dedi kağan. Sizler de iyi biliyorsunuz ki Juan-juanlar Turfan'dan buğday ve kumaşı, Teleütler ve başka kabilelerden de sürüsüyle at, sığır; keçe, araba, otak ve çadırları kılıç zoruyla alıyor. Kısacası ayakkabısından börtüne kadar giydikleri elbiselerin ve yedikleri yiyeceklerin hepsi başkalarına aittir. Onlar kendi devletlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için biz Türklerin kılıç yapıp vermesi şart.

–Bu köhne dünyada kılıcı yapanlar değil, aksine kullananlar hüküm sürer, dedi aksakallardan biri.

–Çok doğru! Arabacı Teleütler, kılıç kullanabildiklerini ispat ettiler. Onlar bizim dilimize benzer bir dilde konuşan akraba devlettir. Bana kalsa silahları Juan-juanlara değil, tam tersine Teleütlere verip kağana karşı ittifak olarak savaşırdım.

Aksakallar dut yemiş bülbül gibi sessiz kaldılar. Öz kardeşini Juan-juan liderine tutuklatmıştı. Bumın'dan böyle bir cesareti beklemiyorlardı. Bumın, onların kendisine olan sadakatini mi denemek istiyor yoksa kardeşini kaçınılmaz sondan kurtarmak için güçlerin eşitsizliğini hesaba katmadan güçlü Juan-juanlara karşı savaş planı mı yapıyordu?

(16) Bumın, aksakalların içindeki ikilemi ve endişeyi sezerek kesin bir dille devam etti:

– Fırsat geldi, Türk beyleri! Ne zamana kadar Juan-juanların cebir ve zulmünü çekeceğiz? Biz Büyük Hunların torunları, şimdi neden alçak soylu Juan-juanlara sonsuza kadar bağımlı kalalım? Biz hüner sahibiyiz, Juan-juanlar talancı. Bizim alfabemiz var,

Juan-juanlar okuma yazma bilmez. Hatta hesap kitapta koyun tezeğinden faydalanırlar. Juan-juanlar cengâver millet olsa bile biz de at biniciliğinde, okçulukta onlardan aşağı değiliz. Kılıç kuşanmada ise onlardan daha ustayız. Kısacası Göktañrı'ya sığınan Türk devletinin putperest Juan-juanlara tabi olması alçaklık!

– Juan-juanlarla savaşmak olur mu? Kağanın sayısız askeri var, dedi kabilenin aksakalı Titiz Turumtay. Juan-juanlar hiçbir zaman isyancılara acımaz.

–Kağanın askerleriyle savaşmak kolay değil, dedi ona cevap olarak Bumın. Sizleri bunun için çağırđım toplantıya. Şimdi önümüzde iki yol var: Ya kağana silah, tüfek yapıp onun Teleütleri bastırmasına yardımcı olup, kendi ellerimizle Juan-juan istibdadını yine kabul edeceğiz ya da Teleütler ve diğeri sömürge kabileler ile kağana karşı ittifak yaparak onların bizlerde nefret uyandıran baskılarını parçalayacağız. Hangisi mantıklı sizce Türk beyleri?

Aksakallar hemen bir karara varamayıp karşılıklı fısıldaşmaya başladılar. Onlar Juan-juanların ve Türklerin gücünü mukayese ederek başlarını salladılar.

– Bumın Kağan, güçlü ortaklarımız olmazsa kendi gücümüzle Juan-juanları mahvetmemiz imkânsız, dedi yaşlı aksakal Bekpolat. Beş yıl önce Tabgaç hükümdarı; Sogd asıllı, Türk dilini ve örf âdetlerini iyi bilen Nahband Buharalıyı bizim ordumuza elçi olarak göndermişti.² Böyle büyük bir devletten elçi gelmesi Türk yurdu için büyük bir onur oldu. Şimdi sen, üç dört uruğun aksakallarını gizlice toplantıya çağırđın. Tabgaç kağanı kendi mektubunda Türkler Juan-juanlara karşı koyarsa Türklerle ittifak yapağımı; gönderdiği dünürleri Kağan A-na-kuey'in karargâhından saygısızca geri gönderilen Türk kağanı, eğer Çanan'a³ görücü gönderirse kızını da vermeye razı olduğunu bildirmişti. Neden o zaman bu (17) teklifleri kabul etmedin? O zamanlar Teleütlere göre daha güçlü olan ittifakçılarla Juan-juanlara karşı savaş başlatmak mümkündü.

Bumın, sakince cevap verdi:

–Evet, Tabgaç elçisini izzet ve hürmetle karşılayıp sevgi ve selamlarla yolcularken ona “Kağanının tekliflerini iyice düşüneceğiz.” demiştim. Çünkü Tabgaç kağanı bütün

² Bu olay 545 yılında meydana gelmiştir.

³ Çanan: Hitay'ın eski payitahtı.

bozkırdaki kabileleri birbirine karşı kışkırtıp, onların arasına nifak tohumları ekerek kendisi bu ateşte ısınmakta usta biri. Juan-juanlar ve Türkler kılıçla savaşa ona bundan güzel gösteri olamaz. Teleütler ise bizimle akraba ve kader ortağıdır. Onlarla savaş meydanında ortak düşmana karşı omuz omuza olmamız daha iyi. Elbette, Çanan'a, Tabgaç'a kağanın sarayına da elçi göndereceğiz. Çünkü Juan-juanlarla yapılacak savaşın sonucunu, sadece iyi savaşmak belirlemiyor. Bu konuda güçlü ittifakçılar, su ve hava kadar gerekli.

– Doğru, bilge kağan! Çanan'a sadece elçi değil, görücü de göndermek gerek. Tabgaç melikesi Türk ordusuna gelin olarak gelirse kabilemizin konumu daha da artar.

– Dediğin gibi olsun. Oğlum Mukan'ı evlendirme fırsatı doğdu. Çanan'a elçi ve görücü olarak sen kendin gideceksin.

–Baş üstüne.

Aksakalların yüzündeki tereddüt ve ikilem işaretleri kaybolmaya başladı. Düşüncelerini açıkça söylemeseler de hemen hemen kağanın isteğine uygun düşünmeye başladılar.

–Teleütler de kendilerini kurt soyundan sayarlar.

– Farkı şu ki biz Hun şehzadesi ve ana kurdun evlatlarıyız. Onlar ise Hun melikesinin ve erkek kurdun torunlarıdır.

–Bu nedenle her iki kabile de kurt bayrağı altında savaşacak.

–Şaman Alp Börü, bu hususta ne der? Atalarımızın ruhları ve Göktanrı savaşımızı destekliyor mu, diye sordu Bumın.

Kağanın şamana toplantının sonunda müracaat etmesi boşuna değildi. Öncelikle aksakalların ortak bir karara varması lazım. Ancak onlar savaşmaya razı olduğunda ataların ruhları rahatsız edilebilir, onlardan yardım istenebilirdi.

(18) Şiddetli geçen toplantıda kayıtsız bir şekilde baş sallayarak oturan Şaman, oturduğu yerden doğruldu. Bembeyaz yüzünde mangaldaki et gibi parlayan gözlerinden o anda ruhlarla konuştuğu anlaşılıyordu.

– Ataların ruhları da rahatsız ve intikama susamış, dedi Şaman kötü kötü bakarak. Onların teselli bulması için Juan-juanların kanının akması lazım. Bu savaşta Göktaını bizi koruyor.

Kendi isteği hemen oy birliği ile kabul edilmese de aksakalların birer ikişer ona onay vermeye başlamasından, özellikle çoğunluğu etkileme gücü olan Şaman'ın kendisine arka çıkmasından ötürü yüzü gülen kağanın konuşması canlandı:

– Atalarımız bağımsızlıklarına düşkün olduğu için dağın içinden küçük bir delik açarak yol yapmışlar. Juan-juanların gücü dağdan daha mı fazla? İşte, komutanlarının tamamı sarhoş olarak ayı gibi horlamaya başladı. Kim bilir, böyle güzel bir fırsat belki de yüz yılda bir çıkar insanın karşısına. Onu elimizden kaçırma şansımız yok. Şimdi herkes kendi obasına gidip kılıç kullanmada yetenekli olan gençleri ayağa kaldırsın. Gökyüzüne yanan ok atıldığında her obanın delikanlıları, Juan-juan muhafızlarını bertaraf edip, davetsiz misafirlerin yattığı her çadıra baskın yaparak onların kellelerini gövdelerinden ayırsın. Diğerlerinin de kaçıp kurtulmaması için karargâhın etrafı askerlerle daire şeklinde çevrilsin. Herhangi bir oba ihanet edecek olursa o obanın yöneticisi olan aksakal, kellesi ile cevap verir.

IV

Sisli sabah rüzgârında Türk kağanının karargâhında dehşetli bir savaş başladı. Diğer obalardan gelen silahlı gençlerle beraber karargâhta ayak basılacak yer kalmamıştı. Juan-juan askerlerinden bazıları uyanarak diğerlerini de uyandırmaya çabaladılar ancak iş işten geçmişti. Türkler, askerlere aslanlar gibi saldırıyor; durmadan vurarak onları mahvediyordu. Her bir obanın delikanlısı, belirlenen çadıra baskın yapıyordu. Tepeden tırnağa silah kuşanan Türkler, Juan-juanları kılıç ve balta ile kovalıyor; yakaladıkları yerde onlara bıçak saplayarak demircilerin çekici ile başlarını parçalıyordu. Türk boylarından birine zincirinden kurtulan İstemi komutanlık yapıyordu. Kurban edileceklerin en başında boynu kesilerek kağanın önüne getirilecek olan Burulday yer alıyordu. (19) Bazı Juan-juan

yüzbaşı ve onbaşlıları bağırıp çağırarak savaşçıları toplamaya, karşılık vermeye başladılar. Ancak atlarına binemeyip yaya olarak kaldıkları için tez mağlup oldular. Sayıca çok az kalan Juan-juanlar; kargaşa sırasında hızlı davranarak, Türk askerlerinin omzuna binmişçesine koşturup, denk gelen ata atlayıp kaçmaya yeltenseler de kağanın emrine göre yerlerini alan atlıların kuşatmasıyla karşılaşınca hepsi helak oldular. Karargâhtaki savaş, zerre acıma olmadan geçti. Direnmenin faydasız olduğunu anlayarak, sağ kalma umuduyla silahını bırakıp diz çökerek aman dileyen Juan-juanların da kelleleri koparıldı.

Tan ağarırken Juan-juanlardan sağ kalan bir grup pehlivan savaşçı; vuruşa vuruşa kendilerine yol açıp, kolayca korunabilecekleri bir yerde daire olup, yaralılarını ortaya aldılar. Kalkanlı olanlar ön saflara geçerek kalkanlarını birbirlerine siper etti. Türkler de onları daire şeklinde ortaya aldı. Juan-juan yüzbaşısı haykırdı:

– Biz kolayca can vermeyiz! Onlarca savaşçınızdan olursunuz. En iyisi bize yol verin, çoluk çocuğumuzun yanına sağ salim dönelim.

O yine konuşuyordu. İstemi kahkahalarla güldü.

– Vay, çirkin Juan-juan seni! Ölmeden önce gözüne çoluk çocuk görünür mü? İçin rahat olsun, biz kısa zamanda Juan-juan karargâhına varıp çoluk çocuklarımızı da arkanızdan göndeririz. Öbür tarafta görüşürsünüz.

– İleri, yiğitler! Susamış kılıçlarımızı Juan-juan kanıyla sulayalım!

Juan-juanlar kendi canlarını kolayca teslim etmemek için mertçe savaştılar. Hatta yaralıları silahlarını bırakmadan, darbe alıp vuruldukları hâlde son nefesleri ile karşı koymaya çabaladılar. Onlarca Türk yiğidi kurban oldu, ondan daha fazlası da yaralandı. İstemi'nin sol bileğini Juan-juan kılıcı kesti. Juan-juanların ve Türklerin kanından yer kırmızıya boyandı. Güneş batarken komutanla beraber gelen Juan-juanlardan bir tek İnal sağ kalmıştı.

Türkler soluğu kesecek gibi süren savaş sonrasında asırlardır istibdat altında geçen menfur düşmana (20) karşı ilk zaferlerini kazandılar. Ölen yiğitlerini şehit olarak defnettiler. Göktanrı'ya kurban olarak koyun ve atlar kesildi.

Uruk aksakalları yine kağan otağında toplandılar. Hepsinin yüzü hem neşeli hem de ciddiye. Çünkü Juan-juan kağanı ile kanlı savaş başlamıştı. Akıbetini Tanrı'dan başka kimse bilemez. Elbiseleri kan olan İstemi, keçe törde oturan ağabeyini tekrar tekrar tebrik etti:

– Ağabey ne kadar bilgesin! Bileği güçlü olanı bir kişi, aklı güçlü olanı bin kişi yıkar, diyenler ne kadar haklıymış. Türk aksakalları, nihayet biz kendi devletimizi kuruyoruz! Bumın'ı ak keçeğe oturtup “Kağanımız!” olarak kabul edelim. Bütün uruk karşısında diz çöküp ona yemin etsin.

Diğerleri de İstemi'nin sözünü onayladı. Beyler birer ikişer bağırmaya başladılar:

–Bumın, Kağan olsun!

–A-na-kuey'i tanımıyoruz.

–Türk'ün kağanı Türk olsun, Juan-juan değil!

Bumın'ın siması değişmiyordu. Gürültü kesilince o, sakin bir sesle:

– Beyler, Türk milleti nereye giderse gitsin kağanlı olur. Tanrı'nın kut verdiği kişi kağan olarak doğar. Kişinin devleti refahta olursa bu Tanrı'nın ona baht verdiğinin kanıtıdır. Türk halkı yine büyük bir sınavdan geçiyor. Kaç asırdan beri dünyaya korku salan Juan-juanlara karşı ölüm kalım savaşı başladı. Biz Köktanrı'nın yardımıyla düşmanı yenip bağımsız devletimizi kurarsak o zaman kağanlı devlet oluruz, dedi.

–Bizleri savaşa yolla!

–Kılıcımız hâlâ Juan-juan kanına doymadı!

–Kağan A-na-kuey'in başını da komutanınki gibi koparıp ayağının dibine bırakalım.

Beylerin savaşa katılmasından memnun olan Bumın, devam etti:

– Her zafer de bugünkü kadar kolay kazanılmaz. Juan-juanların askeri çok ve komutanlarının savaş tecrübesi fazla. Juan-juanların baskısından bıkan bütün kabilelere, öncelikle Teleütlere elçi gönderelim. Onlar batı tarafından Juan-juan karargâhına yürümeye başlasınlar. Biz doğudan savaşarak Juan-juan kağanını kısıpaca alırız. Teleüt kabilesinin kağanının bizim sözüme inanıp güvenmesini (21) sağlamak için ben onun karargâhına küçük oğlum Mukan'ı elçi olarak göndereceğim. İnal ve iki savaşçı da ona yoldaş olurlar.

–Muhafızlar az değil mi?

–Onların Juan-juanların yurtlarından gizlice geçmeleri lazım. Bundan daha kalabalık grup göze batar, kendilerini ifşa ederler.

–Babası Juan-juan olan birini yoldaş yapmak tedbirsizlik değil mi, dedi Turumtay.

–İnal'ın gerçek bir Türk evladı olduğundan artık kimse şüphe duymasın. O, araba üreten Teleütlerin zaferinden dolayı kötü durumda olan Juan-juanlar hakkındaki gerçek haberleri söylemeseydi biz Juan-juan askerlerine hücum etmeye cüret eder miydik? Juan-juan ordusunda yüzbaşı olan İnal, elçilikten dönünce ona Türk ordusunda “binbaşılık” rütbesi vereceğim.

–Mukan, Teleüt kabilesine elçi olarak giderse beni hangi kabileye göndereceksiniz, diye sordu Kara Issık.

–İlk göz ağrım senin burada benim yanımda kalman gerek, dedi Bumin. Sen İstemi amcanla silah kuşanıp cenge hazırlan. Juan-juanlara karşı yaptığımız savaşta bana yardım edeceksin. Sen sağ, İstemi sol kolumsunuz.

–Atalarımızın mirası kutsal Türk bayrağını getirin!

Muhafız, eski deri kılıfı getirip, ondan bayrağı çıkararak yavaşça açtı. Bayrağın kumaşı asırlar boyunca ağarmış, rengi değişmiş olsa da ortasına sağlam iplerle işlenen kurt başı açıkça görünüyordu.

Kutsal bayrağı görünce beyler “Ah!” diye iç çektiler. Bazıları gözyaşlarını tutamadı, onların sakal ve bıyıkları yaş doldu. Kağan da etkilenerek heyecandan biraz titreyen sesi ile:

– Bu mukaddes bayrağı Aşinaoğulları; babadan oğla en kıymetli miras olarak bırakarak, onun düşmanın eline geçmemesi için ona gözü gibi bakıp dikkatli bir şekilde bugünlere kadar getirmiştir. Nihayet bu sancak, kutlu bağımsızlık savaşına başlayınca tarihte onun önünde savaşa giden ecdatlarımızın cesaretlerini bizlere hatırlatarak var olan gücümüzü on kat artıracak, dedi.

– Bayrağı karargâhın dışına çıkarıp yükseğe asın! Eline silah alan her savaşçı tuğun önünde durup “Eğer bağımsızlık savaşına ihanet edersem halkın beddualarına geleyim; gök girip kızıl çıksın.” diye ant içsin.

V

(22) Karargâhın doğu kapısının dışındaki kabile yiğitleri de neşeyle meydanda tikiş tikiş toplanmışlardı. Ortada kağan için yapılan geniş, uzun hükümdarlığa büyük gülleri olan örtü döşenmişti. Bumın ve hanımı Elbilge, tahta çıkıp keçenin üstüne oturdular. Düzgün vücutlu, geniş yüzlü, küçük burunlu Elbilge ipek gömleğinin üstünden yıldızlı yelek giymişti. Başına takılan yakut ve mücevherler, boynundaki inci mercanlar ve kulağındaki altın küpeler ile mükemmel bir sürü attan daha değerliydi.

Uzun boylu savaşçı, taht önünde bayrağı yükseğe kaldırdı. Çıplak alanın dört tarafına karargâhın ve civar obaların halkı toplandı. Erkekler silahlanmıştı. İhtiyarlar, kadınlar, aynı şekilde çocuklar da bayram havasındaydı.

Tahta yakınca bir yerde uzak memleketlerden gelen değişik kıyafetli tüccarlar da vardı. Onlar isyandan dolayı tehlike altında kalsalar da muhafızlar, kağanın “Sizin can ve mallarınıza kimse dokunamaz.” vaadini ilettikten sonra sakinleştiler. Türklerin Juan-juan istibdadına karşı koyup kendi devletlerini kurmaya kesin kararlı olduklarını gören tüccarların, bu haberi yakın uzak bütün memleketlere yayacakları malumdu.

Ant içme merasiminden sonra Şaman Alp Börü'nün talebi üzerine âdet gereği meydana büyük bir ateş yakıldı. Şaman; yerinden kalkıp, incilerini şakırdatarak ateşin etrafında dönerek def çaldı. Büyü yapıp, kötü ruhları defederek ant içilen yeri temizledi.

Gürültüye rağmen meydanın aşağı tarafından duyulan tehditli bağırışlar, herkesin dikkatini çekti. Bir grup savaşçı elleri arkasından bağlanmış, sefil giyimli ihtiyar ve başı açık yaşlı kadını önlerine alıp mızrağın ucuyla itekleyerek getiriyor; onlar tökezleyip düşünce bağırıp çağırarak tekmelerle onları tekrar yerden kaldırıyorlardı. Tahtın önüne gelince yaşlı adama ve kadına diz çöktürüp yaralıyı da yere yatırdılar. O genç bir Juan-juan idi ve şaşkın şaşkın bakıyordu. Bumın eli bağlı olan yaşlı çobanı tanıdı. Kadın onun karısıydı. Muhafızın sorusundan sonra savaşçılardan biri durumu açıkladı:

– Bu hainler Juan-juan savaşçısını kendi çadırlarına saklamışlar. Otlara damlayan kanın izinden gidince doğruca (23) çadıra vardık. Juan-juan döşek üstünde uzanmış yatıyordu. Bunlarsa onun yarasını sarıp ona süt içiriyor, kendi çocukları gibi bakıyorlardı. Kağan, yaptıklarına yaraşır bir ceza versin diye alıp geldik.

Kalabalık arasından çobana ve karısına sitemli bağırışlar yükseldi:

–Alçak adamlardan da böyle alçak işler çıkar!

–Kendi başına açtığın belayla nereye gideceksin ihtiyar?

–Atın arkasına bağlayıp sürüklemek lazım bunları!

Saçları dökülen yaşlı kadın tehditlere zerre kulak asmadan sanki bütün dünyayı unutmuş gibi yaralı Juan-juan'ın başında pervane olmuştu. O, eski yün yeleğini çıkarıp yuvarlayarak Juan-juan'ın başının altına yastık yaptığında Türklerin nefretiyle yoğrulan sesler gök gürültüsü gibi yükseldi:

–Vah, cadı seni, bilmeyen biri de Juan-juan'ı sen doğurdun zanneder!

–Böylesinin elini kırmak lazım!

–Bunların cezasını Bumın Kağan verir. Bunların cezası bütün herkese ders olur!

Gürültü biraz dinince Bumın, çobana:

–Sen aklını mı kaybettin? Neden uruğunu utandırdın? Juan-juan şimdi mecalsiz bir şekilde yatıyor. Ona bakıp, onu tedavi ederek ayağa kaldırırsan ilk önce seni ve karını öldürür; ocağına ateş düşürür.

–Ey bilge kağan! Ben ömrüm boyunca önce babanın, sonra senin sürünüze baktım. Karım elini maşa, saçını süpürge yapıp hanedanına uşak oldu. Tanrı'nın bize çocuk vermediğini biliyorsun. Şafak vaktinde bu Juan-juan genci zorla sürünerek çadırımıza girdi ve inleyerek “Beni yaşatın, ölmek istemiyorum.” diye yalvardı. Karı koca onu Tanrı'nın gönderdiği çocuk gibi görerek, onun yarasını sarıp, ona bakmaya başladık. Suçumuzu açıkça söyledik. Bizi celladın eline bırak ama Tanrı hakkı için bu çocuğa merhamet et. O ayağa kalkınca kendi yurduna dönsün. Yoksa anne ve babası onun yolunu gözler.

Kağan derin bir nefes alarak kararını hemen açıklamadı. Bumın'ın başı biraz eğildi, alını buruştu. O, sadece hanımın duyabileceği bir şekilde fısıldadı:

–Kafam karıştı, Elbilge Hatun, tavsiye ver. Ne ceza vereyim onlara? (24)

–Bumın Kağan şunu bil ki senin atalarımızın bayrağı altındaki ilk fermanının kan akıtmak olması doğru değil. Halkın refahı için devlet kurmaya çalışıyorsun fakat gaddar ve zalim olma, zorda kalan halka da şefkat göstermeyi bil!

–Doğru söylüyorsun. Çobanı aklını kaybetmiş diye, affedebiliriz. Fakat Juan-juan'ı sağ bırakmak yalan yanlış sözlere sebep olur! O, biraz ayaklanıp kendi yurduna kaçarsa Türk karargâhında gördüklerini kağana anlatır.

–Ayağa kalkacak, başını kaldırarak mecali yok ki onun. İyileşmeye başlayınca her adımını bekçilerin gözetiminde olur.

Kağan, başını kaldırarak konuşmaya başladı:

–Türk milleti, buyruğumu dinleyin! Bugün atalarımızın bayrağı tekrar başımızın üstünde dalgalanmaktadır. Bugün Tanrı'nın bağımsızlığı müjdelediği kutlu gündür. Böyle bir günde her türlü kini ve hoşnutsuzluğu unutup güçlü bir yumruk gibi birbirimize

kenetlenmeliyiz. Bayram günü ceza hükmü vermek olmaz. Şefkat ve affetmek yakışıır. Ben çoban ve hanımının günahını affedip Juan-juan'ın canını bağışladım. Bütün obalara duyurun. Yine kim ki bir Juan-juan'ı gizlemişse bu af onlar için de geçerlidir. Bundan sonra Türkler, düşmanının kanını sadece savaş meydanında akıtacak. Gücümüzü kabul edip, teslim olanları affederek onlara şefkat göstereceğiz. Zira zulme dayanan devlet hem kendi halkında hem de dünya halkında nefret uyandırır. Öyle ise kutsal bayrak altında ant için.

İlk önce kağan hanedanına mensup olan üyelerden kağanın oğulları, küçük kardeşleri, reşit olan yeğenleri bayrak önünde diz çöküp, kağana ve onun hanımına selam vererek ant içtiler. Sonra beylerden her biri kendi uruğunun erkeklerini ant içmeye getirmeye başladı. Aşına uruğundan sonra Elbilge Hatun'un mensup olduğu Aşıda uruğunun beyleri ve savaşçıları ant içti. Bu, Türk kabilesinde statü yönünden ikinci sırada gelen boy olup, kabile yabgularının söz konusu uruk kızları ile evlenmesi çok önceden beri âdet hâline gelmişti.

Karargâh ve civar obalardaki savaşçılar, geç saatlere kadar yemin ettiler. Uzak obaların savaşçılarının da bu görevi yerine getirmesi için nöbetleşe günler belirlediler.

VI

(25) Karargâha yine karanlık çöktü. Gökyüzünde yıldızlar parlıyordu. Dağ zirvesinin arkasından ay parladı. Karargâhın dağ tarafındaki tepe kısmından Çuya Nehri'nin küçük ırmağı akardı. Dere boyunca kavak ve söğüt ağaçları büyür, onların arasında mahalleye isim veren iki çam ağacı yükselirdi. Çam ağacının yanındaki kayanın üstünde İnal oturuyordu. Zırhı ve silahları ay ışığında parlıyordu. Onun karşısında duran orta boylu, gül yüzlü, badem gözlü kız, Bumın Kağan'ın kızı Suluvsaç'ın bütün dikkati delikanlının hediye ettiği altın taraktaydı.

Kız, onu kâh ay ışığına tutup bakıyor kâh onun kulpundaki oyma nakışları eliyle okşuyordu. Hediyesi beğenildiği için mutlu olan delikanlı, kızıdan çok etkilenmişti. Karargâhın aşağısındaki otak ve çadırların önünde yanan ateşler, yıldızların aksi gibiydi. Onların etrafında dolaşan insanlar hemen günlük işlerine dönerken İnal ve Suluvsaç ise sanki yerden göğe yükselmiş gibiydiler.

Kız, nihayet dikkatini taraktan ayırıp delikanlıya yöneltti.

– İnal, Juan-juanlar kabilesiyle senin arandaki bütün bağlar koptu. Yüzbaşılık görevinden de ayrıldın. Yüreğinde hiç üzülme hissi yok mu?

–Hayır, aksine ağır bir yükten kurtuldum. Nihayet sahte hayattan kurtularak özüme dönüyorum. Juan-juan ordusunda yüzbaşı olmaktansa Türk ordusunda sıradan bir asker olmak daha iyi.

– Annen eşsiz bir kadınmış. Türk yurdundan uzakta, yabancıların arasında seni gerçek bir Türk evladı gibi yetiştirmiş.

– Neticede annemin mensup olduğu milletin eşi benzeri yok. Bir Türk; evine girdiğinde önce annesine, sonra babasına selam veriyor. Âlemde kadını bu kadar yücelten başka bir millet yok.

–Elbette! İşte şu dere ile birleşerek akan, Çuya Nehri olarak bilinen geniş ırmağa Türkler “Hatun” derler. Ondan da büyük olan kuzeydeki nehre Kırgızlar “Ana Deresi” derler. Bu da kadınlarının değerli olmasındandır. Sen de beni değerli görüyor musun İnal?

Delikanlı “Saçının her bir teline değer veriyorum. Seni daima başımın üstünde tutarım.” deyip, kızı kucaklayarak başından yukarıya kaldırdı ve döndürmeye başladı. Kız kahkahalarla güldü.

–Tamam, kolun yoruldu, indir yere. (26)

–Savaşçının kolu yorulmaz aksine mağlup olur.

– O zaman gücünü savaşa sakla. Söylenildiğine göre Juan-juanlarla büyük savaş olacaktı. Kızgın savaş meydanında, baba tarafından akrabalarıyla yüz yüze gelirsene ne yaparsın?

–Bilmiyorum Suluvsaç. Böyle olmasını hiç istemezdim. Eğer öyle olursa onları öldürmeden esir alırım, dedi İnal kızı yavaşça yere bırakırken.

– Bazı Türk beyleri “Juan-juanları beşikteki bebeklerine kadar bir kişi bile bırakmadan öldürelim.” diyor.

–Bu kadarı olmaz! Savaşan bütün devletler birbirlerini tamamen öldürmeye kalkarsa yeryüzünde insanın adı bile kalmaz ki! Hem baban Bumin Kağan “Bundan sonra Türkler düşmanımın kanını sadece savaş meydanında akıtacak.” diye söylemedi mi? Bir bilsen Komutan Burulday ile gelen bin Juan-juan’ın ölümünden dolayı kendimden utanıyorum, yüreğim kan ağlıyor. Aynı şekilde kendi emrim altında olan yüz yiğidin ruhu inleyerek beni lanetliyor gibi. Gerçi ölüm kalım savaşında başka çare olmadığını biliyorum ama günahkârlık duygusundan kurtulmak zor.

Çam ağacının tepesinde baykuş öttü. Kendi sorduğu sorular, yiğitte hüznü düşünceler uyandırdığı için mahcup olan kız yine tarağı eline alıp ona bakmaya başladı.

– Hangi millete ait bu tarak? Tabgaç taraklarının çoğunu gördüm. Böylesini hiç görmedim.

–Bu; uzak, üç deniz, onlarca nehir ardındaki Bizans yurdunda yapılmış.

–Gerçekten mi? O hâlde bütün Türk kızları arasında böyle bir şey sadece ben de olacak, dedi kız sevinçle ve tacını çıkarıp, tarağı iki örgü şeklinde omuzuna düşen saçının tepesine taktı.

– Sevinmen benim için her şey artık Suluvsaç. Ne zaman Türk yurduna doğru gelsem yüreğim güm güm atmaya başlıyor. Yüreğim sadece annemin doğduğu ve büyüdüğü yerlere geldiğim için değil, seni görme saadetini yakaladığım için de atıyor.

– Sen Juan-juanlardan tamamen ayrılarak gerçek bir Türk oldun. Türk yurdunda huzurlu bir şekilde yaşayıp gidersin.

– Savaş zaferle sonuçlandıktan sonra elbette, diyerek iç çekti İnal. Fakat savaşın talihsizliklerinden habersiz olan (27) sevgilisinin gönlüne dert düşürmemek için yüreğindeki kaygılardan hiç bahsetmedi.

VI

Geceyle beraber atıyla yol alan Mukan ve yol arkadaşları; şafağa yakın bir zamanda çıplak bozkırlarda, ıssız bir yer aramaya başladılar. Gündüzleri saklanıp dinlenmeliydiler. Çünkü Türklerin yurdundan o kadar uzaklaştıkları uçsuz bucaksız bozkırda, Juan-juan köylülerine veya atlı kafilelere rastlayabilirlerdi. Bu yolun daha ilerisi doğruca kağanın karargâhına çıkıyordu. Geceleyin karargâhı geçip Teleütlerin ordusuna doğru yola devam edeceklerdi.

Bumın, zaman kaybetmeden mümkün olduğunca hızlı bir şekilde silah yapmak ve askerleri silahlandırmak için bütün ulakları görmekteydi. İsyan sırasında kağan karargâhında olan ticaret kervanlarına “Kısa süreliğine yola çıkmayın, biraz bekleyin.” diye buyruldu. Ancak isyan haberinin ister istemez kuzeye kadar ulaşacağı, bugün olmazsa yarın kağanın karargâhında duyulacağı malumdu.

Atlılar, yoldan kenara geçerek küçük, çukur bir vadide durdular. Aşağı tarafta kaynak suyundan doğan küçük bir dere akıyor; onun kenarlarında dar yapraklı iğde ağacı, kavak ve çalılar büyüyordu. Türkler atlarından indiler. Onların uçları baldırlarına kadar uzanan kaftanlarının üstünden giydikleri demir halkalar dikilmiş, zırhlı gömleklerinin kolları bileklerine kadar katlanmıştı. Bellerindeki kemerlerin sol tarafında kılıç, sağ tarafında ok dolu kılıf; omuzlarında ise yay asılıydı. Eyerin iki tarafına başı demir dişlerle kaplanmış çekiç ve uzun mızrak sıkıca yerleştirilmişti. Başlarındaki demir miğferin sert tarafı batmasın diye iç tarafına yumuşak deri kaplanmıştı. Savaşçılar hafif, keçe çarık giymişlerdi.

İnce ayaklı, başı büyük, sağrısı geniş, yeleleri ağarmış, kuyruğu örülmüş atları dizginlerinden tutarak çukura indirip, dereden su içerek otlamaları için çalılırların arasına bıraktılar. Atlar, iyi eğitildikleri için onları bağlamaya gerek yoktu. Sahiplerinden uzaklaşıp gitmez, çağırıldıklarında koşarak hemen gelirdi.

Savaşçılar, eyerleri yastık yaparak otların üstüne uzandılar. Nöbetleşerek bir kişi tepede bekçilik yapıyordu. Yolda yolcuların gölgesi bile görünse bekçi, diğerlerini uyandırıyor; hepsi silahlarını hazırlayıp yolcuları gözlemeye başlıyordu. Birkaç atlı Juan-juan, grup hâlinde bir o tarafa, bir bu tarafa gelip geçti. Batıdan çingiraklarını takırdatarak

yüzden fazla deveden oluşan Sogd ticaret kervanları geçti. Develere yüklenen bohça bohça çeşitli mallar, her zaman kırsal kesimin gözünü döndürse de satıcıların himayesindeki kervanı yağmalamaya kimse cesaret edemezdi. Yüklü gümrük vergisi ödedikleri için tüccarlar, Juan-juan kağanının himayesi altındaydılar.

Yoldan geçenler, avuç içi kadar görünse de özlerinde ne olduğunu kimse bilemeyeceği için Türkler, güvenli yer bulduklarına şükrettiler. Öğle vakti bir şeyler atıştırıp derenin suyundan kana kana içtiler. Mataralarını suya daldırıp doldurdular. Hemen yola çıkmaları tehlikeli olduğu için yine uyudular. Öğle vakti nöbette olan İnal, arkadaşlarını uyandırdı.

–Doğudan iki atlı geliyor.

–Juan-juanlar mı?

–Kim olduklarını çıkaramadım. Gelişlerine bakılırsa Türklerdir, diye düşünüyorum.

–İlginç, belki başka kabilelerle ittifak yapmak için gönderilmişlerdir.

–Yakınlaşsınlar da anlarız. Atlara binip hazırda bekleyin, diye buyurdu Mukan.

Atlar yaklaştığında gerçekten de Türkler olduğu, Turumtay'ın uruğundan oldukları anlaşıldı. Mukan'ın emriyle savaşçılardan biri çukurdan çıkıp yoldan geçmekte olan atlıları çağırdı. Atlılar, biraz duraklayarak dikkatle baktılar ancak çağrıya cevap vermeden, atlarını acımasızca kamçılıyarak ilerlediler.

–Durun, Biz Juan-juanlar değiliz Türkleriz, diye bağırsalar da onlara kâr etmedi.

İçine kurt düşen Mukan, onları takip etmelerini buyurdu. Dört atlının arkalarından kendilerine yetiştiğini gören kaçaklar, at üstünde ilerlerken arkalarına dönüp yaydan ok atmaya başladılar. Mukan'ın askerinden biri okla omzundan yaralanarak geride kaldı. İnal'ın attığı ok, kaçaklardan birinin boynuna saplanarak onu attan düşürdü.

–Bunu yaşatın, diyerek hızlı koşan atının üstünde diğerlerini arkasında bırakan Mukan, halatı bağlayarak fırlatmak için hazırlandı.

Bağlayarak fırlattığı halat, havada dönerek bir anda yalnız kaldığı için paniğe kapılan kaçağın boynuna girdi. (29) O, ok ve yayını düşürüp yere yuvarlandı. Sağı solu incinmiş; suratı, üstü başı toza bulanmış olsa da görünüşe göre ağır yaralanmamıştı. Diz üstü çökerek boynundaki halatı çözmeye çalışan kaçak, hızlı hızlı nefes alıyordu. Onun halat dolanan boynu kan toplamıştı.

–Evet, cengâver, bir Türk olarak Türk’ten mi kaçırıyorsun öyle mi, dedi Mukan onu tanıyarak.

–Biz sizi Juan-juanlar zannettik.

–Boşuna gevezelik etme! Doğrusunu söylemiyorsun. Hemen ortağının yanına yol al.

–Affedin kağanın oğlu. Bizim suçumuz yok. Turumtay bizi kendi emrini yerine getirmemiz için gönderdi.

–Hangi emir?

–İsyan haberini Juan-juan kağanını A-na-kuey’e söyleme...

–Bu bir ihanet! Neticede önceki bütün isyanların da aynı şekilde ihanet yüzünden mağlubiyetle sonuçlandığını Turumtay da biliyor!

–Bu haberi kağana söyleyip karşılığında da Türklere yabgu olmak istiyor o.

–Bağımlı halkın kağanı olacağına bağımsız halkın çobanı ya da demircisi olmak daha iyi değil mi?

–Bizim günahımız yok. Turumtay, uruğumuzun aksakalı olduğu için onun emrini yerine getirmeye mecburduk.

–Beni ikna etmek için boşuna uğraşma. Sen de tuğun altında yemin ettin. Ortağın yeminini bozduğu için Tanrı cezasını verdi.

Mukan, kılıcını kınından çıkardı ve “İşte bu mavi kılıç, bedenine saplanarak kızıl olarak çıkar!” diyerek kılıcını o anda cengâverin göğsüne sapladı.

Bu arada yaralı savaşı da geldi. Okun demir ucu ince zırhını delmiş ancak derine saplanmamıştı. Onun yarasını sarıp derhal atlara binmişlerdi.

–Çok konuşacak zaman yok. Hava kararmakta ve tez zamanda yola çıkmamız gerek, dedi Mukan. Ben ve İnal Teleütlerin yurduna doğru yola devam edeceğiz. İkiniz de geri dönerek babam Bumın Kağan’ı Turumtay’ın ihanetinden haberdar edin. Karargâhtaki yılanın başını tez ezsin. İstiklal mücadelesinde içerdeki hain, düşmandan da tehlikelidir.

Süvariler ikişerli hâlde iki zıt yöne doğru at sürdüler. Kısa zamanda başlayıp, şanı (30) doğudan batıya kadar yayılan büyük savaşların nasıl sonuçlanacağı; bozkırı ok gibi keserek giden işte bu atlıların, gözetilen menzile sağ salim olarak tam vaktinde gitmelerine bağlıydı.

2. 2. Ulu Tarihçi

Hicri 333 (Miladi 944) yılının güz mevsimi. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî, kalenin kapısına yaklaşırken heyecanını bastırmaya çalışıyordu. Aslında tarihî Buhara'nın göğsünde ulu bir çınar gibi yükselen bu kalenin temeline ilk tuğlanın konulmasıyla yeryüzünün en kalabalık, büyük şehirlerinden birinin tarihi başlamış oldu. Asırlar boyunca kaç kere harap olsa da küllerin arasından yeniden çıkan kaktüs gibi tekrar inşa edilerek Buhara'nın ebediliğinin sembolü hâline gelen bu muhteşem yapının tarihini, ondan daha iyi bilen herhangi bir kul, bu fani dünyada yoktur.

Kalenin ilk yapılışıyla ilgili sadece rivayetler mevcuttur. Kimisi kalenin kurucusu olarak kadim Turan hakanı Afrasiyap'ın ismini söylerken kimisi de onun kurucusu olarak feleğin çemberiyle Turan'a gelip Afrasiyap'a damat olan İran şehzadesi Siyavuş'un adını söylüyordu. Kaleyi şimdiki görüntüsüne bundan iki buçuk asır önce Buharalı Bîdûn getirmiş. O, kalenin içinde kendisine bir saray yaptırarak kapısına demir levha kaplatmış ve kendi ismini de üstüne oydurarak yazdırmış. Demir levha, sarayın kapısında hâlâ durmakta. Ancak İslamiyet'ten öncesinde yedi yaşındaki çocuğun bile okuyabildiği bu yazıyı bilen kişi, şimdilerde Buhara'da parmakla sayılıdır.

Muhammed; kalenin çevresini çok kez dolanmış, ona yakından ve uzaktan bakmış, saray görevinde çalışan çok arkadaşı olduğu için kalenin içindeki büyük küçük bütün yapıları da kaç kere gözden geçirmişti. Amacı "Tarihî Buhara" diye adlandırdığı kitabının kaleye ayrılan bölümünü, mümkün olduğu kadar mükemmel bir şekilde yazmak idi. Gençlik zamanından bu yana bilgi toplayıp, yaşı kırkı geçtikten sonra saç ve sakallarına aklar düştüğünde yazıp bitirdiği mezkûr eserini; bir hafta önce şu kapının önünde saray görevlisine teslim etmiş ve onu, bundan bir yıl evvel -tahminen otuz yıl hükümdarlık (31) yapan babası Nasr İbn Ahmed'in vefatından sonra- Buhara tahtına oturan Emîr Nûh İbn Nasr'a vermelerini rica etmişti. Zaten kitap, ona ithaf edilmişti.

Muhammed, sonraki bir haftayı doğup büyüdüğü köy olan Narşah'ta, kendi bahçesinde geçirdi. Zarafşan'dan çıkarılan ark boyundaki bu bağı, babasından miras kalan tarlada kendisi meydana getirmişti. Bağdaki her bir ağaç hatta ota varana kadar her şey, ona arkadaş ve onun için aziz idi. Çocukluk çağından yavaş yavaş çıkmaya başladığı zamanlarda da çalışkan olan Muhammed; aziz Buhara vilayetinin kasabalarından tarla ve

çöllere kadar her şeyini, tıpkı kendi eliyle meydana getirdiği bağı gibi seviyor; sevgili memleketinin sadece bugününün değil şanlı geçmişinin de kalbinde yer etmesini istiyordu. Bunu; Beykend, Verahşa ve başka kadim hisarların harabelerinde eline aldığı tuğla ve seramik parçalarından sonra aklına gelen şeylerle de pek çok kez düşündü. Bazen araştırma yapmak için görevlendirildiği harabelerin içinde, geç saatlere kadar çakalların uluması ve baykuşların ötüşleri arasında geçen zamanlarda yüreği sıkışsa da –bundan üç yıl önce dünya âlemini terk etmiş olsa da- nazım alanındaki önemli makamlardan biri olan saygıdeğer namıyla Abdullah Rudakî'nin işte şu satırlarını tekrarlayarak kendine cesaret verirdi:

Bilimden yürekte yanar parlak ışık.
O, bedenini felaketlerden koruyan kalkan.
Deniz âlemini geçmek mi istiyorsun?
Güzel işlerden gemi yap şu an!

Bu uğraşlarını başka amaçlara yorup “Muhammed, harabelerde hazine arıyor.” diye laf çıkaranlar da olmuştu ancak tarihin derinliklerine gömülen âlim, böyle imalara kulak asmazdı. Yorulunca Narşah'a döner, bağdaki sedirde kâğıda bir şeyler karalayıp yeni topladığı bilgileri unutmamak için onları sayfalara yazma konusunda acele ederdi. Vakanüvis olarak tamamen görevlendirildiğinden bu yana nadir bulunan arzu ve derin bilgi birikimine rağmen ne herhangi bir kariyer sahibi oldu ne de devlet tarafından yükseltildi. Bağdan gelen kazanca kanaat ederek karısı, iki oğlu ve iki kızından ibaret olan ailesini zor bela geçindirirdi. Hatta o, son hafta bağında kendine oturacak yer bile bulamadı. Çünkü hayatı boyunca biriktirdiği bütün varını yoğunu “Tarihî Buhara”nın temize geçirileceği yegâne nüsha için kaliteli kâğıtla mürekkep satın almak ve (32) onu ciltletmek için harcamış; neredeyse sonbahardaki işte şu ağaç gibi çıplak bir hâlde kalmıştı. Emîr, saray âyanları, Buhara'nın ulema ve bilginleri eseri nasıl bulacaklardı? Heyecanlanmamak ve kaygılanmamak elde değil! Neticede bu kitaptaki her bir sözün ardında nasıl meşakkatli günler, uykusuz geceler vardı. O, kendi vatanının tarihine ait bilgi ve rivayetleri toplayıp harmanlayarak bir araya getirdi. Onları, asırların tozlu toprağından arındırarak, güzidelerini tekrar tekrar seçerek gerçekleri dile getirmek için bildiklerini eserine döktü...

Buhara'dan atlı bir ulak gelerek Emîr'in onun kalede hazır bulunması gerektiğine dair buyruğunu iletince “Yüce hazretlerinin emri başım üstüne. Hemen peşinizden

geliyorum.” dedi. Ulak yanında getirdiği, boynundan tutarak dizginlediği, semer vurulmuş atı işaret ederek “Sizi kendimle beraber alıp götürmem emredildi. Bu at, yüce hazretlerinin size hediyesidir.” dedi.

Atlılar, Buhara şehrinin surlarına yaklaştılar. Sur, uzayıp gitmekteydi. Buhara şehristanını⁴ ören hisar duvarı şimdilerde şehrin içinde kalmıştı. Duvarın üstündeki burçlarda gardiyanlar duruyor, şehrin kapıları ilk şafakla açılıp gece kapanıyordu. Samaniler Devleti, kendi sınırlarını sıkıca koruyarak memleket içindeki asayişî sağladıkları için yarım asır boyunca herhangi bir düşman, Buhara şehrini tehdit edememişti. Bu şehre hem temel olup hem de onun kudretini yükselten Şah İsmail Samanî “Buhara’nın mimarı benim.” derken hiç mübalağa etmemiş. Şehristandaki binalar, surun etrafındaki yerleşim yerleri kadar kalabalık değildi. Bahçedeki ağaçların ve çalılarının yaprakları döküldüğü için mescit ve medrese, kervansaray ve koyu renkli binalar uzaktan da olsa göze görünüyordu.

Atlılar, Mâh Mescidi’nin önünden geçtiler. Eskiden bu mescidin yeri ormanmış. Yılın belli günlerinde ağaçların gölgesinde Put Pazarı⁵ kurulurmuş. Ondan biraz ilerideki Buhara Medresesi, eskiden kervansarayların olduğu yerde boy göstermektedir. Şehrin içine girilen bütün yolların ileride bağlandığı Mescidicami’yi ise Maverâünnehir fatihi Kuteybe, ateşperestlerin ibadethanesinin olduğu yere inşa etmiş. O, sadece Buhara’daki değil, belki de bütün Maverâünnehir’deki ilk mescittir.

Muhammed, Buhara’nın hangi tarafına bakarsa baksın her bir köşenin mazideki görüntüsü de gözünde (33) canlanıyordu. Yedi kat gökyüzünün, yedi kat yeryüzünün kalbindeki Buhara, birkaç tabaka hâlinde geçmişin içine gömülüp giden katmanlar nezdinde hâlâ mevcut ve azizdi. “Zamanın acımasız hükmünden dolayı kendi zamanında ana şehrimizi süsleyen hangi abide yok olursa olsun en azından onların hatıralarını koruyup saklamak, onları tarihî eserler arasında sıralayıp tanıtmak gerek.” diye bıkmadan tekrar etmişti o, Buhara fazıllarıyla olan sohbetlerinden birinde.

Kalenin önündeki meydana geldiklerinde uzaktan İsmail Samanî Türbesi görüldü. Yedi ülkenin seyyahlarının hayret ve övgüsüne layık, her bir taşı büyük sanat eseri olan

⁴ Şehristan: Şahir merkezi, hâkimiyetin bulunduğu yer, esas şehir veya iç şehir (Göksu, 2013: 11).

⁵ Mâh Pazarı (Bâzâr-ı Mâh): Buhara’da senede iki kere olmak üzere bir günlüğüne kurulan bir pazardır. Pazar her kurulduğunda burada put satılırdı (Göksu, 2013: 34).

tarihî anıt; sonbahardaki güneşin zayıf ışıklarında bile parlayıp, etrafındaki manzaradan açıkça ayırt edilerek küllerin arasındaki korlaşmış ateş gibi görünüyordu.

“Allah’ım, bu eşsiz abideyi kaza ve belalardan sen esirge! Kalenin ömrünü, kutsal Buhara’nın ömrüyle bir tut.” diye fısıldayarak yalvardı Muhammet.

Kale kapısının önünde tarihçiyi, padişahın has müstahdemi karşılayarak içeriye davet etti. Üstü açık koridordan, kalenin avlu ve verandasından geçerek, kapılarının önünde mızraklı askerlerin durduğu birkaç odadan sonra geniş ve aydınlık divan odasına girdiler. Tördeki altın tahtta, mücevherlerle işlenmiş tacı parlayan Samaniler sülalesinin sultanı, azametli padişah Nûh İbn Nasr oturuyordu. Âyan ve komutanlar, iki tarafındaki sıra sıra koltuklara saygıyla dizilmişlerdi. Âyanlar, altın simli kumaştan elbise; komutanlar, çelik zırh ve miğfer giyerek paha biçilemez silahlar kuşanmışlardı. Hepsinin nazarı, bugünkü toplantının günahkârı (!) Muhammed b. Ca’fer’in üzerindeydi. Sırmalı kumaştan dikilmiş elbisesinin üstünden sade, ince kaftan giyen; başına müderrislerinki gibi simli renkte sarık dolayan zayıf tarihçi, padişahın huzurundaki basamakta diz çöküp selam verdi.

– Hoş geldin üstat. Buyur otur, dedi Nûh İbn Nasr onu samimi bir şekilde karşılayarak.

Eğildiği yerden tekrar ayağa kalkarak biraz daha yakınlaşan Muhammed, etrafa göz gezdirip padişaha yakınca bir yere -sol tarafındaki veliaht şehzade Abdu’l-melik b. Nûh ve onun müstahdemi ile bundan dört yıl önce vefat eden vezir Belamî’nin oğlu Ebû Alî Belamî’nin ortasındaki boş koltuğa- emanet bir şekilde oturdu. Diğerleri bakmasa da yanında oturan, bıyığı yeni terlemeye başlayan Ebû Alî Belamî’nin kendisine (34) hevesle baktığını hissetti. Tarih ilmiyle oldukça ilgili olan, merhum vezirin oğlu; Muhammed b. Ca’fer ile karşılıklı sohbetlerinden birinde Muhammed bin Cerîr Taberî’nin “Tarih Er-Resul ve’l- Müluk ve’l Hulafa (Peygamberler ve Padişahlar Tarihi)” adlı eserinde İslam ülkelerinin tarihine ait bilgilerin azlığından yakınmıştı. “Taberî, hiçbir zaman ülkemizde bulunmamış. Hâl böyleyken ondan ülkemizin tarihini mükemmel bir şekilde yazmasını beklemek doğru değil. Bundan dolayı tarih yazma işi sizin ve bizim, işte bu ülkenin evlatlarının görevidir.” şeklinde cevap vermişti Muhammed. Ne büyük şans ki o, bu

vazifeyi elinden geldiğince yerine getirdi. Tarih ilmindeki o erişilemeyen başarıyı, belki de gelecekte Ebû Alî Belamî gibi güçlü gençler gösterecek.

Tahtın önündeki ayaklı masanın üstünde “Tarihî Buhara” açık duruyordu. Muhammet, göz ucuyla bakınca açık duran sayfanın Samaniler sülalesine ayrılan bölümünün başlangıcı olduğunu anladı.

–Kitabın bizi oldukça hoşnut etti üstat. Âlim ve bilginlerle, devlet erbabıyla beraber mülahaza ettik; hikâye yazarlarına okutup dinledik. O, herkes tarafından beğenildi. Bu zamana kadar biz, vatanımızın tarihi hakkındaki bilgilere, genellikle ağızdan ağıza rivayet olunan kıssalardan vakıf idik. İranlı Taberî’nin ve diğer Arap tarihçilerin eserlerinde ise Buhara hakkındaki bilgiler yarım yamalak. Neredeyse hepsi, her koşulda yurdumuza Arap askerlerinin gelmesiyle ilişkili olarak oluşturulmuş, dedi padişah iltifatla.

– Çok doğru, padişah hazretleri! Muhterem Narşahî, vazifesini gayet güzel bir şekilde yerine getirmiş. Kur’an-ı Kerim’den söyleyelim: “İn ahsentüm ahsentüm lienfüsiküm.” Yani eğer iyilik yaparsanız siz de iyilik görürsünüz. Allah’ın kelimindeki “siz de” sözünü “kendimiz, yakınlarımız, devlet ve yurdumuz, bütün insan ehli” şeklinde düşünmek lazım. İnşallah bundan böyle “Tarihî Buhara” mübarek Buhara’nın asırlar fırtınasında gömülüp giden birkaç bin yıllık tarihî katmanlarına, manen (35) seyahat etmek isteyen ilim taliplileri için ebediyen yanan bir deniz feneri olacak, dedi göğsünü bembeyaz sakal kaplamış, nur yüzlü Vezir Ebûl-Fazl Sülemî.

–Gerçekten de üstadın yazdığı eser “Buhaname”dir. Bu güzel eserin en büyük faziletlerinden biri de padişah hazretlerinin büyük büyükbabası İsmail Samanî’nin önderliğinde kurulan büyük sülalenin, Allah onu daim etsin, tarihte yer aldığı ilk andan itibaren kaleme alınmasıdır, diye onu onayladı komutanın sağ tarafında oturan orta boylu, iri cüsseli Vezir Ceyhânî.

Fıkıh ilminin bilgisi “Muhtasar-i Kâfi” eserinin müellifi Ebûl-Fazl Sülemî ve Buharalı Asafu Buzurgmehr’e benzeyen bilgili bakan Ceyhânî’nin sözlerinden sonra âyan ve ulemalar da “Tarihî Buhara” ve onun şerefine övgüler yağdırdılar. Kitabı, saray ehlinin biri bırakıyor biri alıyor; övgü ve memnuniyetlerini laf olsun diye söylemiyorlardı. Çünkü bütün Maverâünnehir ve Horasan’ı kendi hâkimiyeti altına alan Samaniler saltanatında;

ilim, fen ve edebiyat oldukça gelişmiş olup Türk, Fars ve Arap dillerini iyi bilmeyen kişiler üst düzey devlet görevlerinde çalışamazdı.

– Bu kitabın okyanusun derinliklerinden çıkarılan inci gibi kıymetli bilgilerinden ötürü kendi memleketim Ramitan’a olan sevgim on misli arttı. Oraya en son büyük Turan hükümdarı Afrasiyap gitmiş. Yine orayı nice nice büyükler ziyaret etmiş. Bu, vatanın her karış toprağını, her kuru dalını da sevebilmeyi öğreten bir kitap, dedi Ramitanlı bir âyan.

– “Tarihî Buhara”nın müellifi muhterem Muhammed İbn Cafer, Buhara şehrinin ulema sınıfına böyle güzel bir günde, uygun bir şekilde katılmış oldu. Şimdi ona “Buharalı” lakabı daha çok yakışmaz mı, dedi Vezir Ceyhanî.

“Evet, evet ‘Buharalı’ lakabını alsın. Bunu oldukça hak ediyor.” şeklindeki onaylayıcı sesler yükseldi.

Övgülerden utanmış bir gibi başını eğip oturan tarihçi, bu sözlerden sonra oturduğu yerde doğrulup, meclistekilere saygısını göstermek amacıyla elini göğsüne koyarak şöyle dedi:

–İltifatlarınız için teşekkür ederim fakat beni affedin efendim. Ben kendi mütevazı “Narşahlı” lakabımla kalmak istiyorum. Nihayetinde “Buharalı” gibi pek mübarek bir isim Ebû Hafs el-Kebîr (36) Buharalı, İmam İsmail Buharalı gibi yüce zatların saygıdeğer isimleriyle süslendi. Benim gibi gariban ve hakir birisinin o ilim güneşlerinin arasında şu kadarcık bile yeri yok.

Ortama bir sessizlik çöktü. Kimse tarihçinin sözünü yerden kaldırmadı. Çünkü herkes tarihçi, vezirin sözünü reddetmez; “Buharalı” lakabını başı göğe ererek kabul eder, diye düşünüyordu. Ceyhanî, yaratılışı gereği soğukkanlı biri olsa da geniş alnı ister istemez buruştu. Âyanların arasında fısır fısır konuşmalar başladı. Kimdir bilinmez birisinin “Ayıptır bu!” sözü Muhammed’in kulağına geldi. Muhammed, söylenenlere aldırış etmedi ve sözünü geri almayı düşünmedi. Bilakis uzun yüzü ve canlı gözlerindeki ifade de düşüncelerinde ne kadar kararlı olduğunu doğruluyor gibiydi.

Padişah Nûh İbn Nasr, tebessüm etti ve bilge bir şekilde herkesi mahcup olmaktan kurtardı:

– Aferin, Muhterem Muhammed! Nihayetinde “Narşahî” soyadını taşıyan kişi de Buhara’nın evladı! Zaten Narşahî, Gicduvânî, Ramitanî, Beykendî, Tarabî bunların hepsi ulu zatlara layık unvanlar. Geçmişte Narşah’ta meydana gelen büyük tarihî olayları sen kendi kitabında anlatmışsın. Özellikle Beyaz Elbiseliler⁶ ayaklandığında, bu hisarın onların önemli dayanaklarından biri olduğu hâlâ dillere destandır.

– Evet, o zamanlar benim atalarım, halifeye karşı isyan etmişler, dedi tarihçi üzümlere.

– Bundan utanmana gerek yok bilakis gurur duyman gerek. Zira o zamanda atalarımız, vatanın bağımsızlığı için savaşmışlar. O zamanlarda Beyaz Giyimliler mağlup olmuş olsalar da onlardan miras kalan istiklal gayesinin evlatlarımızın gönlünde sönmemesi için bağımsız Samaniler Devleti’nin ortaya çıktığı bu tarih, sizin eserinizde çok iyi bir şekilde ifade edilmiş, dedi Padişah.

– Muhterem devlet erkânı! Bu zamana kadar Buhara; hadisişerif, fıkıh ilimi ve merhum üstat Rudekî’nin sayesinde nazım alanında adını bütün İslam âlemine duyurmuştu. Nihayet Turan yurdu ulu tarihçisine kavuştu. Üstada boşuna gençler arasında yer göstermedik. Muhammed b. Ca’fer, müderrislik vazifesiyle görevlendirildi. Hem şehzade ve asilzade gençlere hem de ahalinin çeşitli sınıflarında yetişen iktidar sahiplerine vatan tarihi hakkında ders versin. (37)

Tarihçi yerinden kalkarak karar ve görev için saygıyla selam verdi.

–Şimdi ne diliyorsun söyle Üstat, dedi padişah.

–Padişah hazretleri, dileğim, şu sıradan eserimin sizin itibarınıza layık olması idi. Allah’a şükür ki onu gördüm. Naçizane tek isteğim şu: Sarayınızdaki maharetli hattatlar, ondan birkaç nüsha çoğaltsalar da ben bazı saygın zatlara hediye etsem ve derslerde faydalanma imkânına sahip olsam.

–Dileğiniz bize makul geldi. Elbette “Tarihî Buhara”dan onlarca nüsha çoğaltırız. Onu elçiler ve ticaret kervanları aracılığıyla yakın uzak memleketlere, en değerli hediye

⁶ Beyaz Elbiseliler İsyanı: *Tarihî Buhara* (Çev. Erkan Göksu) adlı eserde “Mukanna’/ Peçeli ve Onun Taraftarları Beyaz Elbiselilerin (Sepîd/ Sefîd Câmegân) İsyanı” başlığıyla açıklanmıştır.

olarak göndeririz. Zira mübarek Buhara, şu zamanda yedi kıtada meşhur bir diyar. Hatta bu mübarek yeri görmese de onun tasvirlerini ve hakkındaki tarihî bilgileri okuyarak, onu öğrenilmesi gerekli olan ilimler arasında sayıp, onun hakkında bilgi sahibi olmaya meraklı kişiler de çoktur.

Bundan sonra Nûh İbn Nasr, toplantının sonuna geldiklerini açıklayarak emir verdi:

–Paha biçilemez eser “Tarihî Buhara” hattatlar tarafından en iyi Semerkant kâğıdına yaldızlı harflerle çoğaltılsın. Bizim adadığımız bin dinar atın, ulu tarihçi Muhammed b. Ca’fer’in başından aşağıya saçılsın.

Padişahın huzuruna altın simli kumaştan elbiseleriyle iki müstahdem geldi. Onlardan biri kocaman, yuvarlak bir tepside harman hâlindeki altın paraları havada taşıyordu. Altınların parıltısı kıyafetlerine daha çok kızılık saçarak gözlerde ateş gibi parlıyordu. Oturduğu yerden ayağa kalkan tarihçi, hasetle bakan nazarları da fark etti. Müstahdem, onun önüne gelince diğer görevli tarihçiyi ortaya getirdi.

Bir tarihçi olarak bu merasimi çok iyi bilirdi. Padişahın emriyle adanan kızıl altınlar; bahtlı kişinin başından aşağı saçılır, kişi ise eğilerek hatta bazen emekleyerek her yere saçılan altınları tepsiye toplardı. Muhammed; yıllar boyunca viranelerden seramik parçalarını, paslanmış demir yayların ucundaki metal başları toplayıp hangi zamana ait olduğunu anlamak için onların tozunu ve pasını temizlemekten utanmadı. Şimdi ise yere eğilerek hatta diz çökerek onlarca gözün önünde paraları nasıl toplayacağını düşünürken bütün vücudu buz gibi oldu, gözlerinin önü karardı. Ne yapacağını bilemeden ortaya çıktı. Fakat (38) vücudunda en zor anlarda ortaya çıkan tanıdık, güçlü bir duygu onu ele geçirdi. Avucuna altın doldurarak başından aşağıya saçmaya hazırlanan müstahdemi, el işaretiyle durdurup padişaha dönerek selam verdi:

– Padişah hazretleri, affediniz! Kulunuz kendi eserini tamamlamış bulunmakta. Zaten onu müderrislik göreviyle onurlandırdınız. Bunun için şimdi bu kadar altına ihtiyacım yok. Emrediniz, altınlar, Buhara medresesinin öğrencilerine bölüştürülsün.

Meclistekiler taş kesilip âdeta nefes almadan padişahın emrini beklediler. Onun iyi niyetini hiddetle karşılamaz inşallah, şeklindeki düşünceler geçti bazılarının aklından.

Fakat sanki böyle olacağını biliyormuş gibi sakindi padişahın yüz ifadesi. O, memnuniyetini gizlemeden şöyle söyledi:

– Buhara şehrinde böyle değerli insanların olması çok şaşırtıcı değil. Mekkeyimükerrem'e ve Medineyimünevver'e semadan nur yağsa Buhara'dan semaya doğru nur yayılır, dedi sözü uzatmadan.

Altınlar medreseye verilerek Muhterem Muhammed b. Ca'fer Narşahî'den medrese öğrencilerine dağıtıldı.

2009 Yılı

2. 3. Arslanhan Minaresi

Hicri 523 yılının (Miladi 1129 yılı) yakıp kavuran yaz zamanı. Beykent-Buhara kervan yolundaki yolcular kalabalık değil. Kervanlar serinde yol başını gözleyip, yakıcı öğle vaktini kervansaray ve menzil duvarının gölgesinde diz çökmüş bir hâlde dinlenerek geçiriyorlardı. Güneş, batıya dönüp batmadan kervansaraylardan birinde altın yaldızlı tenteli araba, bir grup silahlı atlının ve süvarilerin eşliğinde Buhara'ya doğru yola çıktı. Atlar, şaha kalkıp yemlerini gevişleyerek ileriye doğru atılsa da süvariler, dizginleri çekip aheste bir şekilde yol alıyor; ağır ağır gideduran arabadan ileri gidince onu geçmemeye özen göstererek yavaşlıyorlardı. Atlıların tamamının çelik zırh ve miğfer giymesinden, kıymetli at koşumlarından, en önde ilerleyen muhafızın havada tuttuğu uzun tuğdan, onları görünce çabucak kenara çekilerek yol (39) veren yolcular ve yol kenarındaki kişilerden onların hanın özel muhafızları olduğu hemen anlaşılıyordu. Fakat nedendir daima gümüş eyerli, altın örtülü kara binek atta ihtişamla ilerleyen Maverâünnehir hakanı Karahanlı Arslanhan Muhammed İbn Süleyman görünmüyordu. Üstü kapalı arabanın arkasında, başlarına sarık dolamalarından ve silahsız olmalarından dolayı diğerlerinden açıkça ayırt edilen iki üç tabip ile altın rengi simli elbiseler giyen bir grup müstahdem üzgün ve düşünceli bir hâlde birbirleriyle fısıldaşarak konuşuyorlardı. Tenteli arabada yatan hanın hastalığının gizli tutulmasına her ne kadar çaba gösterilse de kötü haber, kendine rüzgâr gibi yol bularak, daha han alayı Buhara'ya gelmeden küçük büyük bütün Buharalılara ulaşmıştı.

Arslanhan'ın Buhara'ya teşrifi her seferinde gayet şenlikli bir şekilde geçer, şehir kapılarının önünde davullar çalınır; sadece âyan ve yüksen mevkili görevliler, ulemalar değil sıradan Buharalılar da sıra sıra dizilerek ulu hükümdarı karşılamak, ona yürekten olan bağlılıklarını göstermek için toplanırlardı. Bu sefer Buhara halkı, hanın ziyaretine üzülünler mi sevinsinler mi bilemeyerek şaşkın bir hâlde idiler.

Beykent'te su çıkarmak için kazılan ark ve afete uğrayan virane şehri tekrar inşa etmek amacıyla başlayan imar işlerini kontrol etmek için gelen hükümdarın eline ayağına, birdenbire felç inmiş; hiçbir doktor, zeki ve tecrübeli hekim derdine deva bulamamıştı. Ayakları tamamen kötürüm olmuş, tedaviden sonra sadece kollarını birazcık hareket ettirebilecek duruma gelmiştir. Kadere boyun eğen Arslanhan, payitahtı Semerkant'a

dönünce kurultayı toplayarak Maveräünnehir taht ve tacını, büyük oğlu Nasr'a bırakmayı gönlüne koymuştu.

Hanı rahatsız etmesin diye oldukça sakin yol alan han alayı, akşamüstü Sumitan'a vardı. Arslanhan kendine yaraşır bir sedyede yatar hâlde Buhara'daki Çehar Bakri, Ebubekir Fezl, Ebubekir Hamid, Ebubekir Tarhan ve Ebubekir Sad'ın kabirlerini ziyaret edip muhtaçlara dua etti. Han alayı, geceyi Sumitan'da, mezarın yanında geçirerek şafakla beraber Buhara'ya doğru yol aldı.

Hanın hastalığını, devlet vatan musibeti olarak yorumlayan Buharalılar, oldukça mahzun görünüyorlardı. Muhafızlar; hanın rahatsızlığından ve mecalsizliğinden (40) dolayı âyanlar ve reaya ile görüşemeyeceğini ilan edince halayık, yolun iki tarafına çekildi ve atlı muhafızların kuşatmasındaki tenteli araba Karakol Kapısı'ndan şehre girdi. Mızraklarını hep havaya doğru tutarak yürüyen muhafızlar, üzüntülerinin işareti olarak mızraklarının uçlarını yere doğru çevirdiler. Araba, ortadan kederle geçerken Buharalıların gözlerine yaşlar doldu. Neticede Buhara'nın imarı, halkın asayışı ve refahı için Arslanhan gibi canını ortaya koyan bir hükümdar, tarihte az görünür.

Arslanhan, kendini saraya veya kaleye değil, Mescidicami'ye götürmelerini buyurdu. On sene kadar önce kendi emriyle yapılan muhteşem caminin önünde onu arabadan sedyeye aldılar. Hanın pehlivan gibi olan bedeni oldukça küçülmüş, kuş gibi hafiflemiş; sakalları ağarmış, yüzü solmuştu. Kalın kaşlarının altındaki gözleri iyice içeriye çökmüş olsa da hâlâ canlıydı. Hanın gözleri caminin önünde boy gösteren yüksek minareye bakarken beklenmedik bir şekilde alevlendi. Minare yapıları daha iki yıl oldu ancak namı, yedi cihana yayıldı. Yakın ve uzak ülkelerden Maveräünnehir'e gelip giden tacir ve seyyahlar, Buhara'dan konu açıldığında söze hep minarenin tarif ve tasvirinden başlıyorlardı. Yapılmaya başlandığında hemen kadim bir şehir timsaline dönüşen benzersiz inşaatın temelinden en üstüne kadar belli aralıklarla nakışlar yapılmıştı. Cansız tuğlalar mimar ve mühendislerin zevkine göre değişik geometrik şekillerle örülmüştü. Kemerlerle bölünen süsler, parlak renklerle cilalanınca şekillerin uyumu ve renklerin parlaklığından âdeta onlara can veren ve ahenk katan ebedî hayat türküsünü terennüm ederdi. Minarenin manzarasına herhangi bir yerde uzun süre durup bakmak zordur çünkü kâh minaredeki dalgalı bezekler kâh ince geometrik şekiller kâh tavandaki revakların tepesindeki kubbeler gözü kamaştırırdı. Babil Kulesi ve İskenderiye Feneri'nden sonra yeryüzünde bunun gibi

muazzam bir minarenin var olduğunu, insanoğlunun tarihini su gibi içen tarihçiler bile söyleyemiyorlardı.

Minareden gözünü ayırmayan hanın aklında, iki yıl önceki olaylar canlandı: Birkaç asır öncesinin küllerini savuran minarenin çinileri düşmüş, tuğlaları kırılmış; minare ansızın yıkılan bir toprak ve çini yığınınna dönüşmüştü. (41) Çok şükür ki olay, gece meydana geldiğinden dolayı hiç kimse zarar görmemişti. Mescidicami'yi yeniden inşa ettiren Arslanhan, aynı yıkılan minarenin yerinde yeni bir minare yaptırmaya karar verdi. Eski minarenin ömrünün kısa olması onlara ders olmuştu. Arslanhan, yeni minarenin imkânlar dâhilinde uzun süre sağlam kalmasını istiyordu. O anda, Han, Usta Beka'yı huzuruna çağırıp onunla kalede baş başa sohbet etti. Uzak ülkelerden gelen elçileri kabul etme merasimi daha yeni bitmiş; elçiler ve devlet erkânı padişahın huzurundan ayrılmıştı. Padişah, başında elmastan tacı ve altın yıldızlı kaftanıyla gözlerini bir noktaya düşünceli bir şekilde dikmiş hâlde oturuyordu. Mimar, selam verdikten sonra hükümdarın gösterdiği yere, âdetlere göre baş vezirin oturduğu bronz koltuğa, başı eğik bir şekilde oturdu. Han tahtın arkasına yaslanıp:

–Niçin çağırıldığımı biliyordur. Minare yıkıldı belki ama arştan iyi haber! Yani “Yeni camiye yeni minare yakıştır.” sözü bir işarettir. Fakat bu minare sadece müezzinlerin ezan okuması için yapılmasın, diyorum. Mısır'ın İskenderiye şehrinde, denizdeki gemilerin yollarını kaybetmeden başka memleketlere gidebilmesi için büyük muazzam deniz fenerleri yapıldığını biliyordur. Buhara'da deniz yok. Fakat dört taraftan gelen kervanlar, kum denizini aşır gelirler. Minare, daha çölün içinde olan kervanların gözüne görünürse nihayet menzile yaklaşan yolculara gölge ve manevi bir barınak olur. Keşke Buhara'da baki kalacak bir minare meydana getirsek! Evet, sen bu konuda ne diyorsun?

Handaki heyecan Usta Baka'ya geçti ve heyecandan onu yerinden kaldırdı:

–Âlemlerin sultanı! Köhne minare yıkıldığından beri ben kulunuz durmak nedir bilmiyorum. Padişah hazretlerinden herhangi bir ferman olmasa da kadir Mevla'nın gönlüme düşürmüş olduğu yeni minarenin yapılmasına dair değişik değişik fikirler, gece gündüz aklıma geliyor. O minare, bir zamanlar hayalimde boy gösteriyordu. Bundan sonra şüphesiz ki yeryüzündeki minarelerin aslanı olacak.

–Aferin! Baban sana boşuna Beka ismini koymamış. Onun planını kâğıda çizdin mi sen?

–Hayır, henüz çizmedim hazretleri. Emrederseniz emrinizi, öğrencilerimle beraber üç günde yerine getiririm.

–Bugünden başla! İhtiyacın olan meblağ hazineden verilir. Minare bitince mimar, mühendis ve müteahhitlere (42) minarede kullanılan tuğlanın sayısı kadar gümüş para hibe edeceğim.

Usta Beka, nasıl ismine yaraşır bir işe giriştiğinden, Arslanhan Minaresi'nin alt yapısı için kazılan hendeği gördüğünde bir kez daha emin oldu. Hendekteki su, kanallar yoluyla akıtılıp hendeğin dibini kurutulmuştu. Temel için yer kazın müteahhitler, tepeden bakıldığında cüce adamlar gibi görünüyordular.

–Minareyi yerin dibine değil, semaya doğru yükselt demiştim, diyerek şakalaştı keyfi yerinde olan han.

Usta Beka hazırcevap bir şekilde:

–Zemine atılan temel ne kadar sağlam olursa pervazı da o kadar yüksek olur şahım. Allah inayet etsin, minarenin temelini ilk tuğlayı siz kendi elinizle koyunuz, dedi.

Han, altın simli kumaştan dikilen kaftanını güçlkle açtı. Beyaz cübbesinden hanın müşkül bedeni bir kez daha göründü. Herkes şaşırarak onun hendeğe inmesini bekledi. Han, âyanların itirazına aldırmadan yerinden oynayan uzun merdivenden hendeğin dibine indi. Ocakta iyice pişen külçe gibi kızıl, kare tuğlayı; zümrüt, yakut taşlı yüzükler takılmış eliyle tek seferde yere bıraktı. Müteahhitlerden biri büyük ağaç saplı demir küreği alıp yere saplayarak harcı üstüne döktü.

Hanı alıp camiye girdiler. Cemaatin namaza gelmeye hâli vakti var. Ancak Arslanhan, yattığı yerden “Hastalıktan iki büklüm kalmış, zayıf, felçli kullarını yanına al.” diye fısıldayarak dualar okudu ve Allah'a ibadet etti. O anda hanın emriyle şehir merkezinin dışındaki Namazgâh Cami'nin yapılmasına öncülük eden Usta Beka geldi. Saçı sakalı ağaran mimarı muhafızlar, üstünü değiştirmeye bile fırsat vermeden apar topar

getirmişlerdi. Biraz kambur duran Usta Beka'nın omzunda ince, yazlık Özbek gömleği; başında kalpak, belinde kuşak, ayaklarında deri terlik vardı. O, her gün inşaat alanına şafak vaktinde gelip gün boyu dinlenmeden taslaklar ellerinde, her yerde hazır bir şekilde bulunur; her bir tuğlanın dizilmesine dikkat edip işi takip eder; herhangi bir yer içine sinmezse mühendis ve müteahhitlere hatalarını anlatıp, emir vererek o yerin bozulup tekrar yapılmasını buyururdu. Sözüne hiç kimse ikilemezdi. Bundan dolayı Usta Beka, (43) Arslanhan'ın verdiği nişanla Karahanlılar saltanatının mimarbaşı görevine tayin edildi. Usta Beka, hanın dikkatli bakışlarından dolayı ne yapacağını bilemeyip, hastaya ümitle bakarak üst üste selam verdi ancak ağzından tek kelime çıkmadı. Onun hâlini gören Arslanhan'ın kendisi söze başladı:

– Çok vaktini almayacağım, Usta. Buhara benim için aziz ancak bu sefer Buhara'da fazla kalacak zamanım yok. Gönlüm sohbet etmek istiyor. Sohbetimizin senin yaptığın minarenin tepesinde geçmesini istiyorum.

– Padişah hazretleri, minarenin kurucusu sizsiniz. Ben kulunuz güzel niyetinizi gerçekleştirmenizde bir mimarım. Ancak minarenin tepesine çıkmak size eziyet olur.

– Başka şansım yok. Buhara'yı bütün endamıyla görmek istiyorum. Bu, ancak minarenin tepesinden mümkün.

Arslanhan, âyan ve müstahdemlerinin itirazlarına yine kulak asmadı. Onu biri baş, biri ayak tarafından tutan iki asker taşıyarak merdivenlerden mescidin tepesine çıkardılar. Buradan, minarenin yan tarafına kurulan köprünün karşısına kapı açılmıştı. Görevliler, hanı dikkatlice minarenin içine soktular. Elinde meşale tutan muhafız, ortadan yarı karanlıkta ihtiyatlı bir şekilde döner merdivenlerden tepeye çıkmaya başladı. Yukarıya çıktıkça minare inceliyor, merdivenler daralmaya başlıyor, çıkış zorlaşıyordu. Nihayet minarenin tepesindeki yeniden genişleyen kısma çıktılar. Mermer kaplanan daire şeklindeki alanda on altı tane revaklı küçük pencereden dört taraf, Kaf Dağı gibi apaçık bir şekilde görünüyordu. Biraz nefesini toplayan hanı daire boyunca gezdirdiler. Han; her bir pencereden aşağıda serilip yatan şehri, kana kana içip sanki Buhara'nın suretini gözbebeklerine yerleştirmek istiyordu.

İşte Buhara’da inşa edilen ilk büyük yapı Buhara Kalesi, daha uzakta İsmail Samanî Türbesi, onun yanında Çeşme-i Eyüp Türbesi... Bir tarafta da kendi yaptığı saray ve medrese... Medrese avlusu kimsesiz idi. Bununla beraber talebeler sınıflarda müderrislerin dersini dinlemekte. Zarafşan’dan çıkartılıp şehri ikiye bölen kanalları abıhayat ile dolu olan Şahrud Arkı, gümüş kemer gibi parlıyordu.

Hanın nazarı, hayatı boyunca “atam” diye saygı duyduğu Şeyh Hasan Hırkalı’nın ibadet etmek için kendini kapattığı hücrenin mavi kümbetlerinde (44) mihlanıp kaldı. Şeyh Hasan İbn Yusuf Buhari, daima yün hırka giydiği için “Hırkalı” lakabını almış. O, otuz yıl kesintisiz oruç tutmuş. İftarlarda da sadece şalgam içer ve yeşillik yemiş. Dışarıdan bakıldığında dünyadan elini eteğini çekmiş gibi görünse de Şeyh, Buhara ahalisinin iman ve itikadını kuvvetlendirmek için oldukça kaygılanırdı. O, baş başa sohbet ettiklerinde Arslanhan’ı hep hayırlı işlere yönlendirdi. Şeyh, on dört yıl önce suikast sonucunda şehit oldu. Ancak öğütleri hanın kulağına kazındı. Pirinin duası sayesinde Arslanhan, hükümdarlığı boyunca Buhara’da, payitahtı Semerkant’takinden de fazla imar işiyle uğraştı.

Minarenin tepesinden iki sıra duvarla örülen şehir merkezinin dışındaki köyleri, tarla ve bahçeleri de görmek mümkündü. İşte, Harezmi tarafındaki Barahşa yolu boyunca turna katarı gibi kervanlar gelmekte. Develerindeki bohça bohça yüklerin içinde nelerin olduğunu tahmin etmek mümkün idi. Harezmi tüccarlar, İdil boyundaki Bulgar hatta ondan daha kuzeydeki Rus ülkelerine kadar giderek ticaret yaparlardı. Maverünnehir mallarını oralara götürüp; kuzeydeki yurtlardan sincap, samur ve başka hayvanların kürklerini, Bulgar derilerini Buhara ve Semerkant pazarlarına getirirlerdi. Böylelikle hem kendileri zengin olur hem de ödedikleri vergilerden devlet hazinesi gelir elde ederdi.

Arslanhan, şehir kapısına yaklaşmakta olan kervanları ukdeli bakışlarıyla takip ederken Yusuf Has Hacip’in pek çok bölümü hafızasında olan “Kutadgu Bilig” kitabının tüccarlarla ilgili kısmından bir beyti fısıldayarak tekrarladı:

Doğudan batıya gezip dolaşır

İstediğin dileği sana getirir

İlginç, dünyadaki her mesleğin kendine has bir üstünlüğü var. Padişah bile sarayın verdiği yetkilerin dışına çıkamazken tüccarlar, doğudan batıya kadar rüzgâr gibi dolaşırlar. Arslanhan, bazen huzuruna çıkan tüccarlardan yeryüzünde kendisinin hiç görmediği bir kabile, şehir, nehir, dağ, uçsuz bucaksız ormanlar, altı ay boyunca güneşin hiç batmadığı yerler ve başka ilginç şeyler hakkında duyduklarından sonra gayri ihtiyari heveslenir; belli etmeden ah çekerdi. (45)

Şehir merkezinin doğu duvarına yakın yerdeki büyük meydanda, sıcakta yapılan Namazgâh Cami'nin inşaatını seyrederken Arslanhan, başını zorla çevirip Usta Beka'ya gülümsedi.

– Halk ve inşaatta çalışanlar size dua etmekte hanım. İnşaat işçileri için sadaka olarak fazladan erzak ve gerekli aletleri getirip veren yardımsever Buharalılar oldukça fazla, dedi onun bakışlarından ne düşündüğünü anlayan mimar.

Namazgâh Cami'nin yapıldığı Şemsâbâd mevzisinde bir zamanlar Karahanlı hükümdarı Şemsülmülk, saray yaptırmış ve etrafına da bağlar bahçeler diktirmiş. Etraftaki bozkırın büyük bir kısmını duvarla çevirip koruma altına almış. Bu çevrelenen otlaklarda tavşan, tilki, ceylan ve yaban koyunu kısa zamanda çoğalmış. Çalılıklar arasındaki göllerde yabani kaz ve ördekler sürü sürü gezermiş. Han Şemsâbâd'da dinlenip, ava çıkarak gönlünü hoş edermiş. Zaman geçti, saray şimdi harap oldu. Önceki korunun manzarası güzel olduğu için Buharalılar, bayramlarda gezmeye çıkarlardı. Arslanhan, burada bayram namazlarının kılınacağı bir cami yaptırmaya karar verdi. Böylece halk, dinî bayramlarda şehir mescitlerine sıkışıp kalmayacak, çoğunlukla Şemsâbâd'a gelecek. Bayram namazından sonra merasim ve gösterilerin gerçekleştiği yer de onun yanında yer alacak. Diğer zamanlarda namazgâh, Şemsâbâd ve etrafındaki koruların ahalisine cami sıfatında hizmet verecek idi.

Hanın ansız göz işaretiyle onu hemen meydana oturtup onun iki yanına yastıklar koydular. Usta Beka, yanında bağdaş kurdu.

– Allah'ın verdiği bu derde şikâyet etmiyorum Usta. Beni yirmi yedi yıl büyük bir memleketin tahtında oturttu. Büyük işler yapmama izin verdi. Beni halkın duasına layık gören Allah, şimdi dert gönderdiğinde gönlümden zerre şikâyet geçse bu kuluna “bendem”

demesin. Hem Allah, peygamber Eyüp aleyhisselama sınav olarak dert ve musibetler gönderdiğinde Eyüp Hazretleri, sabredip şükretmedi mi? O zatın ayağı Buhara'ya da bastı. Asalarının içinden çıkan çeşme suyundan her zaman sadakatle içtim. Büyüklerin hayatları ve göstermiş olduğu sabırlar, bizim için bir ibrettir elbette. (46) Fakat bir hayalim benimle birlikte gidecek gibi görünüyor. Beykent'i, beş asır önce Kuteybe'nin harap ettiği kadim şehri; yeniden müreffeh bir şehir hâline getirip, bir zamanların Buhara ve Semerkant'ı gibi ulu bir şehre dönüştürmek istiyorum. Ne yazık ki nasip olmadı, dedi Arslanhan zorla nefes alarak.

–Hâlâ imkân var, hakanım. Kur'an-ı Kerim'de söylendiği gibi: Fellezîne âmenû ve amilûs salihâti lehum magfîretun ve rızkun kerîm. Yani iman edip salih ameller işleyen kişiler için marifet ve bol rızık vardır. Şüphesiz ki derdi veren dermanını da verir.

–Her zaman Usta! Ama bu niyetimi gerçekleştirmek imkânsız gibi görünüyor.

Han, bir süre uzaklara dalıp sessizce baktı.

–Sağlıklı olduğum zamanlarda siyasetimden korkup büyük küçük herkes, bütün emir ve fermanlarımı kayıtsız şartsız yerine getirirdi. Felç olmamla birlikte asker ve beyler arasında “Arslanhan bütün hazineyi inşaatlara, harabelere, su çıkarmak için arklara savurmakta. Sonucunda da askerlerin maaşı gecikmekte. Hanın damadı Selçuklular saltanatının sultanı Sencer'in askerleri, bizden daha fazla maaş alıyor. Yine hemen hemen her yıl, herhangi bir yurda sefere çıkıp sayısız ganimetlerle dönüyorlar. Biz Karahanlılar askerlerinin, Selçukluların askerlerinden neyi eksik? Biz de savaşmakta mahir olan Türkleriz. Han, hazinesinden iyi maaş veremiyorsa herhangi bir yurda neden savaş açmıyor?” şeklindeki sözlerin yayılarak fitne yapıldığını öğrendim. Elbette fitne, kabiledede ta önceden ortaya çıkmış. Fitneciler de bu uygun zamanı gözetip harekete geçtiler. Derhal Beykent'teki inşaatları durdurup hazinenin bir kısmını askerlerin maaşını fazla fazla ödemeye harcadım. Böyle yapmasaydım eğer fitne boranı artarak bütün saltanata yayılabilirdi. Yeni fitnelerin önünü kesmek için ben, büyük oğlum Nasr'ı han olarak ilan edeceğim. Payitahta varınca tacı tahtı ona devredeceğim.

–Kararınız adil ve akıllıca bir karardır padişah hazretleri.

Nasıl teselli vereceğini şaşıyordu Usta Beka:

– Oğlunuz tahta oturunca sizin tavsiye ve yönlendirmelerinizle memleketi (47) yönetir. İnşallah, şehzade sizin başlattığınız hayırlı işleri sonuna kadar götürür.

–Ne yazık ki ben böyle düşünmüyorum!

Han yine bakışlarını, gözün görmediği ufuklara dikti.

–Gençliğimde ulu bilge Yusuf Balasagunlunun “Kutadgu Bilig” adlı eserini severek okurdum. Nazarımda bu ulu zatın öğütleri, Allah kelamı ve peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem hadiserinden sonra en doğru nizamnamedir. “Kutadgu Bilig”de hükümdarın halkın refahını ve asayişini sağladığı, vezirlerin de bu işte ona yardımcı olmaları gerektiği söyleniyor. Fakat beyler ve vezirler, Karahanlılar Hanedanı’na mensup şehzadeler arasında beni anlayan birine az rastladım. Bundan dolayı onlardan birini değil, seni çağırdım bu sohbe. Yakınlarımdan sadece kızım Mahitürkan beni anlardı. Onu Selçuklular payitahtı Merv’e gelin gönderdiğimde “Canım kızım, hazineden istediğin şeyi al götür.” dedim. Kızım şöyle cevap verdi: Babacığım, mümkün olsa sizi ve anneciğimi alıp giderdim ama bunun mümkün olmadığını biliyorum. Emretseniz kâtipler, sizin elinizden bırakmadan okuduğunuz “Kutadgu Bilig” kitabından bir nüsha çoğaltıp verseler. Ben onu elime her alışımında, babacığım da şimdi bu kitabı okuyor olsa gerek, diye sizi düşünürüm.

–Bir gün kızımdan kederli bir mektup aldım. O, melikesi olarak erine tavsiyede bulunmuş: Şahım, payitahtınız Merv’de büyük bir medrese yaptırırsanız. Çokça ilim sahibi insan yetiştirilse ve devlet işlerine alınsa saltanat büyür. Sultan Sencer, kızımın alay edip kahkahalarla gülmüş ve “Babanın Maveraünnehir’in her yerinde yağmurdan sonra biten mantarlar gibi binalar yaptırması yetmiyormuş gibi şimdi de sen Horasan’ı bina meydanına mı döndürmek istiyorsun? Akli olan hükümdar hazineyi imar işlerine değil, askerini çoğaltmaya harcar.” demiş. Bu, yüreğime ağır geldi. Kızım iyi niyetli de olsa eşi onu küçük düşürmüş. Hemen Merv’e bir mektupla para gönderip kızıma “Sen, kendi istediğin şekilde medrese yaptırmaya başlayıver. Bütün masrafları ben karşılayacağım.” dedim. Kızımdan “Babacığım, inşaata başlandı. Yaşlı Mervliler size dua etmekte.” (48) şeklinde cevap geldiğinde tahta çıktığım günden daha çok sevindim.

Bir bilsen bana veraset etmede en münasip aday, kızım Mahitürkan'dır. Fakat ne yazık ki onu Maveraünnehir tahtına oturtmanın imkânı yok. Oğullarımdan hangisi başına taç giyerse giysin hazineyi, askeriyeyi büyütmek için sarf edecektir. Bundan dolayı senden ricam şu ki Namazgâh'ı bitirmek için acele et. Semerkant'a gider gitmez hazineden kalan gerekli meblağı göndereceğim. Bu cami, halk için oldukça gerekli. Hayırlı yapılar meydana getirmek, kadir Allah'ın da onayladığı şeylerdendir. Öyle ki büyükbabam Şemsulmülk'ün kendi için Şemsâbâd'da yaptırdığı altın bezemeli saray, bir asır geçmeden harap olup yıkıldığı hâlde kervanlara ve yolculara menzil olarak yol ortasına yaptırılan surlu yapı, hâlâ halk tarafından kullanılmaktadır. Bu bana ders oldu. Buhara'da yaptırdığım sarayımı da medreseye dönüştürdüm. Şimdilerde Allah bana ağır dert vermiş olsa da halka hizmet etmeyi omuzlarımdan atmış değilim. Bu mübarek Buhara'yla son buluşmam. Bugün Karakol Kapısı'ndan girip yarın Semerkant Kapısı'ndan çıkacağım ve sevgili şehrimi sonsuza dek terk etmiş olacağım. Namazgâh bitince caminin açılış merasimine şehzadelerimden biri gelerek görevlerini yerine getirirler elbette.

Usta Beka sesi titreyerek:

–İçiniz rahat olsun hazretleri. İlk taşı kendi ellerinizle koyduğunuz Namazgâh'ı elbet bitiririz. Şu durumda hazineden yüksek meblağ ayırmanızın ne kadar zor olduğunu ben kulunuz çok iyi anlıyorum. Minareyi yapmamız için hibe ettiğiniz bağışlar sayesinde hazineden herhangi bir şeye ihtiyaç duymadan idare ediyoruz. Bununla beraber Namazgâh'ın yapılması için bana vaat ettiğiniz haktan da vazgeçiyorum. O parayla caminin bir bölümü bile yapılırsa ben kulunuz için en büyük hak bu olur. Mühendis ve mimarlık işlerini yapan oğullarım ve yeğenlerim de maaşsız çalışırlar.

Arslanhan'ın kirpiklerine yaş doldu. Kolunu zor bela kaldırarak mimarın omzuna koydu: (49)

–Ömrün çok olsun, dünya var oldukça duran çokça binalar dikmen nasip olsun, aziz dostum.

Usta Beka'nın ciğerleri parçalandı. Hanın zayıflamış elini dikkatle avuçlayarak birden yaş dökülen gözlerine sürdü.

Han, iki büyük evladının Buhara şehrinin cihandaki şöhretine şöhret katan imar işlerini durdurması için çok az zaman kaldığını tamamen anlayıp acı acı gözyaşı döktü. Arslanhan ve Usta Beka'nın omzundan yükselerek göğe doğru mağrur bir şekilde uzayan minare; Allah'ın izniyle onu meydana getiren bu zatlara, onların mübarek nam ve ebedî amellerini asırlardan asırlara anlatarak âdeta sessizce teselli verirdi.

2010 Yılı

2. 4. Küregen⁷

Allah'ım bedenim içinde can yarattı
Seni güzelliklerin üstüne han yarattı
Harezmî

Belh vilayetine bahar geldi. Dere ve çaylar yine ilkbahar türküsünü söylemeye başladı. Tarlalar ve yaylalar rengârenk otlardan, çimlerden halıyla kaplandı. Semada turnalar salıncak yapıp kuzeye, Maverâünnehir tarafına uçmaya başladı. Onlardan daha aşağıda ise kırlangıçlar havayı ok gibi keserek dönüyordu.

Güzün Belh'i ele geçiren Timur Bey'in ordusu, vilayette kışladı. İlkbaharda Hirat meliki Gıyasettin Kurt, Sebzevar'daki Serbadarlar hükûmetinin lideri Emîr Müeyyed, Sistan meliki Fahrettin, Mukan emîri Alibek Canikurbanî, Harzemşahlı Hüseyin Sofî, Ak Orda hanı Arushan, Kabulistan şahı Kutbettin'den elçiler gelip hepsi zaferle kazanılan saltanatı kutladılar. Timur Bey'in büyük otağı da hediye ve selamlarla doldu taşı. Sadece Moğolistan'dan elçi gelmedi. Çünkü Moğollar; Hüseyin'i de Timur Bey'i de kendilerine tabi Maverâünnehir'de, kendi başlarına buyruk hareket ederek geçici hükûmetler kuran isyankâr kimseler olarak görürdü.

Emîr Hüseyin'e karşı zafer kazandıktan sonra otuz dört yaşındaki Timur Bey'i Maverâünnehir'in hükümdarı olarak çoğunlukla kabul eden civar ülkelerin padişahları; (50) aynı zamanda yeni hükümdarın gelecekteki planlarını, komşu saltanatlarla ne gibi münasebetler kurma niyetinde olduğunu da tahmin ediyorlardı. Taç takarak tahta oturmasına yardımcı olan zaferinden uzun zaman önce, Timur Bey hanlığa yükselmeden önce, Cengizhan'ın oğlu Suyurgatmışhan'ın ismi vaktiyle hutbede okunarak paralara basılmaya başlansa da onun, kukla bir han olduğunu herkes biliyordu.

Emîr Hüseyin, Maverâünnehir hükümdarıyken istikrarsız davranışları ve açgözlülüğünden dolayı itibar sahibi beylerin gözünden düşmüştü. Bundan dolayı komşu devletlerin tecrübeli sultanları, Maverâünnehir tarafından korkmuyor aksine Ceyhun ve Seyhun arasındaki toprağı altın ülkenin herhangi bir vilayetini ya da ilçesini işgal etmeyi düşünüyorlardı. Ancak bu diyarda gayreti ve cesareti bedenine sığmayan, Allah'ın yüksek

⁷ Küregen (Gürgen): Timur'un kullandığı unvanlardan birisi "Emîr"dir. Kullandığı diğer unvanlardan biri de "Damat" anlamına gelen "Küregen"dir.

zekâ ve eşsiz bir önderlik istidadıyla mükâfatlandırdığı bahadır Bey, tahta oturunca hepsinin gönlüne kaygı düştü.

Nevruzdan sonra Timur Bey, âyanlar ve has muhafızlarının yoldaşlığında Belh yakınlarında peygamber sallahu aleyhi ve sellem'in sahabelerinden birinin defnedildiği Hoca Ukkâşe Kabristanı'na yol aldı. Siyahlı grili alaca atın üstünde kahramanca oturan, kara sırmalı kumaştan kaftan giymiş Timur Bey'in gümüş renkli kavuğu, bahar güneşinin ışığında gümüş gibi parlıyordu. Kavuğuna takılan parlak yakut, şafak yıldızı gibi ışıldıyordu. Bıyığı ve sakalı kısa kesilmiş Bey, her zamanki gibi uzaklara dalmış; baharın hafif rüzgârı hoş estiğinden kaftanının önünü açmıştı. O, güllü yazlık gömleği ve atının altın renkli örtüsüyle diğer süvarilerden ayrılıyordu.

Nevruz boyunca o, genellikle askerî kıyafetle dolaştığından şimdiki kıyafetiyle kendisini kuş gibi hafif hissediyordu. Kemerine ağır kılıç yerine kılıfına kıymetli taşlar işlenmiş, dişleri olan, kulplu, çift uçlu bir hançer takmıştı. Hoca Ukkâşe'ye vardıklarında çelik zırh ve miğfer giymiş mızraklı muhafızlar, at üstünde kaldılar. Timur Bey ve âyanlar yaya olarak kabrin etrafını dolaştılar. Emîr Hüseyin'in kabri üstünde çiçekler açmıştı. Gençliğindeki dostu, kayını, ittifakçısı, sonra ise taç ve taht için savaştığı ana rakibi, Maveraünnehir'in eski hükümdarı Hüseyin; savaşlar ve fitne, aldatma, haset, şöhret hırsı gibi özelliklerinden dolayı hayata veda etmiş; sonunda sakince uyuyordu. İlerisinde Cengizhan soyundan Adilhan'ın -çoğu yönden Hüseyin'e benzeyen, (51) kendini kukla han olarak ortaya koyan kişinin- kabrine soğuk bir bakış atan Timur Bey, Kur'an surelerinden okudu. Kayını Hüseyin'in bilerek ya da bilmeyerek işlediği günahlarını bağışlaması için Allah'a dua etti.

Hüseyin'in atası Emîr Kazagan, iyiyi ve kötüyü yeni yeni ayırt eden delikanlı Timur'da hayret ve saygı uyandırır. Kazagan, zalim Cengizhan soyundan Kazanhan'ı tahttan indirip Maveraünnehir'in bağımsızlığını kazanmak için savaşan ilk Türk emîridir. Onun hükümdarlık zamanında halk, nispeten sakin, huzurlu bir hayat sürmüştür. İslam dini gelişme göstermiş; ilim meraklıları ve âlimler çoğalmaya başlamış. Fakat hâkimiyetini tam olarak sağlayamayan Kazagan, on iki yıllık hükümdarlıktan sonra fitne kurbanı olmuştur. Maveraünnehir, onun devrini, hâlâ özlenen günler olarak ukde ile hatırlamaktadır. Timur Bey'in babası Turagay Bahadır ve onun piri Şeyh Şemseddin Külâl karşılıklı sohbet ederken onların Emîr Kazagan'ın ölümünden dolayı kederlenip, onun evladından ona layık

bir varis olarak hâkimiyeti eline alıp, Kazagan'ın hayırlı işlerini devam ettirmesini arzu ettiklerini dile getirdiklerini iyi hatırlıyordu. Fakat oğlu Emîr Kazagan'a yakışır bir evlat olamadı. Emîr oğlu Abdullah, tahta çıkınca babasının oturttuğu nizamnamedeki bütün kuralları bozdu. Sonuç olarak nifaklar oluşmaya başladı, bütün ülke parça parça dağıldı, ülkede düzensizlik boy gösterdi. Abdullah, Maverâünnehir'i terk ederek sergerde oldu. Emîr Kazagan'ın dayanağı, Maverâünnehir'deki en güçlü savaşçı kavmi Karaunaslar da tüy gibi dağılmış; kalanları ise Kazagan'ın diğer oğlundan torunu olan şehzade Hüseyin ile uzak Kandeher vilayetine gitmişti.

Düzensizlikten ustaca faydalanıp Maverâünnehir'i tekrar kontrol altına alan, ezeli düşmanı Moğollardan hiçbir zaman gün yüzü görmeyeceğini anlayan Timur Bey; doğduğu yurdu, Keş'i terk ederek kayını Emîr Hüseyin'in yanına doğru yol aldı. O, Emîr Hüseyin'in atası Kazagan gibi Maverâünnehir'e mutlu olarak dönmeyi umut ediyordu. Yüzü gözü, üstü başı toza toprağa bulanana, hem kendileri hem de atları hâlden çıkmış bir vaziyette olan Timur Bey ve yüz askeri; Kandeher'in Gernsir taraflarındaki çimenlik alana yerleşmiş olan Emîr Hüseyin'in karargâhına yakınlaştıklarında, kendilerinin teşrifi karargâhta bir kargaşa yaratır, diye düşünmemişlerdi hiç. Moğolların kendi izinden gelmesinden ödü kopan Emîr Hüseyin'in küçük, (52) düzensiz ordusu; sıkı tuzaklar kurmuş hatta otak ve çadırlarını toplamadan düzensiz bir şekilde kaçmaya başlamıştı. Kimsesiz karargâha giren Timur Bey önce bir an şaşırıldı; sonra ne olduğunu anlayınca terk edilen birkaç atla kendi birkaç binicisinin atını takas edip, dikkatli olmalarını söyleyerek, hemen yol alıp Emîr Hüseyin'in izinden gitti. Haberciler, ona yetişip gelenlerin düşman olmadığını aksine yardım amacıyla damadı Timur Bey'in geldiğini, kız kardeşi Olcay Türkan Aka'nın da onunla beraber olduğunu söylediler. Endişeli olan Hüseyin; bundan evhamlanıp, belki de Moğollar Timur Bey'i tuzak olarak gönderdiler, diye düşüncelere daldı. "Askerlerini bıraksın, Timur sadece kendi gelsin karşıma." dedi Emîr Hüseyin. Timur Bey, askerlerine karargâhtan kıpırdamamalarını emredip hanımıyla birlikte kaynının yanına gitti. İyi niyetlerle geldiğine onu zorla ikna edip beraber karargâha döndüler. Otakta baş başa yapılan sohbette Timur Bey, Hüseyin'e Moğollara karşı birlikte savaşmayı önerdi. Kendine bakmadığı için sakalı, bıyığı uzamış; sıkıntı ve ıstıraplardan şakaklarına genç yaşta aklar düşmüş olan Timur'un canıgönülden dile getirdiği düşünceleri, kaynına, genç bir çocuğun boş sözleri gibi geldi.

–Sende yüz yiğit, bende de iki yüz yiğit var. Toplam üç yüz askerle mi Moğollara düşman olacaksın, dedi o alaylı bir şekilde Timur’a aldırış etmeden.

–Eğer üç yüz askerle düşmanın herhangi bir kısmını ortadan kaldırıp, nam salarsak bir günde gücümüz on kat artar. Çünkü savaşa susamış olan yiğitler, Maverünnehir’de oldukça çok. Bize katılmak isteyen bütün yiğitlere ben, savaşmakta mahir olan askerlerden komutan seçerek “Haber verdiğimde mümkün olduğunca silah ve tüfek toplayarak tatbikat yapın.” dedim. Gönüllü olanların tamamının Kandehar’a gelmesine engel teşkil eden bir durum yok, dedi Timur Bey kesin kararlı bir şekilde.

Başını eğerek oturan Hüseyin, birden doğruldu ve kısık gözleri, ganimet kokusunu alan atmaca gibi açıldı:

–Savaşa iştiyakın bu kadar mı? Önce Sistan’a yürümeliyiz.

– Neden? Neticede düşman kuzeyde. Savaşmaktaki amacımız Maverünnehir’i Moğollardan kurtarmak değil mi? (53)

–Bu kadarcık güçle Moğollarla baş gelemeyiz. Sistan meliki Fahrettin, vilayetindeki isyancıları bastırmak için beni yardıma çağırdı. Pek çok malını mülkünü ve bütün ganimetini vermeyi vaat etti. Onları ele geçirirsek belki sonra Maverünnehir’e sefere çıkarız.

Timur Bey, derin düşüncelere daldı. Bu tedbir, Moğollara karşı yapılacak savaşta biraz geciktirecek olsa da Hüseyin ile ayrı düşmenin doğru olmayacağını anlayıp mecbur razı oldu.

Olca Türkan Aka, Emîr Hüseyin’in eşinin kaldığı çadırdaydı. Haremdekiler de endişeye kapılmış ama yardıma gelindiği için herkes bu durumdan hoşnut ve mutlu olmuştu. Olca Türkan Aka’nın gelmesi münasebetiyle şölen düzenlenmiş; çalgılar hoş melodiler çalmaktaydı. Kadınlar, müzik dinlerken alkış tutarak neşeyle gülüyorlardı. Emîr Hüseyin’in otağını terk eden Bey, atıyla karargâhın dışında duran kendi askerlerine doğru yol aldı. Harem çadırından yükselen çınlamaya benzer kahkahalar kulağına gelirken onun yüreği sürüklenip gitti. Bu sesin sahibi Timur Bey için oldukça değerli bir varlıktı.

Sistan'daki muharebeler, Maveräünnehirlilerin savaşmakta ne kadar usta olduklarını gösterdi. Melik Fahrettin'in bütün askerleriyle aylardır kuşatıp alamadığı kaleleri, Hüseyin ve Timur tedbirli bir şekilde birkaç günde işgal etmişlerdi. Böylece bütün Sistan'ın "Ok geçmez, ateşte yanmaz, suda boğulmaz bahadırlar" diye haklarında tevatürler yaydığı bahadırlar, melikin rakiplerinin çoğunu tarumar etmiş; diğerleri ise pusup kalmışlardı. Melik Fahrettin, galip gelen Maveräünnehirlilerin karargâhına ziyafet için sürü sürü sığır, koyun ve keçi; büyük fiçılarda Şiraz ve İsfahan'dan getirtilen, ıhlamur ağacından yapılan kırmızı şaraplar gönderdi. Bunları getiren Sistanlılar, hem ittifakçılarını tebrik etmek hem de onlara vaat edilen altınları teslim etmek için ertesi gün melikin kendisinin devlet erkânıyla birlikte teşrif edeceğini de haber verdiler.

Karargâhtaki oldukça eğlenceli ziyafetten Timur Bey ve onun adamları da hoşnuttu. Melikin vereceği altınlarla bir sürü askeri rahatlıkla silahlandırabilirdi. O, şarap içmedi ancak kendisini serbest bırakarak, Sistan'a geldiklerinden beri ilk kez zırhını çıkarıp pantolon ve gömleğiyle sakince uykuya daldı. Ancak şafağa yakın (54) haykırışlar, atların kişnemesi ve gürültü patırtıdan dolayı uyandı. Sıçrayıp kalktığında çadırına koşarak giren silahtar "Düşman bastı beyim, düşman!" diyerek bağırdı.

"Hangi düşman?" diye bir anda ok gibi geçti aklından. Fakat düşünmeye fırsat yoktu. O, acele acele kılıç asılı olan kemerini beline takıp, miğferini ve kaftanını giydiği gibi çadırdan çıkarak atına koştu. Silahtar, onun küçücük tel halkalardan dikilmiş ağır çelik zırhını alıp peşinden koştu. "Zırhınızı giyin beyim! Düşman yağmur gibi ok yağdırmakta!" diye bağırdı. O anda Timur Bey atına binmiş, durumu anlamak için etrafa bakıyordu. Karargâhın öteki tarafında yer alan çadırlar yanıyor; Emîr Hüseyin'in ve harem çadırlarının olduğu yerden kılıç sesleri, kadınların feryatları geliyordu kulağa. Karargâh boyunca atlılar düzensiz bir şekilde koşturuyor; yalnız askerler, onbaşı ve yüzbaşılar da şaşkına döndükleri için savaşçıların arasına karışamıyorlardı. Savaşın sonunun bazen birkaç dakikada geldiğine çoğu kez şahit olan Timur Bey, zırhını giymeden başını çevirerek "Tuğ kaldır. Hükümdarımız ve onun haremî tehlike altında. Savaşa yiğitler!" diye buyurdu.

Tuğun altına anında zırlı zırhsız bir sürü savaşçı toplandı. Timur Bey, zırlı olanlara önden gitmelerini buyurup savaşmaya hazırlandığı anda yolda Hüseyin ve onun has muhafızlarıyla karşılaştı. Hüseyin:

– Timur Bey, geri çekilmek zorundayız. Hakkımızı vermek istemeyen Melik Fahrettin, haince baskın yaptı, dedi nefes nefese kalmış bir şekilde.

–Peki ya kadınlar ve sultanım? Haremdekiler iyiler mi?

– Kadınları düşünecek zaman değil şimdi. Cengizhan bile işlemeli takke dar geldiğinde hatunu Börteçine’yi düşmanın eline bırakıp kaçmış. Akli olan “karım” diyerek kendi başını derde sokmaz.

– Cengiz bana örnek olamaz. Kendi canımdan mahremimi ve sultanın haremini düşmanın eline bırakıp kaçmaktansa ölürüm daha iyi!

Hüseyin imalı bir şekilde güldü ve “Cahil!” dercesine başını sallayıp, atını kamçılıyarak gitti.

Zırhının olmamasına bakmadan cesareti on kat artan Timur Bey, savaştaki ihtiyatkârlığı da unutup olduğu yerde kalarak savaştı. Onun keskin kılıcı güneşin ilk ışıklarında parıl parıl parlıyor, sağa sola (55) ölüm saçıyordu. Sistanlılar, hücumdan savunmaya geçmek zorunda kaldılar. Timur Bey’in etrafında sıkıca kenetlenen Maverâünehirliler, düşmanın üstüne canlı kaya gibi atıldılar. Onlar bir zaman sonra haremdeki kadınları sürükleyerek götüren düşman askerlerine yetiştiler. Birkaçı öldürülünce kalanları da dağıldılar. Geri çekilmeye başlayan Sistanlılar, artık bilek güreşine cüret edemeyince ok atmaya başladılar. Ok, bir hamlede Timur Bey’in sağ bileğine saplanınca o, az kalsın kılıcını elinden düşürüyordu. Bey, kılıcını hemen sol eline aldı ve başının üstüne kaldırdı. Savaşçılar, ileri atıldığında bir ok da sağ bacağına saplandı. Has askeri onu arkadan tuttu.

– Beyim siz yaralandınız! Hükümdarın haremi kurtarıldı. Bu yüzden savaş meydanını terk etsek de olur.

–Cenk sona ermeden çekilmek, hak edilen galibiyeti elden kaybetmektir. Düşman safları dağıtılsın!

Komutanın emriyle savaşçılar ileri atıldılar. Kurtarılan kadınlar arasından Olcay Türkan Aka, feryat ederek hızlıca koştu; kan damlayan üzenğiye yapıştı.

–Beyim, kurtarıcımız, hemen attan inin. Doktorlar merhem sürsünler. Aksi hâlde Allah göstermesin sakat kalırsınız!

Rengi bembeyaz olan Timur Bey, onun sözlerini işitmiyormuş gibi gözlerini savaş meydanından ayırmadı. Haremdeki kadınlardan biri daha yaklaşırken, peçeli de olsa Timur Bey, önsezileriyle tabii ki onu tanıdı. Sanki üçüncü bir ok yüreğini nişan almış gibi eyer üstünde belli belirsiz sallandı.

– Timur Bey, ben Melike Saraymülkhanım. Siz borcunuzu şerefli bir şekilde ödediniz. Düşman mağlup edildi. Attan inin de tabipler sizi tedavi etsin.

Melikenin sesi Timur Bey’in kulağına savaşçıların “Düşman kaçtı, düşman kaçtı!” diye haykırıışlarından daha hoş geldi. Son gücünü toplayıp “Emriniz başım üstüne melikem!” dedi ve çok kan kaybettiğinden dolayı o anda kendinden geçti.

Böylelikle Timur Bey’in delikanlılık çağları; Emîr Hüseyin’e sadakatle hizmet etmek, kurnaz Moğollara karşı sebatla savaşıp genç başını (56) daima tehlikeye sokmakla geçti. Neredeyse bütün savaş ve çarpışmalarda kendi bölüğüyle savaş meydanlarının en hararetli kısımlarında yer alıp, Maverâünnehir’i adım adım Moğollardan temizleyerek Hüseyin’i taç ve taht sahibi yaptı. Maverâünnehir’de kendisinin tahta çıkardığı hükümdarı canıgönülden tebrik etti. On binlerce yiğidin kanıyla kazanılan bağımsızlığın sağlanması gerektiğini söyleyerek, atası Kazagan’dan daha mantıklı siyaset yürütüp, onun yaptığı hataları yapmaması için Emîr Hüseyin’i uyardı. Maverâünnehir sınırlarının güvenliğini sağlamak için Moğolların öz yurdu Moğolistan’ı da ortadan kaldırmak gerektiğini, savaşa kendisinin öncülük edeceğini söyledi. Fakat ne yazık ki Hüseyin’de atası Kazagan’daki kadar hükümdarlık yeteneğinin olmadığı hemen anlaşıldı. Onun komutanları güçlendirmek yerine birbirlerine karşı kıskırtması, Moğollara karşı yapılan savaşta istekli olan komutanlara ağır vergiler ödettirmesi; sadece komutanların değil belki de bütün halkın, yurdun ümidini ve inancını boşa çıkarmış olmasından dolayı Timur Bey’in çektiği ıstıraplar, Sistan’daki savaşta sağ koluna ve bacağına saplanan oktan daha da ağır geliyordu.

Nefsine yenik düşen Hüseyin'in büyük Turan devletini kurma yolunda Moğollar gibi döneke olduğunu anlayan Timur Bey, kaynının birkaç suikast girişiminden sağ salim kurtulduktan sonra hain Hüseyin'e karşı isyan edip onu payitahtı Belh'te perişan etti.

Sonunda o, galip gelerek ana yurdu Maverâünnehir'de akıllıca düzen kurma imkânına sahip oldu. Askere savaşa hazırlanmaları için emir verdi. Kısa zamanda Ceyhun'u geçip muzaffer hâlde Maverâünnehir topraklarına adım attı. Fakat bütün karargâhta sadece Timur Bey, hâlâ Emîr Hüseyin'e karşı kazandığı zaferini zafer olarak kabul edemiyordu. "Saraymülkhanım benim olduğu zaman mutlak galip olurum." diye kaç kez gönlünden geçirdi o. Aslında Emîr Hüseyin'e galip geldikten sonra çok geçmeden, onun haremindeki dört kadının kendi karargâhına yerleştirilmesini buyurmuştu. Diğerlerini adını duyurmuş komutanlara paylaştırdı. İşte bayram zamanı da geçti. Galibiyet hukukuna göre o, Saraymülkhanım'la rahatça evlenebilirdi. Eskiden âdet böyleydi. Cengizhan "Dünyanın en güzel lezzeti, mağlup düşmanın ganimeti olarak onun ele geçirilen savaş atına binmek ve esir (57) hatunlarıyla eğlenmektir." şeklindeki sözleri bu âdeti kanunlaştırıyor gibiydi.

Timur Bey, Hoca Ukkaşe'den dönüp otağına girmeden önce karargâhın köşesindeki manzarası güzel olan Saraymülkhanım'ın çadırına doğru at sürerken yüreğinde, savaş zamanıkinden az olmayan bir heyecan duydu. Bey, Saraymülkhanım'ın sadece bedenen değil, kalben de kendisinin olmasını arzu ediyordu. Fakat Cengizhan soyundan gelen Kazanhan'ın mağrur kızının kalbini çalmak, Moğolistan hanı İlyashoca veya Emîr Hüseyin'in askerini yerle bir etmekten de zor gibi görünüyordu.

Timur Bey, Saraymülkhanım'ı ilk kez genç kızlığında görmüştü. O zaman babası Turagay Bahadır'a yoldaş olarak Ceyhun boyundaki Solisaray şehrine, Emîr Kazagan'ın karargâhına gidiyordu. Babası Kazanhan'ın ölümünden sonra Emîr Kazagan'ın karargâhında yetişmiş, daha on yaşlarında olmayan Saraymülkhanım, başındaki tüylü şapkasıyla diğer kızlardan ayrılıyor; nadir rastlanır güzelliği, inatçılığı, kararlılığı ile dillerde dolaşıyordu. Kazanhan birkaç yıl önce öldürülmüş olsa da Cengizhan'ın soyundan gelen çocuklarına izzet hürmet tamamen ortadan kalkmış değildi. Timur, Kazagan'ın torunu Hüseyin ve diğer beyzadelerle dost oldu. Çeşitli vilayetleri dolaşan beyzadeler; babaları hâlihazırda daha çok göçebe âdetlerine riayet eden Emîr Kazagan'ın otağındaki meşveretlere iştirak ettiklerinde onlar, eğitimci nezaretinde binicilik, nişancılık, kılıç

kullanma işleriyle meşgul olurlardı. Toplantılardan sonra göz alıcı ipek saraylardan dışarı çıkıp beyzadelerin, gençlerin talimleri izlendiğinde Timur; gözü pek oluşu, at biniciliği ve liderliğe olan yatkınlığıyla bir gözü kör olan ancak öngörüsü keskin olan Kazagan'ın dikkatini çekmişti.

Emîr Karaçar Noyan'ın evladı olan Turagay Bahadır; son yıllarda savaş seferlerinden, cenk ve çarpışmalardansa şeyhlerin sohbetini daha iyi buluyordu.

– Şeyh Şemseddin Külâl'e el vererek askeriyeden daha kalabalık olan tekkelere şaşırıyorum. Bugün oğlu Timur Bey'in cesaretinden anladım ki Kaçuvli Bahadır ve Karaçar Noyan gibi büyük komutanların istibdadı, Turagay Bahadır'da biraz azalıp Timur Bey'de boy göstermeye başlamış, dedi Maveräünnehir Emîri tek gözünü talim meydanından ayırmadan. (58)

Komutanlar, bu sözü yarı şaka yarı gerçek kabul ederek güldüştüler. Turagay Bahadır, oğlunun şanına yapılan bu övgüler için Kazagan'a teşekkür etti.

Emîr Hüseyin ve onun boyuna yetişen Saraymülkhanım'ın düğünü de Solisaray'da yapılmıştı. Âşık Timur Bey, kaderin cilvesiyle damadın sağdıcı olmuştu. Yakın dostu olarak bunu rica eden Hüseyin'in isteğini reddedememişti. O günü, hayatındaki en bahtsız gün olarak hatırlıyordu. Aşkını belli etmeyip bahtı için savaşmadığından dolayı kendini suçluyordu. Gelinlik içindeki Saraymülkhanım, gökyüzünde yeniden doğan dolunayın âdeta yeryüzündeki yansıması gibiydi. Her tarafında yıldızlar pervaneydi.

Ayın doğmasına hatta güneşe de gerek yok, diye gönlünden geçirdi Timur Bey o anda ve Bahtiyar şairin beytini fısıldadı:

Eğer gün doğmasa ne olacak
Yüzünün nuru bu dünyanın sarayı

Gelini selamlama anında Emîr Kazagan, Saraymülkhanım'ı alnından öpüp genç gelin ve damada altın simli otak armağan etmişti. Onun içindeki eşyaların tamamı has kumaşlardan yapılmıştı. Sarayın önündeki gül bahçesinin ortasına kurulan alev gibi otağın direğine yaldızlı gerdek bayrağı asılmıştı. Hâlimden memnun olan Maveräünnehir hükümdarı kendini torunu ve gelini için tebrik eden âyan ve komutanlara şöyle söyledi:

– Bildiğiniz gibi Kazanhan’la yaptığım savaşta bir gözümü kaybetmişim. Bugün Kazanhan’ın göz nuru, Cengizhan’ın soyundan gelen torunu, gelinim olarak hanedanıma adım attığında şu yok olan gözümü tekrardan bulmuş gibi oldum.

– Kazanhan’ın ruhu da beyzade Hüseyin gibi yiğit bir damatla gururlanmış oldu. Kavun koparır gibi koparılan başına artık üzülmemek lazım, diye şaka yaptı sarhoş komutanlardan biri.

Sevinçten al al olan gelinin çehresine birden bir mahzunluk çöktüğünü sezen Kazagan, saygısız komutana kaşlarını çatarak baktı ama düğünün tadını kaçırmamak için öfkesine hâkim oldu.

Gelin ve damat gerdek çadırına girince çadırın önünde dikilen bey ve beyzadelerin ellerindeki kadehlere sakiler, testilerden şarap doldurdular. Şarabı sakal ve bıyıklarına dökerek, bir dikişte içip sarhoş olan komutanlar (59) “Emîr Hüseyin Küregen, Emîr Hüseyin Küregen!” diye bağırmaya başlayınca Timur Bey, artık dayanamadı. Elindeki kadehe ağzını bile sürmeden, onu komutanların içki içişlerini seyredip duran bir askerin eline tutuşturdu ve düğün meydanını terk ederek, saray tavrasındaki atını eyerleyip at üstünde Solisaray’dan dışarı çıktı. Şehir merkezi, duvarlarla örülü olmadığından onu herhangi biri fark etmedi. Timur Bey, at sürüp Ceyhun sahiline gitti. Çıplak arazide atın dizginlerini bırakıp sıçrayarak attan indi. Nehir, ay ışığında hafifçe dalgalanarak akıyordu. Delikanlı, kendini nehre atıp buz gibi suyun bağrında yüreğini yakan ateşi söndürmek istiyordu. İçinden bir ses kendini kontrol etmesini söyledi: Timur, kendine gel! Saraymülkhanım ile evlenip “Küregen” olacağım şeklindeki boş hayallerden sonunda kurtulduğuna şükret. Neticede o, han kızı. Beyzade Hüseyin belki de gelecekte Maverâünnehir’in hükümdarı olacak. Bu yüzden onlar birbirlerine uygun. Bu nikâha, gerçek bir dostun sadece sevinmesi gerekir. Senin aşkın... Eğer gerçek ise Saraymülkhanım’ın kocası Beyzade Hüseyin’e öncekinden de çok sadakatle hizmet edip onun dostlarına dost, düşmanlarına düşman olacaksın. Aşk, güzel bir duygu ancak iyi yönetilmesi gerek. Sonuç olarak şair Harezmi boşuna “Muhabbetname” adlı destanı yazmamış ve sen Allah’ın kelamı Kur’an-ı Kerim’i aklında tuttuğun gibi bu destanı da boşuna ezberlemedin.

Solisaray'dan Keş'e döndüğünde Timur Bey, meyus idi. Bu hâli babasının nazarından kaçmadı. Beyzadeyi iyice gözetlemesi için görevlendirilen mülazım; Timur Bey'in beyhude bir şekilde "Aşk ateşi candan gitmedi hiç/ Elim mis tenine değmedi hiç..." diye fısıldadığını, âdeta gözyaşı dökmeden ağladığını söyleyince bilge Turagay Bahadır ne olduğunu anladı. Fakat oğlunun yarasını deşmemek için bu konuda hiç kimseye hatta hanımı Tekine Hatun'a bile bir şey söylemedi.

Köye gelmelerinin üzerinden birkaç ay geçince Turagay Bahadır, Solisaray'a görücü göndererek Emîr Kazagan'ın torunu, Beyzade Hüseyin'in kardeşi Olcay Türkan Aka'yı oğlu Timur Bey'e istetti. Görücüler mutlu, olumlu bir şekilde dönünce herkes çok sevindi.

-Turagay Bahadır böyle bir niyetin olduğunu daha önceden söyleseydin Hüseyin'in düğününde Timur Bey'i de evlendirir, çifte düğün yapardık. (60) Torunum Olcay için Timur Bey'den daha münasip damadı sadece Çağatay halkını değil, dört cihanı dolaşsak da bulacağımız meçhul, dedi Emîr Kazagan.

Yengesi Saraymülkhanım'la güzellik konusunda yarışan Olcay Türkan Aka, Timur Bey'in gönül yarasına merhem oldu. Onun özellikle Saraymülkhanım'a saygı duyması, her açıdan ona benzemeye çabalaması, Timur'un hoşuna giderdi. Hanımı ağzından bal damlar gibi yengesini övdüğünde Timur Bey onu kucaklayarak havaya kaldırır "Han değil komutan kızı olsan da sen de hanzadelerden aşağı değilsin. Türkan kalbimi öyle çaldın ki! Olcay Türkan'ım." diyerek severdi.

Timur Bey, Saraymülkhanım'a hediye ettiği çadırın önüne gelince attan indi. Deve yününden yapılmış olan beyaz keçe çadır, yemyeşil çimenlerde âdeta lacivert gökyüzünden süzülerek gelen bir bulut yığını gibi parlıyordu. "Düğünde Emîr Kazagan'ın hediye ettiği altın çadırdan üstün değilse bile ondan da aşağı değil." diye gönlü hoş bir hâlde çadıra göz gezdirdi Timur Bey.

Kazagan'ın hediyesi altın çadır eskiyince melikenin yenisini görüp görmediği şüpheli. Çünkü Emîr Hüseyin'in haremindeki beş hanımından biri olan Tarmaşirinhan'ın kızı Suyunç Kutluk Aka'nın yeri diğerlerinden ayırdı. Cimriliği yedi cihana destan olan Emîr Hüseyin, atının eyerine takılıp yırtılan pantolonuna yama yaptırap giymişti. Bu

yüzden hatunlarının düğün günü aldığı hediyelerden başka hediye beklememeleri daha mantıklı.

Melike onun geleceğini biliyor. Büyük bir ihtimalle onu içeriden gözetleyerek beklediğini bilen Timur Bey, sağ ayağının aksaklığını mümkün olduğunca göstermemeye gayret ederek sağlam adımlarla çadıra doğru yürüdü. O, içeri girince cariyeleriyle birlikte çadırın ortasında duran ince bir kumaştan elbise giymiş olan Saraymülkhanım, takılarını şingirdatarak ona selam verdi. Yirmi yedi yaşında olan melikenin beyazı iyice beyaz, kızılı iyice kızıl yapan letafet ve cazibesi onun gönlünü arzıyla coşturmuştu.

–Hoş geldiniz ulu hükümdar, lütfen buyurun!

Saraymülkhanım’ın sesi, Timur Bey’in delikanlılığında kendisine vurgun olduğu genç kızlığındaki gibi çınlayarak gülüşlerini hatırlattı.

Çadırın ortasında güzelce bir sofr kurulmuş, etrafına kadife küçük minderler ve tüy yastıklar konulmuştu. Timur Bey’in sesi şiddet ve katıyetle yükseldi: (61)

–Sizinle birkaç dakika öylesine muhabbet etmek istedim, hanım!

Saraymülkhanım’ın işaretiyle cariyeler, iki büklüm hâlde çadırı terk ettiler. Melike, Timur’a sorgulayıcı bir nazarla baktı. “Mağrurluğunu elden bırakmıyorsun.” diyerek baktı Bey. Fakat bu ona son derece yakışıyordu.

–Bekleme süresi doldu, hanım. Gönlünüzdekini sormaya geldim. Bu kulunuzun nikâhına girer misiniz?

–Ben elinizde bir esirim! Esirenin gönül razılığını sormanız şaşırtıcı.

–Ama sizin gibi köklü bir soyun torununun evime kendi rızası ile ayak basmasını isterim.

–Razı olmasam ne olacak?

Timur Bey, savaş başındaki düşman askerlerinin ürperten darbesine karşı koyup paniğe kapılan asker gibi yerinden kalktı. Bir an dili tutuldu. Bu, melikenin gözünden kaçmadı. Yiğide içinden acıdı fakat damarlarında atalarının kanı dolaştığı için serinkanlı bir şekilde onun cevabını bekledi.

– Neden hanım? Siz, bir ömür boyu Emîr Hüseyin’e sadık kalıp dul mu yaşayacaksınız, dedi Bey kısık bir sesle.

Onun geniş alnında mercan mercan ter taneleri parladı. Dudakları kenetlenip sivri burnunun pervaneleri gerildi.

– Bir düşünün o buna değer mi? Hüseyin; haremimi, çocuklarını ondan himaye bekleyen herkesi kendi hâline bırakıp canını kurtarmak için kaçmadı mı? O, Küregen gibi şerefli bir namı taşıyamadı. Onun bu yıkımı, işte bu namertliğinin haklı bir cezasıdır.

– Size Küregen unvanı lazım mı? Suyunç Kutluk Aka’yı neden Behram sefiline verdiniz?

–Hanım, sizinle sadece unvan için evlenme niyetinde değilim.

Timur Bey’in sesi yine şiddetle yükseldi:

–Cengizhan hanedanından eş bulmak zor değil. Bana müşavir olacak bilgelikte yâr lazım. Rahmetli zevcem Olcay Türkan Aka’nın yerini sadece siz doldurabilirsiniz.

–Sarayınızda Olcay’ın yerini almamla, yüreğinizde de kendime yer bulur muyum?

–Olcay’la evlendiğimde de kalbim sizindi.

–Ne garip! Doğru, bunu bakışlarınızdan sezerdim. Fakat bu, bütün gençlere has bir şey galiba, diye düşünürdüm. Emîr Hüseyin’e verildiğimde sizi damat (62) tarafında görünce içimden “Aşk, sadece masallarda olan bir şeymiş.” diye düşünmüştüm.

–Emîr Hüseyin, tahtın vârisi olduğu için kendime nazaran onu size layık gördüm ve her ne kadar azaplı da olsa duygularımı belli etmedim; sır gibi sakladım. Bu sırrı kendimle

götürmek isterdim. Eğer Emîr Hüseyin, tavsiyelerinize kulak assaydı kaderi kötü sonla bitmezdi. Ben de ona rakip değil, belki samimi bir dost ve sadık bir asker olarak kalırdım.

–Siz, Emîr Hüseyin’e verdiğim tavsiyelerden haberdar mıydınız?

– Evet, bir kısmından elbette haberdardım. Olcay Türkan Aka, sizinle olan sohbetlerinin bazılarını bana anlatırdı. Öğütlerinizde bazen ben kulunuzun da ismini zikretmeniz, Emîr Hüseyin’i bana destek olmaya davet etmeniz gururuyla başım göğelerdi. Bu yüzden Emîr Hüseyin birkaç kez bana karşı haince suikast girişiminde bulunduğu bile onu korumaktan vazgeçmedim. İnsafa gelir, adalet yoluna girer diye ümit ettim. Fakat Olcay Türkan Aka’nın ölümünden sonra Hüseyin’le beni bir arada tutan son bağ da koptu.

– Evet, zavallı Olcay, benim de yegâne dostumdu. İkimiz sizle Emîr Hüseyin’i uzlaştırmaya çalışır; yalnız kendimizin değil, bütün yurdun, devletin saadetinin de bunda olduğunu bilirdik. Olcay’ın vefatından sonra ben tek kaldım. Emîr Hüseyin, nasihatlerime hiçbir şekilde kulak asmaz oldu, dedi Saraymülkhanım çehresine ve sesine çöken mahzunlukla.

–Sözünü söyle anlayana, canını canına katana!

Timur Bey, savaş meydanındaki zor durumu anlayan komutan gibi üstünlüğü kendi eline almak için atağa geçti:

–Bilseniz hanım, sizin gibi akilane danışmana her zamankinden daha çok ihtiyacım var. Yıllardan beri gönlümün derinliklerinde özenle dolaşan isteklerim var. Evet, sadık beylerim, ablam Kutluk Türkan Aka medet ve öğütlerini esirgemiyorlar. Ancak benim yârim, hayat arkadaşım da gerçekleştirmek istediğim dilekleri destekleyip, yerinde nasihatler vererek komutanların söyleyemediği hata ve eksikliklerimi gösterse keşke!

–Hangi istekler hayalinizi esir almış? (63)

–Büyük Turan devletini kurmak. Yüz elli yıl önce cihangir atalarımızın ezip dağıttığı Turan’ı, bütün endamıyla yeniden kurmamda bana yardımcı olsanız? Bu büyük hedef yolunda, daha öncelerde de bazı girişimlerde bulunuldu ancak sonuç gönlümüzün istediği

gibi olmadı. Çağatay Devleti'nin Cengiz soyuna mensup hanlarından bazıları da Maverâünehir'de güçlü bir devlet kurmaya kalkıştılar. Kebek Han Karşı'yı, Tarmaşirin Han Buhara'yı payitaht yaptı. Büyükbabanız Kazan Han Zencirsaray'ı kurdurdu. Türk Emîri Kazagan ve onun oğulları satın alma gücüyle buna gayret etti ancak bir tanesi bile bu şerefli işi başaramadı. Naçizane fikrime göre, kendini Turan topraklarının sadık bir evladı ve Türk halkının fedakâr bir önderi olarak kabul eden şahsım, bu kutlu vazifeye kadirdir. Turanın kadimî payitahtı Semerkant, yarım asırdan beri yarı harap hâldedir. Ben Turan'ı kurma işine memleketimizin kalbi olan Semerkant'ı yeniden inşa etmekle başlamayı düşünüyorum.

Timur Bey'deki şevk, melikeye de geçti. Çehresinde hayret ve güzellik ışıldadı.

–Cengizhan'ın yıktığı devleti yeniden kurmak için ondan daha büyük han olmak lazım. Siz ondan da büyük işlere kadirsiniz Timur Bey. Bu isteklerinizin ortaya çok güzel işler çıkaracağına inanıyorum, dedi Saraymülkhanım coşkulu bir şekilde.

Melikenin söz oyunundan keyiflenen Timur Bey, düşman tuğunu ele geçirmiş bir asker gibi sevindi.

–Semerkant'ı inşa etmeye, onu muhafaza edecek duvarı örmekle başlamak lazım, dedi melike.

Timur Bey, bu sözlerden sonra hemen kendine geldi.

–Heybetli saraylar, mescit ve medreseler sonradan yapılsa da olur. Çünkü cihana hükmeden Cengizler, kendi davalarından kolay kolay vazgeçmezler. Kendim de bir Cengiz evladı olduğum için onların mizacını iyi bilirim. Siz devleti kurmaya başladığınızda Moğollar, elbette onu yıkmaya kalkışacaktır. Çünkü muhteşem binalarda ve medreselerde okutulan derslerden sonra halkın hafızası uyanacak, gurur ve cesareti boy göstermeye başlayacak. Bu yüzden Moğollar, buna yol açacak şeylere asla izin vermezler.

–İlk tavsiyelerinizin gönlümdeki isteklere uygun olmasına çok sevindim hanım. Biz âdeta iki ayrı tendeki tek can gibiyiz. Bundan sonra Moğolları (64) hatta Yecüc Mecücleri de İskender gibi bertaraf edeceğim kesin.

– Yecüc Mecücler her taraftan baskın yapmışlar. Siz sağdan soldan, önden ve arkadan hamle yapabilecek düşmanların baskınlarına hazırlıklı olun.

– Doğru söylüyorsunuz. Her tarafımızı saran düşmanlarla baş edebilmek için müdafaa duvarı ve asker yeterli değil. Ben aynı zamanda Maverünnehir halkının inancını ve sadakatini de kazanmalıyım. Onları zulüm ve eziyetten kurtarıp bağımsızlığa kavuşturmalıyım. Halkın kudret ve yeteneğini ortaya çıkarması için özgür olması lazım. Harzemşahlı Sultan Muhammed de Semerkant'ı sağlam duvarlarla ördürmüştü. Ancak neden muhafızlar, sonuna kadar savaşmayıp şehrin kapılarını düşmanlara açtılar? Bana göre Harzemşah reayasının inanç ve sadakati kazanılmamış. Eğer halk, bana inanır ve sadık kalırsa düşman hiçbir zaman Semerkant'ı alamaz.

Saraymülkhanım'ın onu can kulağıyla dinleyip, Timur Bey'in mülahazalarını beğendiği tebessüm etmesinden anlaşılıyordu.

–Semerkant; Afrasiyap, İskender ve Cengizhan'ın ayak bastığı şehir... Turan hakanı Afrasiyap, zamanında on iki cihanın payitahtı idi. İskender ve Cengizhan onu cihangirlik yolunda zapt ettiler. Sultanım, sizi, geçmiş Türk hakanlarından sadece Afrasiyap'a benzetmek mümkün. İnşallah Turan'ın dünyadaki konumunu, Afrasiyap devrindeki gibi kurar ve yüceltirsiniz, dedi melike düşünceli bir hâlde.

2. 5. Kervan

I

(110) Hicri Şemsi yılının on birinci ayının (ocak-şubat) çok soğuk günlerinden biri daha geçti. Hava rutubetli, bulutlu olduğundan mıdır şehre karanlık tez çökmüştü.

Hansokağı'nın bahçesindeki görkemli evin Çin camları takılan küçük pencerelerinden, parıl parıl ışık yayılmaya başlamıştı. Kaşgar hâkimlerinden Hüseyin Bey'in oğlu Mahmut, küçük odada okuma yapmakla meşguldü. Titreyerek yanan mum gencin esmer, uzunca yüzünü aydınlatıyordu. Köşedeki mangalda bir avuç saksavul kömürü yanıyordu. Orta sehpa bakır hokka ve kalem kutusu... Nişte ise kalın ciltli kitaplar... Sanki bir beyoğlunun değil, herhangi bir müderrisin oğlunun odası gibi.

Mahmut yine Arap dilinin söz dizimini tekrar etmeye başladı. Gözlerini yumup dersini birkaç kez içinden tekrarladı. Sonra kitabı kapatıp dikkatlice nişe koydu ve saman kâğıtlardan yapılmış küçük defterini aldı. Bu deftere herhangi birinden duyduğu türkü, vecize ve atasözlerini yazardı. Arapça harfler, Türk dilindeki bazı seslere denk gelmediğinden kimi işaretleri düşünerek kendisi tamamlardı.

İlginç, Arap söz dizimindeki herhangi bir kural Türk diline uygulansa elbet tutarsızlıklara yol açar! Belki Türkçenin kendi söz dizimi kuralları vardır. Olabilir. Bununla ilgili bir eser de yazılmış olabilir. Bunu hocam, müderris Abdureşit'e sorup öğrenmem lazım, diye düşündü o.

Sokak tarafından at sesleri işitildi. Biraz sonra kapı gıcırdayarak açıldı. Hizmetkârlara buyuran sestem, nihayet dehlizdeki güm güm ayak seslerinden Mahmut babasının geldiğini anladı. Çok geçmeden eşikte Hüseyin Bey'in iri yarı cüssesi görüldü.

(111) Hüseyin Bey, her zaman yaptığı gibi saraydan döndüğünde kendi odasında biraz dinlenip oğluyla sohbet edecek olsa hizmetkâr vasıtasıyla onu çağırırdı. Bugün Mahmut'un çalışma odasına doğru gelmesinden ciddi konuşacağı şeyler olduğu belli idi.

Mahmut yerinden kalkıp babasına selam verdi. Hüseyin Bey, selamı aldı ve başındaki sincap derisinden yapılan börk, ayağındaki yumuşak deri ayakkabısını ve altın

yaldızlı kaftanını çıkardı. Mahmut ayakkabıyı kuruması için mangala yakın bir yere koydu. Yün şalvar ve güllü gömleğiyle kalan Bey, battaniyeyi üstüne alıp oturduktan sonra oğluna:

–Hizmetkârı çağır, mangala çokça kömür atsın. Kışın konuğu ateştir, dedi.

Mahmut “Ben yaparım.” dedi ve ağaç kürekle kovadan birkaç tane kocaman kömür parçasını alıp mangala attı. Kömür zayıf bir alev çıkartarak yanmaya başladı. Hüseyin Bey kaşlarını çatarak baktı:

–Hizmetkârı çağırıydın olmaz mıydı? Kim söyler ki sen bir beyoğlusun?

Mahmut, konuşmadan yine kamıştan kalemi eline alıp defterine bir şeyler yazmaya başladı.

–Peki, ne yazıyorsun, diye sordu Hüseyin Bey meraklanıp.

– Şimdi sizin söylediğiniz sözü yani “Kışın konuğu ateştir.” dedi Mahmut gülümseyerek.

–Allah Allah! Ne gereği var?

–Canım istiyor, dedi Mahmut samimi bir şekilde gülümseyerek.

Hüseyin Bey, başını salladı. Baba oğul bir süre oturarak sohbet ettiler. Hüseyin Bey daima saraydaki teferruatlar hakkında konuşur, oğlunda saray hayatına dair merak uyandırmak isterdi. Ancak Mahmut, babasının gönlünden gelerek anlattıklarını kayıtsız bir şekilde dinlerdi. Memur değişimleri, padişahın hangi âyana şefkat gösterip hangisine katı davrandığı veya hangi vezirini beğendiği hiçbir şekilde onun ilgisini çekmezdi. Sonunda Hüseyin Bey sinirlendi:

– Medrese tozunu bu kadar yaladığın yeter! Yaşıtın olan beyzadeler, padişahın karargâhında vazifelerini iyice öğrenerek göze giriyorlar. Sen ise hâlâ kitaplarınla uğraşıyorsun.

Mahmut hüzünlendi. Babasının bu şekilde konuşmalarını ilk kez dinlemiyordu.
(112)

Hüseyin Bey aslında Issık Göl boyundaki Barsgan şehrendir. Uzun yıllar öncesinde Kaşgar'a gelmiş. O, han karargâhında sadakatle çalışsa da henüz itibar sahibi olamamıştı. Vezir ve diğer âyanlar ona aldırış etmiyorlardı. Bunun için de o, oğlunun geleceğini düşünüp kaygılanırdı. Hüseyin Bey, Mahmut'un medresede tahsil görmesi saray hizmetinde çalışmasını kolaylaştırır, diye hesap ederdi. Çünkü şimdilerde Karahanlılar Devleti'nde eğitimli bey ve âyanlar kıymet görmekteler. Ancak o, oğlunun ilimle bu kadar meşgul olacağını da hiç beklemiyordu.

Mahmut babasından korksa da biraz itiraz etmeye cesaret edebildi:

–Şunun şurasında bir iki yıl kaldı. Tahsilimi yarıda bırakmamın ne gereği var?

–Kuran'ı biliyorsun, okuma yazman da iyi. Bu kadarı yetmez mi?

–Hiç olmazsa bir yıl daha izin verin. Henüz öğrenmediğim çok şey var.

–İzin vermiyorum. İlkbahar geçince medreseden keseceksin ayağını. Beyoğlusun sen, senin yerin hükûmet sarayı, dedi Hüseyin Bey kati bir şekilde.

II

Türk ve Hitay mimari sanatını kendisinde somutlaştıran, tuğladan yapılmış medrese binası karargâha yakın, güvenli, sakin bir yerdeydi.

Mahmut, kalabalık avluda birkaç sınıf arkadaşıyla karşılaşmış onlarla selamlaştı. Derslerin başlayıp öğrencilerin sınıfa girmesiyle az önce gürültüyle dolu olan avludan çıt çıkmaz oldu. Başına gümüş renkte sarık dolayan, uzun ince sakallı müderris Abdureşit; geçmiş dersler hakkında kısaca konuştuğundan sonra yeni konuya geçti. O, konuşmasını bitirince her zamanki gibi sorular yığılmaya başladı:

–Neden Araplar kelimeleri müzekker ve müennes olarak ayırırlar, diye sordu arka sıralarda oturanlardan biri.

Müderri cevap verdi:

–Her dilin kendine has kuralları vardır. Kelimelerin eril ve dişil olarak ayrılması Arapçaya (113) has bir kuraldır ve diğer pek çok dilde bu özellik görülmez.

Bunun gibi birkaç soruya daha cevap verdikten sonra sıra Mahmut'a geldi:

–Hocam, bildiğiniz gibi Arapçanın söz dizimi hakkında pek çok kitap yazılmış. Ancak bendeniz o kadar araştırmama rağmen Türk dilinin söz dizimi kurallarını açıklayan bir kitaba bile rastlamadım. Bunun nedenini öğrenmek istiyorum.

Müderri düşüncelere daldı. O, Buhara ve Semerkant medreselerinde eğitim almış; Arapça ve Farsçayı iyice öğrenmiş idi. Ancak görünüşe bakılırsa bir Türk olarak bu konuda ciddi bir şekilde düşünmemişi hiç.

“Mahmut oldukça kavrayışlı bir genç. Bütün ilimlerde olduğu gibi dil bilimi ve coğrafyada da diğerlerinden oldukça ileri.” diye düşündü o. İnce sakalını sıvazlayan müderri söze başladı:

–Beklenmedik bir soru sordunuz. Çok doğru, Türk dilinin söz dizimi hakkında bazı eserler yazılmış olsa da bu eserler o kadar güzel ve kapsamlı değildir. Ben bu durumun sebebini şöyle izah edeyim: Söz dizimi kurallarını bilmeden Arapçayı öğrenmek ve Kuran'ı okumak bizim için oldukça zordur. Bunun için medreselerde Arapça dil bilgisinin öğretilmesine oldukça önem verilir.

–Sevgili hocam, örnek veriyorum: Herhangi bir Arap, Türk dilini öğrenmek isterse o, bunun için ne yapacak?

Medrese öğrencileri kendi aralarında sessizce güldüler.

–Arap ne yapsın Türk dilini?

–Kuran-ı Kerim Türk dilinde yazılmamış ki!

Müderri gülüşme ve imalara aldırış etmeden:

– Bilindiği üzere söz dizimi kuralları aslında yazılı eserler için gereklidir. Bizim dilimizde böyle eserler şimdilerde artmakta. Araplar ya da Farslar bu zamana kadar günlük konuşmayı Türk devletleriyle dost olarak öğrenmiş olsalar da günümüzde, Türk diliyle yazılmış eserleri okuyup anlamaya olan ihtiyaç artmaktadır. Bunun için Türk dilinin Sibeveyh’i bizim dönemimizden çıkarsa şaşırtıcı olmaz. (114)

III

Ders bitince medrese öğrencilerinin her biri bir tarafa dağıldılar. Etrafa huysuz bahar havası yayılmıştı. Az önce yağın şiddetli yağmurdan sonra güneş, yeniden bulutların arasından ışık saçmaya başladı.

Mahmut, yolunu kısaltmak için dönüp kuytu sokaklardan birine girdi ve Suvdarvaza’dan geçip şehir merkezinin dışına çıktı. Ovada köpürerek akmakta olan dere görüldü. Sağanak yağıştan sonra derenin suyu çoğalmış hatta kıyıdaki taşları tamamen sürükleyip götürmüştü. Bu derenin kenarından insan eksik olmaz; su taşıyıcılar, kadınlar, çocuklar kova ve testileri alarak suya gelirlerdi.

Mahmut taşlık sahile inince ayakkabısına dolan toprakları silkeleyerek çıkardı. Sonra bilmediği yazıların yazıldığı büyük anıtın yanına varıp durdu. Ne Arap ne de şimdi Arap alfabesinin kullanıldığı Türk yazısına benzeyen bu olağandışı yazıtları bütün Kaşgar’da okuyabilen kimse yoktu. Bazıları onu, Farsların “Afrasiyap” olarak adlandırdığı Türk hakanı Alper Tunga yazdırmış diye varsayımda bulunurdu.

“Bu anıtların Türk diliyle yazıldığı şüphesiz. Kadim yazımız unutulup gitmiş. Vatanımızda milletimizde bu yazıtları okuyabilecek herhangi biri var mıdır acaba?” diye düşündü Mahmut.

Mahmut’un taşın önüne sık sık gelip, saatlerce düşünerek orada kalması Kaşgar’da çeşitli sözlerin yayılmasına sebep olmuştu. “Taşa büyü yapılmış, Mahmut onu okuyarak hazineye sahip olacakmış.” deniliyordu. Bunu duyan sınıf arkadaşları şaşırarak “Gerçekten böyle mi?” diye sormuşlardı Mahmut’a. Mahmut ise gülümseyerek “Ben bu taşa neler kazındığını bilmiyorum. Ama bendenizde padişahın hazinesi olsa bu yazıtları bana okumayı öğreten kişiye bütün malımı mülkümü verirdim.” demişti.

Mahmut kızların kahkahalarla gülmesiyle hayallerinden uyandı. Onlar, ellerindeki testileri dikkatle tutup hem gülüyor hem de koşuk söyleyerek gidiyorlardı. Sade, sefil giyimlerinden Zanaatkârlar Mahallesi'nden oldukları anlaşılıyordu.

Yağmur yağdı ve saçıldı
Türlü çiçekler açıldı (115)
İnci mahfaza saçıldı
Hakiki miskler yayıldı

Mahmut hemen çantasını açıp defter ve kalemini eline aldı. Kızlar ise onunla ilgilenmeden yanından geçip gittiler. Mahmut kısa bir sürede defterinin birkaç sayfasını yazarak doldurdu. Sonra kızları izlemeye başladı. Onlar dere kenarında çok kaldılar. Gülerek birbirlerine su sıçrattılar. Sonra testilerini omuzlarına koyarak yola düştüler. Kızlar taşlık yoldan çabuk çabuk yürüyor, testilerdeki su sallanıp üstlerine döküldüğü hâlde umursamıyorlardı. Onlar yaklaşınca Mahmut, gülümseyerek az önceki koşuğu yüksek sesle okumaya başladı.

Yağmur yağdı ve saçıldı
Türlü çiçekler açıldı...

Kızlar durup şaşkınca birbirlerine baktılar. Mahmut ise okumaya devam etti. Okumasını bitirince fısıldamalar başladı:

–Ne, az önce bizim söylediğimiz değil mi?

–Bu çocuk bunları nereden biliyor?

Onların içinden orta boylu, on beş yaşlarındaki, endamı güzel, buğday tenli kız Mahmut'a doğru bir iki adım attı:

–Ey oğlan, bizim koşuklarımızı bir anda nasıl ezberleyebildin, diye sordu o.

Genç, onun saflığına güldü:

–Görmüyor musun? Siz koşuğu söyleyip giderken ben kalemle defterime not aldım. Şimdi onları bu deftere kaydettim.

Kız inanamayarak kavisli kaşlarını kaldırdı. Koşukların kâğıdın üstüne yazılabildiğini aklı bir türlü almıyordu anlaşılan.

–Ne kadar kalabilir onlar orada, dedi.

–Aylarca, yüzyıllarca durabilir. Sen, ben geçip gittiğimizde bile onlar durabilir. Yüzyıl geçse de okuryazar birisi işte bu kâğıda bakıp senin şimdi söylediğin koşukları tekrar söyleyebilir. (116)

Kız biraz düşünür gibi oldu hatta nedense gururlanır gibi oldu.

–Ee ben bunun gibi daha ne koşuklar biliyorum, dedi o.

–Kim öğretti sana bunları?

–Çoğunu annemden öğrendim. Lazımsa ben aklımdan uydurarak da söyleyebilirim.

–Kendi içinden geldiği gibi şiir söyleyenlere şair diyorlar. Sen şair misin, dedi Mahmut.

Kız böyle tuhaf bir sözü daha önce hiç duymamış idi. Lakin onun memnuniyeti yüzünden anlaşılıyordu.

–Şairlik herkesin elinden gelen bir iş değildir. Şairlerin içine ilham perisi girip koşukları olduğu gibi söyler, diye devam etti Mahmut.

Testilerini yere bırakıp az ötede onları izleyen kızlar, bu sözü duyunca gülmeye başladılar.

–Ne Aygümüş’ün içinde peri mi varmış?

–Hani, çıkarıp bize de gösterebilirsin!

Eli çabuk olan Mahmut, yine ondan öğrendiği birkaç koşuğu defterine yazdı ve hemen aynı şekilde okuyarak kızları tekrar hayrete düşürdü.

Kızlar, testilerini omuzlarına alıp yola koyulduklarında Mahmut açıkça Aygümüş'e şöyle seslendi:

–Yine yeni koşuklar öğrenedur. Karşılaşırsak onları defterime yazacağım.

IV

Mahmut, Arapça söz dizimi kurallarını öğrenirken onları kendince Türk diline uyarlardı. Gün geçtikçe artık Türk dilinin de söz dizimi kurallarının var olacağına dair onda şüphe kalmamıştı. Mahmut kendi keşfettiği bazı şeyleri düzenlice yazmaya karar verdi. Yazacağı kitaba “Türk Dilinin Söz Dizimi Kuralları⁸” diye ad koydu. Ne zamandan beri derleyerek topladığı Türkçe metinlerdeki sözleri, önce fiiller ve isimler olarak ikiye ayırmayı uygun görüp işe buradan başladı.

Bir gün Mahmut, ders bitip öğrenciler dağıldığında cüppesini giymekte olan müderrise çekinerek yaklaştı.

–Benimle bir işin mi var, diye sordu müderris Abdureşit.

–Evet, hocam. Bendeniz Türk dilinin söz dizimi kuralları hakkında kendimce bir şeyler yazmıştım. Bunlara (117) bakıp bana tavsiyede bulunsanız. Bendeniz bu işe devam edeyim mi yoksa bu cüretimi kesinlikle sonlandırayım mı?

Mahmut, böyle diyerek defterini müderrise uzattı. Müderris Abdureşit, önce altın simli sarığını sakince doladı, başına taktı ve sonra defteri alıp gözden geçirdi. Sayfaları gözden geçirirken onun kalın kaşları çatıldı. “Görünüşe bakılırsa bu genç, ciddi bir işe başlayacak. O gün, boşuna soru sormamış. Ama bu işin sonucu nasıl olacak? Mahmut şüphesiz büyük bir yeteneğe sahip. Fakat dil bilimiyle ilgili aldığı eğitimler henüz yeterli değil. Kaşgar medresesinde tahsil görmüş ancak dil biliminde kemale ermemişti.”

⁸ Bu eser, Kaşgarlı Mahmut'un bulunamamış eseri Cevâhirü'n-Nahv fi Lugâti't-Türk olabilir.

Abdureşit'in kendisi de uzak memleketlerde kaç yıl boyunca eğitim almıştı. Lakin Mahmut'un gönlündeki umut kıvılcımlarını söndürmemek lazım. Belki o, gelecekte kutlu niyetini gerçekleştirir. Böyle bir işe cesaret eden medrese öğrencisinin onun öğrencisi olması bile ona nasıl gurur kaynağı olur.

–Büyük bir işe baş koymuşsunuz. Ben size başarılar diliyorum. Danıştığımız için teşekkür ederim. Bilim ve edebiyat meşalesi olmuş Yusuf Has Hacıp, şöyle söyler:

Hiçbir iş yapma, insana danış
Danışamayacağın kişiyi eş dost tutma
Danıştığın her bir işi kılmadan önce
Arzuladığın işte tavsiyeler al

–Şunu anladım ki niyetiniz katidir. Bu oldukça memnun edici. Ben elimden gelen hiçbir yardımı esirgemem. Ama sizin başladığımız iş, o kadar büyük bir iş ki bu hayırlı işte sizi teferruatlı bir şekilde yönlendirecek bir kişi tanıyorum. O zat, Türk dilinin en güçlü bilim adamı Yusuf Balasagunlu olur. Hazretleri bir süre Kaşgar'da da yaşadılar. Böylelikle ben kulunuz da böyle bilgin bir insanla sohbet etme bahtına müyesser olmuş idim. Sonra Balasagun'a vardılar. Kendi kitabını, doğu topraklarının ulu hakanı Tabgaç Buğra Han'a takdim ettiler ve "Has Hacıplık" unvanıyla şereflendirildiler. Şu an Balasagun'da hanın sarayında yaşamaktalar. Duyduğuma göre Ulu Hacıp'in gözetiminde bazı şairler, Türk diliyle şiirler yazmaya başlamış. Benim düşünceme göre Balasagun'a varıp, Yusuf Has Hacıp gibi bilgili (118) birisine danışarak yol yöntem öğrenmek sizin için farzdır. İnanıyorum ki onun verdiği tavsiyeler sizin için oldukça faydalı olur ve önünüzde duran pek çok karışık durum çözülür.

Mahmut biraz durup düşündü ve şöyle söyledi:

–Hocam, ben böyle ulu bir kişiyle görüşmeye nasıl giderim?

Abdurreşit bıyık altından güldü:

–Korkan kişiye koyun başı çift görünür, derler. Yusuf Has Hacıp, ilme gayret eden kişiye kendi oğlundan da daha çok destek olur. Buna olan inancım sonsuz. Siz kitap

yazmak niyetiyle gittiğinizde Hacıp hazretleri için Mekke'den gelen şeyhten de daha değerli olursunuz.

Mahmut müderristen cevap alır almaz, tatil zamanının gelmesini bile beklemeye sabredemeyerek, bir ay içinde, Balasagun'a seyahat etme düşüncesini yüreği sıkışmış bir hâlde babasına açtığı zaman Hüseyin Bey önce şaşırıldı:

–Balasagun? Ne yapacaksın orada?

–Yazacağım kitap hakkında Yusuf Has Hacıp'ten tavsiye almak istiyorum.

–Vay! Kitap yazmak istiyorum diyorsun?

Hüseyin Bey, daha çok şaşırıldı. Oğlu akli başında bir şekilde ilerliyordu, okuryazarlığı iyiydi. Mahmut'un bey olmayıp sarayda kâtip olmaya heves etmesindense kitap yazması Hüseyin Bey'in aklına daha çok yattı. Zaten Hüseyin Bey, Yusuf Has Hacıp adlı danışman şairin nasıl bir kitap yazıp onu hana takdim ettiğini ve hanın takdirini kazandığını duymuştu. Ne garip! Keşke onun oğlu da böyle ulu kişilerin beğenebileceği bir kitap yazsa ve onların takdirini kazansa!

Mahmut'u kitap yazmaya iten hislerden tamamen habersiz olan Hüseyin Bey'e bu iş, oğlunu yüksek mertebeye eriştirecekmiş gibi geldi. Hüseyin Bey:

–Oğlum, bildiğin gibi tay büyür, at olur; oğul büyür, ata olur. Yusuf Has Hacıp pek tanınmış biri. Yazacağın kitabı git ona göster. Şayet beğenirse, dedi.

Mahmut, babasının rızasını kolaylıkla aldığı için oldukça keyiflendi. Hüseyin Bey öğüt vermeye devam etti:

–Eğer Ulu Hacıp, sana han sarayında herhangi bir hizmet teklif ederse reddetme. Buğrahan sarayında hizmet etmek, senin gibi gençler için büyük bir şans. (119) Eğer sen Balasagun'da yüce hazretlerinin sarayında herhangi bir işte çalışırsan bununla beraber benim de Kaşgar'da itibarım artar.

Gencin gönlü böyle fikirlerden uzak olsa da o, peki der gibi başını salladı.

Mahmut'un yola çıkacağı gün Hüseyin Bey "Kuş kanadıyla, er atıyla..." diyerek yular vurulan kestane renkli atı ve celep tüccardan satın aldığı fil kemiğinden yapılan hançeri oğluna hediye etti. Sefer ihtiyaçları için bir kese altını ve gümüş parayı Mahmut'a verirken yine nasihat etti:

-Dünyada iki şey, silah ve altın, birlikte hükümdar olur. Bu ikisine de sahip olursan her türlü istek ve hayalin kendi kendine gerçekleşir. Kitap yazmana da hiç gerek kalmaz. Bilakis başkaları kitaplarını sana bağışlar. Bu sözlerim kulağına küpe olsun.

V

Kervan, Kaşgar'dan çıkıp birkaç gün boyunca vadi kenarından yol aldı. Dağ eteklerinden esen hafif rüzgâr, meyve ve çimenlerin mis kokusunu her tarafa yayıyordu. Yollarda sık sık köylerle karşılaşıyorlardı. Evlerin etrafı bağ bahçe ve ekili tarlalarla çevrilmiş idi.

Kervan yüz deveden ibaretti ve bunlara genel olarak tüccarlara ait yükler yüklenmişti. En öndeki ve arkadaki deveye asılan çingiraklar, aynı ritimde çınılıyordu. Bunlardan başka at ve eşeğe binen yolcular da vardı. Çünkü tek başına seyahat etmektense muhafızların himayesindeki kervanla yol almak daha güvenli idi.

Başına beyaz kalpak takmış, sırtına deve yününden kaftan gitmiş olan Mahmut; hoş bir şekilde kestane renkli atın üstünde âdeta yerleştirilmiş gibi oturuyordu. İlk kez sefere çıkan gence, kervan oldukça yavaş yol alıyormuş gibi geliyordu. Bundan dolayı o, sık sık atını hızlı sürerek ilerliyor; herhangi bir köyde durarak işittiği sözlerden kendince gerekli olduğunu düşündüklerini defterine yazıyordu.

Sefer boyunca o, Aygümüş'ü çok düşündü. Tekrar tekrar okuduğu için onun koşukları bir zaman sonra aklında yer etmişti. Kızın çingiraklı sesi kulaklarında hâlâ çınılıyordu. (120) Dere boyundaki tesadüf üzeri tanışmalarından sonra onlar birkaç kez daha görüştüler. Mahmut, sefere çıkmadan önce de imkân yaratarak Aygümüş'le vedalaşmış idi. Okuryazarlığı olmayan kızın bu kadar çok koşuğu bilmesi genci hayrete düşürüyordu. O, yolda Aygümüş'ün koşuklarını mırıldanarak gidiyordu. Kavurucu sıcakta,

bulutlu gün ve yağmurla ilgili söylediği şarkıları duyan yol arkadaşları gülmeye başladılar ve:

–Seferimiz bu hâliyle bile meşakkatliken sen bir de yağmur ve boran mı istiyorsun, diye şakayla karışık takıldılar ona.

Mahmut biraz kızardı ancak ses çıkarmadı. Uzun yolculuk yeni başlamış olsa da o, Aygümü’ü ne zaman görürüm, diye düşünmeye başladı. Sevgiyle parlayan gözleri, misk gibi kaplara saçları, selvi gibi güzel endamı, büyülü sesi unutabilir miydi hiç?

Vadi geçildi, dağ aralarındaki tükenmez yollar başladı. Yılan gibi kıvrılan yol, heybetli kayaların arasında uzayıp gidiyordu. Dağ yamaçlarını yabani, dar yapraklı iğde; alıç, ardiç gibi çeşit çeşit ağaç, çalı çırpı ve yeşillik kaplamıştı. Yaylalarda sürü sürü atlar, sığırlar ve koyunlar, keçiler otliyordu. Kervan, dağların arasından git gide içeri girmeye başlayınca yolcularla ve malları güden çobanlarla da daha az karşılaşmaya başladılar.

Çocukluğundan beri geniş arazilere alışkın olduğundan dolayı dağların arasındaki dar geçitler, Mahmut’a o kadar da hoş gelmedi. Kocaman kayalar da kafese benziyordu. Ancak, delikanlı seferin zorluklarına kısa zamanda alıştı. Hatta menzillerde deveçilerin yüklerini indirmelerinde, onların dağ kenarından akan küçük çaydan mataralarına su doldurmalarında onlara yardım bile ediyordu.

Birkaç gün bu şekilde yolculuk yaptılar. Mahmut oldukça zayıflamış, dağ rüzgârından dolayı buğday teni kararmıştı. Balasagun’a yakınlaştıklarında o, atını kamçıladi ve kervanı tamamen geride bırakarak ilerledi. Dağ yolu onu o kadar yorgun düşürmüştü ki arkasına bakmaya bile yeltenmedi. Mahmut, Karahanlılar payitahtı Balasagun’un şehir kapısından girdiğinde güneş tam tepedeydi. Şehir merkezine girip çıkan yolcular, kervanlar sokağı doldurmuştu. Rengârenk giyinen değişik sınıflara mensup kalabalık, meyve dolu sepetler yüklenmiş eşekleri itekleyen çiftçiler, başka ülkelerden gelen tacirler, (121) sürü sürü koyun ve keçileri satmak için süren göçebeler, dervişler...

Birdenbire kalabalık arasında bir hareketlenme, bir gürültü oldu. İnsanlar şaşırarak, birbirlerine “Han! Han geliyor!” diyerek sokağın iki yanına çekilmeye başladılar. Mahmut arkasına dönüp bakınca atlı muhafızları gördü. Onlar ellerindeki uzun değneklerle

kalabalığı yarıp kendilerine yol açıyorlardı. Yıldızlı kaftan giymiş, simli sarık dolamış, heybetli bir memur ise muhafızların ortasından bağırarak geliyordu:

–Ey vatandaş! Selam verin! Doğu topraklarının ulu hakanı, âlemin güneşi Karahanlı Buğrahan avdan dönmektedirler.

Yolun iki kenarına çekilen insanların bazıları diz çöktü, diğerleri ise başlarını öne eğdiler. Mahmut atını kenara çekti. Diğer atlıların attan indiğini görünce o da atlayarak yere indi ve atının dizgininden tutarak hanın gelmesini beklemeye başladı. Karahanlı Buğrahan âyan ve muhafızların kuşatmasında şehir merkezine ihtişamla girerek gelmekteydi. Mahmut insanların fısır fısır konuşmalarına kulak verdi:

– Hanımız Buhara elçisinin şerefine iki hafta önce ava çıkmışlardı. Bugün dönüyorlar.

–İki haftalık avdan sonra Issık Gölü boyunca vurulmayan geyik kalmamıştır.

–Bir yol boyunca durmadan av yapılırsa da Issık Göl’ün geyikleri bitmez.

Buğrahan yakınlaşınca Mahmut onu daha yakından görmeye çalıştı. Han kısa boylu, yapılı, yassı yüzlü biriydi. Süslenmiş atın üstünde oldukça mütevazı görünüyordu. O, kalabalığın alkışını zerre umursamadan vezir ve elçilerle bir konu hakkında konuşuyordu. Çelik zırh ve miğferler giymiş muhafızlar, ellerinde uzun mızraklar tutuyordu. Miğferlerine takılmış kızıl taşlarla onlar, diğer askerlerden ayrılıyordu.

Han ve onun âyanları saraya doğru çabucak geçip gittiler. Arabalarda avlanan geyikler, tavşanlar, sülünler, kazlar, ördekler vardı. (122) Ayrı bir arabaya ise kocaman bir ayı leşi yüklenmişti. Onun yanında üç tane küçücük ayı yavrusu yer alıyordu. Görünüşe göre annesini okla öldürünce onları canlı olarak yakalamışlardı.

VI

Mahmut, ilk denk gelen kervansaraya girdi. Misafirlerin çokluğundan dolayı kervansarayın sahibi sadece yüksek ücret karşılığında yer verebileceğini söyledi. Mahmut, çaresiz razı oldu. Kestane renkli atını at ahırına bağladı. Seyise para verip onun yemini ve

suyunu kontrol etmesini tembihledi. Sonra heybesini omuzuna atıp, ince koyun derisiyle kaplanan küçük minderlerin döşendiği yarı karanlık küçük odaya girdi. İyi bir odaya geçmek istese kervansaray sahibinin üste para isteyeceğini düşünerek hurcunu bir kenara koydu ve kapıyı kilitleyip çarşıya doğru yol aldı.

Mahmut, Balasagun çarşısını kaybolmadan hemen buldu. Çünkü çarşıya çıkan sokaklar, daima kalabalık ve hareketli olmasıyla kendini belli ediyordu.

Balasagun çarşısı, Kaşgar'dan oldukça büyük idi. Ticari dükkânlar ve zanaatkâr dükkânları birbirine bitişik bir şekilde uzayıp gidiyordu. Mahmut arastaları, dükkânları gezerek seyretmekle kalmayıp insanların konuşmalarına da oldukça kulak vermişti. Balasagunlular genel olarak Türk ve biraz da Sogd dillerinde konuşuyordu.

Kitapçılar çarşısını gören Mahmut, heyecanlandı. Dükkânların sıra sıra raflarına, yerlere yüzlerce küçük büyük, ince kalın kitaplar dizilmişti. Kâğıtları, hatları ve ciltleri çeşit çeşit idi. İsteddiği kitabı kendi beğendiği hat ile kopyalatması için hattatlara sipariş vermesi yeterliydi. Bu çarşıda medrese öğrencileri, müderrisler, çeşitli konulardaki kitapları arayan müşteriler, kâğıt ve kitap ticaretiyle uğraşan tüccarlar dolanıyordu. Mahmut kitapların düzenine şaşırarak zevkle bakıyor, her bir kitabı eline alıp kitaba bakmak ve onun ne hakkında yazıldığını öğrenmek istiyordu. İncecik bir “Falname” kitabının oldukça pahalı bir fiyata satıldığını görünce şaşırıp kaldı.

Mahmut, Türk diliyle yazılmış birkaç değerli kitabı pazarlık etmeden satın aldıktan sonra Arapça olarak yazılan eserler arasından (123) Sibeveyh'in kitabını aradı. Müderris Abdureşit'in öğrencilere “Arapça söz dizimini hiçbir âlim Basralı Sibeveyh gibi ayrıntılı yazamamıştır. Aslı İran olan bu büyük âlimin kitabı, o kadar kapsamlı ve yetkin bir eser ki sonraki âlimler onun üstüne çok az şey koyabilmişlerdir. Medrese ve mektepler için ders kitabı yazan müderrisler bile Arapça sözlük olarak temelde bu kitaptan istifade ederler.” şeklinde söylediği sözler delikanlının hafızasına iyice yerleşmiş idi.

Mahmut raflarına Arapça kitaplar dizilmiş olan bir dükkâna girdi. Orta yaşlardaki dükkân sahibinin yassı burnundan, uzun yüzünden ve kılık kıyafetinden Arap olduğu anlaşılıyordu. Mahmut, ondan dört tane divan aldı. O, her kitap seçisinde dükkân sahibi

eserin müellifi ve onun divanı hakkında iki dilde konuşuyordu. Mahmut onunla Arapça konuştu.

–Arapçayı iyi konuşuyorsunuz. Konuşmada ve telaffuzda hatanız az, dedi dükkân sahibi.

Mahmut yine birkaç mensur eserin arasından El Cahiz'in bir kitabını ve kûfi hattıyla çoğaltılan Kuran'ı satın aldı. Bunu hocası Abdureşit'e hediye etmek geçti içinden.

Kitapların parasını ödeyince Mahmut dükkân sahibine Sibeveyh'in kitabını sordu.

–Yok kardeşim, bizde bu kitap yok, dedi Arap başını sallayarak.

–Hangi dükkânda bulabilirim?

–Balasagun'da bulmak zor hatta Buhara ve Merv'de de bu kitap sadece büyük kütüphanelerde var. Çarşıda bulunmaz.

–Böyle meşhur bir âlimin kitabının Balasagun'da bulunmaması hayret verici bir şey, dedi Mahmut şaşırarak.

Dükkân sahibi samimi bir şekilde gülümseyerek açıkladı:

–Sibeveyh'in kitabı oldukça mükemmel olmasının yanında ağır bir kitaptır. Herkes o kitabın manasını anlayamaz. Ona birkaç şerh yazılmış. En iyi şerh Sîrafi'ye aittir. Eğer bu kitap size çok lazımsa bulmanın bir yolu var. Balasagun'a her yıl Arap tüccarları gelir. Onların arasında kitap ticaretiyle uğraşanlar da vardır. Sipariş verirseniz alıp getirirler. Ancak bunu uzun süre (124) hatta yıl boyunca beklemeniz gerek ve kitap da size pahalıya gelir.

–Kaşgar şehrinden sipariş versem olmaz mı?

–Kaşgarlı mısınız? Olur, Arap tacirleri bu şehri de ziyaret ederler.

Mahmut başka dükkânları da dolanıp çıktı. Farsça kitaplar satılan dükkânlardan meşhur Fars şairlerinin divanlarını aldı. O, kitapları koltuğunun altına alıp döndüğünde akşam olmaya başlamış; kervansaray ehli vakit namazını kılmaya hazırlanıyordu.

VII

Ertesi gün Mahmut, yeni kıyafetler giydi ve han sarayına doğru yol aldı. O, iki tarafında mescitler, medreseler ve başka muhteşem binaların boy gösterdiği geniş sokaklardan yarım saat yürüdüktan sonra saraya vardı. Saray, yüksek duvarlarla çevrilmişti. Gündüzleri ardına kadar açık duran kapıların önünde silah kuşanmış muhafızlar duruyordu. Memurlar kapıdan rahatça girip çıkıyorlardı. Kadıya başvuranlar ise biraz daha uzakta, salkım söğüt gölgesinde toplanıp kendi sıralarını bekliyorlardı.

Mahmut kapıya doğru yürüdü ve kapıya beş altı adım kala durdu. Muhafızların komutanı, yüzü çizilmiş olan onbaşı onu gördü ve herhangi bir fırsatı elden kaçırmamak için el işareti yaparak onu yanına çağırdı. Mahmut tereddüt etmeden ona yaklaştı.

–Mahkemeye mi gireceksin, diye sordu onbaşı kaşlarını çatarak.

–Hayır, ben Ulu Hacıp’i görmek istiyorum. Bunun için Kaşgar’dan geldim.

–Ulu Hacıp, han hazretlerinin en saygın âyanıdır. Sen böyle bir kişinin huzuruna çıkmak istiyorsun, elin boş gelmemişsindir?

Mahmut, ceninden üç dört gümüş tengeyi çıkartıp onbaşıya uzattı ve saray kapısından içeri girmeyi başardı.

Saray avlusu bağ bahçe gibiydi. Her tarafta uzayıp giden çiçekler, çeşit çeşit güller kocaman açmış bir hâldeydi. Arklardan çağlayarak tertemiz su (125) akıyordu. Bahçenin içinden geçen arkın suyunda kâh kırmızı kâh yeşil elma ağaçları yüzerek hareket ediyordu.

Saray, ihtişamıyla Mahmut’u hayrete düşürdü. Kaşgar hâkiminin sarayı, bu muazzam binaya göre çok biçimsiz geldi ona. Mahmut iki tarafına selvi fidanlarının dikildiği mermer yoldan girişe doğru yürüdü. Burada mermer sütunlu revak altında birkaç âyan ve asker, Has Hacıp’in huzuruna girmek için sıra bekliyordu.

Bir müddet sonra Mahmut'a sıra gelince muhafız, kimlik bilgilerini ve niçin geldiğini sorup öğrendikten sonra içeriye girerek gözden kayboldu. Çoktandır beklediği karşılaşma anının yaklaştığını hissedenden Mahmut'un kalbi çarpmaya başladı. Çok geçmeden muhafız geri geldi ve Hacıp'in onu kendi huzuruna beklediğini bildirdi. Mahmut heyecanla muhafızı izledi. Onlar birkaç büyük ve boş odadan geçtiler. Sonra başköşedeki bir odanın eşiğinden girince Mahmut, bronz koltukta oturan sade giyimli Hacıp'i gördü. Hacıp; elli yaşını aşmış, iri cüsseli, kır sakallı, alnında kırışıklıklar oluşmaya başlamış birisiydi ancak oldukça dinç görünüyordu. Zekâ fişkırان gözleri gence dikkatlice bakmaktaydı.

Mahmut "Es selamünaleyküm hazretleri!" diyerek selam verdikten sonra eşikte durarak bekledi.

-Ve aleykümselam. Gir evlat, buyur şu koltuğa otur, dedi Hacıp.

Mahmut içeri girip koltuğa emanet bir şekilde oturdu. Bir an odadaki eşyalara göz gezdirdi. Nişlere büyüklü küçüklü kitaplar dizilmiş; orta sehpanın üzerine mürekkep şişesi ve kamıştan birkaç kalem, bir deste düz Semerkant kâğıdı konulmuştu. Rahlenin üstünde ise kalın bir kitap açık duruyordu. Bunları görünce onun içi rahatladı ve heyecanı azaldı.

-Kaşgarlı medrese öğrencisi misin? Oralı mısınız? Bir iki yıl yaşadım ben orada. Ne zamandan beri medrese de okuyorsun, diye sorarak söze başladı Hacıp.

Mahmut cevap verince Hacıp, ondan birkaç Kaşgarlı ulemanın hâlini hatırını sorup öğrendi. Onların arasında hocası Abdureşit'in de olması Mahmut'a cesaret verdi:

-Sağ salim duruyorlar efendim! Sizlere çokça selam söylediler. (126)

Hacıp medresenin durumunu, eğitimde bilimin hangi alanlarına daha çok önem verildiğini sordu. Bir iki alanda Mahmut'u denemek için sorular sordu, genç telaşlanmadan cevap verdi. O, kendini gitgide rahat hissetmeye başladı. Aynı zamanda Hacıp'in her alanda oldukça bilgili olması Mahmut'u hayrete düşürdü. "Akıllı biriymiş, gerçek âlim böyle olurmuş." diye düşündü Mahmut.

-Bilgili bir genç gibi görünüyorsun. Balasagun'a da büyük ihtimalle tahsil görmek için geldin, dedi Hacıp.

– Henüz kendi medresemizdeki öğrenimimi tamamlamadım. Tamamlayınca elbet gelirim, hocam.

Mahmut konuşurken “Hocam” diye hitap etmem Hacıp’i memnun etmedi mi acaba, diye düşündü. Ancak Hacıp’in yüzünden hiçbir şey anlaşılmıyordu. Yalaka âyanların her gün canından bıktırırçasına ona dalkavukluk etmelerine, kasıtlı olarak onu göğe çıkarmalarına bakılırsa bu gencin “hocam” demesi onun hoşuna gitmişti.

–Peki, o hâlde seni hangi rüzgâr attı Balasagun’a? Muhtemelen bir dileğin var?

–Üstadım, ben kulunuzun gönlüne küçük bir arzu doğdu. Bunu hocam Abdureşit’e danıştım. O, sadece sizin bana akıl verebileceğinizi söyledi.

Hacıp merakla sordu:

– Ne arzusu o senin gönlüne doğan? Umarım ilim yolunda bir iş yapmak istiyorsundur?

– Çok doğru üstadım. Bendeniz dil bilimine oldukça meraklıyım. Arapçanın söz dizimi kurallarıyla ilgili birkaç kitabı inceledim. Ancak kendi dilimizin söz dizimi hakkında herhangi bir büyük eser bulamadım. Bu boşluğu doldurmaya baş koydum. Ama işe ilk olarak nereden başlamak gerek, hangi yöntemleri uygulamalıyım, sonunda niyetimi gerçekleştirebilir miyim benim için bir muamma.

Hacıp, onun yakınlıkla anlattıklarını saygıyla dinledi. Bu yüreği ateşli genç, ilim yoluna öylesine oyalanmak için girmişe benzemiyordu. Bu durum onu gönülden hüzünlendirmiş, diye düşündü. Zira gerçek yetenek sahibinin yüreğinde (127) coşan arzuların nelere kadir olacağını Yusuf Has Hacıp iyi bilirdi.

–Zor işe baş koymuşsun oğlum. Ancak herhangi bir dileği gerçekleştirebilmek için ona kati olarak başlamak, var olan gücü harcamak gerek. Sen işe başladın mı, dedi Has Hacıp.

–Kayda değer herhangi bir şey yapmadım. Ancak bazı Türk koşuk ve atasözlerini derledim, dedi Mahmut ve sayfaları dağılmaya başlamış olan defteri Hacıp’e uzattı.

Hacip onun ilk sayfasını açıp sessizce okumaya başladı. Azim ve sevgiyle yazılan satırlar, Hacip'in bütün dikkatini mıknaş gibi kendine çekti. O, defteri yavaşça çevirerek bazı sayfalarına tekrar tekrar göz gezdiriyordu. Kendini deftere son derece vererek sanki her şeyi unutmuş bir hâlde oturuyordu. Defterin Hacip'i bu kadar etkileyeceğini Mahmut asla bekleliyordu.

Hacip son sayfayı kapattı. Defteri kıymetli bir eşya gibi özen göstererek rahlenin üstüne koydu. Onun yüzünde tatmin olma ve memnuniyetlik ifadesi vardı.

–Sen kutlu bir işe el atmışsın Mahmut! Ne kadar atasözü ve özdeyiş, nefis ifadeler yer alıyor bu defterde! Sanki bir gül bahçesinin içini seyrediyormuş gibi oldum. Bendeniz kendimi Türk dilinin bilim adamı olarak sayardım. Lakin benim bilmediğim ne kadar koşuk ve atasözü varmış.

–Teşekkür ederim üstadım. Bu koşukların yaratıcısı halktır. Ben ise bir kâtibim. İşte bütün bunlar halkın yarattığı denizden bir damladır, şüphesiz!

–Aferin! Halka hizmet eden kişi şükranlara layıktır.

Onlar tekrar dil bilimi; Fars, Arap ve Türk şiiri hakkında epey sohbet ettiler. Muhafız birkaç kez içeri girerek âyanların beklediğini söyledi. Ancak Hacip, sohbeti bölmek istemedi.

–Biliyor musun senin topladığın bu malzemeleri daha büyük bir işte kullanmak mümkün, dedi o.

–Hangi iş bu hocam?

–Lügat yazma.

–Lügat? O nasıl yazılıyor?

–İşte hemen göstereyim sana.

Hacip yerinden kalkıp nişten kalın bir kitabı aldı ve onu orta sehpanın üstüne koyarak onun ilk sayfasını açtı. (128)

–Bu Arap âlimi Halil İbn Ahmet’in lügati. O, meşhur Sibeveyh’in hocasıdır. İşte bu kitaba binlerce sözcüğü yazarak onları yok olmaktan kurtarmış. Başka birkaç Arap âlimi daha lügat yazmış. Böyle bir lügat Farslarda var mı, yok mu bilmiyorum. Ancak bizde yok. Senin derlediğin bu metinler, çok güzel bir sözlük yazılmasına kaynaklık edebilir.

–Eğer siz tavsiye ve yardımlarımızı esirgemezseniz ben hazırım üstat.

–Ancak bu görevi yerine getirmek kolay bir iş değildir. Lügat hazırlamak için bütün Türk yurtlarını gezip dolaşmak şart. İdil’den tut da ta Hatay’a kadar Türk halklarının yaşadığı yerlere varıp aylarca dolaşman lazım. Çünkü her boyun dilinde farklılıklar var. Çiğiller bir nesneye böyle diyorsa Yağmalar başka şekilde söylüyor. Yine Argular ile Karlukların da aynı şeyi farklı şekillerde adlandırması mümkün. Kısacası sadece ana yurdunu ve halkını canıgönülden seven, onlara karşılıksız hizmet etmeyi gönlüne koyan kişi bu meşakkatli işe baş koyabilir.

–Üstat halkımıza hizmet edeceksem hiçbir meşakkatten korkmam. Tembele kapı eşiği dağ gibi görünürmüş, derler.

–Aferin oğlum! Ben seni gerçek evladım gibi hissedip sevdim, bunun için söyledim. Ancak bu iş için oldukça fazla bilim de gerekli:

Ulu iştir iyi niyet, ulaşamaz her kişi,
Canını ortaya koymayan kişi.
Düzgün işleri, yetenekli kişi yapar,
Yapamaz bu işi bilgisiz kişi.

–Sen genç bir delikanlısın. Hâlâ onlarca üstadın bilgisini öğrenebilirsin. Ne yazık ki bizde dil bilimiyle ilgilenen büyük bir âlim hemen hemen yok gibi! Ancak Araplara heves etmek yaygın. Bağdat ve Basra’da ne büyük dil âlimleri yetişmiş! Onların yazdığı gibi sözlük ve kitaplar bizde sayılıdır. Bunun için senin Bağdat’a gitmen, bu âlimlerin eserlerini iyice öğrenmen, onlardan ders alman lazım. Bu ilk şart. Bunları yapmadan güzel niyetini gerçekleştiremezsin. Mutluluğun sırrı akıldır. Bilim öğren, dağ gibi bilgi öğren. (129)

Ancak bilgiyi öğrenmek için de emek vermek şarttır. O bir incidir ve denizin dibinde yatar. Eğer denizin dibinden çıkarılmazsa inci de herhangi bir derenin taşı gibi faydasızdır.

Biraz sessizlikten sonra Hacip gülümseyerek:

–Ben gideyim desem yaşlandım. Sen ise gençsin. Uzak diyarlar seni korkutmasın. Evet, yad ellerde kolay olmaz. Ancak şunu aklından çıkarma ki her yerde ilimle uğraşanlara kadir kıymet veren kişiler vardır.

– Oldukça değerli olan öğütleriniz için teşekkür ederim üstat. Bu sohbetimiz sayesinde düşünmediğim pek çok şeyin farkına vardım.

Hacip, bu küçük ama bilim sahibi delikanlıyla sohbe devam etmek istiyordu ancak onu devlet işleri de bekliyordu.

Mahmut selam verip odadan çıkacağı sırada Hacip:

–Kaşgar’a dönmeden yine uğra. Ben kapıdaki görevlileri bilgilendiririm. Ne zaman gelersen rahatça girersin. Yarın ise öğle vakti mutlaka gel, şiir dinletisi olacak. Maveraünnehir hanının elçisiyle birlikte oranın birkaç şairi de teşrif ettiler. Balasagunlu pek çok şair ve âlim de bu mecliste olacak. Bu senin için faydalı olur.

Mahmut içten bir şekilde gülümsedi:

–Ben kulunuza bu kadar değer vererek beni göklere çıkardınız. Elbette gelirim.

Mahmut odadan çıktığında sütunlu girişte duran âyan ve memurlar ona hayretle baktılar. Onların bu bakışlarından “İlginç! Ulu Hacip neden bu kim olduğu bilinmeyen delikanlıyla sohbet etmek için itibar sahibi adamları ziyadesiyle bekletti ki?” der gibi olduklarını anlamak zor değildi.

VIII

Mahmut, saraya geldiğinde âlim ve şairler çoktan toplanmış; Yusuf Has Hacip, ağaçtan yapılmış kürsüde hâlimden memnun bir şekilde oturmaktaydı. Rengârenk giyinmiş

kalabalığın içinde şiire meraklı âyan ve askerler de vardı. Onlar silahlarını kuşanmış bir hâlde geldikleri için diğerlerinden ayrılıyorlardı. Ancak daire şeklinde oturan topluluğun çoğunluğunu şairler oluşturuyordu. (130)

Mahmut, içeriye girip eşikteki koltuğa oturdu. Az sonra tördeki yüksek kürsüde oturan, başına zarif mavi sarık dolamış olan genç kâtipin zil gibi çınlayan sesi gürültüyü bastırdı:

–Aziz ulemalar, şairler! Şiir sevdalısı hürmetli konuklar! Bildiğiniz gibi Ulu Hacıp *Kutadgu Bilig* adlı harika bir eser yazmışlardır. Kitapların kitabı bu eserde bütün bilimler yer alıyor. Âlimlere, danışmentlere göre Marşek bölgesinde, Türkistan vilayetlerinde ve Buğrahan’a tabi olan devletlerin konuştuğu dilde yani Türk dilinde herhangi bir kişi bu eserden daha iyi herhangi bir eser yazmamıştır. Çok güzel ve cazip bir eser olduğu için hangi saltanatta, diyarda olursa olsun o yurtların danışmentleri, âlimleri ve şairleri tarafından kabul gören Kutadgu Bilig; bu devletler tarafından farklı farklı isimlerle anılmıştır: Çinliler “Edeb’ül Müluk” diye adlandırırken Maşrikliler “Ziyetü’l Umara” diye adlandırmış. İrânlılar ise “Şahname-i Türkiy” demişler. Şimdi izninizle size bu eserin bazı bölümlerini okuyacağım. Böylelikle Maveraünnehir’den teşrif eden hürmetli konuklarımız da onun dilinin ustalığından faydalanmış olur.

Kâtip, önündeki kitabın ayraçla belirlenen yerlerini okumaya başladı. Mahmut, bütün bedeniyle dinlerken Hacıp’in bilgeliğine içinden övgüler yağdırıyordu.

Kâtip okumayı bitirince etraftan alkışlar yankılandı. Buharalı şair Hasanî, hayretini gizlemeyerek şöyle hitap etti:

–O, Ulu Hacıp! Siz nasıl takdire şayan bir iş meydana getirmişsiniz! Bu zamana kadar Müslümanlar âleminde insanlar iki dilden, Arapça ve Farsçadan, istifade ederlerdi. Türk diliyle de büyük kitapların yazılabileceğine şüpheyile bakarlardı. Ancak sizin yazdığınız eseri, hiç abartmadan söylüyorum, en yetenekli Fars ve Arap şairlerinin manzumlarıyla aynı safa koymak mümkün. Siz haklı olarak Türk edebiyatının öncüsünüz.

Hacıp ona gülümseyerek baktı ve: (131)

–Doğru, Türk diliyle yazılmış kitap az. Lakin ben arzu ediyorum ki doğuda Çin'den, batıda Hazar Denizi'ne kadar uzanan Türkistan halkının kendi ana dilinde kitap yazan sanatçıları, âlimleri olsun. Benim kitabım böyle bir çabanın örneği olup tabii ki kusursuz değil. Ancak şüphesiz ki şu an Türk diliyle yazan çokça şair yetişmekte. İnşallah onlar bu dilin bütün güzelliklerini keşfedecekler.

Şiir dinletisi bir vakit daha devam etti. Başka Türk ve Fars şairler de kendi şiirlerini okudular. Şiir dinletisi bitince içeriye elinde keman, tambur, def ve ney ile müzisyenler girdi. Türkçe, Farsça koşuklar söylendi. Bir süre sonra muhafız gelip Yusuf Has Hacip'in kendisini çağırıldığını haber verdi Mahmut'a. Delikanlı hemen onun arkasından giderek Ulu Hacip'in odasına vardı. Eşikten geçince selam verdi ve Hacip'in işaretiyle koltuğa oturdu.

–Şiir dinletisi de sona erdi. O gün yarım kalan sohbetimize devam edelim, dedi Hacip.

–Olur, üstat, dedi Mahmut.

Hacip masanın üstünde duran iki kâse gül suyundan birini alıp Mahmut'a uzattı:

–Buyur, susuzluğunu gider.

–Teşekkür ederim üstat.

Mahmut, kâseyi eline alıp buz gibi gül suyundan bir iki yudum içti. Şimdi onun kalbi iftihar hissiyle dolmuştu. Türk edebiyatının mihenk taşını ortaya koyan Yusuf Has Hacip gibi ulu bir insan, onu sohbet etmeye çağırmıştı sonuçta!

Mahmut heyecanlanarak:

–Üstat! Sizin kitabınız Türki halkların yaşam şeklinin ansiklopedik bir sözlüğüdür. Bugün Türk yurtlarında sizinle aynı seviyede olan kalem sahibi yok. Ben bu paha biçilemez eserden oldukça etkilendim. Böyle bir hazineyi meydana getirmeyi nasıl başardınız?

Hacip gülümsedi ve şöyle dedi:

–Elbette benim için kolay olmadı. Faziletli işlerin başı dildir, derler. Benim için Türk dili ürkek bir geyik gibiydi. Ancak ben onu kendime alıştırmak için meşakkatlerden (132) yılmadım. Bilge kişiler tembele bulutun gölgesi de yük olur, derler. Ben ise çok çalıştım. Emek ekinde kalmaz, dedikleri gibi çabalarım da boşuna gitmedi. Oldukça güzel ancak yabancı ve ürkek olan geyiği evcilleştirdim. Gelecekte öyle Türk şairleri yetişir ki bendenizin eseri onların yazacakları eserlerin yanında gölgede kalır.

–Ooo, hocam! Sizin meydana getirmiş olduğunuz eser, en parlak yıldızlar gibi Türk edebiyatının semalarında ebediyen parlayacaktır. Böyle müthiş bir eser, her kalemden de çıkmaz.

–Eserimi yazmaya başlamadan önce Türk boylarının pek çok koşuk ve rivayetini, mevcut eserlerini öğrendim. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı birkaç memlekete gidemedim. O boyların dil zenginliğini de öğrenebilseydim eserim, şüphesiz şimdikinden daha güzel, daha şairane yazılmış olurdu. Lâkin benim eksik bıraktığım boşluğu sen dolduracaksın, diye ümit ediyorum. İnşallah Türk boyları senin timsalinle hem kendi Halil İbn Ahmet’ini hem de Sibeveyh’ini kazanacaktır.

–Dilimizin cevherlerini öğrenmek için bütün gücümü kuvvetimi sarf edeceğim, üstat. Elbette sizin söylediniz büyük âlimler seviyesine yükselemeyeceğim aşikâr. Ancak ne olursa olsun ilim yolunda elimden gelen her şeyi yaparım.

–Bizim memleketlerimizde doğup yetişen ve şöhreti âleme yayılan âlimler de az değildir. Muhammet İbn Musa Harezmi gibi zeki ve seçkin âlim, Halife El Mutasım devrinde Bağdat’taki “Darülhikme”nin başkanı olmuştur. Türk boylarından yetişip çıkan yine onlarca âlim vardır. Ancak sizin sorumluluğunu aldığımız iş, bunlarınkinden bambaşkadır. Takdirin de daha geç olur. Şunu aklından çıkarma, sen Bağdat’a bir süreliğine, sadece ilimle meşgul olmak için gideceksin. Sonra yine elbette kendi Türk yurduna dönüp gelersin. Senin doğrudan kendi araştırmalarını yaptığın ve kitaplarını yazdığın yer Türkistan’dır. Arapların gelişmiş dil bilimini öğrenmek sana çok fayda sağlar ancak bu hâlâ önünde duran işin güçlüğü ortadan kaldırırsın, demek değildir. Arap dilinin kurallarını, (133) Türk diline zorla uyarlamak olmaz. Sen sivri zekânla Türk dilinin kendi söz dizimi kurallarına göre dil bilgisi açısından tamamen yeni olan şeyleri kâğıda yazmalısın. Bu kolay bir iş değildir.

Yusuf Has Hacip, Türk dilinin özellikleri, çeşitli boyların dillerinin birbirlerinden farkları ve genel özellikleri konusunda Mahmut'a biraz bilgi verdi. Mahmut onun sözlerini can kulağıyla dinledi. Sohbetin konusu Arap filozoflarına, dil bilimi ile uğraşan âlimlerin eserlerine geldiğinde Mahmut, onları henüz okumamış olduğu için biraz mahcup oldu. Ancak ne zaman olursa olsun bu kitapları okumayı aklına koydu. Sohbetin sonunda o, odadaki kitaplara göz atmak için izin istedi. Yusuf Has Hacip memnuniyetle izin verdi.

–Sen Balasagun'da olduğun sürece rahatça bu odadaki ve saray kütüphanesindeki kitaplardan faydalanabilir, gerekli yerlerin kopyasını alabilirsin. Halil İbn Ahmet'in lügatini ise sana hediye ediyorum. Ancak bir şartım var: Gelecekte Türk dilinin de bundan aşağı kalmaz bir sözlüğünü yazacaksın, diyerek şaka yaptı Hacip.

–Söylediğiniz gibi olsun, üstat, dedi Mahmut.

IX

O, Yusuf Has Hacip'in hediye ettiği kitabı koltuğunun altına koyarak saray kapısından dışarı çıktı. Bugünkü günün izlenimleri gönlünde dolup taşıdığı için kervansaraya gitmek istemedi. Mahmut, sokak ve parkları dolanarak şehri gezdi. Çarşı meydanına geldiğinde henüz kitaptan başka bir şey satın almadığını, evdekilere hediye alması gerektiğini hatırladı.

Mahmut herhangi bir şey satın almak için ömründe ilk defa kuyumcular çarşısına gitti. Dükkânlarda kadınlar için çeşit çeşit ziynet eşyaları; yüzük ve bilezikler, küpe, boncuk, mercan ve başka başka takılar vardı. O, güzide bir şey almak için en gösterişli dükkânlardan birine girdi. (134)

“Aygümiş'e bu takı setlerinden hangisi uygun olur acaba?” diye düşündü Mahmut. Neden ilk olarak bu kıza hediye almak için acele ettiğini kendisi de çok düşünmedi. Evet, aldı ama onu kıza nasıl verecekti? Aygümiş “Bu delikanlı damatlığa mı hazırlanıyor?” diye düşünerek kendini ondan çekmesin sakın!

“Ne olursa olsun eğer bir şey almazsam olmaz.” diye aklından geçirdi Mahmut. Neticede böyle uzak bir seferden sonra güzel kızın karşısına eli boş çıkamazdı.

Mahmut kuyumcudan bir çift güzel işlenmiş bilezik, sonra aktarlar arasından biraz misk ve parfüm; Hint tacirlerinden bir elbiselik ipeğe benzer ince ve yumuşak, güzel güllü kumaş satın aldı. “Eve vardığımda bu eşyaları hemen bir yere gizlemeliyim. Hele annemle babam hiç görmesin. Yoksa 'Bunları kime aldın?’ diye sıkıştırıp beni sorguya çekerler.” diye içinden geçirdi o.

O anne ve babası için de bazı hediyeler aldıktan sonra kervansaraya gitti. Aldığı hediyeleri odasına koydu. Oldukça acıktığını hissetti. Ancak yiyecek hiçbir şey almamıştı. Mahmut kervansarayın yakınındaki bir lokantaya gidip karnını doyurdu. Akşam olup hava karardığı için masalara kandil yakılıp konulmuştu. Burada genel olarak tüccar ve misafirler yemek yedi. Mahmut kendisiyle aynı kervanda gelen iki hemşehrisi ile karşılaşır, geç vakte kadar onlarla oturarak sohbet etti. Genel olarak kendi işleri hakkında başkalarıyla konuşmayı sevmeyen tacirler; Mahmut’u kendilerine yakın hissederek, yaptıkları ticaretleri anlatıp böbürlenerek övündüler. Mahmut’a “Sen de bir iki deveye mal yükleyip gelseydin iyi kâr yapardın.” diye söylediler. Genç buna cevap olarak güldü. Mahmut onlara döndükleri zaman ödemek üzere biraz borç para verip veremeyeceklerini sordu. Çünkü hâlâ satın almayı düşündüğü kitaplar çok idi. Hemşehrileri hiç gocunmadan ona borç para verdiler. Mahmut, onlara hayırlı kazançlar diledikten sonra onlarla vedalaşır kervansaraya döndü.

O, kapkaranlık odasına girdi ve el yordamıyla köşedeki sönük olan lambayı bulup yaktı. Ancak onun loş (135) ışığında okumak oldukça zordu. Delikanlı, çantasından iki tane mum çıkarıp yaktı. Şimdi rahatça kitap okuyabilirdi. O, ilk önce Hacıp’in hediye ettiği sözlüğü karıştırmaya başladı. Delikanlı, böyle değerli bir kitabı hediye eden Hacıp’e sonsuz minnet duyuyordu. Mahmut bu kitabın ne kadar faydalı olduğunu bir iki sayfa okumayla hemen anladı. Çünkü onda her bir sözcüğün anlamına yakın olan başka sözcüklerin anlamları da izah edilmişti. “Arapçayı öğrenmek için eşi benzeri bulunmayan bir kaynak, bu kitap. Sadece okumak yetmez, akılda da tutmak lazım.” diye düşündü Mahmut.

X

Mahmut Balasagun’a döndükten sonra onu sabırsızlıkla bekleyen anne ve babasının yanında çok durmadan “Sınıf arkadaşlarımdan birinin yanına gideyim.” diyerek sokağa

çıktı. Koynunda bohça, elinde Kutadgu Bilig... O, Zanaatkârlar Mahallesi'ne nasıl gideceğini bilmiyordu. Bahardan beri burası Mahmut için en aziz, en güzel yer oluvermişti. Aslında mahallenin eğri büğrü sokakları ta dize kadar toz toprak içindeydi. Evler zincir halkaları gibi birbirine geçmiş bir hâlde uzayıp gitmekteydi.

Aygümüş de kız arkadaşları da şu anda dere kenarında değildi. Suyu mahallenin camisindeki çeşmeden alıyorlardı. Caminin yanında veya sokakta genç bir kızla bir delikanlının görüşmesi elbette Müslümanların nazarında hoş karşılanmazdı. Mahmut küçük mavi kapılı avlunun yakınında bekledi. Aygümüş'ü birkaç kez gizlice takip ettiğinde bu kapıdan girdiğini görmüştü. "Aygümüş herhangi bir iş için hiç dışarı çıkmaz mı? Onu uzaktan bir kez görsem de olur." diye düşündü Mahmut.

Hava kararmaya başlayınca o ümidini kaybedip evine döndü. Mahmut'un hangi arkadaşına gittiğini bilmeyen anne ve babası oldukça telaşlanmış bir hâlde oturuyorlardı.

– Nerede geziyorsun? Bugün seferden sağ salim dönmen şerefine saray ehlerinden birkaç saygın kişiyi ziyafete davet etmiştim, dedi babası.

Mahmut "Benim için ziyafet vermeniz ne gereği var?" demek istedi ancak babasının sinirlenmesinden korkarak kendini tuttu. (136)

– Ziyafete vezir ve âyanlar da gelecek. Sohbet anında var olan ilmini, dilbazlığını göster. Gönüllerini kazanmaya çalış, dedi Hüseyin Bey.

Beyler, memurlar Mahmut'un arkadaşları, medrese müderrisleri birer ikişer gelip içeri girmeye başladılar. Mahmut, misafirlerini bekliyordu. Sofranın etrafına yerleştirilen minderler dolmaya başladı. Aygümüş'ü göremediğinden gönlü biraz sıkılsa da o, misafirlerine ayıp etmemek için kendini sakin ve mesut göstermeye çalıştı.

Misafirler sofradaki yiyecek ve içecekleri, yemekleri bitirdikten sonra Mahmut'a seferle ilgili izlenimlerini sormaya başladılar. Mahmut, çaresiz anlatmaya başladı. Herkes dikkatle ona kulak verdi. Bey ve âyanlar Buğrahan sarayını, oradaki ihtişamlı hayatı; müderrisler ise Mahmut'un Yusuf Has Hacıp ile yaptığı sohbetleri çok merak ediyordu.

Ziyafet bitince misafirler birer ikişer kalkmaya başladılar. Mahmut geç saatte kendi odasına girdi. Uykusu gelmediği için mum ışığında *Kutadgu Bilig*'i okumaya başladı. Bir sürü mana içeren satırlar kısa sürede hayalini celbetti. Sade, ahenkli, cilveli mısralara derin anlamlar sığdırılmıştı. Onun kıymeti hiçbir şeyle ölçülemezdi. Bu eserde insana özgü gerçek, güzel sıfatlar yüceltilmiş; adalet, hakikat, vefa, sevgi, sadakat, yardımseverlik ezgili bir şekilde dile getirilmiş idi.

Mahmut biraz dinlenmek için kitabı rafa koyunca Yusuf Has Hacip'in nasihat edip söylediklerini hatırladı: İşi yazmak olanlar, bilgisini gelecek nesillere aktardı ve ölümsüzleştirdiler. Kitap ise bilgilerin hikmetinden oluşan bir hazinedir. Yazı ve kitapların güçlü yönlerinden biri de onların zaman ve mesafeye galip gelmesidir.

Çok doğru, okumak eşi bulunmaz neşe yaratan bir uğraştır. Kitaplar sayesinde bundan çok önceki yıllarda ve binlerce kilometre uzaklarda yaşamış olan bilim ehli ile muhatap olmak mümkün. Uzak Basra şehrinde yaşayan Halil İbn Ahmet; kendi sözlüğünü yazdığına yüzyıllar sonra Mahmut diye bir medrese öğrencisinin bu kitabı güç bela ama sevgiyle okuyup, onun ruhuna saygı göstereceğini biliyor muydu? (137)

Mahmut, okuduğu kitaplar çoğaldığında dünyayı, hayatı daha da derinden anlayacağını düşündürdü. En ilginç güzel kitapların müelliflerinin, bundan çok eski zamanlarda dünyadan göçmelerine rağmen Mahmut için yakın ve aziz kişilere dönüşmeleriydi.

Onun henüz okumadığı çok kitap vardı. Bunu hem Yusuf Has Hacip'ten duymuş hem de farklı kaynaklarda karşılaştığı okumalarından kendisi fark etmişti. Sibeveyh, Farabi, İbnisina, Ebû Temmâm, Biruni, El Harezmi... Bu isimlerin kendisi Mahmut'un gönlünde güzel bir coşku uyandırdı. Onların her biri ayrı bir dünya idi. O, mümkün olduğunca tez vakitte bu âlimlerle de tanışmak için sabırsızlanıyordu.

XI

Ertesi gün Mahmut anne ve babası ile birlikte kahvaltı yaptı. Oğlunun yüzüne hiç doyamayan annesi onun etrafında pervane olup çaydanlıktan sütlü çay doldurdu ve sıcak ekmeğe doğrayarak oğluna verdi. Hüseyin Bey de ona iftiharla bakıyordu. Nihayetinde

onun oğlu başkente, Buğrahan sarayına gitmişti. Bütün Kaşgar’da bu konunun dedikodusu yapılıyordu. Yine âyanlardan biri “Böyle bir delikanlı Hakan’ın sarayında çalışmaya layıktır.” dediğinde Hüseyin Bey’in göğsü dağ gibi kabarmıştı.

Mahmut da çok keyifliydi. Bunun bir sebebi akşamki görüşme, bir sebebi de “Bugün Aygümüş’ü görürüm.” düşüncesiydi. Bu fikir onun kalbini çoşturuyordu.

Hüseyin Bey, Arap atına binip hâkim karargâhına doğru yol alınca Mahmut da gecikmeden Zanaatkârlar Mahallesi’ne atlandı. O, bildiği evin önüne vardığında her zaman kapalı olan mavi kapı, bugün ardına kadar açıktı. Avludaki gürültüyü duyup şaşıran Mahmut, kapıya yaklaşarak içeriye kulak verdi. Birisinin sert bir sesle tehditler savurması, bir kadının da ağlayarak yalvarması iştiliyordu. Önce kendini tutan Mahmut, daha sonra bu mahallede yaşayan herhangi biriymiş gibi öfke ve üzüntüyle karışık bir hâlde içeri girip onlara yaklaştı. şaşırtıcı derecede temiz ve düzenli bir avlu... Ortada dalları her tarafa yayılan dut ağacı... Mahmut avluya girdiği yerde kaldı. Başına kalpak, sırtına sırmalı kumaştan kaftan giymiş; kemerine uzun kılıç asmış, (138) iri yapılı bir memur -görünüşe bakılırsa bölgenin komutanı olsa gerek- ile elinde kamçı tutan bekçi ve Hint kumaşından kaftan giymiş zayıf bir tüccar üçü bir olmuş, Aygümüş’ün babasını tehdit ediyorlardı:

–Ödemeye gücün yetmiyorsa neden borç aldın? Bir yıl geçti!

–Allah iyilik versin. Üç ay daha mühlet verin. Ben borcumu ödeyeceğim, dedi Usta yalvararak.

–Üç ay? şimdi sana inanacak ahmak yok. Komiser Efendi, ya borcunu ödesin ya da zindana atın bu uğursuzu. Ben adalet istiyorum.

Olgun yüzlü komutan:

–Eğer borcunu ödemezsen şimdi hemen bileğine kelepçeyi vurup zindana atarım seni, dedi tehdit ederek.

Bu sözü işiten kadının figanı göğe yükseldi. O, komutanın ayaklarına kapanıp, evini reisinden mahrum bırakmaması için yalvarıp yakardı.

–Zindana girmek istemiyorsa borcunu ödeseydi, dedi komiser.

–Aman efendim, şimdi hiçbir şeyimiz yok, yine az mühlet verin.

–Boş kaşık ağza yaramaz, boş söz kulağa yakışmaz, diyerek alay etti komutan.

–Niye hiçbir şeyiniz yokmuş! KIZINIZ? O, bir şey değil mi? KIZINI evime hizmetçi olarak ver. Borçtan geçeyim. Hem aş, ekmeği de benden, diye gevezelik etti tüccar.

O, yüzünü memura çevirdi:

–Komiser Efendi! Bunlara acıdım. Tamam, bir sevap işleyeyim. Zindanı boşverin. KIZINI hizmetçi olarak versin, borcunu sileyim!

Tacir böyle söyleyip solgun gözlerini, iki küçük kardeşini kollarının altına almış bir hâlde duran Aygümüş’e dikti:

– Açlıktan, çıplaklıktan kurtulursun kızım. Eğer iyi hizmet edersen sana yeni kıyafetler de alırım.

Bunu duyan Usta sinirlenerek:

–Hayır, ciğerparemi sana vermem! Onun yerine tutuklayın beni, diye bağırdı.

– Ah aklı kıt, ah! Ah iyilik bilmeyen nankör seni! KIZININ bahtını düşünmüyor musun? Sen zindana girince o yine aynı şekilde ölecek ki, dedi komutan. (139)

–Komutan Efendi! Biz bu yalın ayak ile anlaşabilir miyiz, ticaret yapabilir miyiz? Görüyorsunuz ki borcunu ödeme zamanı çoktan geçti. Benim onun kızını hiç olmazsa borcunu ödeyene kadar evimde çalıştırmaya hakkım var, dedi tüccar.

–Elbette diye onayladı komutan ve diğer askere Aygümüş’ü göstererek emir verdi:

–Al bunu Fazıl Hoca’nın evine götür.

Asker, kızı korumaya çalışan kadını itekleyip yere yuvarladı ve ayıya benzeyen pençeleriyle Aygümüş'ün ince bileğinden tutup onu çekmeye başladı. Aygümüş başına gelen talihsizliği anlayıp, ağlaya bağıra askerin elini ısırdı ve onun pençesinden kurtulmaya çalıştı.

Usta'nın komşularının sabredemeyip yardıma geldiğini gören asker, kızı bıraktı. Ancak kılıcının sapını sıkıca tutmuş bir hâlde komutanının emrini bekliyordu. Mahmut'un öfkeden rengi attı. Komutana doğru yürüdü.

–Bu ne? Güpegündüz baskın yapmak! Komutan Efendi! Birinin kızını alıp gitmeye ne hakkın var, dedi Mahmut.

Hiç kimseden böyle bir muameleyi beklemeyen komutan afallayıp kaldı. Bu iyi giyimli genç, oradaki herkesi titreten komutana öyle bir ses tonuyla konuştu ki komutan, onun hakkında “Belli, bir beyin oğlu.” diye düşündü.

–Delikanlı biz kimseye baskın yapmıyoruz. “Ağız yer, yüz utanır.” derler. Ancak bu usta ayıp nedir bilmiyor. Bir yıl önce muhterem Fazıl Hoca'dan on beş akçe borç almış. Zamanında ödeseydi hiçbir şey denilmezdi. Şimdi ise borç katlana katlana otuz akçeye çıkmış. Fazıl Hoca onun dolandırıcılığından dolayı bize şikâyetçi oldu. Biz işi adaletle halletmek için geldik. Usta'da para olmadığı için onun borcuna karşılık kızı, Fazıl Hoca'nın evinde bir süre çalışsın, dedi komutan mülayim bir şekilde.

Mahmut kati bir şekilde:

–Kızı bıraksın. Usta borcunu ödeyecek. Ona bir gün daha mühlet verin, dedi.

–Bir gün değil artık bir saat bile mühlet vermem, diye bağırdı Fazıl Hoca. (140)

Ancak ihtiyatlı komutan toplananların yüzünden açıkça belli olan öfke ve nefreti görüp biraz yumuşadı:

–Usta, işte bu gencin hatırı için tamam, sana yine bir gün mühlet! Yarın biz yine aynı saatte geliriz. Otuz akçeyi hazırla!

Tacir ve komutan çıkıp gittiler. Kendileri de çaresiz hâlde olan komşu ustalar, Usta'ya acıyarak bakıyorlardı. Onlar cüzdanlarını açıp bozuk paraları çıkararak ustanın önüne koymaya başladılar. Mahmut da cüzdanındaki beş tengeyi çıkarıp verdi. Çok para ile dolaşmak onun âdeti değildi. Ancak bu şekilde borcun yarısının bile toplanamayacağı açıkça görünüyordu.

Usta utanarak gülümsedi:

– Alıcı aslan, verici sıçan. Bu kötü niyetli Fazıl Hoca, yarın yine gelecek. Benim ciğerime pençe attı bu kurtlar. Ancak ben kendi kızımı o kötülerin eline bırakamam. Dükkânı satacak da olsam ödeyeceğim borcu. Ey beyefendi, bir gün daha mühlet aldığımız için size binlerce kez teşekkür ederim.

Çektiği sıkıntılar belini bükmüş olan fukara kadın:

– Dükkânı satarsan nasıl geçineceğiz he? Sokağa çıkıp dilencilik mi yapalım, dedi kendini tutamayıp ağlayarak.

– Dilencilik yaparsın, dedi Usta öfkeyle karışık bir hâlde. Ben birinin yanında işe girip çalışırım. Ya da hepimiz acımızdan ölürüz. Her durumda bu kismetten daha iyidir.

– Dükkânı satmana gerek yok. Otuz akçe bugün elinizde olacak, dedi Mahmut ve hızlı hızlı yürüyerek avludan çıktı.

Herkes bu tanımadıkları delikanlının arkasından hayret ve minnettarlıkla bakakaldı.

Mahmut, çabucak eve vardı. Odasını didik didik arayıp satmak için uygun eşya aradı. Kitaplarını bir bir süzdü. Ancak onların hiçbirini satmak istemedi. Sonunda babasının hediye ettiği hançer aklına geldi. Onu bir kez olsun takıp kullanmamıştı. Balasagun'a gidip gelinceye kadar hircundan çıkarmadı bile. Gereksiz bir eşya. Mahmut onu eline alıp ışığa tuttu. Sapı taşlı hançerin çelik ucu küçük pencereden giren ışıkta parlıyordu.

“Bu hançeri ne yapacağım? Ben hiçbir zaman bey ya da asker olmam. Kendini ilme (141) vermiş olan birine kan akıtan silah lazım değildir.” diye düşündü o.

Hançeri alınca pazara doğru acelece yol aldı. Sandık satan, eğer yapan ve başka birkaç arastada hiç durmadan doğruca silah yapılan ve satılan arastaya gitti. Dükkânlarda çeşit çeşit silahlar vardı. Bazı tüccarlar, silah yapan ustalar mızrak, yay okları, çelik uçlu bıçakları yere sermişlerdi. Mahmut hançer elinde rastgele dolaşıp denk gelen tarafa doğru yürürken “Herhangi bir dükkâna girip göstersem mi?” diye düşündü.

O anda iyi giyimli bir atlı ona seslendi:

–Hey delikanlı, elindekini satıyor musun?

–Evet, satıyorum. İyi hançerdir alın bakın, dedi Mahmut sevinerek.

–Hani bir bakayım!

Şu an sanki savaşa gidiyormuş gibi ata binmiş, yaldızlı kaftanın altından çelik zırh giymiş, iri yapılı ve geniş omuzlu, görünüşe bakılırsa yüzbaşı olan atlı; hançeri kılıfından sıyırıp sivri ucuna kaba, pürüzlü parmaklarıyla dokunarak hançerin fil kemiğinden yapılan sapına baktı.

–Güzel, kaç verirsin?

–Otuz akçeye. Bundan aşağısına vermem.

Yüzbaşı önce inanmadı. O, en az yüz yüz elli akçe ister, diye bekliyordu. “Neden ucuza satıyor? Bu delikanlı ya tecrübesiz bir saf ya da malının bir kusuru var.” diye düşündü yüzbaşı ve hançeri bir kez daha inceledi. Hançerin hakiki mal olduğuna tamamen inanıp hemen cüzdanını çıkardı ve otuz akçeyi sayıp verdi. Mahmut küçük çocuk gibi sevinip tekrar Zanaatkârlar Mahallesi’ne revan oldu.

XII

Aradan bir iki gün geçince Mahmut, hocası Abdureşit’e gitti. Müderrisin evi medrese yakınlarındaki sakin sokaklardan birindeydi. Hoca ve öğrencisi birbirlerinin hâlini hatırladıktan sonra halı serilmiş sedire oturdular. Müderrisin on beş yaşlarındaki oğlu

sofra bezi serip şekerleme ve meyve getirip koydu. Müderris onu sofraya davet etti. Mahmut onu kırmamak için yiyecek ve içeceklere bir iki kez uzandı. (142)

– Babanızın ziyafet verdiği gün millet kalabalık olduğu için sizinle iyice sohbet edemedim. Bugünkü teşrifiniz beni oldukça memnun etti. Balasagun’da sizi şaşırtan şeyleri tekrar anlatır mısınız, dedi müderris.

Mahmut seferle ilgili izlenimlerini, Yusuf Has Hacip ve Balasagunlu başka âlim ve fazılları detaylıca anlattı. Has Hacip’in verdiği nasihatlerin bir kısmından da bahsetti.

Abdureşit bir an düşüncelere dalıp:

–Ulu Hacip, gayet doğru söylüyorlar. Çok doğru, dil bilimini tam olarak öğreneyim diyen birisine Bağdat medreselerinden daha iyi dergâh yoktur, dedi.

– Yusuf Balasagunlu hazretleri benim defterimin tamamını okudular. Türk dilinin söz dizimi hakkında aldığım notların eksik ve yanlış yerlerini de söylediler. Türk diliyle yazılmış metinleri derlememi onaylayıp “Bu işi bırakmadan devam ettir. Bunları tamamlayınca Türk dilinin sözlüğünü yazmanda sana kolaylık olur.” dediler.

Hacip’in lügat yazma işine girişmesini önerdiğini duyunca öğrencisinin yeteneğinden hiçbir zaman şüphe etmeyen Abdureşit gibi bir adam bile bir an şaşkına döndü.

–Oo, lügat yazmak! Bu sadece âlimlerin âliminden, bilgelerin bilgesinden de cesur olan birisinin cüret edebileceği bir iştir. Ulu Hacip, size bunu tavsiye ettiğine göre demek ki sizin bedeninizde büyük işleri meydana getirmeye kadir yoğun bir gücün varlığını fark etmişlerdir.

–Abartıyorsunuz üstat, dedi Mahmut utanarak ve devam etti:

–Ulu Hacip, bunun için oldukça bilgi toplaman gerek, dedi. Onun söylediğine göre bir âlim kendinden önceki danışmentlerin ilmini iyice öğrenmez ve bu tecrübelerden beslenmezse hiçbir şeyi başaramazmış.

–Elbette öyle! Ama hak verirsiniz ki şimdi Kaşgar medresesinde tahsilinizi devam ettirmeniz biliminize yeni bir şey katmayacaktır. Doğru, bazıları için bu eğitim yeterlidir. Daha fazla emek sarf etmeye istekleri de yoktur. Ancak ben sizde yeni kanat çıkmaya başlayan bir kartalın cesaretini görüyorum. Hiç şüphe yok ki bu kartal, ilmin doruklarında galip bir şekilde uçacaktır, dedi müderris. (143)

Mahmut, utanıp kızardı. Ortama sessizlik çöktü.

Medresedeki tahsilinin tamamlandığını kendisi de biliyordu. Sınıf arkadaşı olan medrese öğrencilerinin bazıları genellikle mescitlerde imamlık, çeşitli mekteplerde öğretmenlik yapmaya başlamış; herhangi bir ilme meraklı olanların da Buhara, Merv veya Nişabur medreselerinde tahsillerine devam etme hazırlıklarına başlamışlardı.

Müderrisler Mahmut’a kendi okudukları şehir ve ülkelerdeki medreselere gitmesini tavsiye ediyorlardı. Mahmut ise sadece Bağdat’ı düşünüyordu. Müderrisler halifenin payitahtı olan Bağdat’ın Müslüman âlemindeki ilim ve fenin en parlak merkezi olduğunu biliyorlardı. Ancak orada okumak için Arapçayı mükemmel şekilde bilmenin dışında uzun süreli sefere çıkmak için büyük bir sermayeye de sahip olmak lazımdı. Abdureşit ise öğrencisine bakıp “Kendisi bir beyin tek oğlu. Hiçbir zaman zahmet çekmeden, dünya malına sahip olup zevk ve eğlence içinde yaşayabilir. Ancak o, ilim yolunu seçti. Hayatın ona bol bol sunduğu nimetlerden vazgeçip meşakkat ve sıkıntılarla dolu ilim yokuşuna vurdu kendini. Yad ellerde ilim öğrenmenin ne kadar zor olduğunu biliyor mu?” diye düşündü. O, gurbette geçen yıllarını, medreselerin rutubetli odalarını çok hatırladı. Ancak Mahmut’un babası zengindi. Para bol olursa yad ellerde de yaşamak zor değil.

–Bağdat’a gitmeniz hakkında babanız ne düşünüyor, diye sordu Abdureşit.

–Babam bu medresede bir ay daha okumama zorla izin verdiler. Eğitimime devam etmeyi düşündüğümü ona nasıl söyleyeceğimi de bilmiyorum. “Hayır!” demesinden korkuyorum, dedi Mahmut üzgün bir şekilde.

–Elbette bir oğlunu gözden ırağa göndermek babanız için kolay değil. Ancak başka şehirlerde okuyup, âlim olup yine sağ salim bir şekilde memleketine dönen hemşehrilerimiz çok!

–Bu doğru. Ama babam saray hizmetinde çalışmamı istiyor. “Âlimlik sana uygun bir iş değil.” diyor.

–Öyle mi? Keskin kılıç kınına sığmaz. Sizin bu iki yoldan birini seçmeniz lazım.

–Ben tercihim yaptım hocam. İlim yolu beni kendine doğru çekiyor. Bilginlerin kitapları, fikirleri aklımı meşgul ediyor. (144)

–İlme yürekten bağlısınız, bu yoldan asla vazgeçmeyin Mahmut. Babanızın isteğine uyarak sarayda çalışmaya başlamanız, yüksek dereceli bir memur olmanız mümkün. O işte sadece babanızın oğlu olarak kalırsınız. Ama sıkıntı ve zorluklardan korkmazsanız milletimizin aziz çocuğuna dönüşürsünüz.

–İyi dilekleriniz için teşekkür ederim üstat, dedi Mahmut.

Abdureşit yine düşüncelere daldı:

“Karşısında oturan işte bu delikanlı, nasıl büyük bir sefere hazırlanmaktaydı. Onun binlerce kilometre yolu gitmesi, yıllar boyunca yüzlerce kitabı okuması; değişik şehir ve medreselerde, meşhur müderrislerden ders alması lazımdı. Sonra Türk dilinin bu zamana kadar herhangi bir âlimin ilgilenmediği söz dizimini yazmak, ilim tarihinde ilk kez Türkçe sözlük yazmak için doğudan batıya kadar uçsuz bucaksız ülkelere dağılan bütün Türk boylarını dolaşacaktı. Yazın sıcağında, güzün yağmurunda çamurunda, kara kışın soğukunda; şehir ve kasabalara, çöl ve bozkırlara, dağlara taşlara geceli gündüzlü yol alacak. İyi kötü binlerce insanla karşılaşacak. Bu kadar büyük işleri yerine getirmeye onun iradesi, takati yetecek mi? Yahut böyle büyük bir seferi zaferle bitirmek için genel olarak bir insanın ömrü yeter mi? Hayır, öğrencime hayırlı yolculuklar, işlerinde kolaylıklar dilemek yerine neler düşünüyorum ben! Allah’ım onu her türlü kaza ve beladan korusun. Nurla dolu ömrü upuzun olsun. Kutlu niyetini gerçekleştirsin. Onun yazacağı kitap ile sadece çağdaşları değil gelecek nesiller de gurur duysun.”

XIII

Mahmut mavi kapıdan içeri girdi. Avluda oynayan çocuk onu görünce selam verdi ve avlunun başköşesindeki dut ağacına doğru bağırarak gitti. Dut ağacının gölgesine

Aygümüş, mindere çömeldi. Sohbet akıcı bir şekilde devam etmiyordu. Önceleri hiçbir şeyden çekinmeyen inatçı kız, şimdi Mahmut'tan utanıp uzun kirpiklerinin gizlediği bakışlarını yere dikmişti.

–Ben seferdeyken yeni koşuklar öğrendin mi, diye sordu Mahmut.

–Siz koşuğa hiç doymaz mısınız, dedi kız tebessüm ederek. Balasagun'dan da çokça koşuk toplayıp gelmişsinizdir? (146)

Mahmut:

– Evet, elbette, ulusumuzun en büyük şairi Balasagun'da yaşıyorlar. Yazdığı beyitleri binlerce şiire bedeldir. Ben bu deftere o şairin bazı şiirlerini yazdım. Ancak bu, onun şiirlerinden sadece bir kısmı. Aslında senin şiirlerin de onun çok hoşuna gitti. “Yazık, eğer bu kız okuryazar olsaydı bizim en iyi şairlerimizden biri olurdu.” dedi senin hakkında Yusuf Has Hacip.

–Gerçekten mi? Benim söylediğim koşuklar Balasagun'a kadar gitti mi? Deftere yazılan koşukların uzun zaman yok olmayacağına ben şimdi inandım.

Mahmut, Kaşgar'da doğup bu şehirden başka bir yeri görmeyen kıza kendi gezisini mümkün olduğunca anlaşılır bir şekilde anlattı. Sonunda söz arasında hediyesini koynundan çıkardı.

–Balasagun'dan sana hediyeler aldım. Ancak konuşmaya dalıp vermeyi unuttum.

O, paketi açtı ve yavaşça kızın önüne koydu. Bu kıymetli, güzel hediyeleri gören kız kendini değerli hissetti. O, göz ucuyla şaşırarak bakarken:

–Bunların hepsi bana mı, diye sordu.

–Evet Aygümüş. Bunlar sana uzak yerlere yaptığım yolculuktan bir hatıra, dedi Mahmut gururlanarak.

Aygümüş nedense hüzünlenererek:

– Çok güzel hediyelermiş. Bunlar sadece zenginlerin kızlarına yakışır. Annemin ömründe görmediği şeyleri takmasam ben de bir şey kaybetmem.

Mahmut, zanaatkâr kızının gururuna şaşırdı. Kıymetli ziynet eşyaları, Aygümüş’ü mutlu eder diye düşünmekle ne kadar yanıldığını anladı. O kendi hatasını içten bir şekilde açıkça kabul ederek:

– Seni üzmem istemezdim, Aygümüş. Sadece paha biçilmez koşuklar söyleyen bir kızın karşısına boş elle çıkmayayım, diye düşündüm. Aslında bunların benim için de hiçbir kadri kıymeti yok. Senin bir koşuğun hepsinden kıymetlidir, dedi.

Aygümüş biraz düşündü. Onun ailesine bu kadar iyiliği dokunan, kendini malum felaketten kurtaran delikanlıyı üzmem istemediğimden olsa gerek “Tamam, işte bunu alıyorum.” deyip sadece güzel parfüm şişesini aldı. Onu elinde çevirerek merakla inceledi. Kapağını açtığı anda odaya parfüm kokusu yayıldı. (147)

Aygümüş mutlu bir şekilde:

– Parfüm çiçekten yapılır, diye duymuştum. Bu şişenin içinde hangi çiçek var? Kızlara bunu göstersem hepsi “Vay!” derler. Diğerlerine gerek yok. Geri alın onları, dedi.

Mahmut onun sözünü dinleyerek bohçayı tekrar koynuna koydu. Aygümüş’e bir parfüm hediye etmesi bile ona yeterince mutluluk vermişti.

–Balasagunlu ulu şairin koşuklarından okur musunuz, diye rica etti Aygümüş.

–Elbette okurum. Kitabı bu niyetle alıp geldim zaten, dedi Mahmut.

O, *Kutadgu Bilig*’in çoğu yerinin Aygümüş tarafından kolayca anlaşılmayacağını biliyordu. Bunun için çok kolay bir bölümü seçip işaretlemişti. Bu bölümde bahar mevsimi anlatılıyor, tabiatın kış uykusundan uyanarak canlanması ve yeşil elbiseyi giymesi tasvir ediliyordu.

Mahmut okuyunca Aygümüş:

–Koşuktaki her şey gözümde canlandı. Tekrar okur musunuz, dedi.

Mahmut onun bu ricasını seve seve yerine getirdi. Aygümüş:

–Bunun kadar güzel bir koşuğu şimdiye kadar hiç duymamıştım. Tekrar dinlemek istiyorum, dedi neşeyle yerinden kalkarak.

Mahmut tekrar okudu. O, şu an bunu Aygümüş’e yüz kere okumaya da razı idi.

–Böyle kitapları okumayı ben de biliyorum. Bana verin kitabı, dedi Aygümüş beklenmedik bir anda.

O, Kutadgu Bilig’i önce dizlerine koydu ve yüzüne ciddi, ulu bir ifade takınarak güzel gözlerini sayfalara dikti. İnce parmaklarıyla satırları takip ederek okumaya başladı. O biraz hecelese de sayfanın sonuna kadar hatasız bir şekilde okudu.

–Aferin Aygümüş! Sen çok iyi okudun. Hiç abartmadan söylüyorum, sen bizim medresede okusaydın eğitimde herkesten öne geçerdin. Sadece kitabı ters tuttun. Ancak bunun bir sakıncası yok, dedi Mahmut hayretini gizlemeden.

–Bu koşuğu benim için yazıp verin. Kızlara da okurum. Okumayı öğrendiğimi onlar da bilsin. Bu onları şu parfümden de daha çok şaşırtır, dedi Aygümüş delikanlının iltifatlarından mutlu olarak. (148)

Mahmut hemen defterden boş bir sayfa yırttı ve çantasından mürekkep ile kalem çıkararak şiiri güzelce yazdı. Biraz düşündükten sonra biçare kız okuduğunda şaşırmasın diye kâğıdın yukarısına açmış kırmızı bir gül resmi çizdi. Yapraklarını kalemle boyadı.

–Okuduğun zaman buna dikkat et. İşte bu gül resmi yukarı tarafa baksın, diye uyardı onu.

–Bunu ben de biliyorum. Neticede açan gül hiçbir zaman yere bakarak büyümez ki, dedi Aygümüş.

XIV

Güz geldi. Ağaçların yaprakları sararıp altın rengine büründü. Yılın bu mevsiminde göçmenler; satmak veya takas etmek için sürü sürü koyun ve keçi, deve, sığır ve atları bozkırlardan ve dağ eteklerinden sürerek götürüyorlardı. Şehrin dışındaki açık arazide hengâmesi bol pazar kurulurdu.

Hüseyin Bey'in tabiriyle bugünlerde “çok başıboş“ olan Mahmut öğle vakti Kumdervaza'ya doğru gitti. Şehir kapısından girip çıkmakta olan insanların bağırışları, develerin çıkardığı sesler, çingirakların çınlamaları birleşerek kulağı tırmalıyordu.

Mahmut kapıdan geçerek tezden pazara geldi. Burada çeşitli kabilelere mensup kişilerle karşılaşmak mümkün idi. Herkes pazara alışveriş için gelirken Mahmut, sözlerin müşterisi idi. Böyle zamanlarda o, verimli bir şekilde çalışırdı. Metinler çoğalınca o, işini kolaylaştırmak için koşukları bir deftere; atasözlerini ve kıssaları, halk hikâyelerini ayrı bir deftere yazmaya başladı. Şimdi o, herhangi bir sözün veya konuşmanın hangi boya ait olduğunu da kaydediyordu. Sonunda çalışkanlığı sayesinde Kaşgar, kısmen Issık Göl ve Balasagun çevresinde yaşayan Türk kabile ve boylarının lehçelerini öğrenerek; insanların sözlerinden, konuşmalarından onların hangi boydan olduğunu rahatça anlayabiliyordu. Aynı zamanda o, Türk boylarının tarihine ait rivayet ve efsaneleri de derliyordu. Mahmut bazen bu rivayetlerde birbirinden farklı hatta birbirine tamamen zıt olan bilgilerle karşılaşır, böyle durumlarda bilimini işe dâhil ederek gerçeği ortaya çıkarmaya çalışırdı. (149)

O, garip “ticaret”inden ötürü pazarın öbür ucuna geldiğini hiç fark etmedi. O anda etrafa sisli bir karanlık çökmüştü. Birkaç sayfayı doldurmuş olmasına rağmen bugünkü kazançtan tatmin olmamış gibi “Geceyi tarlada geçireyim. Zaten ben varana kadar kapıları kapatırlar.” diye geçirdi içinden.

Mahmut, göçmenlerin karargâhına doğru hareket etti. Yerde yakılan onlarca ateşin alevi göğe yükselmışti. Her yerde kabile boyları için keçeden çadırlar kurulmuştu.

Mahmut, tepelerin yanlarında ateş yakarak ısınmaya çalışan yoksul göçmenler grubuna katıldı. Yemekten sonra sohbet koyulaşmıştı. Mahmut, çok şey görmüş yaşlı bir

çobana ricada bulunarak bir destan anlattırdı. O, bu sahrada okuma yazma bilmeyen kişilerin bu kadar çok şeyi bilmelerine; dillerinin saf, sade ve bu kadar güzel olmasına çok şaşırırdı.

Gündüz çok yorulan çobanlar, gece yarısından sonra ateşin etrafında kırkyama battaniyelere sarınıp, yatmış uyuyorlardı. Mahmut'a bütün bir keçeden hazırlanan yer verdiler. Ancak onun uykusu yoktu. Bunun için çalı çırpı toplayıp gelerek, ateş sönmesin diye topladıklarını ateşe attı. Bunu gören yaşlı çoban da geceyi uyanık geçirmede ona eşlik etti. Eski zamanlarda yaşamış olan cesur ve cömert bir bey hakkında bir kıssa anlattı.

Mahmut ona sordu:

–Şimdi bizim milletimizin içinde de böyle büyük beyler var mı?

–Şimdiki beyler, milletin başına gelen bir felaket. Onlardan biri bizim işverenimiz! Kamçısından kan damlar. Babam bu beyin babasının hizmetinde bir dediğini ikiletmeden dünyadan göçtü. Ben de bu kadar yıl hizmet ettim ancak bir gün yüzü görmedim, diye yakındı çoban.

–İşvereniniz bu kadar zalimse neden onun hizmetinde çalışıyorsunuz? Başka bir beyin hizmetine girin, dedi Mahmut.

Çoban onun saflığına gülerek:

– Yılan deve dikeninden kaçır ancak nereye kaçarsa kaçsın deve dikenini onun karşısına çıkar. Beylerin zulmünden nereye kaçılır? Böyle beyler hep var. Zulümde benim işverenim onlara ortak olamaz, dedi. (150)

–Bu atasözünü defterime yazayım, dedi Mahmut acele ederek.

Atasözü sayfada yerini alınca o, memnun bir şekilde defterini kapatıp çantasına koydu. Yine çobana kulak verdi. Çoban ise ona hevesle bakarak oturuyordu. “Benim aceleciliğimden dolayı kırıldı mı acaba? Azıcık sabredebilirdim.” diye düşündü Mahmut utanarak.

–Kusuruma bakmayın, her yeni atasözü duyduğumda kıymetli bir inci bulmuş gibi mutlu oluyorum. Unutmaktan korktuğum için hemen not alıyorum.

–Size asla alınmadım kardeşim. İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa anlaşır. Görünüşe bakılırsa beyoğluna benziyorsunuz ancak fakirlerle sohbet etmekten utanmıyorsunuz. Böyle kişilerden asla çekinmeyiz biz, diyerek onu teselli etti çoban.

Mahmut rahatladı. Tan vaktine yakın bütün sahra boyunca düdük sesi yükseldi. Mahmut, çobanlarla samimi bir şekilde vedalaştı. Yorgun, uykusuzluktan gözleri çökmüş ancak memnun ve mutlu bir hâlde şehre döndü.

O kadar sözcüğü derleyip toplayan Mahmut “Bunlar daha asıl işe hazırlanacak.” diye hesap etti içinden. Bağdat’ta okuyup dil bilimini derinlemesine öğrenmezse Türk dilinin söz dizimini mükemmel bir şekilde yazamayacağını böylece daha iyi anladı. Kitap yazma yolunda işine sakin bir şekilde devam ediyor olsa da muvaffakiyetler onu tatmin edecek derecede değil idi. Hâl böyle iken o, lügat yazma hakkında ne söyleyebilir? Coğrafyaya ait birkaç kitabı okuyup, Türk devletlerinin yaşadığı ülkelerin sınırsızlığını kendince tasavvur eder; şehir, nehir ve dağların isimlerini aklına yazardı. O, ne zaman olursa olsun bu topraklara ayak basacağından hiç şüphe duymazdı. Ancak Mahmut bu ülkelere öylesine seyahat etme niyetinde değildi. Uzak mı uzak yolların her durağından sadece bir kelime bile yazacak olsa Türk dilinin zengin harmanını ortaya çıkarmak istiyordu.

O, hayallerden sarhoş olduğu için eve ne zaman geldiğini fark etmedi. Avludan ses çıkarmadan geçerek odasına girdi ve çantasından defterini çıkarıp nişe (151) kaldırdı. Anlaşılan babası onun geldiğini anlamıştı. Koridorda ayak sesleri duyuldu. Hüseyin Bey hâlimden memnun görünüyordu. Oğluna verilecek iyi bir haberi var galiba.

–Şimdi çocukluktan kurtulma zamanı geldi Mahmut. Biz seni evlendirmek istiyoruz, dedi o.

Mahmut bir süre şaşırılmış bir hâlde kaldı. Hüseyin Bey gülümseyerek devam etti:

–Gelin, Vezir Nizamettin Bey’in kızı. Onunla dünür olacağım için yedi gecedir rüya da görmüyorum aslında. Kendisi bir gün söz arasında “Hüseyin ne iyi oğlun var!” dedi.

Görünüşe bakılırsa Balasagun'a gidip han sarayında bulunman, Yusuf Has Hacip'in sevgisini kazanman ona makul gelmiş. Görücü gönderip kolayca razılığını aldım. Kızı anlatmaya dil yetmez.

Mahmut ne yapacağını bilemeden öylece kaldı. Hüseyin Bey bunu hayra yordu:

– Sevinçten kendini kaybettin, belli. İnşallah bu hafta içinde düğünü yaparız. Hazırlığını yapiver. Boş boş gezmelerini bırak artık.

Mahmut tereddüt etmeden karşı çıktı:

–Ben henüz evlenmek istemiyorum. Bir iki yıllık sefere çıkacağım.

–Ne? Benim sözüme karşı mı geliyorsun? Sen kimsin ki Vezir Nizamettin kendi kızını sana veriyor da sen istemiyorsun!

–Ben daha tahsilimi bitirmedim.

–Tahsil? Bu kadar okumak yetti de arttı bile oğlumuza. Bundan sonra medreseye ayak basmak yok. Kitaplarını da yok et. Düğünden sonra kaynatanın desteğiyle saraydan bir iş ayarlarız. Anladın mı?

– Daha Bağdat'ta da eğitim alma niyetim var. Bir iki yıl orada ders alacağım. Sonra...

– Yine neden Bağdat? Bırak artık bu ahmakça sözleri! Kitaplar senin beynini ekşitmiş. Ateşe atacağım şimdi hepsini, dedi Hüseyin Bey öfkeden tir tir titreyerek.

Hüseyin Bey eliyle itip raftaki kitapları ters yüz ederek fırlattı. Mürekkep döküldü ve birkaç kitap kapkara mürekkebe boyandı. Hüseyin Bey inleyerek yerden üç dört kalın kitabı alıp yırttı. Sonra ayağının altına alıp ayağıyla çiğnerken “Ateşe vereceğim hepsini!” diye bağırmaya başladı.

Sesleri duyan annesi odaya girdi. (152)

– Her şeye sen sebep oldun! Adama benzeyen düzgün bir çocuk yerine başını kitaptan kaldırmayan bir molla doğurdun. Bunun gibi bir oğla sahip olmaktansa mezara girmek daha iyi değil mi? Malımı mülkümü kime bırakacağım? Bu ferasetsiz oğul bütün altınlarımı çürük kâğıtlara sarf eder, diye bağırdı Hüseyin Bey ona.

– Şefkat gösterin beyim. Ateş tütünsüz, yiğit eğitimsiz olmaz. Oğlumu ben ikna ederim. Cahilliğinden “Hayır!” diyor, dedi annesi korkudan titreyerek.

Hüseyin Bey biraz sakinleşerek:

–Kandırırın kandır! Neticede bütün âyanların önünde “Vezirle dünür oluyoruz.” diye kurumlardım. Şimdi hangi yüzle oğlum kabul etmedi diyeceğim? Vezirin razı olması bizim için bir lütuftur. Ancak Allah göstermesin onun mürüvveti gazaba dönüşürse uruğumuzu kurutur, dedi.

Bey sert adımlarla odadan çıkıp gitti. Ana oğul yalnız kaldılar. Annesi ağlamaya başladı. Kendi gönlü de viran olan Mahmut onu teselli etmeye çalıştı.

Annesi gözlerini yere dikerek gelin ve torun sahibi olma arzusunu, hevesini dile getirdi:

–Senin yaşlıların evlenerek kaç tane oğul, kız sahibi oldu. Evlenmek senin tahsilini devam ettirmene hiçbir engel teşkil etmez. Gece yol alan, gündüz sevinir; gençlikte evlenen yaşlılıkta sevinir.

Mahmut çekinerek sadece Aygümüş ile evlenebileceğini söyledi.

–Kim bu Aygümüş, diye sordu annesi.

Mahmut biraz düşündükten sonra annesine yalvarır gibi:

–Belki siz bunun için babamı ikna edebilirsiniz, dedi.

–Koç oğlum! İpek kumaşa ipek yama gerek. Baban da olsa buna kimse razı olmaz.

– Evet, onun razı olmayacağı kesin. Bu yüzden bunu ona söylemesek de olur, diyerek başını salladı Mahmut.

Birden bire aklına gelen fikirden Mahmut’un kalbi yerinden çıkacak gibi oldu. Eğer babası onun evlenmek istememesinin sebebinin Aygümüş olduğunu öğrenirse o, hiçbir şekilde rezil olmaktan kurtulamayacaktı. Babası ne günahsız (153) kızın hayatını ne de oğlunun sevgisini düşünüyordu.

Mahmut, annesi çıkınca yerlere saçılan kitaplarını toplamaya başladı. Yerdeki sayfaları bir bir toplayıp öncelikle sıraya koydu. Mürekkep dökülen sayfaların okunamaz hâle geldiğini görünce sinirlendi, gözyaşlarına zor hâkim oldu.

“Ne garip! Şimdi her şey bitecek. ‘İlim yolu çetindir. Bu vadide amaçlara meşakkatlerle erişilir.’ demiş idi Balasagunlu büyük danışment. O ne kadar doğru söylemiş. Onun öğütleri bana yol gösteren yıldız oldu. Ne zaman olursa olsun Bağdat’a gideceğim. Göbek bağının kesildiği yerden tamamen ayrı kalmak zor. Ancak ben kitaplar olmadan, ilimsiz yaşayamam. Acaba Aygümüş benimle birlikte gelmeye razı olur mu?” diye düşündü Mahmut.

Hayallerini gerçekleştirmek için hâlâ imkân olduğunu düşününce Mahmut’un gönlü biraz rahatladı. Avluya çıktı. Bütün evde yankılananları işittiği anlaşılan hizmetkâr da ona gülümseyerek bakıyordu. Oğlunun beti benzinin biraz yerine geldiğini gören anne, bunu kendince yorumladı ve hemen hizmetkârla cariyelere yeni kıyafetler verdi. Annesine bakan Mahmut’un yüreği sızladı. Eğer oğlu giderse o biçare ne hâle gelir? Kaç yıl ayrı kalacaklar? Ya kendisi? Kendisi yad ellerde annesini hatırladığında yüreği nasıl coşacak? Çaresiz... Anneciği başını alıp giden oğlunu hatırlayıp ağlar durur. Lakin zamanı gelince Mahmut’un amacı gerçekleşirse onun gururu da yeter ona...

XV

Mahmut uzun süre gözlerini kırpmadan tavana bakarak yattı. Birkaç kez eline kitap aldı ama okuyamadı. Çıkmaz sokağa girdiğini hissettikçe kederleniyordu. Babasının emrine itaat etmezse artık bu evde yaşamaya devam etmesi şüpheli idi. Demek başını alıp gitmekten başka çare kalmamıştı. Bunu ise sadece söylemesi kolay idi.

Gözünün önüne Yusuf Has Hacıp'in nurlu siması gelince gönlündeki sıkıntı gitti. “Anne ve babam benim güzel amaçlarımı, sevgimi düşünmediler. Bu dünyada ben tek başıma kaldım.” (154) diye düşünen delikanlı, aslında o kadar da yalnız olmadığını anladı. Neticede en kötü anlarda bile onun ruhunu yüceltip ona teselli veren biri vardı.

“Güçlü ol Mahmut.” dedi Yusuf Has Hacıp. “Maalesef günümüzde ilim fedaileri için bir sürü engel ve oldukça fazla tasa söz konusu. İlim yolunda gözün gördüğü, kulağın duyduğu belalarla karşılaşmak; doğduğun evden, vatanından ayrı kalmak mümkün. Ama sana kendimden örnek vereyim: Gençlik yıllarımda meşakkatlerden korksaydım ‘Kutadgu Bilig’i yazabilir miydim? İşte şimdi ihtiyarlığında ‘Güzellik ve iyiliğe layık halkım için küçük de olsa hayırlı bir iş yaptım.’ diye gururlanıyorum. Evet, gençlikte sıkıntı çekersen büyüdüğünde sevinirsin, derler. Bunu aklından çıkarma.”

“Ben kendi yolumdan hiçbir zaman dönmeyeceğim üstat. Siz kalbimde sönmeyen bir ateş yaktınız. Değerli öğütleriniz en zor anlarımda bana destek olmakta. Onlara dayanıp var olan zorlukları mağlup etmeye çalışıyorum.” dedi Mahmut içimden.

Mahmut sabahleyin kahvaltı bile yapmadan sokağa attı kendini. Ancak derse gitmedi. Öğlene kadar şehirde dolaşıp yürüdü. Onun ayak basmadığı sokak kalmadı. Büyük küçük sokaklarda, parklarda, çarşı meydanında sebebini kendisinin de bilmediği bir hâlde öylece dolanıp durdu. O, ana vatanını ne kadar çok sevdiğini bugün ilk defa derinden hissetti. Her şey gözüne bambaşka görünüyor; sadece insanlar değil evler, ağaçlar, soluksuz öten kuşlar da daha değerli geliyordu.

Mahmut bilerek, derslerin bittiği vakti hesaplayarak medreseye gitti. Müderris ve medrese öğrencileri medreseyi boşaltmış; sadece nöbetçi ihtiyar, uzun süpürgeyle avluyu süpürüyordu. Mahmut havuzun kenarında durdu. Kavağın yaprakları rüzgârda sık sık kopup düşüyordu. Suyun yüzü dökülen yapraklarla kaplanmıştı. Havuz boyundaki ağaçların arasında, Mahmut'un geçen baharda kendi eliyle diktiği kavak fidanı da var idi. Onun dalındaki iki üç yaprak, rüzgârda bayrak gibi sallanıyordu.

Mahmut medreseden yavaşça uzaklaşıp şehrin dışına doğru yol aldı. Hayallere dalınca dere kenarına ne zaman geldiğini anlamadı. İlkbaharda Aygümüş'ü (155) ilk kez

burada görmüştü. O zaman sahili yemyeşil çimenler kaplamıştı. Neredeyse her gün sağanak yağmur yağıyor, dere suyu kabararak kıyılara taşıyordu.

Şimdi manzara bambaşka: Otlar kurumuş, sararmış; derenin suyu da azalmış. Sadece uçsuz bucaksız gökyüzündeki seyrek bulutlar, bahar dönemini birazcık hatırlatıyordu. Mahmut kimsenin olmadığı sahilde yürüyerek gezerken Aygümiş ile olan bütün görüşmelerini hatırladı. Bu görüşmeler hayatındaki en mesut ve unutulmaz anlar idi.

O, ana vatanını birkaç yıllığına terk etmek zorunda olduğunu kendi kendine tekrar tekrar söyleyerek kendisini bu fikre alıştırmaya çalışıyordu. Ancak Aygümiş'ten ayrılacağını düşündükçe ıstıraba düşüyor, hiçbir yere sığamıyordu. O, bugün ne olursa olsun kızı görmeye, başına gelen müşkül durumdan onu haberdar etmeye, yüreğindeki dertleri ona anlatmaya karar verdi. Bu niyetle Zanaatkârlar Mahallesi'ne doğru yol aldı.

Mescidin etrafı insanlarla dolu olsa da hisleri gönlünden taşan Mahmut, mantığı ve utanmayı bir kenara bırakmıştı. O, çeşmeden biraz uzaktaki söğüde yaslanıp suya gelen kızları, kadınları gözetlemeye başladı.

Nihayet çeşmeye doğru gelen üç kızın içinde kız arkadaşını gören Mahmut heyecanlandı. Kız da Mahmut'u gördü. Aygümiş'in yüzüne yayılan tebessümü gören Mahmut'un gönlü coştı. Kızlar kovalarına su doldurmak için arkalarını döndüler. Aygümiş onlardan sonra su almak için bilerek geride kaldı. Fırsattan istifade eden Mahmut onun yanına geldi. Kızlar ortamdaki durumdan haberdar oldukları için bilerek yola devam ettiler. Onlar, arada bir arkalarına dönüp dikkatlice bakıyorlardı. Aygümiş, kovasını yere koydu, Mahmut'la selamlaştı. Aygümiş yeni bir elbise giymiş, boyu da biraz uzamıştı.

– Yine koşuk öğrenip yazmak için mi geldiniz, diye imalı bir şekilde sordu Aygümiş.

–Bugün bana sadece koşuk değil, koşukçunun kendisi de lazım, dedi Mahmut.

Kız hiçbir şey anlamayarak şaşkınca bakakaldı.

–Aygümiş, seninle vedalaşmaya geldim.

-Neden? Yine Balasagun'a mı gideceksin?

-Hayır, şimdi ondan da uzaklara... Belki beş on yıl, belki de daha fazla... Birkaç gün içinde alıp başımı gideceğim Kaşgar'dan. (156)

-Alıp başını gideceksin? Neden, diye sordu Aygümiş sesi titreyerek.

-Sebebi beni evlendirmek istemeleri. Vezirin kızıyla... Ben istemiyorum. Ben sadece seni seviyorum Aygümiş. Başka hiç kimse lazım değil bana! Eğer razı olursan birlikte gideriz. Beş altı yıl sonra geri döneriz.

-Ne diyorsunuz? Bizi yakalayıp taşa tutarak öldürürler. Ben gelmiyorum, dedi kız.

Onun gözlerinden damla damla yaş dökülüyordu.

-Geri döndüğümüzde hiç kimsenin bizimle bir işi olmaz, diyerek onu ikna etmeye çalıştı Mahmut.

Ancak Aygümiş onun son söylediklerini duymadı. O heyecan ve utançtan kızarmış bir hâlde kovasını yerden kaldırıp:

-Hoşça kalın? Kızlar beni bekliyor. Allah'ım sizi kaza ve beladan korusun. Ben size her gün dua edeceğim, dedi.

Ümit kıvılcımları sönmeye başlayan delikanlının sesi zor bela duyuldu:

-Gelecek misin Aygümiş? Ben seni bekleyeceğim.

-Gelemem, korkuyorum.

Mahmut mecalsiz bir şekilde yere oturdu. Hiçbir şey gözüne görünmüyor, kulakları duymuyor, başı durmadan uğulduyordu. Mescit meydanındaki birkaç adam bu divane delikanlıya şaşırılmış bir hâlde bakıyordu.

Mahmut yerinden kalktı ve dere boyuna doğru yol aldı. Ne yazık ki sevgilisiyle ebedî hicranın başladığı gerçektir. O buna hiç inanmak istemedi. Biraz sonra kendini toparlayıp başına gelen olayları düşünmeye başladı. Düşün düşün bitmiyordu. Neticede o, Aygümüş ile bu konuda hiçbir zaman konuşmamıştı ki! Kız ile o, daima iyi bir şekilde görüşmeler de kız Mahmut'a meyli olup olmadığını şimdiye kadar hiç belli etmemişti. Durum böyle iken onun kızla bu şekilde konuşmaya ne hakkı vardı? Ayrılmadan önce iyi sözler söyleyerek (157) vedalaşmak yerine neden saçmalayıp Aygümüş'ün gönlünü yaraladı ki?

Mahmut esrarlı yazılar kazınan abidenin yanına vardı. Hava kararmaya başlamıştı. Etrafta kimse yoktu. Soğuk rüzgâr onun dertlerine ortak oluyormuş gibi kederle esiyordu.

Bu derin akarsuda şırıl şırıl akmakta olan suya baktı Mahmut. Su şiddetle taş ve kayaları aşırıp köpürdükten sonra geri çekiliyordu. "Acaba su da kendi yolundaki engellerle savaşır onları yeniyor mu?" diye düşündü. O, bakışlarını sudan çekerek havaya yöneltti. Mavi gökyüzünü dolduran kuşlar uçup gitmekte idi. Kış yakın...

Kış geçip bahar geldiğinde buralar yine çiçeklerle kaplanacak. O zaman Aygümüş kızlarla dere kenarına gelir yine. Mahmut ise gelecek baharı acaba hangi yad ellerde karşılayacak? Ayrılık azabına dayanılır mı?

"Elveda ey koşukçu kız!" diye içinden vedalaştı Mahmut. "İlim yolu benden kendi vatanımı uzun yıllar boyunca terk etmemi istiyor. Ancak neyimi kurban edecek olursam olayım benim kendi kitaplarımı yazmam lazım. Yurdumu yine elbet göreceğim ancak ne yazık ki senden ebediyen ayrıldım. Sadece koşukların benimle... Onlar, gurbet günlerimde seni, halkımı, vatanımı hatırlatıp gönlüme merhem olacaktır.

2. 6. Mankent Efsanesi

Birkaç yıl önce meslektaşım olan arkadaşarımdan biri, Kazakistan'ın Aksu şehrindeki öğretmenlerin kendi kurumlarının açık öğretim öğrencilere yönelik olarak hazırlamış oldukları iki haftalık yaz dönemi eğitimine katılıp, onun yerine tarih dersi vermemi rica etti. “Bir sebepten ötürü ben kendim gidemeyeceğim. Siz ise tatildesiniz. Orada iki haftalık ders için iyi de ücret ödüyorlar. Ben güle oynaya gidiyorum. Kalacağınız yer hazır, sizi bekliyorlar.” dedi o. (81)

Ben biraz düşündükten sonra razı oldum. Aksu şehri, Sayram bölgesinin merkezindedir. Eskiden “İsficab, Orunkent, Saryam” gibi isimlerle anılan Sayram şehri de bu bölgede yer alır. Tarihî yanı dikkate alınarak ilçeye de onun ismi verilmiş. Gezilecek, ziyaret edilecek yerlerin çok olması sebebiyle Sayram'ın araştırılan diğer şehirlerle rekabet ettiği, bir tarihçi olarak bendeniz tarafından biliniyordu. Mesele, benim bu şehri ziyaret etme iştiyakım ve başka sebeplerden ötürü kesin karara bağlandı. Başka sebeplerin temelinde tatilin bitmesine daha çok zaman olduğu hâlde az olan tatil parasının neredeyse tamamını harcamış olmam yer alıyordu.

Kısacası hem ziyaret hem ticaret diyerek, sınırdan geçip Çimkent bölgesindeki Aksu şehrine yol aldım. Gittiğim günün ertesinde tarih fakültesinin açık öğretim öğrencilerinden Özbek grubu öğrencilerine, Orta Çağ tarihinden ders anlatmaya başladım. İlk günler dersten sonra Aksu şehrini dolaştım. Günler sıcak olduğu için şehrin yakınında akan Aksu Nehri'nde yüzmediğim bir gün olmadı. Bu nehir, beyaz renkli dağ türlerinden akıp geldiğinden midir suyu sanki tebeşir katılmış gibi bembeyaz idi. Pazar günü sabahtan Sayram'a doğru yola çıkıp, gün boyunca ondan fazla kutsal mekânı gezip akşam yorgun argın Aksu'ya döndüm.

Eğitimin ikinci haftası başlayınca ben öğrencilere şehirde gezilecek güzel yer var mı diye sordum. Ravşan adlı bir delikanlı, Aksu yakınlarındaki tarihî köy Mankent'te tarihî ve yöresel bir müzenin olduğunu söyledi. Ravşan, Mankentli imiş. Dersten sonra müzeye birlikte gitmeye karar verdik.

Ravşan orta boylu, saçları dalgalı, yakışıklı bir delikanlıydı. Hemen dikkati çeken yönlerinden biri onun gözlerindeki meyus ifade idi. Bu ifade gözlerinin derinliklerinden

geliyormuş gibi hissedilirdi. Bazen ders sırasında esprili sözler söylenip Ravşan da herkes gibi güldüğünde bile hüznü ifade, onun gözlerini terk etmezdi. Derste sorulara güzelce cevap verse de sesinde bir hüznü hatta biraz asabilik hissedilirdi.

Mankent, Aksu'ya yakın bir yer olduğu için benim isteğim üzerine yaya olarak yola düştük. Yolda giderken (82) Ravşan, marketten bir paket sigara aldı. Ona öğüt verdim:

–Bunda ne buluyorsun? Hem sağlığa hem keseye zarar.

Ravşan meyus bir şekilde gülümsedi.

–Tiryakisi değilim. Bir yıl oldu başlayalı. Bu... Başıma bir iş geldi, hocam.

–Ne geldi başına? Bekârsın; hâlihazırda ev geçindirme, çoluk çocuk bakma endişen yok.

–Tam evleneceğim sıra düğünden önce nişanlım vefat etti.

–Sahi mi? Neden? Nasıl oldu?

Ravşan iç çekerek anlattı:

–Talihsiz bir olaydan dolayı. Birkaç kişi arabada giderken kaza olmuş.

–Allah rahmet eylesin. Çok kötü bir olay. Kusura bakma, hayatındaki kötü olayı sana hatırlattım.

–Önemli değil. Benim bunu düşünmediğim bir gün, saat veya an yok.

Biz biraz konuşmadan yürüdük. Ravşan'ın sürekli hüznü olmasının sebebinin ben şimdi anladım ama ona nasıl teselli vereceğimi bilmiyordum.

–Nişanlını sever miydin?

–Evet, birinci sınıftan beri... On yıl aynı sırada oturduk.

Öncesinde “Biçare gencin yarasını deştim, sohbeti başka konuya çevirmek lazım.” diye düşündüysem de gayriihtiyari sorduğum soruya aldığım bu cevaptan sonra Ravşan’ın aşkının geçmişini çok merak ettim. Merak etmemin sebeplerinden biri bu konu hakkında herhangi bir yazı yazmaktı. Yazarlık hastalığına müptela olan birisinin hayatındaki her olaydan kendisine esin kaynağı olacak bir malzeme çıkardığı malumdur.

– Beni bağışla Ravşan ama ben başından geçen vakaları eksiksiz bir şekilde dinlemek istiyorum. Eğer özel olmazsa bana başından itibaren anlatır mısın? Hem yol kısadır hem biraz da olsa içini boşaltmış olursun.

–Olur, hocam, dedi Ravşan.

O sırada biz Aksu sınırına geldik ve önümüzde Mankent köyü göründü. Göründü derken bütün endamıyla... Çünkü Aksu tepede, Mankent ise aşağı düzlükte yer alıyordu. Bahçeyle (83) çevrili açık alanlar, bostanlar, altın renkli buğdaylar avuç içi gibi görünüyordu. Mankent’in dört tarafı daire şeklindeki tepeler ile örüldüğü için âdeta büyük bir tabağa usta ressam tarafından çizilmiş köy manzarası gibi bir izlenim uyandırıyor. Ben bu manzaraya birkaç dakika büyülenmiş bir şekilde bakakaldım. Püfür püfür rüzgâr esiyor; yer, sanki Ravşan’ın dertli hikâyesini bağrına bastırmak istercesine genişleyip gidiyordu.

–Şu şekilde başladı: Ben birinci sınıfa başlayıp okula ilk gittiğimde, benim onuncu sınıfa giden ağabeyim okulların açıldığı o şenlik anında bir kızcağızı omzuna oturtmuş, sahneyi dolanıyor; kız ise zili çalıyordu. Onu orada tanıdım ve o zaman öğretmenimiz “Kim kiminle sıra arkadaşı olmak istiyor?” diye sorduğunda hemen onun yanına oturmıştım. Onunla birinci sınıftan bu yana çok samimi olduk. Teneffüslerde de birbirimizden ayrılmazdık anlayacağınız. Öğle arasında evlerimizden getirdiğimiz ekmek ve diğer yiyecekleri beraber yedik. Bayramlarda mutlaka tebrik kartları yazıp birbirimizin bayramını kutlardık. Dersten sonra ben onu evine kadar götürür, sonra evime giderdim. Ertesi gün de mektebe yine birlikte giderdik. Okuduğumuz kitaplar da aynıydı. Dersleri idrakimiz de neredeyse aynı idi. Öğretmenler “Bunların birinin aldığı puanı diğerine sınav yapmadan rahatça verebiliriz. Çünkü cevaplarının da birbirinden farkı yok.” derlerdi. Bizim aramızdaki ilişkiyi herkes bilir, bilmeyenler de sürekli birlikte olmamızdan “Akraba çocukları olmalı.” diye düşünürdü. Çocukluğumda “Büyüyünce kiminle evleneceksin?”

diye sorduklarında hiç ikilemeden “Zilola ile...” diye cevap verirdim. Aynı şekilde Zilola da bu tarz sorulara tam olarak böyle cevap verirdi. Büyükler şaka yapmak için sorarlardı ancak biz doğrusunu söyledik. Evet, böyle. Sadece çocuklukta değil sonrasında da bu cevabı verdim. Çünkü başka türlü olacağını asla tasavvur etmezdim.

–Okul çağındaki gençlerin sevgili olmalarına hoş bakmayan muallimler de vardır? Genellikle öğretmenlerin çoğunluğu böyledir. Rehberlik saatlerinde sizleri rehberlik servisine çağırıyorlar mıydı?

–Hayır, bir kere bile çağırmadılar. Çünkü bizim muhabbetimiz edep sınırlarının dışındaki her türlü fikir, söz ve hareketten uzaktı.

–Şimdi her durumda üst sınıflarda aşk filmlerinin tesiri vardır. Sizin de romantik buluşmalarınız olmuştur. Mesela ilk kez buse almak gibi...

Kendi sorumun düşüncesizliğini biliyordum ama bu konuda da merakım, bütün her şeyi duyup öğrenme isteğim utancımın ağır bastı.

–Hayır, bir kere bile elini tutmadım. Hatta biz bu konularda konuşmazdık, dedi Ravşan kati bir şekilde.

–Bu kısım masalları da geçti. Bu zamanda böyle hayâ, çekinme şaşırtıcı. Böyle şeylerin varlığını da bilmezdik, dersin sen şimdi.

–Varlığını bilirdik ama ne bende ne de onda böyle istekler vardı. Biz bundan utanırdık.

–Onun öldüğünü duyunca ne yaptın?

–Ben önce inanmadım. Okulumuzu bitirmemizin üstünden bir yıl geçmiş; bizim birbirimize bağışlanmamıza, düğünümüze sayılı günler kalmıştı. Bir dostumuzun düğünü vardı, ben onu buluşacağımız yerde bekliyordum. Bir haftadır görüşmüyorduk. Ancak o, on bir yıldır ilk kez sözleştiğimiz vakitte gelmedi. Ben çok bekledim, biraz üzülen eve döndüm. Ertesi gün bir akranım bana bu haberi verdi. Lakin ben önce ona inanmadım. Sonra başkalarından da duydum. Arabada beş kişiymişler. Araba çok hızlı bir şekilde

devrilmiş ve üç kişi ölmüş, diğerleri de ağır yaralanmış. Bu haberi güvenilir başka kişilerden de işittiğimde yüreğimden bir şeyler kopmuş gibi hissettim. Ama ben yine inanmadım. İnanamadım. Cenaze kaldırıldı ama ben kadınların arasında gözlerimle onu aradım. Bir süre taziyeye gelenlerin arasında merhumenin gözü hiç kapanmamış, sözü dolaştı. Talihsiz kız kendi için değerli birinin yolunu gözlüyordu. O kişiyi mutlaka başucuna getirmek gerek, diye söyledi yaşlı kadınlar. (85)

–Beni nişanlımın tabutunun başına göturdüler ve Zilola'nın yüzünü açtılar. Onun başının üst kısmı yaralanmıştı. Yüzü, genel olarak bütün her yeri, vücudunun farklı yerlerindeki derisi sıyrılmış ve birkaç dişi kırılmıştı. Bunu görünce gözümün önü karardı. Kendime geldiğimde beni avluya çıkartmış, bana su içiriyorlardı. İlk birkaç gün hiçbir şekilde uyuyamadım.

Ravşan hikâyesini bitirince Mankent köyüne doğru yürüyüp, hiç konuşmadan köye vardık. Ravşan'ın efsanelerdekinden hem çok daha temiz ve masum hem de bir o kadar kederli olan aşk hikâyesi beni çok etkilemişti.

On bir yıl kendilerine leke düşürmeden, sevgilerini bir inci gibi koruyup tam birbirlerine kavuşacakları anda neden kader onlara bu acı kısmeti reva gördü? Yoksa böyle güzel bir aşkı bağışlayan Allah, hayatın kiri onlara bulaşmasın, onlar tamamen tertemiz bir şekilde kalsınlar mı istedi?

–Allah sana sabır ve güç versin. Onu sonsuza dek kaybettim diye düşünme asla. Bir gün gelir, ruhlarınız kavuşur, dedim Ravşan'a.

–Benim buna inancım çok, hocam.

–Böyle bir sevgiye sahip olan birisinin iradesinin de ona yaraşır olması lazım. Okumaya devam etmekle doğru olanı yapmışsın. İnsanın başına nasıl bir felaket gelirse gelsin dünya işlerinden vazgeçmesi iyi değildir. Zaman geçip gönül yaraların biraz azalınca evlenirsin. Aile hayatı, çocukların neşesi sana teselli olur.

–Evet, doğru söylüyorsunuz. Evdekiler beni kederden çabuk kurtulayım diye başka kız bulup hemen evlendirmek istediler. Lakin onların görücü olarak gittikleri bütün

köylülerimiz ret cevabı verdi. İnsanlar “O henüz Zilola’yı unutamaz, başka biriyle mutlu olamaz.” demişler. Ben de böyle düşünüyorum.

– Şimdilik fakültedeki öğrenimini tamamlaman lazım. Sen aşka layık, sevgiye kadırsın. Garip değil, kalbine yeniden aşk girebilir. O aşkı bekleyerek yaşa ve onun geleceğine dair inancını kaybetme. (86)

Benim bu sözlerimden sonra Ravşan ikna olmamış gibi üzgün bir hâlde baktı ama hiçbir şey demedi.

Müzeyi gezip köyün tarihiyle tanıştığım da bu hüznü hikâyeye aklımdan çıkmadı. O, Mankent’i nazarımda daha da yüceltti.

Dönüşte Ravşan, beni samimi bir şekilde evine çaya davet etti. Lakin ben “Başka zaman yolum düştüğünde gelirim.” diyerek kabul etmedim. Çünkü bugünkü günün izlenimleri benim beklediğimden de ziyadeydi.

2. 7. Bahar Özlemi

Üstat Pirimkul Kadırov'a ithaf ediyorum.

I

1951 yılının kışı. Moskova parklarındaki ağaçlar, bembeyaz kara bürünmüş. Dışarıda buz gibi bir hava olsa da Maksim Gorkiy Edebiyat Enstitüsünün rektörünün meşhur edebiyat profesörüyle yaptığı sohbet hararetle idi. Profesör, buraya boşuna çağırılmadığını biliyordu. (65)

– Andrey Nikoloyeviç, sınıfınızdaki master öğrencisi Ethem Kadırov'un öğrenimi nasıl, diye sordu kasıtle rektör.

– Karamagiz'den gelen Özbek gencini mi söylüyorsunuz Sergey Viktoroviç? Öğrenimi iyi. Fakat maddi açıdan muzdarip gibi görünüyor. Geçenlerde Ortak Yazarlar Kuruluşunda millî edebiyatla ilgili bir toplantıya iştirak ettiğimde, Özbek edebiyatıyla ilgili olarak başvurabileceğimiz biri lazım, denildi. Ben de Kadırov'u tavsiye ettim. Rus ve onlarla akraba halkların edebiyatını iyi biliyor. O, hem eğitiminin hem de herhangi bir işin üstesinden gelebilecek çalışkan bir genç. Hem kendisine maddi açıdan da destek olur.

–Şimdilik acele etmeyin. Onun enstitüdeki öğrenimine devam edip edemeyeceği de şu an şüpheli görünüyor.

–Hayırdır Sergey Viktoroviç? Yoksa o...

–Onun hakkında bir şikâyet var. İşte kendiniz bakın.

Ak saçlı profesör, altın çerçeveli yuvarlak gözlüğünü burnunun üstüne yerleştirip rektörün uzattığı mektubu okumaya başladı. Kırıksık alnını daha da kırıştırdı. Okuyunca "Ah ahmak, ah!" diye hiddetlenip mektubu masaya bıraktı.

–Kadırov mu?

– Bıraksanıza! Açıkçası ben bu gence çok acıyordum. Sözüme inanın Sergey Viktoroviç. Edebiyatı onun kadar iyi bilen bir öğrenci, bizim edebiyat enstitümüzde bile çok yok. Bu şikâyet mektubunda yazılanlar bir iftira! Beyin oğlu Moskova'nın ayazında ince paltıyla dolaşır mı?

– Böyle diyorsunuz ama daha önceleri zengin olan birinin oğlu olabilir! Andrey Nikoloyeviç, biz bu kurumda ilke olarak temiz insanlar yetiştirmeye mecburuz. Bu yüzden meseleye ciddi bir şekilde yaklaşıp söz konusu durumu araştırmamız lazım.

Profesör, başını sallayıp iç çekerken sekreter odaya girdi. O, daha konuşmaya fırsat bulamadan, Rektör:

–Kadirov geldiyse girsin, dedi.

Paltosunu gardıropta bıraktığından kıyafetine tekrar çekidüzen veren Ethem, odaya girdi. Selamlaştıktan sonra kendisine gösterilen yere oturdu. Rektörün ağırlığı onu etkisi altına alsa da onun yanındaki sevgili hocasını görünce oldukça rahatladı. Yarım dönemlik tahsilinin sınav sonuçları yüksek olduğu için de içi rahat olan Ethem, geniş makam odasındaki dolaplara dizilmiş kitapları gözden geçirip onların (66) hangi klasikler arasında yer aldığını tahmin etmeye çalışıyordu.

Rektör onu test etmeye çalıştı. Yüzüne tekrar vakur bir ifade takınıp, solgun gözlerini gence neşter gibi saplayıp, keskin bir sesle sordu:

–Ethem Kadiroviç, sizin sosyal durumunuz nedir?

Ethem'in rengi iyice beyazladı. Birden söyleyecek söz bulamadı, bir zaman sessiz kaldı. Sonra kendini kontrol altına alarak kati bir sesle:

–Ben çiftçi bir ailede, sıradan emekçi bir ailede, doğdum. Çocukluğum ve gençliğim de okuldan sonra tarlada çalışmakla geçti.

Onun sesinde ve bakışlarında “Bu gerçek, inanın.” diyen öyle bir yalvarma vardı ki rektör gözünü kaçırarak kararını söyledi:

–Böyle olsa bile siz, şimdilik çalışmalara katılmayın.

–Niçin peki? Ben girdiğim sınavların hepsinden muvaffak oldum. Birinci dönemin sınavlarından da yüksek not aldım.

O, yardım istercesine Profesör’e baktı. Profesör, ses çıkarmadan zorla, yağmakta olan karı seyrederek oturuyordu. O, tıpkı karda açan güneşin acizliği gibi Ethem’e herhangi bir yardımdan acizdi.

–Açık olmak gerekirse hakkınızda bir suçlama var. Sosyal durumunuz hakkında, dedi Rektör.

–İyi de bana Taşkent’te Özbekistan Yazarlar Kuruluşundan olumlu referans belgesi verilmişti ki! Onu ben evraklarımın arasına eklemiştim.

–Doğru, evraklarınızın arasında var. Bu konuyu sormak için biz, Taşkent’e bir yazı gönderdik. Eğer hakkınızdaki bu suçlama, bir iftiraysa hakkınızda olumlu bir cevap gelirse çalışmalarınızı yine devam ettirebilirsiniz.

–Kim yazmış bu dilekçeyi, öğrenebilir miyim?

–Bunu açıklayamam.

Ethem, rektörün odasından üzgün bir şekilde çıktı. Kapının kapanmasıyla beraber Profesör, bariz bir iç çekti.

–Yazık olacak çocuğa, ümit vadeden öğrencilerimdendi. En önemlisi de eserlerden kelimesi kelimesine yaptığı tercümelerini okuduğumda sanatsal bir yeteneğinin olduğunu daha iyi anladım. (67)

–Eh, Andrey Nikolayeviç, siz bir de hoca olarak değil, bir idareci gözüyle bakıp düşünün! Edebî menfaatleri değil bilakis siyasi düzenin menfaatlerini korumalıyım. Ben kulunuz bu şekilde davranmaya mecburum. Evet, yetenekli öğrencilere şefkat gösteren bir hoca olarak sizi anlıyorum. Lakin çok üzülmeysin. Belki yalan olduğuna dair bir cevap gelir. Her durumda bu yapılması gereken bir çözüm. Katlanmış mektubun nasıl kati bir

şekilde yazıldığını gördünüz. Önemsiz diyerek bir kenara bıraksak mektup sahibi, ilgili makamlara yazmaktan da geri kalmaz. Daha fazla sorunla uğraşırız o zaman. Rüzgâr olmasa ağacın dalı sallanmaz, derler. Bilirsiniz bu şark atasözünü. Dikkat ettiyseniz eğer Kadiroviç'in rengi attı hemen. Demek ki onun geçmişinde bir şeyler var.

Profesör yine itiraz etmek için ağzını açıyordu ki Rektör'ün kel başının üstündeki portreye bakarak nefesini içine çekti ve dilini tuttu.

II

Enstitünün master öğrencilerinin kaldığı yurdun odalarından birinde ikinci sınıf öğrencilerinden Yoldaş allak bullak olmuş bir hâlde oturuyordu. Enstitüde, özellikle lisansüstü eğitimde Özbekler azdı. Ethem'le ikisi aynı odada kalıyorlardı. Kapı açılıp da Ethem içeri girdiğinde onun çaresiz, beti benzi atmış hâlini gören Yoldaş birden yerinden kalktı. Kendini toparlayıp paltosunu askıya asan dostuna:

–İki haftalık tatilin de bir günü geçti. Peki, karar verebildin mi? Gidip gelecek misin Taşkent'e?

–Hayır, Moskova'da kalacağım.

–Neden birden karar değiştirdin?

– Birisi benim hakkımda Rektör'e şikâyetle bulunmuş. Bunu araştırmak için Taşkent'e yazı yollamışlar. Cevabını beklemem lazım.

–Nasıl bir şikâyetmiş, diye endişelendi Yoldaş.

–Ailevi geçmişimle ilgili...

– Ya öyle mi! Taşkent'te üniversitede de bu konunun gündeme geldiğini hatırlıyorum. Moskova'da da mı bu konu? Dilekçeyi de Taşkent'ten biri göndermiştir bence Ethem. Bu sorunlara bir son veremiyor musun?

Ethem yalvararak:

–Ne yapayım Yoldaş? Akıl ver, ne yapayım? Bütün hayatım boyunca (68) bu şey, beni ağır bir dağ gibi ezip geçmekte. Ne zaman bir form dolduracak olsam “Sosyal durumunuz?” şeklindeki sorulardan yüreğim sıkışıyor. Evet, anne ve babam bir ömür kendi emekleriyle yaşadılar. Herhangi birinin emeğinden faydalanmadılar, hiç kimsenin hakkını yemediler, dedi.

–Lakin baban isyan etmiş.

–Evet ama sonra kolhoza girip bütün katarı çapa koşturmuş. Hem o zamanlarda, kolektifleştirme siyasetiyle, başka kıtlıklara yol açılacağını herkes biliyordu.

– Baksana, babanın hatasını kabul etmek istemiyorsun ama onu cezalandıranlar kıtlığa sebep oldular demek istiyorsun.

–Beni yanlış anladın. Evet, ne diyorsun? Bütün bu olanlara nasıl son vereceğim?

–Cesur bir genç olup cesaret ve yüreklilikle babandan vazgeçeceksin.

–Ne, ne!

–Duydun! Kurulda, ben kendi geçmişimden, bana zarar veren isyancı babamdan vazgeçerek cemiyetimize yakışır bir insan olmak istiyorum, diyeceksin. Kurula katılanlar, şüphesiz, seni koruyup kollarlar. Bu hakikatle ilgili bir de makale yazıp basında yayımlatırsan elinde güçlü bir dayanak olur. Bundan sonra hiç kimse seni sosyal durumunla ilgili olarak suçlayamaz.

– Ağzından çıkanı kulağın duyuyor mu Yoldaş? Merhum babamdan nasıl vazgeçerim? Beni, ağabeylerimi, kardeşlerimi dünyaya getiren; bakan, yetiştiren babamdan, onun aziz hatırasından mı geçeyim? Rahmetli babam, herhangi birine kötülük yapmamış, imanlı itikatlı bir adamdı.

–İşte kendi ağzınla söyledin. Bu şekilde babandan vazgeçmezsen yazar olabilecek misin?

Ethem, dostunun bu sözlerini cevapsız bıraktı ve paltosunu tekrar giydi.

–Peki, nereye gidiyorsun?

Koridorda kiralık ev ilanlarına gözüm takılmıştı. Cevap gelene kadar herhangi bir yere kiraya çıkacağım. Çünkü bu durumda yurttan kalmam zor. Hemşehrim ve dostum olarak sen bile anlamadın beni, başkalarının tavrının nasıl olacağı belli. (69)

O, odadan çıkarken dönüp ilave etti:

– Zahmet olmazsa rektörden haberdar ol. Sekreterden cevap gelip gelmediğini soruştur. Senden haber bekliyorum.

Odada yalnız kalan Yoldaş'ın bedeni uyuştı. Ethem gidince bu kadar yalnız kalacağını düşünememişti. Oda âdeta bomboş kalmıştı. Evet, Taşkent'te araları yakın değildi. Fakat gurbetteki hayat, Özbekistan'la ilgili genel hatırları onları bir nebze yakınlaştırmıştı.

“Ethem hakkında gizlice şikâyetinde bulunup onun işsiz kalmasına mı sebep oldum acaba?” Vicdanı sızlayan Yoldaş, türlü düşüncelerle kendini rahatlatmaya çalıştı: Ben fakir bir rençperin oğluyum. Babam isyancılara karşı yapılan savaşta yer aldı. Şûra rejiminin zaferinden dolayı ben, sıradan bir rençperin oğlu olarak Moskova'da edebiyat okumaktayım. Ama Ethem... Onun babası bir isyancı. Manevi olarak böyle bir kurumda öğrenim görmeye hakkı var mı? Evet, o, akıllı ve yetenekli. Madem mert biriye sosyal durumunu neden gizledi? Daha Moskova'ya yeni gelmesine rağmen Senabar'la tanıştı. Ben bir yıldır onun gönlünü kazanacağım diye mahvoldum. Kaç kere sinemaya davet ettiysem “Dersim var.” diyerek bahane buldu. Geldiğinde de yalnız değil, kız arkadaşıyla birlikte geldi. Ethem'le ise yalnız kendisi gitmişti. Hayır, ben ağzındaki yemeği kaptıranlardan değilim.

III

Ethem, kiradaki evine sadece uyumak için giderdi. Çalışmalarından muaf tutulduğu için gün boyu kütüphaneye ev arasında mekik dokuyordu. Gizli kaynaklardan Çolpan koleksiyonlarını alıp okuyor, ateşli ve dertli satırlar bir iki okumada aklına kazınıyordu. Böylece onarı kopyalamaya da hacet kalmıyordu. Bu yayınlar herkese verilmiyor, sadece Gorki Edebiyat Enstitüsünün master öğrencileri gibi üst kurumlarda öğrenim görenlere izin

veriliyordu. Master öğrencilerinin bu yayınları, bilimsel danışmanlarının önerileriyle kendi bilimsel çalışmaları için okudukları herkes tarafından biliniyordu.

Bir zamanlar o, Kadiri'nin romanlarını gizlice okumuştı. Sayfalara kaç kez gözyaşları döküldü. Şimdi (70) Çolpan şiirleri onu mest ediyordu. Şairin coşkun dizeleri, hayalinde sürekli tekrar ediyordu:

Cilve denizini gördüm, ne nazlı dalgası vardır!

Helak olduğumu bilmeden kulacı büyük attım!

Garip! Bu yazarları sistem, neden kabul etmiyor? Onların eserlerini beğeniyorum demek, o da mı bu kuruma göre bir suç unsuru? Özgün edebî eserlere hangi ölçütlere göre değer biçmek lazım? Şûra edebiyatı, en doğru edebiyat olarak kabul edilmiş diye gerçekler hakkında sadece yazmak değil hatta bunlarla ilgili konuşmak da bu kadar suç olmamalı!

Çocukluğu sürekli çalışma, yoksullukla geçmiş; üniversite ve yüksek lisansa kendi gayretleriyle yerleşmiş; şimdi de tam eli ekmek tutacakken “zenginin oğlu” diye burnundan getirseler de o, herhangi bir şikâyetle bulunamazdı. Bunun gibi aşığılanmalarla ilk kez karşılaşmıyordu.

Altıncı sınıfta puanları yüksek olduğu için onu Taşkent'e geziye göndererek ödüllendirmek istemişlerdi. Ne kadar heyecanlandığı, anne ve babasının öğle yemeği için verdiği harçlıkları Taşkent'e gittiğinde kitap almak için biriktirdiği hâlâ aklından çıkmaz. Ancak ilçe maarif müdürlüğündeki uyanık memurlar “Babası zenginmiş.” diyerek ödülünü iptal etmişlerdi. Daminov adlı coğrafya öğretmeninin kaygıyla “Sonuçta babası kolhoz çalışanı.” diyerek onu korumaya çalıştığını ancak kimsenin onun sözüne kulak asmadığını hâlâ unutamıyordu. Ancak ne zaman bu olayı hatırlasa hocası Daminov'un söylediği “Sistem ne kadar acımasız olursa olsun insanlardaki insanlığı tamamen yok edemez.” sözleri karanlığı parçalayan bir ışık gibi parlardı. Bu inanç ona teselli olurdu.

Ethem kütüphaneden çıkıp yürümeye başladı. Moskova sokakları akşamları da aydınlıktı. Bu şehre gelince kendini uzun yıllar boyunca kara bir gölge gibi takip eden iftira ve suçlamalar nihayet geride kaldı, diye düşünmüş idi. Ne meşhur ediplerle tanışmıştı şu altı ay içinde. Onların pek çok sözünü yanındaki defterine not aldı. Gönül verdiği

Senabar da bu şehirde öğrenim görmekte. Onlar, baharda evlenmeyi planlıyorlardı. O zamanlar hayat yolu ona Moskova sokaklarından daha da geniş ve aydınlık gibi görünürdü.

Özbekistan'da daha önceden başlayan bahar havası, Moskova'da da hissedilmeye başlamıştı. Ne yazık ki Ethem'in ruh hâli baharlık değildi! Taşkent'ten herhangi bir haber yok. Senabar, (71) enstitüye gelip Yoldaş'a Ethem'i sormuştu. Yoldaş, olanları anlatıp "Şimdi nerede olduğunu bilmiyorum." dedi ona. Nasıl özlemesin? Senabar'ın yüzüne nasıl baksın? Kaç kere hazırlanıp ona doğru gitmeye kalkıştı. Fakat her seferinde "Benim yüzümden ondan da kuşkulanasınlar. Kendi mutsuz olan insan, başkasını mutlu edebilir mi?" diye düşünerek geri döndü.

Köprüden geçerken Moskova Nehri'ne dikkatlice baktı. Nehrin buzları sert sert göçmüş, bulanık su köpürerek akmaktaydı. Bunu izlerken çocukluk zamanının ıstırapla yoğurulan ilk hatıraları gözünde canlandı. Babası sürgün edilince onları "isyancının ailesi" diye hor görülmüşlerdi. Tehditlere dayanamayan annesi çocuklarını alıp, dayısının desteğiyle uzaktaki köye göçmeye karar vermişti.

Evin göçünü dayısının iki atına yükleyip kışın en soğuk günlerinde yola düşmüşlerdi. Çok kar yağmış soğuk bir gündü. Altı aylık küçük kardeşi Rabbim, annesinin kollarındaydı. Atlar, buzda kayıp yıkıldığında onların üstündeki yükler de kara yuvarlanıp düşmüş; dayısı ve annesi atları doğrultup yükleri tekrar yüklemişlerdi. Bu sırada çocuklar, karın üstünde soğuktan büzüşmüşlerdi. Altı aylık bebek çığlıklarla ağlıyor; bu, herkesin yüreğini parçalasa da kimse onu nasıl avutacağını bilemiyordu. O zaman kardeşi soğuk almış. Bahara çıkamadan, Rabbim bir bahar dahi göremeden, ölmüştü. Ethem büyüyünce bazen "Kışın değil de baharda göçseydik belki kardeşim ölmez, şimdi mert bir delikanlı olurdu." diye düşünürdü. Bu olaydan dolayı kış mevsimi, hayatı boyunca onun için hep ölümün; baharsa yaşamının sembolü hâline gelmişti. Fakat bu yılki Moskova baharı, güzelliklerden haber vermiyordu.

İlerideki sahilde insanların toplandığını gören Ethem, herhangi bir şeyle kendisini oyalamak istediğinden kalabalığa doğru yaklaşınca dalgıçların, az önce suya batıp ölen insanın cesedini sudan çıkardıklarını gördü. Dikkati hemen dağıldı, geri döndü. İnsanların sesleri bölük pörçük şekilde kulağına geliyordu:

–Kendi canına kastetmiş, yazık, zavallı!

–Kim bilir, belki düşüp boğulmuştur?

Bu hadise, Ethem’e yol göstermiş gibi oldu. O yol da iftira ve suçlamalarla karşılaşmayacağı menzile giden yoldu. Bununla ilgili rahatça hayal kurup (72) sakince plan yapabilmesine kendisi de şaşkındı. Buz gibi suya girdiğini düşündüğünde bile vücudu hiç ürpermedi. Hatta ona göre suya bu şekilde dalmak için en uygun mevsimdi. Başını kocaman bir buz parçasına vururdu. Vurmanın etkisiyle sağır olur, o anda ne olduğunu anlamazdı. Cesedi bulup çıkardıklarında da onu kim tanırdı? Koskoca Moskova’da onun için yas tutacak sadece bir kişi var... Evet, Senabar, bir bilsen ben geçmişimi, ikimizin bembeyaz kar gibi gelecek arzularını, aydınlık geleceğimizi, doğmamış çocuklarımızı kendimle beraber alıp gidiyorum. Lakin beni affet. Yaşasaydım da benim gibi ismi karalanmış bir adam seninle birlikte olamazdı.

Eve yaklaştığında birden yoldan dönüp Gorki Enstitüsüne doğru yürümeye başladı. Nedense gönlünde son bir umut kıpırtısı vardı.

Yurda giderken şapkasını alnına doğru bastırıp, paltosunun yakasını kaldırarak sarınmıştı. Sınıf arkadaşlarından biriyle karşılaşmayı istemiyordu. Odaya girip, oturmuş kitap okuyan Yoldaş’a soru sorar gibi baktığında o, başını sallayıp “Henüz hiçbir haber yok. Bu kadar düşünme. Özbekistan’dan da kontrol ettirip akrabalarına, eşe dosta sormuşlar mı?” dedi.

O, oturmadan odadan geri çıkacakken Yoldaş:

–Olumlu cevap gelirse iyi, ya olumlu cevap gelmezse Taşkent’e döner misin, diye sordu.

–Hangi yüzle döneceğim? Ölürüm bundan daha iyi.

–Hey, kendini mi öldürürsün? Bunu kolay bir şey mi sanıyorsun?

–Her durumda, aşağılayıcı bir muameleye maruz kalmaktan daha kolay.

IV

Yoldaş, rektörün kendisini neden çağırdığını biliyordu. Sekreter de bu davetten haberdar olduğu için onu hemen içeriye buyur etti. Rektörün keyfi yerindeydi. Rektör, onu iyi bir şekilde karşılayıp oturması için ona yer gösterdi. Gönlündekileri Özbek Türkçesiyle konuşarak söyledi.

–Sevgili Yoldaş, hemşehrin Ethem nasıl?

–Yurttan ayrıldı, kiraya çıktı. Derslere katılmıyor. (73)

–Evet, bir yanlış anlaşılma olmuş. Güneşli Özbekistan’dan güneşli haber geldi. Dostunu bulup ona söyle. Rahatça çalışmalara katılsın. Geri kaldığı derslerini telafi etmesine yardımcı ol. Kirada mı yoksa yurttan mı kalacağı ise kendi bileceği iş.

–Teşekkürler, Sergey Viktoroviç.

Yoldaş; sokağa çıkıp, telefon kulübesine giderek isteksiz bir şekilde rakamları tuşladı. Beklemediği ve sevinmediği haberi Ethem’e söylemesi gerekiyordu. Tamam, sözü uzatmadan “Tebrik ederim, enstitüye gel.” diyecekti. Diğer taraftan Ethem’in bitkin sesi işitildi. Yoldaş, onun yüreği avuçlarında, kulağı telefonda beklediğini biliyordu. Bu haberi işitince ne yapar acaba? “Gel dostum, bu güzel haberi herhangi bir kafede kutlayalım, der miydi?” ya da beni o anda unutup, kanat çırparak Senabar’ın yanına mı uçardı?

Birdenbire Yoldaş’ın bedeninde kötü bir dev ortaya çıktı. Onun iradesine boyun eğen Yoldaş, konuşmaya hazırlandığı sözlerin tam tersini söyledi:

– Şimdi üzülme Ethem. Taşkent’ten çok olumsuz bir cevap gelmiş. Rektör’ün dediğine göre şimdi sen öğrencilikten tamamen çıkarılacakmışsın.

Yoldaş’ın kulağına cevap yerine ahizenin yere düşme sesi geldi. Ahize, Yoldaş’ın bedenindeki kötü devin başına düşerek sanki onu ezmiş gibiydi. O, birden kendine gelerek can havliyle bağırdı:

–Ethem, Ethem!.. Ben şaka yaptım, söylediklerim doğru değil. Duyuyor musun?

Fakat telefon oldukça sessizdi. Rengi atan Yoldaş, kulübeden hemen çıkarak yoldan geçen ilk arabaya can havliyle el etmeye başladı.

2009 Yılı

2. 8. Delikanlı Sözü

Bektemir'den Sebzor'a gelip hocanın dokuz katlı apartman binasına girdik.

–Asansör her zamanki gibi çalışmıyor, dedi en büyüğümüz Ravşan Bey.

O, Dursunbay Hoca'nın ilk öğrencilerinden. Ravşan Bey'in çocuklar için yazdığı şiir ve destanlar, çok beğeni toplamıştı. Onun bu alanda kendine has edindiği yerin, (74) bir açıdan üstat Dursunbay Adaşboyev'in olumlu etkisinden ve düşünceli öğretmenliğinden kaynaklandığını biliyoruz.

– Dursunbay Hoca, bizi bilerek asansörün çalışmadığı günler çağırıyor galiba. Haydi, öğrencilerimin dayanıklılığını bir sınavayım diyor, dedi ressam dostumuz Abdusattar.

Abdusattar, resmin yanında şiire de yatkın birisidir. Kendisi pek çok şiiri ezbere bildiği için toplantı ve sohbetlerimizde ona şiir okutmaktan çok hoşlanırdık.

Dokuzuncu kata çıkarken her gün “gökyüzü âlemine” çıkıp inen Dursunbay Hoca'ya olan şaşkınlığımızı söyledik birbirimize.

Birkaç yıldır üstat şair, yukarı kattaki iki odalı evde yalnız başına yaşıyor. Hayat arkadaşı vefat etmiş, çoluk çocukları da evlenip memleketleri Oş vilayetine gitmişlerdi. Ama “yalnız” sözü Dursunbay Hoca'ya o kadar uymuyordu. Çocukları, yakınları, öğrencileri onu sürekli yoklar; bir süre gelmediklerinde üstat onları özleyip kendisi çağırırdı. Yazarlığı sebebiyle onun bir ayağı Taşkent'te olsa da bir ayağı Oş'ta idi. O, iki halkı, Özbek ve Kırgızları, eşit derecede seviyordu. Dursunbay Hoca, iki halkı birbirine bağlayan medeni köprünün sağlam direklerinden biri hâline gelmişti. Bu açıdan onu hocası Mirtemir üstada benzetmek asla mübalağa olmaz.

Her zamanki gibi açık duran kapıdan hole girdik. Üstadı odada göremeyince ona seslendik.

–Odaya geçin, pirinç ayıklıyorum, diye ses geldi mutfaktan.

–Pilav mı yapıyorsunuz hocam, diye şakayla sordu Abdusattar.

Onun bilerek sorduğu soruya hep birlikte gülerек odaya girdik. Bu düzenli evdeki sade eşyalar bizim ezberimizde olduğundan evdeki bir yenilik hemen dikkatimizi çekti. Kapıdan girince hemen karşıdaki duvarda güzel bir kadın sureti bize bakmaktaydı. O, sanki “Hoş geldiniz.” der gibiydi. Ravşan Bey’e sorgulayıcı bir nazarla baktığımda o, benim tahminimi onayladı:

– Evet, bu kişi merhume yengemiz. Oş’ta ben birkaç yıl önce onunla birlikte çalışmıştım.

Abdusattar, bizim resme uzun süre gözümüzü ayırmadan bakmamızı memnun bir şekilde gülümseyerek izliyordu. (75)

–Bu portre sizin çalışmanız mı? Hayır, affedersiniz! Çalışma değil, sanatınız, diye sordum ona.

–Evet, ben kulunuzun kendi çalışması bu, dedi o ağız kulaklarına vararak.

O anda Dursunbay Bey, mutfaktan geldi. Hoca dua ettikten sonra oturup, hocanın seyahatten dönerken yanında getirdiği Kırgızistan’daki medeni hayatla ilgili eserler ve oralardaki Kırgız, Özbek yazarların yeni eserleri hakkında konuştuk. Konuşma sırasında hoca, alıp getirdiği kitaplardan bazılarını “Sizler de okuyup öğrenin.” diyerek bizlere verdi.

– İşte bunlar size! Bazen vatandaşlarımız, Arap alfabesiyle yazılmış kitapları bulduklarında “anlayabilecek kişi” diye bana getirip verirler. Bazıları o kadar eskimiş oluyor ki maalesef ben bile okuyamıyorum. Sizin ihtisas alanınız eski el yazması eserler olduğu için bunların sizde kalması daha doğru olur, diyerek birkaç Arap harfli kitabı bana uzattı.

Kitapları alıp kenardaki yazım çizim işleri için hazırlanan yemek masasına geçtim. El yazması ve ebedî taştan meydana gelmiş birkaç kitabı tarayarak, onlara göz gezdirdikten sonra elimden bıraktım. Kur’an-ı Kerim’in bazı surelerinin el yazmaları, Hafız divanı, Sufi Allahyar kitabı... Bunlar bilindik eserler. Birkaç sayfada gizlenip kalan Özbek Türkçesine ait gazellerin el yazmalarındaki “Sadoiy” mahlası dikkatimi çekti.

–Güzide şairlerimiz arasında ben daha önce Sadoiy ismiyle hiç karşılaşmamıştım. Maalesef ki bu kitabın birkaç sayfası kaybolmuş, yazık! Bir araştırmak lazım. Doğu Bilimleri Enstitüsünün el yazmaları hazinesinde eserlerin başka nüshalarının bulunması mümkündür.

–Ben de böyle bir şairi duymamıştım. Şaşırtıcı değil, geçmişte kalan eserlerden yeni numuneler bulunsa, bunların ismi ve müellifi ortaya çıkarılsa, dedi Dursunbay Hoca hediye ettiği kitapların hemen naçizane bir araştırma isteği uyandırmasından hoşnut olarak.

–Sizin hediye ettiğiniz kitapları, kütüphanemin özel bölmesine koyup “Dursunbay Adaşboyev Hediyesi” yazan tabela asmazsam olmaz, dedim yarı şaka yarı ciddi bir şekilde.

Üstat tekrar mutfağa gittiğinde Kırgızistan’dan gelen Özbek çocuk edebiyatı antolojisinde yer alan kitapları gözden geçirdik. Dursunbay Hoca, Latin alfabesiyle yayımlanan “Hayallerim-Kanatlarım” (76) kitabından her birimize hediye etmişti. Onları çocuklarımız ve çocuklarımızın sınıf arkadaşları onlardan alarak okuyorlardı. Biz de kendi çocukluğumuzda başka çocuk şairlerinin arasından Dursunbay Hoca’nın kitaplarını okurduk. Özellikle “Arslanbob Şelalesi/Serisi” okuma yazmayı öğrendikten sonra okuduğum ilk kitaplardan biri olarak samimi izlenimleriyle hafızama mühürlenip kaldı. Sayfaları renkli ve resimli şairane bir kitaptır. O zamanlar köy çocukları için böyle kitaplar nadir bulunan bir şeydi. Öğretmen olan anne ve babamın “Elifbe” ve “Okuma Kitapları”nı bitirdikten sonra bana alıp verdikleri ilk kitaplardan biri bu idi. Şimdi ise bu kitabın müellifi ailemizden biri oldu. Onunla ay geçmeden, bir araya gelip görüşürüz. “Üstat” diyerek gösterdiğimiz saygıya o da alçakgönüllülüğe “Sizler de benim üstatlarımsınız.” diyerek lütfederdi.

Dursunbay Hoca, pilavı pişirip gelince sofranın etrafına oturup, yengenin resmini çizen Abdusattar’un şahsına yönelik samimi konuşmalar yaptık.

– Siz portreyi getirip verdiğinizde epey ağladım. Siyah beyaz fotoğraftan öyle şaşırtıcı bir resim yapmışsınız ki! Eliniz hiçbir zaman dert görmesin, dedi Dursunbay Hoca Abdusattar’a.

Abdusattar:

– Çizerken ben de ağladım. Resmi büyülenmişçesine durup seyreden eşime, bu hanımın bizim memleketten olduğunu söylediğimde hoşnut olarak “Ben de bu hanımı sanki bir yerde görmüşüm gibi hissettim. Kim oluyor bu hanım? Şimdi Taşkent’te mi?” diye heyecanla sordu. “Dursunbay Hoca’mın merhume eşi.” deyince ağlamaya başladı.

–Büyük yazar olmanızın sırlarını biz şimdi daha iyi anlıyoruz. Yengemiz gibi bir hanım, size hayat arkadaşı ve ilham perisi olduğu için şüphesiz çokça eseri, başarılı bir şekilde ortaya koydunuz. Şimdi özel olmazsa ilk karşılaşmanızı ve sonrasını biraz anlatsanız, dedim ben Dursunbay Hoca’ya birazcık şaka yaparak.

– O zamanlarda beni Bişkek’e, Kırgızistan’da Özbek Türkçesiyle çıkarılan “Kırgızistan Hakikati” adlı gazetenin editörlüğüne göndermişlerdi. Selamethan, yayınevini matbaasında linotipe harf düzenleyicisi olarak çalışıyordu. Bu işe nasıl merak saldiğını bana kendisi anlatmıştı. Onlar sekizinci sınıftayken yayınevine geziye (77) gelerek buradaki çalışma şeklini izlemişler. Genç kıza linotipe harf düzenlemek, piyano çalmayı anımsatarak onu bu konuda heveslendirmiş. Bir akrabalarının evinde piyano varmış. Onlara her gittiğimde Selamethan piyanonun çalınışını zevkle dinler, bazen kendisi de hevesle tuşlara basarmış. O, kendi piyanosu olmasını, onu çalmayı öğrenmeyi çok istermiş ama çok çocuklu bir ailede bunu alacak para var mı dersiniz? Matbaadaki harf düzenleme makinesinin piyanonun klavyesine benzediğini görünce bu işi sevip, sekizinci sınıfı bitirdikten sonra akşamları değerlendirerek, harf düzenleyicisi olan Roza adlı Rus bir kadının öğrencisi olmuş. Piyano çalma arzusundan doğan sevgisini, var gücüyle bu işe verip, kısa zamanda iyi bir harf düzenleyicisine dönüşerek, mesleğine sadakatle bağlanmış. Bazen metinlerdeki hataları gördüğünde o, eserlerin müelliflerini acımasızca eleştirmiş.

–Aslında metni düzenleme ve metnin hatalarını düzeltme, harf düzenleyicilerinin görevi değildi, diyerek lokmasını bıraktı Ravşan Bey. Ama Selamet Hanım’ın buna aldırış etmeden hataları göstermesinden hiç kimse gücenmez, herkes daima ona kulak verip metnin doğru düzgün olması için özveriyle çalışırdı.

–O, henüz genç bir kız. Ailesinin yaşadığı Uygurlar Mahallesi -Esasen Hitay’dan göçüp gelen Uygurlar yaşadığı için böyle anılırdı- iş yerinden uzakta olduğu için ben akşamları işten geç çıktığımızda onu eve bırakırdım. Böyle böyle yakınlaştık, diye devam etti Dursunbay Hoca.

–Genç ve güzel kızı himaye etmeye aday sadece siz değilsinizdir elbette, diyerek onu kıskandırmaya çalıştım ben.

–Evet, başkaları da eve bırakalım dediklerinde Selamethan “Dursunbay Bey eşlik edeceğini söylemişti.” diyerek onları reddederdi. Selamethan, edebiyatı özellikle de şiir sanatını severdi. Gazetenin basılacağı son aşamada azıcık boş yer kalsa başyazar, bana bakıp “Haydi şair, hünerinizi gösterin. Falanca konuda bir şiir söyleyin. Selamethan olduğu gibi yayımlasın. Vakit dar.” derdi. Ben ise doğaçlama şiir okurdum. Yani şiir kâğıda yazılmadan gazete sayfasına basılırdı. Makalelere şairane manşetler lazım olduğunda bunu da bana buyururdu. (78) Selamet Hanım’ı mahalleye her bırakışımında gönlüm hoş olur, yolun çabucak bitmesine biraz üzülürdüm. Bir gün böyle hoşnut bir hâlde Selamethan’ı eve bırakıp döndüğümde üç tane Uygur genci yolumu kesti. Onlar cüsse olarak iriydiler ve onların hâlleri hiç iyi görünmüyordu. Ben gayriihtiyari durdum. Ama nasıl korkmadığıma hâlâ şaşıyorum. Gönlüm Selamethan’la ilgili düşüncelerle dolu olduğu için muhtemelen başka duygulara yer kalmadığından böyle olmuştu. Gençlerden iri yarı olanı karşıma geçip durdu ve lakayt bir şekilde “Evet, şair, bizim mahallemizin kızıyla neden görüşüyorsun? Maksudın ne?” diye sordu. Şair demesinden anladım ki ben tanımasam da onlar benimle ilgili gerekli bilgileri toplamışlar. Ama onlar kim? İçlerinden birinin Selamethan’a gönül vermiş olması fikrinin aklıma gelmesiyle gözümün önü bir anda karardı. Acaba onunla sözlendi mi?

–Biz birlikte çalışıyoruz. Genç kız olduğu için bazen işten geç çıktığımızda onu evine kadar bırakıyorum.

–Kandırma bizi, tabi canından olmak istemiyorsan. Eşlik ediyorum diyorsun da Selamethan, iş yerindeki tek kız değil ki! Sen bize gerçek maksudını söyle.

Ben sanki bu soruyu bekliyormuşum gibi dertlerimi dinleyecek biri bulduğum için memnuniyetle cevap verdim:

–Ben bu kızı çok beğeniyorum. Onunla evlenip ona eş olmak istiyorum. Ama şimdilik onun gönlündekileri bilmiyorum. Çünkü kendisine bu konuda hiçbir şey demedim.

Kendi düşüncelerimi dile getirince hafifledim. Selamethan'a söyleyemediğim duygularımı onun mahallesinden olan gençlere söyleyince şimdi aşikâr olan muhabbetimden gurur duyarak gençlerin gözüne dik dik bakıyordum. Benim beklenmeyen sözlerim neşe yaratış gibi iri yarı genç gülümsedi.

– Ona eşlik edip geç vakitte yalnız dönmeye korkmasan da aşkını itiraf etmeye korkuyorsun. Evet, kabul, bir delikanlının bir kızı sevmeye hakkı var. Fakat o kendi sevgisine bir ömür sadık kalırsa... Niyetin buysa bahtın açık olsun. Ama bundan sonra bizim mahallemize rahatça gelip gidebilmek için sen bize (79) söz ver. Senin şairliğini veya belki başka herhangi bir yanını beğenen Selamet'i hiçbir zaman aldatıp terk etmeyeceğine; eğer o da sana meyilliye, anne ve babası da razı olursa bir ömür boyu ona sadık bir yâr olacağına dair bize söz ver.

–Söz veriyorum.

–Şairse yazıp versin, dedi o ana kadar ses çıkarmadan duran diğeri.

Görünüşe bakılırsa o, kavga etmek için gelmiş, meselenin sessiz bir şekilde çözülmesinden memnun olmamış gibiydi.

–Uygur Türkçesiyle yazmayı biliyor musun, diye sordu bana.

–Hayır, sizler yazıp verin ben imzalayayım, dedim.

Vaat ettiğim sözleri Arap alfabesiyle Uygur Türkçesiyle yazarak bana okudular. Ben de seve seve imzaladım. Mürekkep yerine yüreğimin kanı damlıyordu sanki.

Elebaşı, benim davranışımından memnun olmuş gibi:

–Bu farklı bir söz. Şimdi bu sözüne sadık ol. Delikanlının sözü büyüktür. Sözüne sadık olmaması ise onun ölümüdür.

–Onlarla sakin bir şekilde ayrıldık. Böyle böyle ben bu mahalleye rahatça gelir gider oldum. Hatta bazen mahallelinin kendi arasında benim hakkımda “şair delikanlı, müstakbel

damat” diye konuştuklarını duyardım. Dünyada benden bahtıyarı yoktu. Evet, Selamethan’la birlikte geçen yıllarım hayatımın en mesut dönemiydi.

Dursunbay Hoca gözyaşlarını tutamayıp bizden utanarak:

– Özür dilerim. Bu konuda şimdiye kadar hiç kimseyle konuşmamıştım. Bugün Abdusattar’ın çizdiği resim ve sizin sorularınızla gönlümün derinliklerine gömülüp giden ukdeli hatırlarımı ortaya döktüm, dedi.

Bu geçmişî kurcalatan sorumdan dolayı asıl utanan ben olduğum için sözü bir süre başka konulara getirmeye çalıştım:

– Bu devzira pirincinin Fergana Vadisi’nden başka bir yerde yetiştirilmediğini söylüyorlar. Hatta ben XVII. yüzyılda Mahmut İbn Veli’nin “Bahru’l-Esrar” yani “Sırlar Denizi” adlı eserinin el yazmasında okumuştum. O zamanlarda bile bilindik bir pirinç olmalı ki onunla ilgili yazılar yazılmış.

– Hindistan’a onu Babür’ün alıp getirmiş olması mümkün. Babür’ün (80) Fergana meyve ve ekinlerinin Hindistan’da yetiştirilmesine büyük önem verdiği biliniyor. O memleketin iklimi devzira ekmeğe elverişlidir, diyerek yorum yaptı Abdusattar.

Yemekten sonra bizim ricamızla Dursunbay Hoca, hikâyesini anlatmaya devam etti:

– Özbeklerin aslında Oş ve Celalabad vilayetlerinde yaşıyor olmalarının hesaba katılmasıyla Özbek Türkçesiyle çıkarılan gazetenin editörlüğü Oş’a taşındığında kendi mesleğine gönül veren Selamethan da geldi Oş’a. O sırada annesi vefat etmişti. Babası ise kızını oldukça severdi. Oğulları olduğu hâlde o da Selamethan’la Oş’a geldi. Düğün yaptık. Yeni evlenmemize rağmen maddi açıdan da rahat bir şekilde yaşadık. Çünkü artık Selamethan kendi mesleğinde ustalaşarak Özbek ve Kırgız Türkçesi ile Rusça yazılmış metinleri hatasız bir şekilde düzenleyip, iki vardiyada çalışarak güzel maaş alırdı. Budan dolayı ben de diğer gazeteciler gibi vaktimi dinlenmeden haber ve röportajlar yazarak, kalemimin hakkını artırmaya çalışmadan Özbek, Kırgız, Rus ve dünya çocuk edebiyatını elimden geldiğince derinlemesine mütalaa ederek öğrenmeye gayret ederdim. Bu açıdan eşimin bana oldukça çok yardımı oldu. Çocuklarımız oldu. Hocaların tavsiyesiyle

Taşkent'e taşındık. Kiralık evlerde yaşadığımızda da benim dert ortağım, destekçim, kader arkadaşım Selamethan idi. Vefatından sonra da onun aziz hatırası bana daima yol arkadaşı...

Misafirlikten kalkıp vedalaştığımız esnada resimdeki Selamethan anne de sanki bizi sevecen bir nazarla seyrediyor gibiydi.

2009 Yılı

SONUÇ VE ÖNERİLER

“Arslanhan Minaresi (Aktarma- Metin- İnceleme)” adlı tez çalışmasının kavramsal çerçevesini olay örgüsü, izlek, şahıs kadrosu, zaman, mekân ve çatışma belirlemektedir. Gulam Kerimiy’in *Arslanhan Minaresi* adlı kitabında yer alan *Demirciler İsyanı, Ulu Tarihçi, Arslanhan Minaresi, Küregen, Kervan, Mankent Efsanesi, Bahar Özlemi* ve *Delikanlı Sözü* bu plan doğrultusunda ele alınıp incelenmiştir. Söz konusu çalışmayla Gulam Kerimiy’in hikâyeciliği ve edebî kişiliği hakkında bir sonuca ulaşılmış, *Arslanhan Minaresi*’nin çağdaş Özbek edebiyatına katkı sağlayan önemli bir eser olduğu görülmüştür.

Arslanhan Minaresi 2012 yılında yayımlanan güncel bir eser olmasına rağmen işlediği konular bakımından tarihî bir değer taşımaktadır. Hikâyelerin konusunu genel olarak tarihî olaylar oluşturmaktadır. Bu durum, hikâyelerin kurgusundaki gerçeklik unsurunu artırırken eseri daha da değerli bir hâle getirmiştir. Aynı zamanda anlatılanlardan hareketle okuyucu, dönemin geleneği ve zihniyeti hakkında da bilgi sahibi olmaktadır. Örneğin *Demirciler İsyanı* adlı hikâyede Türklerin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına dair pek çok bilgi verilmektedir.

Hikâyelerin kişileri tarihî olaylara paralel olarak tarihî kahramanlardan seçilmiştir. Bumın Kağan, İstemi Yabgu, Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip, Emîr Timur, Narşahi gibi isimler, hikâyelerin dikkat çeken kişileridir. Bu kişiler, okuyucu tarafından sevilen ve kabul görmüş değerleri bünyesinde barındıran olumlu kişilerdir. Ancak bu olumlu kişilerin karşısında yer alan Emîr Hüseyin, Komutan Burulday gibi olumsuz kişiler de vardır. Hikâyelerde bu kişilerin karşı karşıya gelmesi, çatışma unsurunu ortaya çıkarmış ve okuyucunun merak duygusunu harekete geçirmiştir. İster olumlu ister olumsuz kahraman olsun, hikâyede yer alan kişilerin çoğunluğunun tip özelliği gösterdiği görülmüştür.

Hikâyelerdeki zaman unsuru da tarihî olaylarla uyum içindedir. Yazar, içinde bulunulan zamandan geriye dönüşler yaparak vaka zamanını genişletmiştir. Böylelikle nesnel zamanın içinde yer almayan pek çok olay ve kişiyle ilgili hatırlatmada bulunurken esere de modern bir nitelik kazandırmıştır.

Bir örnek dışında hikâyedeki olayların tamamı somut mekânlarda gerçekleşmiştir. *Ulu Tarihçi, Arslanhan Minaresi* ve *Kervan* hikâyelerinde mekân unsuru ön planda yer

almaktadır. Bu hikâyelerde mekân tasvirlerine geniş yer verilirken diğer hikâyelerde mekânla ilgili fazla bir betimleme yapılmamıştır.

Yazar bağımsızlık, güçlü bir devlet olma; emek vermek, başarıya inanmak gibi izlekleri söz konusu hikâyelerin kişileri üzerinden okuyucuya aktarmak istemiştir. Bu bağlamda sözünü çoğu zaman, şahıs kadrosundan bir kişiye emanet etmiştir. *Küregen* hikâyesindeki Emîr Timur bir kişilerden biridir.

Yazar, hikâyelerde oldukça açık ve akıcı bir dil kullanmıştır. Özellikle *Kervan* hikâyesinde “Kuş kanadıyla, er atıyla...”, “Kışın konuğu ateştir.”, “Tay büyür, at olur; oğul büyür, ata olur.”, “Tembele kapı eşiği dağ gibi görünürmüş.”, “Boş kaşık ağza yaramaz, boş söz kulağa yakışmaz.”, “Ateş tütünsüz, yiğit eğitimsiz olmaz.”, “Keskin kılıç kınına sığmaz.” gibi pek çok atasözüne yer vererek Türk dilinin zenginliğinden oldukça yararlanmıştı. Hikâyeler, gerek içerik gerek üslup açısından okuyucuyu kendisine çekmektedir.

Bu çalışmayla *Arslanhan Minaresi* adlı eser, Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmış ve Türk okuyucusunun hayal gücüne sunulmuştur. Söz konusu çalışmayla Gulam Kerimiy’in ve eserlerinin Türkiye Türkleri tarafından da tanınması, böylelikle Türk okurunun Özbek edebiyatı hakkında bilgi sahibi olması amaçlanmıştır.

Türk lehçeleri arasında yapılan bu tarz edebî ve kültürel çalışmalar, Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri sıcak tutarak güçlendirecek ve Türk okurunun diğer lehçeleri tanınmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ş. (2003). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. (6. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2017). *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili (Teori ve Uygulama)*. (1. Basım). Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Coşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, N. (2015). *Roman Çözümleme Yöntemi*. (14. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları, 121-206.
- Çetin, N. (2017a). *Türk Romanı Tahlilleri 1*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çetin, N. (2017b). *Türk Hikâyesi Tahlilleri*. (1. Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çetişli, İ. (2004). *Metin Tahlillerine Giriş/2 (Hikâye- Roman- Tiyatro)*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eraslan, K. (2010). "Hâce Ahmet Yesevî ve Emir Timur Hakkında Bir Belge". *Türkiyat Araştırmaları* 12 (Bahar), 353-439.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. (11. Basım). Ankara: Akçağ Yayınları, 80-293.
- Ercilasun, A. B. (Editör). (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (Editör). (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. (1. Basım). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't- Türk (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)*. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnternet: Karahanlılar. (2001). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24 (412-414). Web: <https://islamansiklopedisi.org.tr/karahanlilar> 14 Mayıs 2019'da alınmıştır.
- Kafesoğlu, İ. (2007). *Türk Millî Kültürü*. (27. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karimî, Ğ. (2011). Natanzî'nin "Müntehabatü't- Tevârih-i Muinî" Adlı Eserinde Timur Devri Tarihinin Anlatılması (Çev. V. Savaş Yelok). *Türk Kültürü* Sayı: 2, s. 281-298.
- Karimiy, G. (2011). Bahar Özlemi (Çev. V. Savaş Yelok). *Kurgan Edebiyat* Sayı: 1 (Mayıs-Haziran), s. 66-71. (Orijinal metnin yayımlanma yılı, 2009).

- Narşahî, M. C. (2013). *Târîh-i Buhârâ* (Çev. E. Göksu). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 943-944 yıllarında yazılmıştır).
- Özbek Türk Liseleri Genel Müdürlüğü. (1997). *Özbekçe-Türkçe ve Türkçe-Özbekçe İzahlı Lugat*. Taşkent: Özbek-Türk Liseleri Yayınları.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçesinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taşgıl, A. (2017). *Türk Model Devleti Göktürkler*. (1. Basım). İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 63-273.
- Tekin, M. (2018). *Roman Sanatı-1 (Romanın Unsurları)*. (16 Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 65-265.
- Türk Dil Kurumu. (2010). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.
- Üşenmez, E. (Editör). (2016). *Özbekçe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.
- Yaman, Ertuğrul., Mahmud, Nizameddin. (1998). *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, Hüseyin. (2012). *Özbek Türkçesi (Dil Bilgisi-Araştırmalar-Konuşma-Metinler)*. Ankara: Gazi Kitabevi.

EKLER

ҲИКОЯЛАР

Темирчилар исёни

1

Жанубий Олтой тоғи ёнбағирларида турк қабиласининг ўн уруғи овуллари жойлашган. Юқоридаги овуллар тоғ белида — арчазор ва қарағайзорлар орасидаги сайхонликларда бир-бирига яқин, тоғ ёнбағрига туташ бепоён даштдаги овуллар бир-биридан отда бир неча кунлик масофада жойлашган. Тоғолди ўрмони ва дашт туташган Кўш Оғоч мавзесидаги қабила ябғуси Бўминнинг ўрдуси бошқа овуллардан фарқ қилади: унинг тўрт тарафи тош девор билан ўралган. Ҳар тарафдаги қўш табақа қопуларга темир қопланиб, ҳар табақасига бўри боши чизилган. Найздор соқчилар ўрдуга кирган-чиққанларни назорат қилишади.

Тоғ ёнбағри ва даштдаги серўт яйловларга қабиланинг йилки, туя, қорамол подалари ва қўй-эчки сурувлари ёйилган. Тоғ тепасидаги ўнлаб маъдан конларида кончилар темир рудадарини болғалар билан кўчириб, сўнгра кўраларда эритиб, темир олишади. Рудадан ажратилган темирни от ва ҳўкиз кўшилган араваларда куйироқдаги овуллар устахоналарига туширишади. Ябғу ўрдуси яқинидаги катта устахоналарда кун бўйи тарақу турук тинмас, чарм пешбандли темирчилар, асосан, қурол-аслаҳа ва от анжомлари яшаш билан машғул. Олтой тоғи тевараги ҳамда шарку ғарбга ястанган бепоён даштда маъдансозликда туркларнинг олдига тушадиган эл йўқ. Турфа темир буюмлар важдан турк қабиласи овулларига табғач¹, ҳинд, тибет, суғд, форс, баъзан улардан ҳам олисроқ ўлкалардан келган савдо карвонлари кўниб ўтади. Улар темирнинг ўзини ёки ундан ясалган идиш ва анжомларни ўз юртлари молларига айирбошлашади. Бинобарин, турк

¹ Табғач сўзи VI асрда турклар тилида Хитой маъносини аниқлатган.

уруғ оқсоқоллари, хатто ўртаҳол кишилар ўтовларида ҳам олис-яқин ўлкаларда ясалган буюмлар — хитой ипаги ва чинниси, суғд тақинчоқлари, ҳинд газламалари ва марварид, эрон гиламларини учратиш ажабланарли эмас. Турклар темир-жез рўзғор буюмларини сотсаларда, қурол-яроғ сотишга ҳақсиз: улар ўзлари ясаган барча қурол-яроғни ўлпон тарзида қудратли жужан қағанига топширишга мажбур.

Ябғунинг овул ўртасидаги ўн икки қанотли оқ намаг ўтовининг эшиги шарққа қараган. Тол огочидан ясалган ўтов керагаларига совут, қилич, қалқон, гурзи, қамчилар осилган. Айлана деворга илинган олмахон, тулки, сувсар териларидан тикилган бўрklar туйнукдан тушган қуёш нурида турфа тусда товланади. Ерга гулдор язим¹ тўшалиб, кўрпачалар ўрнига йўлбарс, қоплон, силовсин, олқор терилари солинган.

Хитойи шойидан кўйлак ва чарм чолвор кийган ябғу Бўмин тўрда йўлбарс териси устида виқор билан ўтирибди. Ёзнинг жазирамаси бўлгани учун у бош яланг, узун сочлари ўрилган. Миқти гавдали, думалоқ юзли, қалин қизғиш соқол-мўйловли Бўминнинг чакка сочлари оқариб, пешанасига бир-ярим ажин туша бошлаган. Ябғунинг ўнг томонида ўфиллари Қора Иссиқ ва Мухон, сўл томонида укаси Истами баҳодир кўр тўкиб ўтиришибди. Отаси каби чайир Қора Иссиқнинг калта кузалган соқоли ўзига ярашган. Ўспиринликдан ўтган новча Мухоннинг мийғи энди сабза бўлган. Бўйдор Истами акасида бир қарич баланд бўлиб, жангга отлангандек совут ва дубулға кийиб олган. Камарига чарм филофли сопи узун қилич осилган. Ябғунинг ўфиллари ҳамда ўтовда ёшию мавқеига кўра жой эгаллаган уруғ оқсоқолбеклари ҳам аксари қуролланишган. Турклар жанговар анъанага ҳамиша содиқ — эр киши аввало жангчи, уруғ ва қабила ҳимоячиси.

Истами ёнида ўтирган кекса оқиннинг турклар ўтмишига оид кўхна ривоятлари барчанинг диққат-эътиборини жалб қилган. Пешанаси ва юзига йиллар ажин тортган, кўзи ичига ботган, жуссаси муштдек оқиннинг овози ҳамон янгроқ ва таъсирчан. У қувватсизлиги туфайли ортиқ дўмбира чалиб куйлай олмаса ҳам, турклар кечмишига

¹ Язим — гилам.

ЕК-1 (devam)

оид достону ривоятларни яхши билгани учун элда азиз ва табаррук. Суяниши учун оқиннинг икки тарафига катта чарм ёстиқлар қўйилган. Пойгакда, очиқ эшикка яқин жойда ябғунинг неваралари — Қора Иссиқнинг чиройли кокил қўйган икки ўғли ўтирар, келажакда муносиб сардорлар бўлишлари учун, улар бундай йигинларни кузатиб, кўзи пишиб ўсишлари лозим.

— Бўри уруғидан Ашина ва тўққиз укаси Турфон қизларига уйланиб, ували-жували бўлишгани барчага маълум, — деди оқин. — Турк қабиласининг ўн уруғи — шу ўн ака-ука авлодлари.

— Биз уларнинг катта акаси Ашина авлодиданмиз, — ғурур билан лукма ташлади барваста Истами.

Бўмин оқиннинг сўзини бўлган укасига норози қараб қўйди.

— Ҳа, шу туфайли қабиламиз ябғулари ҳамиша Ашина авлодидан бўлишган, — хотиржам давом этди оқин. — Турклар Турфонда баъзи қабилалар билан дўстлашиб, айримлари билан ёвлашиб, бир неча юз йиллар яшашган. Бироқ одам ҳаётида гоҳ юксалув, гоҳ орқага кетув бўлгандек, қабила ҳаёти ҳам бир маромда кечавермайду. Душманлар қуршовида қолган турклар қирғинбарот қилиниб, омон қолганлари жанубдаги Тангритоғга шарқ тарафдан туташ тоққа чекинишган. Улар минг машаққатлар билан довлардан ошиб, кенг дарага тушишади. Бу ерда оқар сувлар, яйловлар бўлиб, чакалакзорларда илвасин мўл эди. Тангри туркларни паноҳига олиб, таъқиб этиб келаётган душманлар йўлини тўсиб, тоғни батамом берк қилиб қўяди. Тик тоғ дараларини турклар Арканакун, яъни Тиккамар, деб номлашади. Бу ерда чорва тез кўпайиб, тоғда темир конлари кўп бўлганидан, темир қазиб, ўқ-ёй ясаб, оху ва архарлар овлаб, ҳеч нарсага зорикмай, юз йилдан зиёд фароғатда яшайдилар. Бироқ Тангри ҳар зотни синовлардан ўтказгандек, бутун бошли қабила ва халқларни ҳам кўп машаққатларга дучор қилади. Бўйига узайиб, энига ёйилган турк эли учун берк тоғ ичи танглик қилиб қолади. Тор дарада ош егандан, кенг даштда мушт еган афзал. Бир пайтлардаги нажот маскани энди қопқонга айланган эди гўё. Ота-боболари таърифлагани тоғ атрофидаги кенг ерларга чиқиш учун йўл излашади-ю, топишолмайди. Оқсоқоллар ва қариялар кенгашида кўп тадбирлар мулоҳаза қилиниб, тоғдан тик-

касига ошиб ўтишдан бошқа чора йўк, деган тўхтамга келишади. Бироқ бир кекса темирчи эътироз билдиради: «Бу тикка тоғдан мол-ҳол билан ошиб бўлмас. Одамлар ошганда ҳам, ўндан тўққизи тубсиз учурумларга қулаб, қор кўчкилари тагида қолиб, музликларда тўнгиб нобуд бўлур. Бу маъдан тоғи бўлгани учун ягона йўл маъданни эритиб, тоғни тешиб йўл очиб, дарадан чиқиб кетишдир. Шимол тарафда тоғ, назаримда, бир қатга ўхшайдур. Йўлакни шу тарафдан очмоқ керак».

Баъзилар темирчини ақлдан озган ҳисоблашади. Бироқ ябғу ва бир неча беклар уни эътибор билан тинглаб: «Ишни бошла, ҳунарингни кўрсат, кўрайлик-чи!» дейишади. Темирчининг йўриғи билан беш юз оҳу ва олқор терисидан дам ясаб, тепадек кўмирлар уюб, бутун қабила аҳли ҳамжиҳат иш бошлашади. Ёқилган ўт дудидан осмону фалак қораяди. Ўт тафти билан қизигач, маъдан эриб, темир сув янглиғ дара ичкарасига оқа бошлайди. Бир неча ой кечаю кундуз ишлаб, зўр машаққатлар билан эмаклаб ўтиладиган тешик очиб, тоғ ортидаги бепоён оламини кўриб, кўзларига ишонишмайди. Форсимон йўлак янада кенгайтирилади. Юк ортилган туя ҳам бемалол ўтадиган бўлгач, машъалалар ёруғида кўчиб, яланг даштга чиқишади. Бу пайтда тоғ шимолидаги дашту саҳроларда ёвуз жужанлар ҳукмрон эди. Уларнинг отлик лашкари хабар топиб, дашт оралаб бораётган туркларни қуршаб олур. Булар темирчиликка моҳир одамлар эканликларини кўргач, қирғин қилмасдан, ҳунарларидан ўз мақсадларида фойдаланиш учун, Олтой тоғининг маъданга бой жойлари, яъни ҳозир турган еримизга кўчириб келтиришган. Ўшандан бери салкам икки юз йилки, жужанларга тобемиз. Бироқ эрксеварлик қонимизда борлиги туфайли, эрк учун исёнлар кўп бўлган. Энг йириги бундан бир юз қирқ йил аввал жужан қавани Шелунга қарши кўтарилган исён. Дастлаб жужанлар мағлуб бўлиб, турклар оз муддатга бўлса-да, ўз эркини тиклашган. Афсуски, хиёнат панд берган. Кўппакдай қутурган жужанлар исённи бостирган. Турклар қони дарё бўлиб оқиб, сўнгаллари тоғдек уюлган.

Ўтовга овир сукунат чўкди. Водаригки, турклар кечмишида ёруғ кунлардан зулматли йиллар кўп экан.

— Арканақун тоғи ичкарасида қамалиб қолган турклардан ташқари, тоғ ташида қолиб, бошқа ўлкаларга бо-

ЕК-1 (devam)

Туғардан Ботарга довур тараладиган буюк савашлар қай тарзда кечиши сахрони ўқдек кесиб бораётган ушбу отликларнинг кўзланган манзилга эсон-омон ўз вақтида етиб боришларига боғлиқ эди.

2011 йил

УЛУҒ МУАРРИХ

Ҳижрий 333 (мелодий 944) йилнинг куз фасли. Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий арк дарвозасига яқинлашаркан, ҳаяжонини босишга тиришарди. Аслида Бухоройи шариф кўксида улкан қоядек юксалган, пой-деворига илк гишт қўйилиши билан рубъи маскундаги улуғ шаҳарлардан бирининг тарихи бошланган, асрлар тўфонида неча бор вайрон бўлса-да, кул орасидан чиққан какнусдек қайта тикланиб, Бухоро боқийлигининг рамзига айланган бу мухташам иншоотнинг тарихини ундан ҳам чуқурроқ ўрганган бошқа бирон банда бу фоний оламда йўқ.

Арк илк бор бино қилиниши ҳақида фақат ривоятларгина мавжуд. Кимдир арк бунёдкори сифатида қадим Турон хоқони Афросиёб номини тилга олса, бошқалар унинг қурилишини фалакнинг гардиши билан Туронга келиб, Афросиёбга куёв бўлган Эрон шаҳзодаси Сиёвуш номи билан боғлайди. Бундан икки ярим аср аввал бухордот Бидун аркни ҳозирги кўринишига келтирган. У арк ичида қаср бино қилиб, эшигига темир лавҳа қоплатиб, ўз номини ўйиб ёздирган. Темир лавҳа қаср эшигида ҳалиям турибди. Бироқ исломдан олдин етти ёшли бола ҳам ўқий оладиган бу хатни биладиган одамлар эндиликда Бухорода бармоқ билан санарли.

Муҳаммад арк теварагини кўп бора айланиб чиққан, унга яқин ва олисдан назар солган, сарой амалдорлари билан танишлиги туфайли, аркнинг ичкари сахнидаги катта-кичик барча иморатларни ҳам неча бора кўздан кечирган. Мақсади, «Бухоро тарихи» деб ном қўйган китобининг аркка бағишланган бобини имкон қадар мукамал тарзда ёзиш эди. Йигитлик давридан бошлаб маълумот йиғиб, ёши қирқдан ошиб, соч-соқолига оқ оралаганида ёзиб битирган мазкур асарини бир ҳафта илгари шу дарвоза олдида сарой мулозимларига топширди ва уни бундан бир йил муқаддам, қарийб, ўттиз йил ҳукмронлик

қилган отаси Наср ибн Аҳмад вафотидан сўнг Бухоро тахтига ўтирган амир Нух ибн Насрга етказишларини сўради. Зеро, китоб унинг номига атаб битилган.

Муҳаммад кейинги бир ҳафтани туғилиб-ўсган қишлоғи Наршаҳда ўз боғида ўтказди. Зарафшондан чиқарилган ариқ бўйидаги бу боғни отасидан мерос ерда ўзи яратган. Боғдаги ҳар бир дарахт, ҳатто гиёҳгача унга таниш ва азиз. Болалигидан тиниб-тинчимас ва беҳад тиришқоқ Муҳаммад жонажон Бухоро вилоятининг шаҳару кентларидан тортиб, далаю чўлларигача баайни қўли билан бунёд этган боғи каби меҳр қўйган, суюкли диёрининг нафақат бугуни, балки шонли ўтмишини ҳам қалбига жо этмоқни истарди. Уни Пайканд, Варахша ва бошқа қадимий қалъалар харобаларида қўлида гишт парчаси ёки сопол синигини ушлаганча ўйга толган ҳолида кўп бора кўришган. Баъзан изланишларга берилиб, вайроналар орасида кечгача қолиб кетар, чиябўрилар улиши ва бойкушлар сайроғидан юраги увишганда, бундан уч йил илгари ёруғ оламини тарк этган бўлса-да, шеърият шохсупасидаги олий мақомлардан бири табаррук номи билан муҳрланган устод Абуабдуллоҳ Рудакийнинг ушбу сатрларини такрорлаб, ўзига далда берарди:

*Билимдан юракда ёнар ёруғ нур!
У гавдани офатлардан асровчи қалқон.
Олам — денгиз, сузишни истайсанми?!
Эзгу ишлардан кема қур шу он!*

Бу машғулотларини бошқа мақсадларга йўйиб: «Муҳаммад харобалардан хазина изламоқда», — деб гап тарқатганлар ҳам бўлди. Тарих уммониغا шўнғиган олим бундай кинояларга парво ҳам қилмас, ҳориб-толиб Наршаҳга қайтиб келар, боғдаги сўрида қоғоз қоралаб, янги топилган маълумотлар хотирадан йитмасин учун, саҳифаларга битишга шошиларди. Тарихнависликка батамом берилганидан ноёб истеъдоди ва теран билимига қарамай, на бирон мансаб эгаси бўлди, на давлат орттиролди. Боғдан келадиган даромадга қаноат қилиб, аёли ҳамда икки ўғли ва икки қизидан иборат оиласини базўр тебратарди.

Сўнги ҳафтада у ҳатто боғида ҳам ўзини кўярга жой тополмади. Чунки ҳаёти давомида орттирган бор бойлиги — «Бухоро тарихи»нинг оққа кўчирилган ягона нусхаси учун яхши қоғоз ва сиёҳ сотиб олиш ҳамда

ЕК-1 (devam)

муқовалатишга бор-будини сарфлаб, мана шу кузги боғдаги дарахтлардек деярли яланғоч ҳолга келиб бўлди. Асарни амир, сарой аъёнлари ва Бухоронинг уламою фузалолари қандай қарши олишаркин? Хаяжон ва хавотири бежиз эмас. Ахир, бу китобдаги ҳар бир сўз ортида қанча машаққатли кунлар, уйқусиз тунлар турибди. У ўз Ватани тарихига оид маълумоту ривоятлар хирмонини мисқоллаб йиғди. Уларни асрлар гарду губоридан тозалаб, қайта-қайта саралаб, ҳақиқат деб билганларини асарига киритди...

Бухородан отлиқ чопар келганида, ундан амирнинг арқда ҳозир бўлиш ҳақидаги буйруғини эшитиб: «Аълоҳазратнинг амри бошимизга тож кабидур, филҳол изингиздан етиб борурмен», — деди. Чопар ўзи етовлаб олган, гижинглаб турган эгарлоғлик армуғоққа ишора қилиб: «Сизни ўзим билан бирга олиб келиш буюрилган. Бул бедов аълоҳазратнинг сизга тортиғи», — деди.

Отлиқлар Бухоро шаҳри работига яқинлашдилар. Работ кенгайиб кетган. Бухоро шаҳристонини ўраган қалъа девори эндиликда шаҳар ичида қолган, гарчанд, девор устидаги буржларда посбонлар туриб, шаҳристон дарвозалари эрта тонгда очилиб, кеч кирганда ёпилса-да, сомнийлар давлати ўз сарҳадларини мустаҳкамлаб, мамлакат ичкарасида осойишталик қарор топгач, ярим аср мобайнида бирон ғаним Бухоро шаҳрига таҳдид солмаган эди. Бу давлатга ҳам асос солиб, ҳам қудратини юксалтирган шох Исмоил Сомоний «Бухоронинг девори менман» деганида, ҳеч бир муболага қилмаган. Шаҳристон ичкарасида иморатлар работдагидан ҳам зич. Хиёбонлардаги дов-дарахтлар барглари тўкилганидан масжиду мадраса, карвонсарою тимлар бинолари анча узокданоқ кўзга ташланарди. Отлиқлар Мох масжиди олдидан ўтишди. Қадимда бу масжид ўрни дарахтзор бўлиб, йилнинг маълум кунларида дарахтлар соясида бут бозори бўлиб ўтган. Ундан нарироқдаги Бухоро мадрасаси қадимги карвонсарой ўрнида қад кўтарган. Шаҳарга кирадиган барча йўллар олдига бориб туташадиган Жоме масжидини эса Мовароуннаҳр фотиҳи Қутайба оташпарастлар ибодатхонаси ўрнида бино қилган. У нафақат Бухоро, балки бутун Мовароуннаҳрдаги илк масжид.

Муҳаммад Бухоронинг қай тарафига назар солмасин, ҳар бир гўшанинг мозийдаги қиёфаси ҳам хаёли кўз-

гусида жилваланар, етти қават осмон, етти қават ер сингари қалбидаги Бухоро ҳам бир неча қаватли бўлиб, кечмиш қаърига сингиб кетган қаватлар ҳам наздида ҳамон мавжуд ва ардоқли эди. «Бешафқат замон ҳукми туфайли ўз вақтида она шахримизни беазаган қайсидир обида йўқолган бўлса, лоақал улар ҳақидаги хотирани асраб-авайлаш, тарихий асарларда таъриф-тавсифини келтириш керак», — дея эринмай такрорларди у Бухоро фозиллари билан суҳбатларида.

Арк олдидаги майдонга етганларида узоқдан Исмоил Сомоний мақбараси кўзга ташланди. Етти иқлим сайёҳлари ҳайрату таҳсинига сазовор, ҳар бир гишти буюк санъат асари бўлган обида кузги қуёшнинг заиф нурларида ҳам жилоланиб, теварак-атрофдаги манзарадан яққол ажралиб, кул орасидаги чўғдек яркираб кўринади.

«Илоҳим, бу беназир обидани бало-қазолардан Ўзинг асра! — пичирлаб муножот қилди, Муҳаммад. — Унга арк умрини, Бухоройи шариф умрини ато эт»!

Арк дарвозаси олдида муаррихни амирнинг хос мулозими қаршилаб, ичкарига бошлади. Дарвозахона, арк ҳовлиси ва пешайвондан ўтиб, эшиклари олдида найзадор соқчилар турган бир неча хонадан сўнг, кенг ва чароғон саломхонага киришди. Тўрдаги олтин тахтда гавҳарлар қадалган тожи ярақлаб, сомонийлар сулоласининг тождори басавлат амир Нух ибн Наср ўтирар, аъёну саркардалар икки тарафдаги қатор курсиларга виқор билан тизилишган. Аъёнлар зарбофт либосда, лашкарбошилар пўлат совут ва дубулғалар кийиб, қимматбаҳо қурол-яроғлар тақиб олишган. Барчанинг нигоҳи бугунги йиғилиш «айбдори» Муҳаммад ибн Жаъфарга қадалган эди. Занданачи матосидан тикилган либоси устидан одмигина юпка тўн кийган, бошига мударрисларникидек симобий салла ўраган қотма муаррих пойгакда тиз чўкиб таъзим қилди.

— Хуш кўрдик, мавлоно, — деди Нух ибн Наср уни илиқ қаршилаб, — келинг, жойингизни эгалланг.

Ўрнидан туриб яна бир бор юкинган Муҳаммад кўз югуртириб, амирга яқинроқ жойда, унинг сўл томонида, валиаҳд шаҳзода Абдулмалик ибн Нух ва унинг хос мулозими, бундан тўрт йил олдин вафот этган вазир Балъамийнинг ўғли Абуали Балъамий ўргаларидаги бўш курсига омонатгина ўтирди. Бошқаларни кузатолмаса-да, ёнида ўтирган мўйлови сабза ургаң Абуалининг ўзига

ЕК-1 (devam)

вужудида энг мушкул лаҳзаларда қатъият бағишловчи таниш бир куч пайдо бўлиб, ўзини қўлга олди. Ховучига олтин тўлдириб, бошидан сочмоққа чоғланган мулозимни қўл ишораси билан тўхтатиб, амир томонга ўгирилиб, таъзим қилди:

— Аълоҳазрат, бир қошиқ қонимдан кечсангиз. Қулингиз ўз асарини якунламиш. Яна уни мударрислик лавозими билан сарафроз этдингиз. Бинобарин, энди бунча олтинга эҳтиёжим йўқ. Амр этсангиз, олтинлар Бухоро мадрасасининг толиби илмларига тақсим этилса.

Мажлис аҳли тош қотиб, гўёким нафас олмасдан амирнинг амрини кутарди. Унинг муруввати ғазабга алмашинса-я, деган ўй ўтди баъзиларнинг хаёлидан. Бирок гўёким шундай бўлишини олдиндан кутгандек, амирнинг юз ифодаси хотиржам эди. У мамнунлигини яширмай, деди:

— Бухоройи шарифда бундоқ ҳимматли эрлар борлиги жилла ажабланарли эмас. Маккайи мукаррама ва Мадинайи мунавварага самодан илоҳий нур ёғилса, Бухородан само сари нур таралур, деб бежиз айтилмаган.

Олтинларни мадрасага элтиб, мавлоно Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий номидан толиби илмларга тарқатинг!

2009 йил

АРСЛОНХОН МИНОРАСИ

Ҳижрий 523 йилнинг¹ жазирама ёзи. Пайканд — Бухоро карвон йўлида йўловчи сийрак. Карвонлар салқинда йўл босишни мўлжаллаб, жазирама туш пайтини карвонсарой ва работлар девори соясида ўтказиб, ҳордик чиқаришади. Офтоб ғарбга оғиб, тиғи ўтмаслашгач, карвонсаройлардан биридан бир тўп қуролланган отлиқлар қўш отли, заррин соябон арава ҳамроҳлигида Бухоро сари йўлга тушди. Отлар гижинглаб, сувлуқларини чайнаб, олға талпинсалар-да, суворийлар тизгинни тортиб, оҳиста йўл босишар, имиллаб бораётган аравадан илгарилаб кетмасликка уринишарди. Отлиқлар барчаси пўлат совут ва дубулға кийишгани, қимматбаҳо от абзаллари, олдинда бораётган ясовул кўтариб олган баланд турдан улар хоннинг шахсий соқчилари экани дарҳол четга чиқиб йўл

¹ Мелодий 1129 йил.

берган йўловчилар ва йўл бўйидаги қишлоқлар аҳолисига тез аён бўларди. Бироқ негадир, ҳамиша кумуш эгарли, зар ёпинчиқли қорабайир отда савлат тўкиб борадиган Мовароуннаҳр хоқони қорахоний Арслонхон Муҳаммад ибн Сулаймон кўринмас эди. Соябон арава ортида бошларига салла ўрашгани ва қуролсиз эканликлари боис бошқалардан яққол ажралиб турган икки-уч табиб, шунингдек, зарбофт тўнли бир неча мулозим хомуш ва ўйчан ҳолда бир-бирлари билан пичирлашиб гаплашиб боришарди. Соябон аравада ётган хоннинг хасталигини сир тутишга ҳарчанд уринишмасин, совуқ хабар шамолдек ўзига йўл топиб, хон мавкаби Бухорога етиб келмасданок, ёшу қари бухороликлар бундан вокиф бўлишди.

Арслонхоннинг Бухорога ташрифи ҳар гал ғоят тантанавор кечар, шаҳар дарвозалари олдида карнай-сурнайлар чалинар, нафақат аёну умаролар, уламою боёнлар, балки оддий бухороликлар ҳам фавж-фавж бўлиб, улуг ҳукмдорни қаршилаш, садоқату ихлосларини изҳор этиш учун чиқишарди. Бу гал эса аҳли Бухоро хоннинг ташрифидан хурсанд ёки хафа бўлишини билолмай, ҳайрон эди.

Пайкандга сув чиқариш учун қазилаётган ариқ ва вайрона шаҳарни қайта тиклаш мақсадида бошланган қурилиш ишларини кўздан кечириш учун борган ҳукмдорнинг кўққисдан оёқ-қўли фалажланди. Не-не табиблар, ҳакими ҳозиқлар дардига даво топишолмади. Оёқлари тамоман шол бўлиб, муолажадан сўнг фақат қўлларини сал ҳаракатлантира оладиган бўлди. Тақдирга тан берган Арслонхон пойтахт Самарқандга қайтиб, қурултой чақириб, Мовароуннаҳр тожу тахтини тўнғич ўғли Насрга топширишни кўнглига тугиб қўйди.

Хонга азият етмасин, дея ғоят секин йўл босган мавкаб кечқурун Сумитанга¹ етиб келди. Арслонхон тахтиравонда ётган ҳолида Бухоронинг Чаҳор Бакри — Абубакр Фазл, Абубакр Ҳомид, Абубакр Тархон ва Абубакр Саъд қабрларини тавоф қилиб, мухтожларга назр-ниёзлар улашди. Тунни Сумитанда мазор ёнида ўтказиб, тонг отиши билан хон мавкаби Бухорога йўл олди.

Хон хасталигини элу юрт мусибати деб билган бухороликлар қиёфаси ғоятда маҳзун. Хон, беморлиги ва бе-

¹ Сумитан — ҳозирги Чорбакр.

ЕК-1 (devam)

мажоллиги сабаб, аъёнлар ва раият билан кўриша олмаслигини ясовуллар эълон қилгач, халойик йўлнинг икки тарафига четланди ва отлиқ соқчилар қуршовидаги соявон арава Қоракўл дарвозасидан шаҳарга кирди. Ҳамиша найзаларини азот кўтариб юрадиган соқчилар ғусса аломати сифатида найза учларини ерга қаратишган. Арава ортидан мунғайиб келаётган бухороликларнинг кўзларида ёш йилтирарди. Ахир, Бухоро ободлиги, халқ осойишталиги ва фаровонлиги учун Арслонхончалик жон куйдирган ҳукмдорни тарих кам кўрган.

Арслонхон ўзини саройга ёки Аркка эмас, жоме масжидига олиб боришни буюрди. Ўн йилча аввал ўз фармойиши билан қурилган мухташам масжид олдида уни аравадан тахтиравонга олишди. Хоннинг паҳлавон гавдаси анча кичрайиб, қушдек енгил бўлиб қолган, мош-гуруч соқолли юзи рангпар, қалин қошлари остидаги кўзлари ич-ичига чўккан бўлса-да, ҳамон тийрак. Масжид олдида қад кўтарган юксак минорага боқаркан, туйқус хоннинг кўзлари ёлқинланди. Минора қурилганига икки йил бўлди, холос, бироқ доврўғи етти иқлимга таралди. Узоқяқин ўлкалардан Мовароуннахрга келиб-кетаётган савдогар ва сайёҳлар Бухородан сўз очишганда гапни минора таъриф-тавсифидан бошлашади. Бунёд этилиши ҳамано, қадимий шаҳар тимсолига айланган беназир иншоотнинг пастидан тепасигача муайян ораликда безаклар алмашина боради. Жонсиз ғиштлар меъмору муҳандислар иродаси билан турли ҳандасавий шакл-нақшлар ясаб, белбоғлар билан ажратилган безаклар ёрқин бўёқлар билан пардозлангач, шакллар уйғунлиги ва ранглар жилосидан гўёким уларга жон битган ва жўр бўлиб, мангу ҳаёт қўшиғини куйлашаётгандай эди. Нигоҳни миноранинг бирон-бир қисмида узоқ тўхтатиб туриш мушкул: гоҳ жимжимадор тўлқинсимон безаклар, гоҳ нафис ҳандасавий шакллар, гоҳ баланддаги равоқлар тепасидаги қуббачалар кўзни олиб қочаверади. Бобил минораси ва Искандария маёғидан сўнг рўйи заминда бундоқ муаззам минора қад ростлаганини бани башар тарихини сув қилиб ичган муаррихлар ҳам айтиб беришолмайди.

Минорадан кўз узолмай турган хон ҳаёлида икки йил бурунги воқеалар жонланди. Бир неча аср қўр тўкиб турган эски минора кошнлари кўчиб, ғиштлари нураб, қўққисдан қулаб, бир тўп тупроғу ғишт уюмига айлан-

ди. Хайриятки, воқеа тунда рўй берганидан ҳеч кимга шикаст етмади. Жоме масжидини янгитдан тиклаган Арслонхон айни қулаган миноранинг ўрнида янги минора курдиришга қарор қилди. Эски миноранинг умри калталиги сабоқ бўлиб, янги минора имкон қадар узок муддат пойдор турмоғини истар эди. Ўшанда у уста Бақони хузурига чақириб, арқда яккама-якка суҳбатлашган. Олис ўлкадан келган элчиларни қабул қилиш маросими эндигина тугаб, элчилар ва арқони давлат саломхонани тарк этишган, хон бошида олмос қадалган тож ва заррин чопонда кўзларини бир нуқтага қадаб, ўйчан ўтирарди. Меъмор таъзимдан сўнг ҳукмдор кўрсатган жой, одатда, бош вазир ўтирадиган зарҳал курсига қунишибгина ўтирди.

— Не сабабдан чақирганим аён бўлса керак, — деди хон тахт суянчиғига ястаниб. — Минора қулагани, эҳтимол, аршдан бир пайғом, яъни «янги масжидга янги минора ярашур», — деган ишорадир. Бироқ минора ёлғиз муаззинлар азон айтиши учун қурилмаса, дегандим. Миср мамлакатадаги Искандария шаҳрида денгиздаги кемалар адашмай бандарга етмоғи учун улкан маёқ қурилганидан хабаринг бор. Бухорода денгиз йўқ. Бироқ чор тарафдан келадиган карвонлар қум денгизини кесиб ўтурлар. Минора ҳали чўл ичкарасида бўлган карвонлар кўзига ташланса, ниҳоят манзилга яқинлашган йўловчиларга далда ва руҳий мадад бўлур. Кошки, Бухорода боқий турадиган минора бунёд этолсак! Хўш, бу хусусда не дейсен?!

Хондаги жонланиш уста Бақога кўчиб, ҳаяжондан жойида бир кўзғалиб қўйди:

— Олампаноҳ! Кўҳна минора қулаб тушгандан бери қулингизда тиним йўқ. Аълоҳазратдан бирон фармойиш бўлмаса-да, қодир Аллоҳ дўлимга солдимикин, туну кун хаёлимда янги миноранинг тарҳига оид турфа фикрлар гужғон. Ул минора хаёлимда аллақачон қад ростлаган. Бунёд этсак, шубҳасиз, рубъи маскундаги миноралар арслони бўлур!

— Баракалла, отанг бежиз Бақо номини қўймаган. Анинг тарҳини қоғозга туширдингми?!

— Йўқ ҳали, ҳазрат. Амр этсангиз, шогирдларим билан уч кунда бажо келтурурмен.

— Бугундан кириш! Ҳазинадан сўраганингча маблағ берилур. Минора битгач, меъмор, муҳандис ва қурув-

ЕК-1 (devam)

– Умринг узок бўлсин, яна кўплаб дунё тургунча турадиган бинолар қуриш насиб этсин, азиз дўстим!

Уста Бақонинг ўпкаси тўлиб, хоннинг қуруқшаб қолган қўлини авайлаб ушлаб, дувиллаб ёш тўкилаётган кўзларига сурди. Бухоройи шарифнинг жаҳоний шухратига шухрат қўшган икки улуғ фарзанди ўз заминий фаолиятларини яқунлашлари учун жуда оз фурсат қолганини ботинан англаб, аччиқ кўз ёши тўкишар, Арслонхон ва уста Бақони елкасида кўтариб, кўкка мағрур бўй чўзган минора Аллоҳнинг изни билан бунёдкорлари бўлган бу зотларга уларнинг муборак номи ва эзгу аъмолини асрлардан асрларга олиб ўтажagini айтиб, гўё унсиз таскин-тасалли берарди.

2010 йил

КЎРАГОН

Яратқонким тан ичра жон яратти,
Сени кўрқликлар узра хон яратти.

Хоразмий

Балх вилоятига баҳор келди. Жилға ва сойлар яна кўклам қўшиғини куйлай бошлади. Далалару яйловлар ранг-баранг ўт-ўланлар гилами билан қопланди. Самода турналар арғимчоқ ясаб, шимолга — Мовароуннаҳр томонга учишса, улардан пастрокда қалдирғочлар ҳавони ўқдай кесиб чарх уришарди.

Кузда Балхни забт этган Темурбек қўшини вилоятда қишлади. Илк баҳорда Ҳирот малики Фиёсиддин Курт, Сабзавордаги сарбадорлар ҳукумати бошлиғи амир Муайяд, Сейстон малики Фахриддин, Мохон амири Алибек Жониқурбоний, хоразмшоҳ Ҳусайн Сўфи, Оқ Ўрда хони Ўрусхон, Кобулистон шоҳи Қутбиддиндан элчилар келиб, барчаси шоҳлигу ғалаба билан муборакбод этишди. Темурбекнинг катта ўтови ҳам совға-саломларга торлик қилиб қолди. Фақат Мўғулистондан элчи келмади. Чунки мўғуллар Ҳусайнни ҳам, Темурбекни ҳам ўзларига тобе Мовароуннаҳрда ўзбошимчалик билан вақтинчалик ҳокимият ўрнатган исёнкор кимсалар, деб билишарди.

Амир Ҳусайн устидан ғалаба қозонганидан сўнг, аксарият ён-атроф ўлкалар тождорлари ўттиз тўрт ёшли Темурбекни Мовароуннаҳр ҳукмдори, деб эътироф

этиш баробарида, янги ҳукмдорнинг келгуси режалари, қўшни салтанатлар билан қандай муносабатлар ўрнатиш ниятидан вокиф бўлишни мўлжаллар эдилар. Тоғу тахтга йўл очган ғалабасидан илгарийёқ Темурбек хон кўтаргани — Чингизхон авлоди Суюрғатмишхон номи аллақачон хутбада ўқилиб, тангаларга зарб қилина бошласа-да, унинг қўғирчоқ хон экани сир эмас.

Амир Ҳусайн Мовароуннаҳр ҳукмдори эканида бетаъин хулқ-атвори ва очқўзлиги туфайли эътиборли бекларнинг кўнглини қолдирганидан огоҳ қўшни юртлар султонлари Мовароуннаҳр тарафдан хавфсирамай, аксинча, Жайхун ва Сайхун оралиридаги тупроғи зар ўлканинг бирон вилояти ё туманини юлиб олиш пайида бўлсалар, бу диёрда ғайрату шижоати вужудига сиғмайдиган, Аллоҳ юксак ақл ва беназир саркардалик истеъдоди билан сийлаган баҳодир бек тахтга ўтиргач, барчасининг кўнглига хавотир оралади.

Наврўздан сўнг Темурбек аъёнлару хос соқчилари ҳамроҳлигида Балх яқинидаги пайгамбар саллаллоху алайҳи васаллам саҳобаларидан бири дафн этилган Хожа Уккоша қабристонига отланди. Қарға тусли қорабайир устида мардонавор ўтирган, қора кимхоб чопон кийган Темурбекнинг симобий салласи кўклам қуёши нурида нуқрадек товланади. Саллага қадалган йирик ёқут тонг юлдузидай порлайди. Соқол-мўйлови калта кузалган бек одатича олисларга назар солар, баҳор шабадаси хуш ёққанидан чопони олдини очиб юборган, гулдор наврўзий кўйлаги ва отининг зардўзий ёпинчиғи билан бошқа суворийлардан ажралиб турарди.

Наврўзгача у аксар ҳарбий кийимда юрганидан, ҳозирги либосида ўзини кушдек енгил сезар, камарига оғир қилич ўрнига, ғилофига қимматбаҳо тошлар қадалган дандон сопли дудама ханжар қистирилган. Хожа Уккошага етгач, пўлат совут ва дубулға кийган, найза кўтарган соқчилар от устида туришди. Темурбек ва аъёнлар яёв юриб мазор оралашди. Амир Ҳусайн қабри устида чечаклар униб-ўсибди. Ёшликдаги дўсти, қайноғаси, иттифоқчиси, сўнгра эса тоғу тахт учун курашдаги асосий рақиби — Мовароуннаҳрнинг собиқ ҳукмдори Ҳусайн урушлар, фитна, алдов, ҳасад, шуҳратпарастлик тўла ҳаёти билан видолашгач, ниҳоят осуда уйкуда ётарди. Нарироқдаги чингизий Одилхон — кўп жиҳатдан ўзини

ЕК-1 (devam)

кўғирчоқ хон қилиб кўтарган Хусайнга ўхшайдиган кимсанинг қабрига бир кур назар ташлаган Темурбек Куръон сураларидан ўқиди. Қайноғаси Хусайннинг билиб-билмай қилган гуноҳларини кечирешини Аллоҳдан ўтинди.

Хусайннинг бобоси амир Қазағон оқ-қорани эрта таний бошлаган ўсмир Темурда хайрату эҳтиром уйғотарди. Қазағон — золим чингизий хон Қозонхонни тахтдан ағдариб, Мовароуннахр мустақиллигини тиклаш учун курашган биринчи турк амири. Унинг даври давронида аҳоли нисбатан тинч-осуда ҳаёт кечирди. Дини ислом равнақ топиб, толиби илм ва уламолар кўпая бошлади. Бироқ ҳокимиятини мустаҳкамлай олмаган Қазағон, ўн икки йиллик ҳукмронликдан сўнг, фитна қурбони бўлди. Мовароуннахрликлар унинг даврини ҳамон дориламон кунлар сифатида армон билан эшлашади. Темурбек отаси Тарағай баҳодир ва пири шайх Шамсиддин Кулол ўзаро суҳбатда амир Қазағон ўлимидан афсусланиб, унинг авлодидан муносиб ворис ҳокимият жиловини қўлига олиб, Қазағоннинг эзгу тадбирларини давом эттиришини орзу қилишганини яхши эслайди. Бироқ авлоди амир Қазағонга муносиб бўла олмади. Амирзода Абдулла тахтга чиққач, отаси ўрнатган рисоладагидек тартибларни бузди. Оқибатда низолар бошланиб, яхлит ўлка чок-чокидан сўкилиб, тарқоқликка юз тутди. Абдулла Мовароуннахрни тарк этиб, саргардонликда завол топди. Амир Қазағоннинг таянчи, Мовароуннахрдаги энг кучли жанговар қавм — қораунослар ҳам укпардай тўзиб, қолган-қутгани Қазағоннинг бошқа ўғлидан набираси амирзода Хусайн билан олис Қандаҳор вилоятини қора тортиб кетди. Тарқоқликдан устамонлик билан фойдаланиб, Мовароуннахрни қайта бўйсундирган, азалий душман мўғуллардан ҳеч қачон ёруғлик чиқмаслигини англаган Темурбек туғилган юрти Кешни тарк этиб, қайноғаси амир Хусайн кўрагон ҳузурига йўл олди. У амир Хусайн бобоси Қазағон каби Мовароуннахрга саодат олиб келишини умид қиларди...

Юз-кўзларю уст-бошлари чангга беланиб, ўзлари ва отлари ҳолдан тойган Темурбек ва юз йигити Қандаҳорнинг Гармсир туманидаги ўлангда жойлашган амир Хусайн қароргоҳига яқинлашишганда, ўзларининг ташрифи қароргоҳда талотўп уйғотади, деб ўйлашмаган эди. Мўғуллар таъкибидан юрак олдирган Хусайннинг ки-

чик кўшини қалин чанг-тўзонни кўриб, ҳатто чодир утовларни йиғиштирмай, тартибсиз қочишга юз тутди. Кимсасиз қароргоҳга кирган Темурбек бир зум хайрон бўлиб, сўнгра гап нимадалигини англади-да, шошилинича да хайдаб кетилмаган бир тўп йилқидан бир неча чавандоз йигитнинг отини алмаштириб, яна биттадан эҳтиёт от бериб, дарҳол амир Хусайн изидан жўнатди. Чопарлар унга етиб олиб, ғаним эмас, балки мадад сифатида куёви Темурбек келганини, синглиси Ўлжой Туркон оғо ҳам унга ҳамроҳлигини айтишди. Бадгумон Хусайн шунда ҳам ҳадиксираб, балки мўғуллар Темурбекни тузук сифатида жўнатишгандир, деган хаёлга бориб: «Навкарларини қолдириб, Темур ёлғиз қошимга келсин», деди. Темурбек йигитларига қароргоҳдан силжимасликни буюриб, хотини билан бирга қайноғасига юзланди. Самимий ниятлар билан келганига зўрға ишонтириб, бирга қароргоҳга қайтишди. Чодирдаги яккама-якка суҳбатда амир Хусайнни мўғулларга қарши биргаликда курашга чақирди. Ўзига эътиборсизликдан соқол-мўйловлари ўсиб, машаққат ва изтироблардан чакка сочлари эрта оқара бошлаган қайноғасига Темурнинг жон куйдириб айтаётган мулоҳазалари ёш боланинг валдирашидай туюларди.

— Сенда юз йигит, менда икки юзта, жами уч юз навкар билан мўғулга ёғий бўлмоқчимусен? — деди у истехзо билан Темурга беписанд боқиб.

— Агар уч юз навкар билан ғанимнинг бирон тўпини яксон қилиб доврўқ солсак, бир кунда кучимиз ўн баробар ошадур, — деди Темурбек қатъий ишонч билан. — Чунки курашга ташна йигитлар Мовароуннаҳрда бисёр. Бизга қўшилмоқчи бўлган талай йигитларга мен: «То дарак бергунимча, имкон қадар қурол-яроғ топиб, машқ қилиб туринг», деб ҳарб ишига моҳир навкарлардан устозлар қолдирдим. Чунки довталабларнинг барчасини Қандаҳорга бошлаб келмоқдан маъни йўқ.

Бошини қуйи солиб ўтирган Хусайн бирдан қаддини ростлаб, ўлжа ҳидини пайқаган қирғийдек қисик кўзлари ялтиллади.

— Савашга иштиёқинг шунчалик экан, аввал Сейстонга юриш қиламиз!

— Не учун? Ахир, душман шимолда, курашдан мақсад Мовароуннаҳрни мўғуллардан озод этиш-ку!

ЕК-1 (devam)

лар, балки яъжуж-маъжужларни ҳам Искандар каби даф этишим шубҳасиз.

— Яъжуж-маъжужлар бир соридан босиб келмиш. Сиз ўнгу сўлдан, олддан ва ортдан ҳамла қиладиган ганимлар зарбасига ҳозир бўлинг.

— Гапингиз рост. Чор атрофимни ўраган ганимларга бас келиш учун мудофаа девори ва лашкарнинг ўзи камлик қиладур. Бироқ мен Мовароуннаҳр раиятининг ишончи ва ихлосини қозонмоқчимен. Аларни зулму ситамдан озод қилиб, эркинлик бахш этамен. Халқ қудрату салоҳиятини намоён этиши учун озод бўлмоғи зарур. Хоразмшоҳ Султон Муҳаммад ҳам Самарқандни мустаҳкам девор билан ўраттирган эди. Бироқ нега ҳимоячилар охиригача курашмай, дарвозаларни ёғийга очиб беришди? Назаримда, хоразмшоҳ раиятнинг ишончи ва ихлосини қозонолмаган. Агар раият менга ишонса ва садоқат сақласа, Самарқандни ҳеч қандай ёв ололмайду.

Сароймулкхоним жон қулоғи билан эшитар, Темурбекнинг мулоҳазалари унга ёқаётгани табассум қилишидан билинарди.

— Самарқанд Афросиёб, Искандар ва Чингизхонлар қадами етган шаҳар, — деди малика ўйчан ҳолда. — Турон хоқони Афросиёб даврида у қўш иқлим пойтахти эди. Искандар ва Чингизхон уни жаҳонгирлик йўлида забт этишди. Сизни, хожам, ўтмиш турк хоқонларидан танҳо Афросиёбга менгзаш мумкин. Иншооллоҳ Туроннинг Афросиёб давридаги жаҳоний мавқеини тиклагайсиз!

2010 йил

БАҲОР СОҒИНЧИ

*Устоз Пиримқул Қодировга
бағишлайман*

1

1951 йилнинг қиши. Москва хиёбонларидаги дарахтлар оппоқ қорга бурканган. Ташқарида изғирин бўлсада, Максим Горький номидаги Адабиёт институти ректорининг атоқли адабиётшунос профессор билан суҳбати кизгин эди. У бу ерга бежиз чақирилмаганини биларди.

— Андрей Николаевич, гуруҳингиздаги аспирант Адҳам Қодировнинг ўзлаштириши қалай? — муддаога кўчиб сўради ректор.

— Қорамағиздан келган ўзбек йигитини айтяпсизми, Сергей Викторович? Ўзлаштириши дуруст. Бироқ моддий жиҳатдан қийналган кўринади. Яқинда иттифоқ Ёзувчилар уюшмасида миллий адабиётларга бағишланган бир тадбирда қатнашганимда, ўзбек адабиёти бўйича маслаҳатчи керак, дейишувди. Мен Қодировни тавсия қилмоқчиман. Рус ва қардош халқлар адабиётидан яхши хабардор у. Ҳам ўқиш, ҳам ишни эплаб кетади бу тиришқоқ йигит. Ҳам ўзига иқтисодий ёрдам бўлади.

— Ҳозирча шошмай туринг. Унинг ҳали институтда ўқиши ҳам даргумон бўлиб турибди.

— Тинчликми, Сергей Викторович? Ахир у ...

— Устидан чақув бор. Мана, танишиб чиқинг.

Оқсоч профессор тилла гардишли кўзойнагини бурнига кўндириб, ректор узатган хатни ўқий бошлади. Серажин манглайи янада тиришди. Ўқиб бўлгач: «Эҳ, аҳмоқ-эй», — дея вижиниб, хатни столга ташлади.

— Қодировми?!

— Қўйсангиз-чи! Очигини айтсам, шу йигитга анча меҳрим тушиб қолган. Гапимга ишонаверинг, Сергей Викторович, адабиётни унингчалик яхши кўрадиган талаба ҳатто бизнинг адабиёт институтимизда ҳам унчалик кўп эмас. Бу чақув турган-битгани бўҳтон-ку! Бойнинг ўғли Москва аёзида юпқа пальтода юрармиди?!

— Шундай дейсизу, бироқ илгари бойнинг ўғли бўлган бўлиши мумкин-ку! Андрей Николаевич, биз бу даргоҳда ғоявий жиҳатдан пок одамлар таҳсил олишига масъулмиз. Бинобарин, масалага жиддий ёндошиб, текшириб кўришимиз лозим.

Профессор бош чайқаб, уҳ тортар экан, хонага котиба кирди. У ҳали гапиришга улгурмасдан, ректор буюрди:

— Қодиров келган бўлса, кираверсин.

Пальтосини гардеробда қолдирганидан кийими янада юпунлашган Адҳам хонага кирди. Саломлашиб, кўрсатилган жойга ўтирди. Ректорнинг салобати босса-да, унинг ёнида суюкли устозини кўриб, анча енгил тортди. Ярим йиллик таҳсилнинг имтиҳонларини аълога топширгани учун ҳам кўнгли тўқ Адҳам кенг-мўл кабинетдаги жавонларга терилган китобларни кўздан кечириб, улар-

ЕК-1 (devam)

нинг қайси классиклар асарлари тўплами эканини тус-молларди.

Ректор синашта усулини қўлади. Қиёфасига янада жиддий тус бериб, сарғиш кўзларини йигитга наштардек қадаб, кескин оҳангда сўради:

— Адҳам Қодирович, сизнинг ижтимоий келиб чиқишингиз қандай?!

Адҳамнинг ранги бўздай оқарди. Дафъатан, тили калмага келмай, бир зум сукут сақлади. Сўнг, ўзини қўлга олиб, қатъий оҳангда деди:

— Мен деҳқон хонадониди — оддий меҳнатқаш оила-сида туғилганман. Болалигим ва ўсмирлигим ҳам дарсдан сўнг далада меҳнат билан ўтган.

Унинг овози ва нигоҳида «бу рост, ишонинг» деган илтижо бор эдики, ректор кўзини олиб қочиб, ҳукмини айтди:

— Шундай бўлса ҳам, сиз ҳозирча машғулотларга қатнашмай туринг.

— Нега, ахир?! Мен кириш имтиҳонларидан муваффақиятли ўтиб, биринчи семестр имтиҳонларини ҳам аълога топширдим!

У ёрдам сўрагандек профессорга қаради. Профессор индамай, эзгилаб ёғаётган қорга тикилиб ўтирар, айни вазиятда у худди қаҳратон қуёшидек Адҳамга бирон ёрдам кўрсатишдан ожиз эди.

— Очиғи, устингиздан чақув тушган. Ижтимоий келиб чиқишингиз хусусида, — деди ректор.

— Ахир, менга Тошкентда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасидан ижобий тавсифнома беришган-ку! Уни мен ҳужжатларимга қўшиб топширганман.

— Тўғри, ҳужжатларингиз жойида. Шу боис, биз Тошкентга сўровнома юбордик. Агар чақув бўҳтон бўлиб, сиз ҳақингизда ижобий жавоб келса, машғулотларни яна давом эттираверасиз.

— Ким ёзибди чақувни, билсам бўладими?!

— Буни ошкор қилолмайман.

Адҳам ректорнинг кабинетини эзгин қиёфада тарк этди. Эшик ёпилиши билан профессор ошкора уҳ тортди.

— Эсиз, бўладиган бола, умидли шогирдларимдан эди. Энг муҳими, асарларидан ўзи қилган сўзма-сўз таржималарини ўқиганимда, тузуккина бадий иқтидори борлиги маълум бўлди.

— Эҳ, Андрей Николаевич, сиз устоз сифатида эмас, раҳбар сифатида бир ўйлаб кўринг! Адабиёт манфаати эмас, балки сиёсий тузум манфаатидан келиб чиқинг-чи. Камина шундай йўл тутишга мажбурман. Тўғри, истеъдодли шогирдларига меҳр қўядиган устоз сифатида сизни тушунаман. Лекин кўп эзилманг. Балки, ҳали ижобий жавоб келар. Ҳар ҳолда бу зарурий чора. Юмалоқ мактуб қандай кескин тусда ёзилганини кўрдингиз-ку. Эътибор-сиз қолдирсак, хат муаллифи тегишли идораларга ёзишдан ҳам тоймайди. Ортиқча дахмазаларга қолиб юрамиз унда. Шамол бўлмаса, дарахтнинг учи қимирламайди, деган шарқ мақолини биласиз. Эътибор қилган бўлсангиз, Қодировнинг дарҳол ранги ўчиб кетди. Демак, унинг ўтмишида нимадир бор.

Профессор яна эътироз билдиришга оғиз жуфтлади-ю, ректорнинг тепакал боши устидаги портретга кўз ташлаб, дами ичига тушгандай, тилини тийди.

2

Институт аспирантураси ётоқхонаси хоналаридан бирида иккинчи босқич тингловчиси Йўлдош бесаранжом ҳолда ўтирарди. Институтда, айниқса, аспирантурада ўзбеклар кам, Адҳам иккаласи бир хонада туришади. Эшик очилиб, Адҳам кирганида унинг афтода рангу рўйини кўрган Йўлдош сезилар-сезилмас қалқиб тушди. Ўзини босиб, пальтосини илгичга осаётган дўстига деди:

— Икки ҳафталик таътилнинг ҳам бир куни ўтди. Хўш, қарор қилдингми? Бориб келасанми Тошкентга?

— Йўқ, Москвада қоламан.

— Нега бирдан ўзгариб қолдинг?

— Устимдан кимдир ректорга чақув ёзибди. Уни текшириш учун Тошкентга юборишибди. Жавобини кутишим керак.

— Қанақа чақув экан? — талмовсиради Йўлдош.

— Ижтимоий келиб чиқишим хусусида.

— Ҳа-а, шунақами? Тошкентда, университетда ҳам бу масала кўзғалгани эсимда. Москвада ҳам ўша гапми? Чақувни ҳам кимдир Тошкентдан юборгандир. Менга қара, Адҳам. Бу дахмазаларга бир йўла нуқта қўймайсанми?

— Қандай қилиб, Йўлдош? Маслаҳат бер, нима қилай, — илтижо билан деди Адҳам. — Бугун ҳаётим да-

ЕК-1 (devam)

— Ха, бир англашилмовчилик бўлган экан. Серкуёш Ўзбекистондан куёшли хабар келди. Дўстингни топиб, айт. Бемалол машғулотларга қатнайверсин. Қолдирган дарсларини ўзлаштириб олишига ёрдам бер. Ижарада ёки ётоқхонада туриш эса ўзининг шахсий иши.

— Раҳмат, Сергей Викторович!

Йўлдош кўчага чиқиб, телефон будкасига кириб, истар-истамай рақам терди. Ўзи кутмаган ва ёқтирмаган хабарни айтиши керак. Майли, ҳеч гап бўлмагандай: «табриклайман, институтга келавер», дейди-да. Нариги тарафдан Адхамнинг дардчил овози эшитилди. Унинг юрак ҳовучлаб, кулоқ тутиб турганини биларди. Бу хабарни эшитгач, нима қиларкин? «Кел, дўстим, бу хушхабарни бирон қаҳвахонада ювайлик», дейдими? Ёки мени шу заҳоти унутиб, қанот чиқариб, Санобарнинг олдига учадими?

Тўсатдан Йўлдошнинг вужудида ёвуз дев бош кўтарди. Унинг измига бўйсунган Йўлдош айтишга чоғланган сўзларининг бутунлай тескарисини гапирди:

— Энди хафа бўлмайсан, Адхам. Тошкентдан ўта салбий жавоб келибди. Ректор айтишича, энди сен тингловчилар сафидан бутунлай ўчириларкансан.

Жавоб ўрнига, Йўлдошнинг кулоғига гўшакнинг тарақлаб тушгани эшитилди. Гўшак Йўлдошнинг вужудидаги ёвуз дев бошига тушиб, уни мажақлагандек эди. У бирдан ўзига келиб, жон ҳолатда бақирди:

— Адхам, Адхам ... мен ҳазиллашдим, гапларим ёлғон, эшитяпсанми?

Бироқ телефон жимжит эди. Ранги ўчган Йўлдош будкадан отилиб чиқиб, йўлда келаётган биринчи машинага жон ҳолатда қўл силкий бошлади.

2009 йил

ЙИГИТ ЛАФЗИ

Бектемирдан Себзорга етиб келиб, таниш тўққиз қаватлик уй йўлагига кирдик.

— Лифт одатдагидек ишламайди, — деди «ёшуллимиз» Равшан ака. У Турсунбой аканинг илк шогирдларидан. Равшан аканинг болалар учун ёзган шеър ва дostonлари кўпроқ эътироф қозониб, бу соҳада у ўз муносиб ўрнини

эгаллаганини ҳам биз бир жиҳати устоз Турсунбой Адашбоевнинг ижобий таъсири ва ғамхўр мураббийлигидан деб биламиз.

— Турсунбой ака бизни атайин лифт ишламайдиган кунлари чақирсалар керак. Қани, шогирдларимнинг матонатини бир синай, деб, — деди рассом дўстимиз Абдусаттор. Тасвирий санъат билан бирга у шеърятга ҳам ошно. Ўзининг кўп шеърларини ёд билганидан йиғинсухбатларимизда унга шеър ўқитишни хуш кўрамиз.

Тўққизинчи қаватга кўтарилар эканмиз, «осмону фаллакка» ҳар кун чикиб-тушадиган Турсунбой акага қойил эканимизни бир-биримизга айтамиз.

Бир неча йилки устоз шоир юқори қаватдаги икки хоналик уйда ёлғиз яшайдилар. Умр йўлдошлари вафот этган, бола-чақалари ота юртлари — Ўш вилоятида уйли-жойли бўлиб кетишган. Аммо «ёлғиз» сўзи Турсунбой акага унча ёпишмайди. Фарзандлари, қадрдонлари, шогирдлари йўқлаб туришади, бир муддат келмай қолишса, устоз ўзи соғиниб чақиради. Ижодкорлиги туфайли унинг бир оёғи Тошкентда бўлса, бир оёғи Ўшда. Икки халқ — ўзбек ва қирғизларга бирдай севимли, уларни боғловчи маданий кўприкнинг мустаҳкам устунларидан бирига айланган. Бу жиҳатдан уни устози Миртемир домлага менгзасак асло муболаға бўлмайди.

Одатдагидек очик турган эшикдан даҳлизга кирдик. Устоз хонада кўринмагач, уни чақирдик.

— Хонага ўтаверинглар, — ошхона тарафдан овоз келди. — Гуруч ивितяпман.

— Девзирами, ишқилиб, устоз? — қувлик билан сўради Абдусаттор.

Унинг билиб туриб сўраганидан гурра кулиб юбордик ва хонага кирдик. Бу шинам уйдаги камтар-камсуқум анжомлар бизга ёд бўлиб кетганидан, ундаги бир янгилик дарҳол диққатимизни тортди. Эшикдан кирганда тўғридаги девордан кўхликкина аёл сурати боқиб турар, у гўёки «хуш келибсизлар» деяётгандек эди. Равшан акага савол назари билан қараганимда, у менинг тахминимни тасдиқлади:

— Ҳа, бу киши марҳума янгамиз. Ўшда мен бир неча йил бирга ишлаганман ҳам.

Бизнинг суратдан анчагача кўз узолмаганимизни Абдусаттор мамнун илжайиб кузатиб турарди.

ЕК-1 (devam)

— Бу сурат сизнинг ишингизми? — сўрадим ундан.
— Йўқ, кечирасиз, иш эмас, санъатингизми?!

— Ҳа, каминанинг камтарин иши бу, — деди у оғзи қулоғига етгудек бўлиб.

Бу аснода Турсунбой ака ошхонадан чиқиб келди. Ўтириб, дуо қилгач, устоз яқинда сафардан қайтгани кўшни Қирғизистондаги маданий ҳаёт, у диёрдаги қирғиз ва ўзбек ижодкорларининг янги асарлари ҳақида сўзлаб, олиб келган китобларидан баъзиларини «сизлар ҳам ўқиб кўринглар», деб бизга берди.

— Мана бу сизга, — дея бир неча араб алифбосидаги китобни менга узатди. — Баъзан юртдошларимиз араб алифбосидаги китобларни топиб, «қадрига етадиган одам» деб менга келтириб беришади. Баъзилари анча ҳилвираб қолган. Афсуски, ўзим унча ўқиёлмайман. Сизнинг ихтисослигингиз эса қўлёзмашунослик. Шундай экан, булар сизда тургани маъқул.

Китобларни олгач, бурчакдаги ёзув-чизувга мўлжалланган хонтахта ёнига ўтдим. Бир неча қўлёзма ва тошбосма китобларни варақлаб кўз югуртириб чиқдим. Куръони каримнинг баъзи суралари қўлёзмалари, Ҳофиз девони, Сўфи Оллоёр китоби. Булар таниш асарлар. Бир неча варағигина сақланиб қолган ўзбек тилидаги ғазаллар қўлёзмасида Садоий тахаллуси эътиборимни тортди.

— Мумтоз шоирларимиз орасида мен олдин Садоий номини учратмаган эдим. Афсуски, бу китобдан бир неча варағи қолибди, холос. Бир изланиб кўриш керак. Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасидан асарларининг бошқа нусхалари чиқиб қолиши мумкин.

— Мен ҳам бундай шоирни эшитмаган эдим. Ажаб эмас, меросидан яна намуналар топилиб, номи ва ижоди ёруғликка чиқса, — деди Турсунбой ака, ҳадя этган китоблари дарҳол каминада бир изланиш истаги уйғотганидан қувониб.

— Сиз ҳадя қилган китобларни жавоннинг алоҳида бўлмасига қўйиб, «Турсунбой Адашбоев тухфаси» деб ёзилган лавҳа осиб қўймасам бўлмайди, — дедим ярим ҳазил, ярим чин тарзда.

Устоз яна ошхонага чиқиб кетгач, Қирғизистондан келган, Ўзбекистон нашриётларида чиққан болалар адабиётига оид китобларни кўздан кечирдик. Турсунбой ака лотин алифбосида чоп қилинган «Орзуларим — кўш қанотим»

китобидан ҳар биримизга совға қилган, уларни болаларимиз, улардан олиб синфдошлари ҳам ўқишарди. Ўзимиз ҳам болаликда бошқа болалар шоирлари қатори Турсунбой аканинг китобларини ўқиб улғайганмиз. Айниқса, «Арслонбоб шаршараси» ҳарф таниганимдан кейин мен ўқиб чиққан илк китоблардан бири сифатида илиқ таассуротлар хотирамга муҳрланиб қолган. Варақлари рангдор ва расмли шеърӣ китоб. Ўша пайтда қишлоқ болалари учун бундай китоблар ноёб, ўқитувчи ота-онам «Алифбе» ва «Ўқиш китоблари»ни тугатгандан сўнг менга олиб беришган дастлабки икки китобнинг бири шу эди. Энди эса ўша китоб муаллифи хонадонидамиз. У билан ой ўтмай учрашиб турамиз. «Устоз» деб эҳтиром кўрсатсак, у киши камтаринлик билан «сизлар ҳам менга устозсизлар», деб лутф қилиб қўядилар.

Турсунбой ака гуручни дамлаб келгач, дастурхон атрофида ўтириб янганинг суратини чизган Абдусаттор шаънига илиқ гаплар айтдик.

— Сиз суратни келтириб бергач, анчагача ўтириб йиғладим, — деди Турсунбой ака Абдусатторга. — Оққора фотосурат асосида шундай ажойиб расм ишлабсиз. Қўлингиз ҳеч қачон дард кўрмасин.

— Чизатуриб ўзим ҳам йиғладим, — деди Абдусаттор. — Расмни сеҳрланиш даражасида тикилиб томоша қилган келинингизга бу аёл бизнинг вилоятдан эканлигини айтганимда, қувониб кетиб: «ўзимга ҳам бу аёлни қаердадир кўргандек туюлувди. Ким бўладилар бу киши? Ҳозир Тошкентда турадиларми?» деб ҳовлиқиб сўради. «Турсунбой акамнинг марҳума хотини», десам йиғлаб юборса бўладими.

— Катта ижодкор бўлганингиз сирлари бизга энди аён бўлмокда, — дедим Турсунбой акага жиндек ҳазиллашиб. — Янгамиздек аёл сизга умр йўлдоши ва илҳом париси бўлгани кўпгина ижодий муваффақиятларингиз гарови бўлгани шубҳасиз. Энди, сир бўлмаса, илк бор танишганингиз ва ҳоказолар ҳақида сўзлаб берсангиз.

— У пайтда мени Бишкекка — Қирғизистонда чиқадиган ўзбекча газета «Қирғизистон ҳақиқати» таҳририятига ишга жўнатишган эди. Саломатхон таҳририят босмахонасида линотипда ҳарф терувчи бўлиб ишларди. Бу касбга қандай қизиқиб қолганини менга ўзи сўзлаб берганди. Улар 8-синфдалигида ўқувчиларни босмахонага экскурсия-

ЕК-1 (devam)

Фарғона мева ва экинларини Хиндистонда ўстиришга катта эътибор бергани маълум. Ўша вилоятнинг иқлими девзира экишга мос бўлгандир.

Ошдан сўнг бизнинг унсиз сўровимизга кўра, Турсунбой ака ҳикоясини давом эттирди:

— Ўзбеклар асосан Ўш ва Жалолобод вилоятларида яшаши ҳисобга олиниб, ўзбек тилидаги газета тахририяти Ўшга кўчирилганида, ўз касбига меҳр қўйган Саломатхон ҳам Ўшга кўчиб келди. Бу пайтда онаси вафот этган бўлиб, отаси қизини бениҳоя севар эди. Ўғиллари бўлса-да, у ҳам Саломатхон билан Ўшга келди. Тўй қилдик. Янги оила бўлсак-да, моддий жиҳатдан ҳам яхши яшардик. Чунки энди Саломатхон ўз касбида устоз бўлиб, ўзбек, қирғиз, рус тилидаги матнларни бехато териб, икки сменада ишлаб катта маош оларди. Шу сабабли мен бошқа журналистлар каби вақтимни тинимсиз хабару репортажлар ёзиб қалам ҳақини кўпайтиришга сарфламасдан ўзбек, қирғиз, рус ва жаҳон болалар адабиётини имкон қадар чуқурроқ мутолаа қилиб, ўзлаштириб олишга тиришардим. Бу жиҳатдан менга хотинимнинг мадади беқиёс бўлди. Фарзандлар кўрдик. Устозлар маслаҳатига кўра Тошкентга кўчиб келдик. Ижара уйларда яшаганимизда ҳам менинг ҳамдардим, таянчим, қисматдошим Саломатхон эди. Вафотидан сўнг ҳам унинг азиз хотираси менга ҳамиша ҳамроҳ...

Меҳмондўст хонадонни тарк этиб хайрлашаётганимизда суратдаги Саломатхон ая ҳам гўёки бизни меҳрли нигоҳ билан кузатиб қолаётгандек эди.

2009 йил

МАНКЕНТ АФСОНАСИ

Бир неча йил бурун ҳамкасб дўстларимдан бири ўз ўрнига Қозоғистоннинг Оксув шаҳридаги ўқитувчилар тайёрлайдиган коллежнинг сиртки бўлими талабаларига ёзги сессияда икки ҳафта тарих фанидан дарс ўтиб келишимни илтимос қилди. «Бир сабабга кўра мен ўзим боролмайдиган бўлдим — деди у. — Сиз эса таътилдасиз. У ерда икки ҳафта дарсга ҳам яхшигина ҳақ тўлашади. Мен кўнғироқ қилиб қўяман. Сизни кутиб олиб, ётоқ билан таъминлашади».

Мен бироз ўйланиб туриб рози бўлдим. Оқсув шахри Сайрам туманининг маркази бўлиб, қадимда Исфижоб, Ўрунқент, Сарём каби турли номлар билан аталган Сайрам шахри ҳам шу туманда жойлашган. Тарихийлиги назарда тутилиб, туманга ҳам унинг номи берилган. Қадамжолар, зиёратгоҳ жойларнинг кўплиги жиҳатидан Сайрамнинг исталган бошқа тарихий шаҳарлар билан рақобатлаша олиши тарихчи сифатида каминага маълум эди. Бу шаҳарни зиёрат қилиш иштиёқи ва баъзи бошқа жиҳатлар масалани узил-кесил ҳал қилди. Бошқа жиҳатларнинг асосийси шу эдики, чўғи пастроқ бўлган таътил пулини деярли бутунлай сарфлаб бўлаёзган эдим-у, таътилнинг ўзи тугашига ҳали анча бор эди.

Хуллас, ҳам зиёрат, ҳам тижорат дея чегарадан ўтиб, Чимкент вилоятидаги Оқсув шахрига йўл олдим. Етиб келганимнинг эртасигаёқ тарих факультети сиртки бўлими ўзбек гуруҳи талабаларига ўрта асрлар тарихидан дарс ўтишни бошладим. Дастлабки кунлар дарсдан сўнг Оқсув шахрининг ўзини айландим. Кунлар иссиқ бўлгани учун шаҳар яқинидан оқиб ўтувчи Оқсув дарёсида чўмилишни бирон кун ҳам қанда қилмадим. Бу дарё оқ рангли тоғ жинсларини оқизиб келганиданми, суви гўёки бўр кўшилгандек оппоқ эди. Якшанба куни эрталабдан Сайрамга жўнаб, кун бўйи ўндан зиёд зиёратгоҳни айланиб, кечкурун ҳориб-чарчаб Оқсувга қайтдим.

Таҳсилнинг иккинчи ҳафтаси бошлангач, талабалардан туманда яна қандай диққатга сазовор жойлар борлигини сўрадим. Равшан исмли йигит Оқсув яқинидаги қадимий қишлоқ — Манкентда тарих ва ўлкашунослик музейи борлигини айтди. Равшан ўзи манкентлик экан ва дарсдан сўнг музейга бирга боришга келишиб олдик.

Равшан ўрта бўйли, сочлари жингалакка мойил чиройли йигит. Диққатни дарҳол тортадиган жиҳатлардан бири унинг кўзларидаги маъюслик ифодаси эди. Бу ифода кўзларининг туб-тубидан келаётгандай туюлар, баъзан дарс орасида ҳазил-хузул гаплар айтилиб, Равшан барча қатори кулимсираганида ҳам кўзларини маъюслик тарк этмасди. Дарсда саволларга яхши жавоб берса-да, овозида ҳам ҳазинлик, ҳатто бир оз асабийлик сезиларди.

Манкент Оқсувга шундоққина ёндошиб тургани учун, менинг истагимга кўра пиёда йўлга тушдик. Йўлда кета

ЕК-1 (devam)

туриб, Равшан дўкондан бир кути сигарета сотиб олди. Унга насиҳат қилдим.

— Шундан нима барака топасиз? Ҳам соғлиққа, ҳам ҳамёнга зиён-ку! Равшан маъюс кулимсиради.

— Кашанда эмасман. Бир йил бўлди бошлаганимга. Шу ... бошимга бир иш тушди, домла.

— Нима иш тушди? Бўйдоқ экансиз, рўзгор, болачақа ташвишларидан ҳали озод бўлсангиз.

— Уйланмоқчи бўлганимда тўйдан олдин қайлигим вафот этди.

— Наҳот? Нега? Қандай қилиб?

Равшан хўрсиниб деди:

— Бахтсиз ҳодиса туфайли. Бир неча киши машинада кетишаётганда аварияга учрашган.

— Худо раҳмат қилсин. Қандай ёмон ҳодиса-я! Кечирасиз, ўзим билмай ҳаётингиздаги қайғули воқеани сизга эслатиб қўйибман.

— Ҳечқиси йўқ, барибир мен буни эсламаган кун, соат ёки лаҳза йўқ.

Биз бир оз индамай юрдик. Равшаннинг доимий маъюслиги сабаби менга энди аён бўлган, аммо унга қандай тасалли беришни билмас эдим.

— Қайлигингизни севармидингиз?

— Ҳа, биринчи синфдан буён. Ўн йил бир партада ўтирганмиз.

Олдиниға «бечора йигитнинг ярасини тирнамай қўя қолай, суҳбатни бошқа мавзуга кўчирган маъқул» деб ўйлаган бўлсам-да, беихтиёр берилган саволимга олган бу жавобдан сўнг Равшаннинг муҳаббати тарихига қаттиқ қизиқиб қолдим. Қизиқишим сабабларидан бири бу ҳақда бирор асар ёзиш эди. Қаламкашлик касалига чалинган одам турмушдаги ҳар бир ҳодисадан ўзига ижодий материал излаши маълум.

— Мени кечиринг, Равшан, лекин мен бошингиздан ўтган воқеаларни тўлароқ эшитгим келяпти. Агар сир бўлмаса, бир бошдан айтиб берсангиз. Ҳам йўл қисқаради, ҳам бир оз бўлса-да, кўнглингизни бўшатиб оласиз.

— Майли, домла — деди Равшан.

Бу пайтда биз Оқсув чеккасиға етдик ва кўз олдимизда Манкент қишлоғи намоён бўлди. Намоён бўлгандаям бор бўй-баста билан, бутунича. Чунки Оқсув тепаликда бўлса, Манкент паст текисликда жойлашган. Бор-

роғлар билан ўралган ҳовлилар, полизлар, олтинранг буғдойзорлар кафтдагидек кўринар, Манкентнинг чор атрофи доирасимон қир-адирлар билан ўралгани учун гўёки улкан лаганга моҳир рассом томонидан қишлоқ манзараси ишлангандай таассурот қолдирарди. Мен бу манзарага бир неча дақиқа маҳлиё бўлиб қолдим. Фир-фир шабада эсар, Равшаннинг дардли ҳикоясини бағрига сиғдириш учун замин кенгайиб кетгандек эди.

— Бу шундан бошланган... Мен илк бор биринчи синфга борганимда ўқув йили бошланишига бағишланган тантанали тадбирда менинг ўнинчи синфда ўқийдиган акам ўша қизчани елкасига ўтирғизиб даврани айланган ва қиз биринчи қўнғирокни чалган эди. Уни ўшанда таниганман ва ўша илк бор ўқитувчимиз «ким ким билан партадош бўлишни хоҳлайди» деганда дарҳол унинг ёнига ўтириб олганман. У билан биринчи синфданок жуда иноқ бўлиб қолдик. Танаффусда ҳам бир-биримиздан ажрамасдик ҳисоби. Катта танаффусда уйимиздан олиб келган нон ва бошқа егуликларни бирга ердик. Байрамларда албатта ойнахатлар ёзиб бир-биримизни табриклардик. Дарсдан сўнг мен уни уйигача кузатиб қўйиб, сўнг уйимга кетар, эрталаблари ҳам мактабга бирга келардик. Ўқиган китобларимиз ҳам бир хил эди. Дарсни ўзлаштиришимиз ҳам қарийб бир хил бўлиб, ўқитувчилар ҳазиллашиб «буларнинг биттаси олган баҳони иккинчисига бемалол сўрамасдан қўйса ҳам бўлади, чунки жавобида барибир фарқи бўлмайди» дейишарди. Бизнинг муносабатимиз барчага маълум, билмаганлар, доим бирга юрганимиздан, қариндошларнинг болалари бўлса керак, деб ўйлашарди. Болалигимда «катта бўлгач, кимга уйланасан» деб сўрашганда, мен ҳеч иккиланмай Зилолага деб жавоб берардим. Аниқки, Зилола ҳам бундай саволларга худди шундай жавоб берган.

— Катталар ҳазил қилиб сўрашса, сиз ростини айтиб қўя қоларкансиз-да.

— Ҳа, шундай. Фақат болалиқда эмас, улғайганимда ҳам шу жавобни берар, чунки бундан бошқача бўлишини сира тасаввур қилолмасдим.

— Мактаб ёшида севишганларни ёқтирмайдиган муаллимлар ҳам бўлади. Умуман, ўқитувчиларнинг аксарияти шунақа. Тарбиявий соатларда сизларни «тартибга» чақиришмаганми?

КАРВОН

1

Далв¹ ойининг изғиринли кунларидан яна бири ўтди. Ҳаво булутли, рутубатли бўлгани учунми, шаҳарга қоронғилик тез тушди.

Хонкўча хиёбонидаги данғиллама уйнинг хитойи ойна ўрнатилган дарчасидан милт-милт ёғду тарала бошлади. Кошғар ҳокими аёни Ҳусайнбекнинг ўғли Махмуд мўъжаз хонада мутолаа билан банд. Милтиллаб ёнаётган шам йигитнинг қорамағиз чўзинчоқ юзини ёритади. Бурчакдаги манқалда бир ҳовуч саксовул кўмири ёнади. Хонтахтада — мис довот ва қаламдон. Токчада эса, қалин жилдли китоблар. Гўёким беквачча эмас, балки бирон мударриснинг хонасидек.

Махмуд яна араб тили наҳвини қайтаришга тутинди. Кўзларини юмганча, дарсни бир неча бор ёддан такрорлади. Сўнгра китобни ёпиб, авайлаб токчага қўйди-да, сарғиш қоғозли кичкина дафтарни олди. Бу дафтарга ҳар кимлардан эшитган қўшиқ, матал ва мақолларни ёзарди. Арабча ҳарфлар туркий тилдаги айрим товушларга мос келавермаганидан, баъзи белгиларни ўзи ўйлаб топган эди.

«Қизик, араб наҳвидаги бирор қоида туркий тилга татбиқ этилса, албат номувофиқликка ўтру келинур, — деб ўйлади у. — Балки туркийнинг ўз наҳв қоидалари бордур? Эҳтимол, бул хусусда битик ҳам битилгандур. Буни устозим мударрис Абдурашиддан сўраб билмоқ лозим».

Кўча тарафдан от дупури эшитилди. Бир оздан кейин дарвоза вийқиллаб очилди. Хизматкорларни жеркиган овоз, ниҳоят даҳлиздаги гурсиллаган қадам товушларидан Махмуд отаси келганини англади. Кўп ўтмай остонада Ҳусайнбекнинг барваста қомати кўринди.

¹ Ҳижрий-шамсий йилнинг 11-ойи (январь-февраль).

Одатда Хусайнбек саройдан қайтгач, ўз хонасида бир оз дам олар, ўғли билан суҳбатлашмоқчи бўлса, хизматкор орқали чақиртирарди. Бугун Маҳмуднинг дарсхонасига тўғри кириб келишидан жиддий суҳбати борлигини англаш мумкин эди.

Маҳмуд ўрнидан туриб, отасига салом берди. Хусайнбек алик олди-да, бошидаги олмахон терисидан тикилган бўрк, оёғидаги юмшоқ чарм этик ва зарбоф чопонини ечди. Маҳмуд этикни қурисин деб, манқалга яқинроқ кўйди. Юнг чолвор ва гулдор кўйлақда қолган бек қалин кўрпачага чордона қуриб ўтиргач, ўғлига деди:

— Хизматкорни чақир, манқалга кўпроқ кўмир солсин. «Қиш кўнуқи ўтдур».

Маҳмуд «Мен ўзим» деди-да, ёғоч курак билан челакдан бир неча каттакон кўмир парчаларини олиб, манқалга ташлади. Кўмир кучсиз аланга чиқариб ёна бошлади. Хусайнбек норози тўнғиллади:

— Хизматкорни чақирсанг бўлмайдурми? Ким айтур сени беквачча деб.

Маҳмуд индамай, яна савағич қаламни олиб, дафтарига нималарнидир ёза бошлади.

— Хўш, нима ёзясен? — деб сўради Хусайнбек қизиқсиниб.

— Ҳозир сиз айтқон сўзни, яъни «Қиш кўнуқи ўтдур», — деди Маҳмуд жилмайиб.

— Тавба, не ҳожати бордур?

— Шундай ўзим, — деди Маҳмуд айёрона кулимсираб.

Хусайнбек бош чайқади. Ота-бола бирмунча вақт суҳбатлашиб ўтиришди. Хусайнбек нукул саройдаги икир-чикирлар ҳақида гапирар, ўғлида сарой ҳаётига қизиқиш уйғотишни истарди. Лекин Маҳмуд отасининг жон куйдириб айтган сўзларини лоқайд эшитарди. Уни амалдорларнинг алмашиниши, ҳокимнинг қайси бир аъёнга меҳри зўрлиги ёки қайси бир вазирни ёқтирмаслиги мутлақо қизиқтирмас эди. Ниҳоят, Хусайнбекнинг жаҳли чиқди.

— Мадраса тупроғини шунча ялаганинг етар! Сенга тенгдош бекваччалар ўрдада тузуккина вазифаларни эгаллаб, кўзга кўриниб қолдилар. Сен эса хануз китобларингга ўралашиб юрибсен.

Маҳмуд маъюсланди. Отасининг бу янглиғ таъналарини биринчи марта эшитиши эмас.

3

Дарс тамом бўлгач, муллаваччалар ҳар ёққа тарқалишди. Атрофда инжиқ баҳор ҳавоси ҳукмрон. Боягина савалаб ўтган ёмғирдан сўнг, қуёш яна булутлар орасидан нур сочарди.

Маҳмуд йўлни қисқа қилиш учун пастқам кўчалардан айланиб ўтди-да, Сувдарвоза орқали шаҳар чеккасига чиқди. Пастликда кўпириб оқаётган сой кўринди. Ёғингарчилик натижасида унинг суви кўпайган, ҳатто қирғоқдаги харсангтошларни бутунлай кўмиб юборганди. Сой бўйидан одам аримас, мешкобчилар, хотин-халаж, болалар челақ ё кўза кўтариб сувга келишарди.

Маҳмуд тошлоқ соҳилга тушгач, этигига илашган лойларни қоқиб туширди. Сўнг аллақандай ёзувлар битилган улкан харсангтош ёнига бориб тўхтади. На араб ва на ҳозирда араб алифбоси билан биргаликда қўлланаётган туркий ёзувга ўхшайдиган бу ғалати битикларни бутун Кошғарда ҳеч ким ўқиёлмасди. Айримлар уни форслар Афросиёб деб атаган турк хоқони Алп Эртўнга ёздирган, деб тахмин қилишарди.

«Бу битиклар туркий тилда эрканлиги шубҳасиз, — деб ўйлади Маҳмуд. — Қадимий ёзувимиз унутилиб кетган. Эл-улусда ул битикларни ўқий оладурғон бирон-бир одам бормикин?».

Маҳмуднинг харсанг олдига тез-тез келиб, соатлаб ўйланиб туриши Кошғарда турли гаплар тарқалишига сабаб бўлди. «Тошга тилсим битилган, Маҳмуд уни ўқиб, хазинага эга бўлмоқчи», дейишарди. Бундан хабар топган сабоқдош дўстлари ажабланиб: «Ростдан ҳам шундайми?» — деб сўрашди. Маҳмуд эса, кулимсираб: «Мен бу тошга нималар битилганини билмаймен. Лекин каминада шох хазинаси бўлса эрди, шу хил битикларни ўқишни менга ўргатадиган кимсага бутун бойлигимни тортиқ қилардим», деган эди.

Қизларнинг жарангдор кулгисидан Маҳмуднинг хаёли бўлинди. Улар қўлларидаги кўзаларини авайлаб ушлаганча гоҳ кулиб, гоҳ қўшиқ айтиб боришарди. Одмигина, юпун кийинишларидан косиблар маҳалласидан эканликлари билиниб турарди.

*Яғмур яғуб сочилди,
Турлук чечак сучулди,*

*Йинжу қопи очилди,
Чиндан йипор юғрушур¹.*

Маҳмуд дархол жуздонини очиб, дафтар-қаламини кўлига олди. Қизлар эса, парво қилмай ёнидан ўтиб кетишди. Маҳмуд сал фурсат ичида дафтарнинг бир неча саҳифасини ёзиб тўлдирди, сўнг қизларни кузата бошлади. Улар сой бўйида анча туриб қолишди. Кулишиб бир-бирларига сув сачратишди. Кейин кўзаларни елкаларига қўйиб изларига қайтишди. Қизлар тошлок сўкмоқдан чакқонлик билан юриб келишарди. Кўзадаги сув чайқалиб устларига тўкилса-да, парво қилишмасди. Улар яқинлашгач, Маҳмуд кулимсираб бояги кўшиқни баланд овозда ўқий бошлади:

*Ямур яғуб сочилди,
Турлук чечак сучулди...*

Қизлар тўхтаб, хайрон бўлганча бир-бирларига қарашди. Маҳмуд эса ўқийверди, ўқиб адо қилгач, шивир-шивир бошланди.

— Ие, боя бизнинг айтқонларимиз-ку?!

— Бул йигит қандай билар эркан буларни?!

Улар ичидан ўрта бўйли, ўн беш ёшлардаги хушандом ва буғдойранг юзли қиз Маҳмуд томонга бир-икки қадам юрди.

— Эй ўғлон, бизнинг кўшиқларни бир зумда қандай ёд ола билдинг? — деб сўради у. Йигит унинг соддалигидан кулди.

— Кўрмаяпсенми? Сизлар кўшиқ айтиб ўтганда қалам билан дафтаримга битиб олдим. Энди уларни шу қоғозга жойладим.

Қиз ишонқирамай қайрилма қошларини учириб қўйди. Қўшиқлар қоғознинг ичига киритилганини ақлига сиғдиролмади, шекилли:

— Қанча вақт турадур, улар бул ерда? — деди.

— Ўнлаб, юзлаб йиллар турмоғи мумкин. Сен билан мен ўтиб кетгумиз. Лекин улар тураверади. Юз йил кейин ҳам саводли одам мана шу қоғозга қараб, сен ҳозиргина айтган кўшиқларни такрор айтмоғи мумкин.

¹ Мазмуни: Ёмғир томчилари сочилди, турли гуллар кўкарди ва инжу қоплари очилди, чиндан ипор, яъни мушк хиди бурқирайди.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : AKBULUT, Özlem
 Uyruğu : T.C.
 Doğum Tarihi ve Yeri : 06.01.1991, Ankara
 Medeni Hâli : Bekar
 Telefon : 0534 853 33 80
 E-posta : akbulutozlem@windowslive.com

Eğitim Derecesi, Okul/Program, Mezuniyet Yılı

Yüksek Lisans, Gazi Üniversitesi/ Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, 2019
 Lisans, Afyon Kocatepe Üniversitesi/ Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, 2012
 Lise, Mamak Anadolu Lisesi, 2007

İş Deneyimi/Yıl, Çalıştığı Kurum, Yer, Görev

2013, Millî Eğitim Bakanlığı, Şair Nedim İlkokulu, Türkçe Öğretmeni
 2015, Millî Eğitim Bakanlığı, Kutludüğün Ortaokulu, Türkçe Öğretmeni
 2016, Millî Eğitim Bakanlığı, Yavuz Sultan Selim Anadolu Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni
 2016 Ağustos'tan beri devam ediyor, Millî Eğitim Bakanlığı, Dokurcun Çok Programlı Anadolu Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

Yabancı Dili

İngilizce

Yayınlar

1. Gulam Kerimi'nin *Arslanhan Minaresi* Adlı Eserindeki Tarihî Kahramanlar Üzerine Bir Tahlil Denemesi

Hobiler

Kaligrafi, Kara Kalem, Takı Tasarım, Giyim Teknolojileri, Doğa Etkinlikleri, Tiyatro, Kitap Okuma...

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

